

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University

Збірник наукових праць
«ПІВДЕННИЙ АРХІВ»
(філологічні науки)»

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PIVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск
Issue

— LXXIV

Херсон — 2018
Kherson

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 7937, зареєстровано 29.09.2003.

Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету» (протокол № 13 від 27.06.2018 р.)

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 7937, registered on 29.09.2003.

Collection of Scientific Papers “Pivdenniy Arkhiv (philological sciences)” is a professional publication under the Order of the MES of Ukraine № 1604 on 22.12.2016 (Appendix № 9)

The journal is included in scientometric database Index Copernicus (the Republic of Poland)

Approved by the Decision of Academic Council of Kherson State University (protocol № 13, June, 2018)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Н.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Омельчук С.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор із наукової роботи Херсонського державного університету.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Клімчук О.В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

EDITOR DIRECTOR:

Ilinska N.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Omelchuk S.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice Rector of scientific work of the Kherson State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Klimchuk O.V. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Белехова Л.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Бондарева О.Є. – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та розвитку лідерства Київського національного університету імені Бориса Грінченка;

Заболотська О.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Кормілов С.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії новітньої літератури та сучасного літературного процесу Московського державного університету імені М.В. Ломоносова;

Корнієнко О.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Силантьєва В.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Ройтер Т. – доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Альпен-Адрія університету (Республіка Австрія);

Романова Н.В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької мови Херсонського державного університету;

Руденко Л.М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов та методик їх викладання Херсонського державного університету

Сакре Н. – кандидат філологічних наук, викладач університету Рене-2 (Французька Республіка);

Тропіна Н.П. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

Офіційний сайт видання: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць.

Випуск LXXIV. – Херсон: ХДУ, 2018. – 222 с.

© ХДУ, 2018

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bieliekhova L.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Bondareva O.Y. – Doctor in Philology, Professor, the pro-rector of Research and Methodic Activities and Leadership Development of Borys Grinchenko Kyiv National University;

Zabolotska O.O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Kormilov S.I. – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at Department of History of Modern Literature and Contemporary Literary Process of the Lomonosov Moscow State University;

Kornienko O.O. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian and Foreign Literature of the National Pedagogical Dragomanov University;

Sylantieva V.I. – Doctor in Philology, Professor, the head of the Chair of Foreign Literature of Odessa National University named after I.I. Mechnikov;

Reuther T. – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria-Universität Klagenfurt (Republic of Austria);

Romanova N.V. – Doctor in Philology, Professor, Professor of the Chair of German Language of Kherson State University;

Rudenko L.M. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of Slavic Languages and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Sacre N. – Candidate of Philological Sciences, Lecturer at Rennes 2 University (Republic of France);

Tropina N.P. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian Language and General Linguistics of the Kherson State University.

Official website of edition: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Pivdenniy Arkhiv. Philology: Collected papers. Issue LXXIV. – Kherson: Kherson State University, 2018. – 222 p.

© KSU, 2018

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

В. Атаманчук. МОНОГРАФІЯ ГРИГОРІЯ СЕМЕНЮКА «УКРАЇНСЬКА ДРАМАТУРГІЯ 20-Х РОКІВ» ЯК ЗРАЗОК АКАДЕМІЧНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	14
М. Дружинець. УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗА ПАМ'ЯТКАМИ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ.....	20
С. Євтушенко. ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ В ПОСТКОЛОНІАЛЬНІЙ ПРОЗІ	23
А. Єрмоленко. МОТИВ СВОБОДИ – ДОМІНАНТА В'ЯЗНИЧОЇ ЛІРИКИ ІВАНА САВИЧА	27
С. Кандюк-Лебідь. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРНОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ	31
Ю. Кекало. ГЕНДЕРНИЙ СТЕРЕОТИП У КОМУНІКАТИВНІЙ КОНФЛІКТНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСІБ: МНОЖИННІСТЬ ТЕОРІЙ І ПІДХОДІВ	34
С. Кочерга. МАРИНІСТИЧНИЙ КОД В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ	39
О. Лисицька. КОНЦЕПТ «ЗЛОЧИН» ТА ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В НАІВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ).....	44
С. Марчук. НОМО VIATOR ЯК ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ.....	51

2. РОСІЙСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

О. Подденежная. ТРАНСКУЛЬТУРНИЙ СЮЖЕТ В ПРОЗЕ К. КОБРИНА	56
--	----

3. СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

А. Скоплев. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВИДА ЧЕШСКИХ АКЦИОНАЛЬНЫХ СУБСТАНТИВОВ НА -NÍ/-TÍ.....	60
--	----

4. ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Х. Білинська. ЧАСОПРОСТІР РОМАНУ ЕДІТ ВОРТОН «ЕПОХА НЕВИННОСТІ».....	68
Б. Кушка. ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ В РОМАНІ МІШЕЛЯ ТУРНЬЄ «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ».....	74
Yu. Lysanets. NARRATIVE PROJECTIONS OF A MEDICAL RESEARCHER IN ARROWSMITH BY SINCLAIR LEWIS	78

5. РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

І. Блинова. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗАСОБІВ КОМІЧНОГО ФОНЕТИЧНОГО РІВНЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРІВ).....	82
Ю. Бунтурі, Т. Полянська, С. Ніконоров, Н. Лутай. ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	86

О. Заніздра. КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ-МЕТАФОР З КОНЦЕПТОМ “HOUSE/HOME”	90
Н. Літвінова. СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЖІНКА» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ	94
K. Pererwa, M. Smyrnova. SPRACHLICHE UND METHODISCHE ASPEKTE DER AUSBILDUNG DER STUDENTEN DER TECHNISCHEN HOCHSCHULE BEI DER ARBEIT MIT DEN BERUFSAUSGERICHTETEN DEUTSCHSPRACHIGEN FACHTEXTEN	99
T. Petryk. CONCEPT DEATH IN SETH’S CHANNELINGS	103
А. Пікалова. АНГЛОМОВНИЙ ДИТЯЧИЙ ПОЕТ ЯК СУБ’ЄКТ ДИСКУРСИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	107
І. Покровська, С. Плешкун. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ЕТИКЕТНИХ ЗВОРОТІВ У СУЧАСНОМУ ТУРЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ	112
M. Pukaliak, I. Zinchuk. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF HOMONYMY IN ENGLISH	116
О. Семенюк. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ	120
М. Сидорова. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМПЛІКАТУР У МОВІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	124
А. Чорній. КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ «КОНФІДЕНЦІЙНОГО СЛУХАЧА»	127
А. Юмрукуз. ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ЗГОДИ / НЕЗГОДИ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ: МЕЛОДИЧНИЙ КОМПОНЕНТ	130

6. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

О. Боговін. БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ СЕМІОТИЧНОЇ ШКОЛИ У СУЧАСНОМУ ПРОЧИТАННІ.....	136
Н. Маланій. ДИЗАБІЛИТІ ТА ІНВАЛІДНІСТЬ: ГЕНЕАЛОГІЯ ПОНЯТЬ	140
О. Плетена. КОНСПРОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕКТИВ ЯК ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЖАНРОВА ФОРМА	144

7. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ю. Садовська. МІФОЛОГЕМИ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ЧАСУ (М. АСУЕЛА, О. СЕРАФИМОВИЧ).....	150
--	-----

8. ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

К. Дворова. ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ’ЯХ	156
С. Кійко. ОМОНІМІЯ У МОВЛЕННІ: ТИПОЛОГІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ.....	160
Т. Коляда-Березовская, О. Романова. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТЕКСТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КУЛЬТУРА НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	165
Ю. Крапива, А. Дегтярьова. МІЖМОВНІ ЛАКУНИ В ГАЛУЗІ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	168

9. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

О. Аліменко. ДИГРАФІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ПИСЬМОВИХ СИСТЕМАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ І КОРЕЙСЬКОЇ МОВ	174
Ю. Богдан. РОЗВИТОК МАНДРИВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ	178

10. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

І. Ануріна. ВІДТВОРЕННЯ ІМПЛІКАТУР АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	184
Д. Вотінова. СПЕЦИФІКА УКРАЇНОМОВНОГО ВІДТВОРЕННЯ КВАЗИФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПЛОЩИНІ РОМАНІВ-АНТИУТОПІЙ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	189
A. Golovnia. LINGUOSTYLISTIC MEANS OF EMOTIONAL INFLUENCE ON THE AUDIENCE AND THEIR RENDERING AT TRANSLATION (BASED ON THE ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL SPEECHES OF PETRO POROSHENKO)	193
О. Дзера. РЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ <i>ЛЮБОВ</i> В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТІВ	197
Б. Нечипоренко, О. Душновська. СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КВАЗИРЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ ОЛДОСА ГАКСЛІ «ЯКИЙ ЧУДЕСНИЙ СВІТ НОВИЙ!»	201
Н. Романенко. ВЗАЄМОДІЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ СТИЛІВ АВТОРА ТА ПЕРЕКЛАДАЧА У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ХЕМІНГВЕЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. МИТРОФАНОВА)	206
Н. Savchuk. THE DIFFICULTIES IN TRANSLATING LEGAL TERMINOLOGY (ON THE BASIS OF LEGAL DOCUMENTATION)	209

11. МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

L. Polischuk, T. Pushkar. COMMUNICATIVE STRATEGIES IN THE ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE	214
---	-----

12. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Н. Лютянська. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	218
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

1. УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

В. Атаманчук. МОНОГРАФИЯ ГРИГОРИЯ СЕМЕНЮКА «УКРАИНСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ 20-Х ГОДОВ» КАК ОБРАЗЕЦ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ.....	14
М. Дружинец. УКРАИНСКАЯ УСТНАЯ РЕЧЬ В ПАМЯТНИКАХ ДРЕВНЕУКРАИНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА.....	20
С. Евтушенко. ПАМЯТЬ О ВОЙНЕ В ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ ПРОЗЕ.....	23
А. Ермоленко. МОТИВ СВОБОДЫ – ДОМИНАНТА ТЮРЕМНОЙ ЛИРИКИ ИВАНА САВИЧА.....	27
С. Кандюк-Лебедь. ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕМУАРНОЙ ПРОЗЫ НАЧАЛА XIX ВЕКА.....	31
Ю. Кекало. ГЕНДЕРНЫЙ СТЕРЕОТИП В КОММУНИКАТИВНОМ КОНФЛИКТНОМ ПОВЕДЕНИИ ИНДИВИДОВ: МНОЖЕСТВЕННОСТЬ ТЕОРИЙ И ПОДХОДОВ.....	34
С. Кочерга. МАРИНИСТИЧЕСКИЙ КОД В УКРАИНСКОЙ ДРАМАТУРГИИ ЭПОХИ РАННЕГО МОДЕРНИЗМА.....	39
О. Лисицкая. КОНЦЕПТ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ» И ЕГО РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В НАИВНОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА).....	44
С. Марчук. НОМО VIATOR КАК ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ.....	51

2. РУССКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

О. Подденежная. ТРАНСКУЛЬТУРНЫЙ СЮЖЕТ В ПРОЗЕ К. КОБРИНА.....	56
---	----

3. СЛАВЯНСКИЕ ЯЗЫКИ И ЛИТЕРАТУРА

А. Скоплев. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВИДА ЧЕШСКИХ АКЦИОНАЛЬНЫХ СУБСТАНТИВОВ НА -NÍ/-TÍ.....	60
---	----

4. ЛИТЕРАТУРА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Х. Белинская. ХРОНОТОП РОМАНА ЭДИТ УОРТОН «ВЕК НАИВНОСТИ».....	68
Б. Кушка. ОСОБЕННОСТИ НАРРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ В РОМАНЕ МИШЕЛЯ ТУРНЬЕ «ЛЕСНОЙ ЦАРЬ».....	74
Ю. Лисанец. НАРРАТИВНЫЕ ПРОЕКЦИИ ВРАЧА-ИССЛЕДОВАТЕЛЯ В РОМАНЕ СИНКЛЕРА ЛЬЮИСА «ЭРРОУСМИТ».....	78

5. РОМАНСКИЕ, ГЕРМАНСКИЕ И ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ

И. Блинова. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СРЕДСТВ КОМИЧЕСКОГО ФОНЕТИЧЕСКОГО УРОВНЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ).....	82
Ю. Бунтури, Т. Полянская, С. Никоноров, Н. Лутай. ЗАИМСТВОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.....	86
О. Заниздра. КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ-МЕТАФОР С КОНЦЕПТОМ “HOUSE/HOME”.....	90
Н. Литвинова. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ КОМПОЗИТ, КОТОРЫЕ ВХОДЯТ В ЛСГ «ЖЕНЩИНА» В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ, СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ И НОВОВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ.....	94
Е. Перерва, М. Смирнова. ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА РАБОТЕ С ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫМИ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫМИ ТЕКСТАМИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ.....	99

Т. Петрик. КОНЦЕПТ «СМЕРТЬ» В ЧЕННЕЛИНГАХ СЭТА.....	103
А. Пикалова. АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ ДЕТСКИЙ ПОЭТ КАК СУБЪЕКТ ДИСКУРСИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	107
И. Покровская, С. Плешкун. КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ РОЛЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ЭТИКЕТНЫХ ОБОРОТОВ В СОВРЕМЕННОМ ТУРЕЦКОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ.....	112
М. Пукаляк, И. Зинчук. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ОМОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	116
О. Семенюк. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕДИЦИНСКОЙ ЛЕКСИКИ СОВРЕМЕННОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА.....	120
М. Сидорова. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ИМПЛИКАТУР В ЯЗЫКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ.....	124
А. Чорний. КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧИ «КОНФИДЕНЦИАЛЬНОГО СЛУШАТЕЛЯ».....	127
А. Юмрукуз. ПРОСОДИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА АКТУАЛИЗАЦИИ ИНТЕНЦИИ СОГЛАСИЯ И НЕСОГЛАСИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ БИЗНЕС-ДИСКУРСЕ: МЕЛОДИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ.....	130

6. ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

О. Боговин. БАЗОВЫЕ ПОНЯТИЯ ФРАНЦУЗСКОЙ СЕМИОТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В СОВРЕМЕННОМ ПРОЧТЕНИИ.....	136
Н. Маланий. ДИЗАБИЛИТИ И ИНВАЛИДНОСТЬ: ГЕНЕАЛОГИЯ ПОНЯТИЙ.....	140
О. Плетеная. КОНСПИРОЛОГИЧЕСКИЙ ДЕТЕКТИВ КАК ПОСТМОДЕРНИСТСКАЯ ЖАНРОВАЯ ФОРМА.....	144

7. СРАВНИТЕЛЬНОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Ю. Садовская. МИФОЛОГЕМЫ ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА РЕВОЛЮЦИОННОГО ВРЕМЕНИ (М. АСУЭЛА, А. СЕРАФИМОВИЧ).....	150
--	-----

8. ОБЩЕЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

К. Дворовая. ОТОБРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В НЕМЕЦКИХ ПОСЛОВИЦАХ.....	156
С. Кийко. ОМОНИМИЯ В РЕЧИ: ТИПОЛОГИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ.....	160
Т. Коляда-Березовская, О. Романова. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТЕКСТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КУЛЬТУРА НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ.....	165
Ю. Крапива, А. Дегтярьова. МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ЛАКУНЫ В СФЕРЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ.....	168

9. СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

О. Алименко. ДИГРАФИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ, ОТОБРАЖАЮЩИЕ СОГЛАСНЫЕ ЗВУКИ В ПИСЬМЕННЫХ СИСТЕМАХ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКОГО И КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКОВ.....	174
Ю. Богдан. РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРЫ О ПУТЕШЕСТВИЯХ В УКРАИНЕ.....	178

10. ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

И. Анурина. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИМПЛИКАТУР АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В ПЕРЕВОДЕ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК.....	184
--	-----

Д. Вотинова. СПЕЦИФИКА ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ КВАЗИФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ РОМАНОВ-АНТИУТОПИЙ: ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ.....	189
А. Головня. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА АУДИТОРИЮ И ИХ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧЕЙ ПЕТРА ПОРОШЕНКО).....	193
О. Дзера. РЕВЕРБАЛИЗАЦИЯ БИБЛЕЙСКОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ <i>ЛЮБОВЬ</i> В УКРАИНСКИХ И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ СТАРОГО И НОВОГО ЗАВЕТОВ.....	197
Б. Нечипоренко, О. Душновская. СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ КВАЗИРЕАЛИЙ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ РОМАНА ОЛДОСА ХАКСЛИ «О ДИВНЫЙ НОВЫЙ МИР».....	201
Н. Романенко. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СТИЛЕЙ АВТОРА И ПЕРЕВОДЧИКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Э. ХЕМИНГЕЯ В УКРАИНСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В. МИТРОФАНОВА).....	208
Г. Савчук. ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ).....	212

11. ЯЗЫК И СРЕДСТВА МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Л. Полищук, Т. Пушкар. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ.....	214
--	-----

12. МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Н. Лютянская. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ВОССОЗДАНИЯ СИТУАЦИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.....	218
--	-----

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

V. Atamanchuk. THE MONOGRAPH “THE UKRAINIAN DRAMATURGY OF THE 20s” BY GRYGORIY SEMENIUK AS AN EXAMPLE OF ACADEMIC LITERATURE STUDY.....	14
M. Druzhynets. UKRAINIAN ORAL SPEECH IN THE CHARTERS OF ANCIENT UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE.....	20
S. Yevtushenko. MEMORY ABOUT THE WAR IN THE POST-COLONIAL PROSE.....	23
A. Yermolenko. THE MOTIVE OF FREEDOM AS A DOMINANT OF THE PRISON LYRICS BY IVAN SAVICH.....	27
S. Kandiyuk-Lebed. GENRE FEATURES OF THE UKRAINIAN MEMOIRS PROSE OF THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY.....	31
Yu. Kekalo. GENDER STEREOTYPE IN COMMUNICATIVE CONFLICT BEHAVIOUR OF INDIVIDUALS: THE PLURALITY OF THEORIES AND APPROACHES.....	34
S. Kocherga. MARINISTIC CODE IN UKRAINIAN DRAMATURGY OF THE FUTURE OF MODERNISM.....	39
O. Lysytska. CONCEPT “CRIME” AND ITS REPRESENTATION IN THE NATIVE PICTURE OF THE WORLD (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN LANGUAGE).....	44
S. Marchuk. HOMO VIATOR AS A LYRIC HERO OF MODERN POETRY.....	51

2. RUSSIAN LANGUAGE AND LITERATURE

O. Poddenezhna. TRANSCULTURAL PLOT IN K. KOBRIN’S PROSE	56
---	----

3. SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURE

A. Skoplev. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDYING THE ASPECT OF CZECH VERBAL NOUNS ENDING IN -NÍ/-TÍ.....	60
--	----

4. LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES

Kh. Bilynska. CHRONOTOPE OF THE NOVEL “THE AGE OF INNOCENCE” BY EDITH WHARTON.....	68
B. Kushka. THE FEATURES OF THE NARRATIVE STRUCTURE IN MICHEL TOURNIER’S NOVEL “LE ROI DES AULNES”.....	74
Yu. Lysanets. NARRATIVE PROJECTIONS OF A MEDICAL RESEARCHER IN ARROWSMITH BY SINCLAIR LEWIS.....	78

5. ROMANIC, GERMANIC AND ORIENTAL LANGUAGES

I. Blynova. COMIC MEANS REPRESENTATION ON A PHONETIC LEVEL (ON THE MATERIAL OF THE MODERN ENGLISH STORIES).....	82
Y. Bunturi, T. Polyanska, S. Nikonorov, N. Lutay. BORROWINGS IN MODERN GERMAN LANGUAGE.....	86
O. Zanzdra. COGNITIVE FEATURES OF ENGLISH ECONOMIC METAPHORICAL TERMS WITH “HOUSE / HOME” CONCEPT.....	90
N. Litvinova. THE WORD-BUILDING PATTERNS OF COMPOSITE WORDS THAT COME INTO THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “WOMAN” IN THE HIGH OLD GERMAN, THE HIGH MIDDLE GERMAN AND THE HIGH NEW GERMAN LANGUAGES.....	94
K. Pererva, M. Smyrnova. LINGUISTIC-METHODOLOGICAL METHODS OF TEACHING TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS TO WORK WITH PROFESSIONALLY-ORIENTED GERMAN-LANGUAGE TEXTS IN THE SPECIALTY.....	99
T. Petryk. CONCEPT “DEATH” IN SETH’S CHANNELINGS.....	103

A. Pikalova. THE ENGLISH-LANGUAGE CHILDREN’S POET AS AN AGENT OF DISCOURSE ACTIVITIES.....	107
I. Pokrovskaya, S. Pleshkun. COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ROLE OF RELIGIOUS ETIQUETTE FIGURES OF SPEECH IN CONTEMPORARY TURKISH-SPEAKING DISCOURSE.....	112
M. Pukaliak, I. Zinchuk. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF HOMONYMY IN ENGLISH.....	116
O. Semeniuk. LEXICAL-SEMANTIC AND TRANSLATIONAL PECULIARITIES OF THE MEDICAL LEXIS OF MODERN FRENCH.....	120
M. Sydorova. FUNCTIONING IMPLICATURES IN THE LANGUAGE OF PROFESSIONAL COMMUNICATION OF HEALTH WORKERS.....	124
A. Chornii. COMMUNICATIVE PECULIARITIES OF SPEECH OF “CONFIDENTIAL LISTENER”	127
A. Yumrukuz. PROSODIC MEANS OF IMPLEMENTING THE INTENTIONS OF AGREEMENT AND DISAGREEMENT IN ENGLISH BUSINESS-DISCOURSE: MELODIC COMPONENT	130

6. LITERARY THEORY

O. Bohovin. BASIC CONCEPTS OF FRENCH SEMIOTIC SCHOOL IN MODERN READING.....	136
N. Malanii. DISABILITY AND INVALIDITY: GENEALOGY OF THE TERMS.....	140
O. Pletena. THE CONSPIRACY DETECTIVE STORY AS A POSTMODERN GENRE FORM.....	144

7. COMPARATIVE LITERATURE

J. Sadovska. MYTHOLOGY OF HUMAN’S BEHAVIOR IN REVOLUTIONARY TIME (M. AZUELA, A. SERAFIMOVICH).....	150
---	-----

8. GENERAL LINGUISTICS

K. Dvorova. REFLECTION OF GENDER STEREOTYPES IN GERMAN PROVERBS.....	156
S. Kiyko. HOMONYMY IN THE SPEECH: TYPOLOGY AND INTERPRETATION.....	160
T. Koliada-Berezovska, O. Romanova. TERMINOLOGICAL ASPECT OF TEXTUAL ACTIVITIES AND CULTURE OF SCIENTIFIC COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....	165
Yu. Krapyva, A. Dehtyarova. INTERLINGUAL LACUNAE IN LAW TERMINOLOGY.....	168

9. COMPARATIVE HISTORICAL, TYPOLOGICAL LINGUISTICS

O. Alimenko. DIGRAPH COMPLEXES REPRODUCING CONSONANTS IN THE WRITING SYSTEMS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN AND KOREAN LANGUAGES.....	174
J. Bogdan. TRAVEL LITERATURE DEVELOPMENT IN UKRAINE.....	178

10. THEORY OF TRANSLATION

I. Anurina. REPRODUCTION OF IMPLICATURES OF ANGLOPHONE DIALOGUE DISCOURSE IN UKRAINIAN TRANSLATION.....	184
D. Votina. THE SPECIFICS OF RENDERING QUAZIPHRASEOLOGISMS IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF DYSTOPIAN NOVELS: THE FUNCTIONAL ASPECT.....	189
A. Golovnia. LINGUISTYSTILISTIC MEANS OF EMOTIONAL INFLUENCE ON THE AUDIENCE AND THEIR RENDERING AT TRANSLATION (BASED ON THE ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL SPEECHES OF PETRO POROSHENKO).....	193
O. Dzera. REVERBALIZATION OF THE BIBLICAL CONCEPTUAL SPHERE <i>LOVE</i> IN UKRAINIAN AND ANGLOPHONE TRANSLATIONS OF THE OLD AND NEW TESTAMENTS.....	201

B. Nechyporenko, O. Dushnovska. WAYS OF TRANSLATION OF QUASI-REALIA IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE NOVEL 'BRAVE NEW WORLD' BY ALDOUS HUXLEY.....	201
N. Romanenko. AUTHOR'S AND TRANSLATOR'S INDIVIDUAL STYLES COOPERATION IN THE FICTION TRASLATION (AS EXAMPLIFIED IN E. HEMINGWAY'S LITERARY WORKS INTERPRETED INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE BY V. MYTROPHANOV).....	206
H. Savchuk. THE DIFFICULTIES IN TRANSLATING LEGAL TERMINOLOGY (ON THE BASIS OF LEGAL DOCUMENTATION)	209

11. LANGUAGE AND MASS MEDIA

L. Polischuk, T. Pushkar. COMMUNICATIVE STRATEGIES IN ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE.....	214
--	-----

12. INTERCULTURAL COMMUNICATION

N. Liutianska. COMMUNICATIVE STRATEGIES OF REPRESENTING OF INTERETHNIC INTERACTION SITUATIONS.....	218
---	-----

1. Українська мова та література

1. Украинский язык и литература

1. Ukrainian language and literature

*докторант кафедри історії
української літератури,
теорії літератури
та літературної творчості
Інституту філології
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка*

МОНОГРАФІЯ ГРИГОРІЯ СЕМЕНЮКА «УКРАЇНСЬКА ДРАМАТУРГІЯ 20-Х РОКІВ» ЯК ЗРАЗОК АКАДЕМІЧНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із перших ґрунтовних теоретичних досліджень драматургії після здобуття Україною незалежності стала монографія Г. Семенюка «Українська драматургія 20-х років» (Семенюк Г.Ф. Українська драматургія 20-х років. К.: Либідь, 1992. 184 с.).

Дослідник представив нове, науково аргументоване осмислення феноменів української драматургії, що означало новий етап у становленні українського літературознавства. Г. Семенюк запропонував науковий аналіз драматургії, який враховував особливості національного й духовного розвитку України, простежив глибинні закономірності функціонування української драматургії 1920-х років з урахуванням її сценічної репрезентації. Важливі наукові спостереження Г. Семенюка стосувалися контексту української літератури та культури, що надавало дослідженню фундаментальності та завершеності.

У монографії науковець вперше глибоко проаналізував твори багатьох українських драматургів, які раніше не досліджувалися. Зокрема, велику увагу Г. Семенюк приділив вивченню творів М. Грушевського, Г. Хоткевича, М. Семенка, В. Винниченка, Є. Карпенка, В. Шопінського та ін. Важливим здобутком літературознавця виявилася цілісне дослідження драматургії М. Куліша, яке характеризується осягненням жанрової, стильової, ідейно-естетичної своєрідності творів видатного українського драматурга. Новаторський підхід науковця виявився і у фаховій оцінці творчості І. Кочерги, Я. Мамонтова, М. Ірчана, І. Дніпровського, Л. Старицької-Черняхівської та ін. Дослідник запропонував об'єктивну літературознавчу інтерпретацію творів І. Микитенка, О. Корнійчука.

Важливим науковим здобутком Г. Семенюка стало формулювання нових концептуальних методологічних засад вивчення української драматургії. Дослідник простежує континуальність літературного процесу й нові форми художнього сприйняття та вираження їх у драматургії; розглядає мистецькі досягнення драматургів у взаємозв'язку із розвитком української та світової літератури; аналізує структурні компоненти драми та їх смислову й художню завершеність задля визначення типологічних особливостей, формує цілісне уявлення про найголовніші художні звершення української драматургії 1920-х років.

У розділі «Біля джерел» дослідник аналізує ідейні, філософські, культурологічні передумови виникнення та становлення української драматургії зазначеного періоду. Г. Семенюк вказує на характерні ознаки драматургії попереднього періоду, окреслюючи жанрово-стильові, тематичні параметри; визначає найвпливовіших драматургів (М. Кропивницький, М. Старицький, І. Карпенко-Карий, Леся Українка, В. Винниченко та ін.), які викликали зміни художніх парадигм. Дослідник вивчає своєрідність формування й модифікації естетичних першооснов, які спричинювали до подальшого розвитку драматургії.

Особливу увагу літературознавець приділяє осмисленню художнього новаторства драматургії Лесі Українки, яке стало потужним імпульсом до подальшого розширення філософських, художніх, стильових обширів української драматургії. «З естетичного боку новаторство драматургії Лесі Українки полягало насамперед у створенні таких творів, що ґрунтувались на боротьбі ідей, думок, пристрастей, світоглядів, коли головний рушій сюжету (конфлікт) подавався в заключній, своїй завершальній фазі – напередодні катастрофи героя чи героїв, де діалог будувався за допомогою гострих, стислих реплік у стилі німецьких імпресіоністів» [1, с. 13]. Дослідник підкреслює подальший розвиток традицій Лесі Українки у творчості О. Олеся, Я. Мамонтова, М. Куліша.

Г. Семенюк окреслює головні досягнення драматургії В. Винниченка, який продовжив процес зближення української драматургії із європейською. «В. Винниченко належав до найпомітніших постатей серед наймолодших українських драматургів, хто на початку ХХ ст. активно береться до розробки нових тем і художніх типів (робітництво, міська інтелігенція) і бореться за засвоєння кращих досягнень європейського театрального мистецтва, щоб прищепити їх українському театрові і вивести його на світовий рівень» [1, с. 14].

Дослідник визначає співвідношення між сценічною драматургією та драматургією для читання, підкреслюючи особливу роль театру М. Садовського, який на початку ХХ ст. виконував важливу функцію збереження й вираження національних духовних надбань та засвідчував високу професійну майстерність. Г. Семенюк наголошує на різноплановості театру, яка виявлялася у поєднанні традиційних етнографічно-реалістичних форм із європейськими зразками, відігравши водночас роль європеїзатора української сцени.

Автор монографії простежує зміну естетичних орієнтирів, викликану культурно-історичними реаліями та потребами, у формуванні «Молодого театру». Г. Семенюк акцентує увагу на виключному значенні «Молодого театру» для розвитку українського сценічного мистецтва. Окреслення нових принципів та концепцій художнього

осягнення дійсності, зокрема використання форм художньої умовності, утверджуване Лесем Курбасом, зумовлювало подальший розвиток українського театру, у якому збалансовувались кращі досягнення національного мистецтва із європейськими ідеями.

««Молодий театр» як театр шукань і сміливих експериментів започаткував собою витoki мистецьких пошуків, ставши символом нового відродження не лише театрального, але й усього культурного життя в Україні. Символізуючи найбільш модерний і авангардний театр, він виник як художня антитеза епігонству і безволю, в'ялості старого етнографічно-побутового театру» [1, с. 18].

Важливого значення у розділі «Біля джерел» набуває осмислення нових експериментальних драматургічних прийомів, взаємодії різних форм і видів мистецтва, які виникли під впливом кризових явищ суспільної свідомості початку ХХ ст.

Аналізуючи тогочасний стан театральної діяльності, Г. Семенюк визначає істотні проблеми, які впливали на розвиток української культури на початку ХХ ст. Літературознавець простежує співіснування негативних чинників, які зумовлювалися об'єктивними причинами, із конструктивними процесами, що відбувалися у сфері художніх пошуків. Зокрема, в історичній драматургії Л. Старицької-Черняхівської, Г. Хоткевича, М. Грушевського, В. Пачовського автор виявляє осягнення важливих явищ української історії та їх проекції на дійсність початку ХХ ст.

«Разом з тим зусиллями письменників переважно старшого покоління – Л. Старицької-Черняхівської, В. Винниченка, Г. Хоткевича, С. Васильченка – українська драматургія в цей грізний час прагне продовжити кращі класичні традиції. Звертаючись в основному до історичної тематики, вони створюють яскраві національні характери, намагаючись таким чином пробудити національну свідомість свого народу» [1, с. 24].

Г. Семенюк вперше здійснює глибокий аналіз трагедії М. Грушевського «Ярослав Осмомисл». Науковець визначає історичну основу твору, досліджує композицію, сюжет твору, своєрідність конфлікту, образи дійових осіб, звертає увагу на художні досягнення та прорахунки письменника, виокремлює характерні ознаки драматургії М. Грушевського.

Автор монографії висловлює важливі наукові спостереження про особливості драматургії В. Винниченка. Г. Семенюк визначає новаторські риси творчості драматурга; акцентує увагу на своєрідному художньому осмисленні морально-етичних, психологічних проблем, які В. Винниченко демонструє, художньо досліджує та відображає у різних несподіваних площинах. Зокрема, простежує європейський контекст драматургічних пошуків письменника.

«В. Винниченко збагатив українську літературу новим типом драми – глибокопсихологічної, в центрі якої точиться внутрішня боротьба, і конфлікт, що відбувається між сильними особистостями, трагедія героя вкладається в його душу. В цьому він, безумовно, перегукується із західноєвропейськими письменниками і, насамперед, з Ібсеном, Мальбе, Гауптманом, Фоссом» [1, с. 35], – стверджує дослідник.

Грунтовний аналіз драматичних творів В. Винниченка «Гріх», «Закон», «Між двох сил» зумовлюється вивченням характерних ознак архітекtonіки, структури конфлікту, специфіки формування образної системи, парадоксальних аспектів проблематики п'єс.

Г. Семенюк на основі дослідження великої кількості творів українських драматургів, різних за жанровими ознаками та стильовим спрямуванням, виокремлює інтегруючий чинник у вигляді реакцій на кризові явища, відображених колективною свідомістю. Дослідник простежує вплив сутнісних світоглядних змін, характерних для початку ХХ ст., на жанрове та стильове формотворення.

У розгляді творів Я. Мамонтова («Дівчина з арфою», «Над безоднею»), М. Семенка («Ліліт»), М. Рильського («Бенкет») науковець значну увагу приділяє визначенню стильової своєрідності, що позначається на жанрових ознаках та зумовлює способи художнього осмислення головних проблем. Водночас відзначимо, що автор монографії вперше глибоко досліджує твори Є. Карпенка, аналізує творчість драматурга у контексті розвитку української драматургії.

У підсумку дослідник визначає найприкметніші ознаки творчості українських драматургів. «У нових умовах зуміли зберегти цілковиту художню самобутність і стильову своєрідність такі драматурги, як С. Васильченко зі своєю народнопоетичною стихією, Я. Мамонтов з його умовністю й символізмом.

Разом з тим можна говорити й про художню еволюцію, що відбувалася в традиційному понятті драматичних жанрів і видів у творчості В. Таль-Товстоноса, М. Семенка, М. Рильського, Є. Карпенка» [1, с. 45].

Загалом у розділі «Біля джерел» збалансовано окреслюються позалітературні чинники, які неминуче впливали на формування концептуального естетичного та світоглядного підґрунтя української драматургії початку ХХ ст. Простежуються жанрово-стильові модифікації у драматургії, визначаються словесні та художні домінанти новаторського осягнення ключових проблем доби, з'ясовуються рівні співвіднесення новаторських пошуків із формами художнього відображення, виробленими сталою літературною традицією.

Особлива увага приділяється аналізу форм, різновидів, засобів втілення театрального мистецтва. Визначаються художні досягнення та осмислюються напрями розвитку українського театру початку ХХ ст. Розглядаються взаємозв'язки та взаємовпливи української драматургії та театру.

У розділі «Біля джерел» аналізуються імпульси філософського, художнього, мистецького самовияву, які становитимуть основу розвитку та набудуть найпотужнішого вираження у драматургії другої половини

1920-х років. Важливі наукові спостереження Г. Семенюка, які розкривають закономірності та особливості художніх процесів в українській драматургії початку ХХ ст., увиразнюються та конкретизуються у наступних частинах наукової праці.

Розділ «Концепція героя і специфіка конфлікту в українській драматургії 20-х років» присвячений розглядові головних структуротвірних компонентів української драматургії та театру. У розділі окреслюються теоретичні узагальнення на основі аналізу великої кількості драматичних творів, що забезпечує необхідну наукову аргументованість та достовірність. Автор монографії визначає зміни у світосприйнятті, характерні для 1920-х років; простежує відображення світоглядних перетворень у мистецтві; аналізує модифікації форм художнього відтворення у драматургії; простежує взаємозалежність жанрового та стильового вираження; оцінює специфіку співвідношення категорій змісту і форми в українській драматургії 1920-х років.

Дослідник з'ясовує причини появи п'єси-агітки, виокремлює її характерні ознаки, що зумовлюються ідеологічними та художніми функціями жанрового різновиду. Розкривається роль і значення агітаційної п'єси у розвитку драматургії. У цьому контексті розглядаються відповідні драматичні твори В. Минка, Д. Бедзика, Я. Мамонтова та ін.

Г. Семенюк, аналізуючи окремі твори Я. Мамонтова, С. Кротеви́ча та ін., зосереджує увагу на абстрактних ідеях та художній умовності, які домінують у поезії п'єс драматургів. Розкриваються головні змістові параметри української драматургії 1920-х років.

Визначаються важливі принципи організації драматургічного тексту 1920-х років. Простежується органічна взаємодія естетичних категорій трагічного та героїчного й увиразнення рис мелодраматизму. Дослідник розмежовує жанри трагедії та героїчної драми, вказуючи на їхні відмінні особливості. Г. Семенюк спостерігає видозміни у композиції драми, спричинені розширенням масштабів художнього відображення.

Особливого значення у другому розділі монографії набуває наукове осмислення драматургії М. Куліша. Автор підкреслює виняткову роль блискучого українського драматурга-новатора в історії української літератури. «Микола Куліш – найтрагічніша постать в українській літературі. Він був одним із найвизначніших речників національного ренесансу театру й драматургії 20-х – початку 30-х років в Україні» [1, с. 55], – безспідставно стверджує дослідник. Задля створення цілісного уявлення про драматургію М. Куліша окреслюються основні факти біографії, пов'язані із творчими досягненнями драматурга; відзначається колосальний мистецький резонанс творчості М. Куліша. Важливим аспектом дослідження стає осмислення драматургії М. Куліша в оцінці Л. Курбаса, який вважав його одним із найкращих драматургів.

Грунтовно аналізуючи п'єси драматурга «97», «Комуна в степах», «Прощай, село», що становлять своєрідну трилогію про село, автор підкреслює виключне значення першої п'єси, яка «зробила справжній переворот в українській літературі» [1, с. 60]. У процесі дослідження всього драматургічного доробку М. Куліша особлива увага приділяється дослідженню специфіки конфлікту, композиції, образної системи, проблематики, стильових та жанрових особливостей, художньої своєрідності драматичних творів. Розглядаються мистецькі інтенції драматурга та результати їх втілення, що підносили український театр на новий рівень.

У дослідженні увага акцентується на ефекті взаємного підсилення художніх досягнень М. Куліша і Л. Курбаса та їхньому визначальному впливові на українське мистецтво. «Саме завдяки творчій і життєвій дружбі двох талантів – драматурга Миколи Куліша і режисера Леся Курбаса – у другій половині 20-х років розпочався в Україні драматичний і театральний ренесанс» [1, с. 56], – резюмує дослідник. Він підкреслює їхнє творче взаєморозуміння, що призвело до потужного розвитку модерного українського театру. До речі, М. Куліш був «єдиним драматургом, п'єси якого забороняв «переробляти» Л. Курбас, оберігаючи од режисерського втручання в «Березолі» [1, с. 65].

Важливу роль у дослідженні творчості М. Куліша та Л. Курбаса відіграють спогади Й. Гірняка, який був актором театру Л. Курбаса. Осмислюючи спогади Й. Гірняка, дослідник виявляє і простежує важливі факти діяльності драматурга і режисера, що визначали трагічну долю митців, які надали українській драматургії й театру статусу світових досягнень.

Театр «Березіль», з яким співпрацював М. Куліш, розглядається як осередок кардинально нових театральних й драматургічних винаходів; модерність театру Л. Курбаса вивчається з інтермедіальних позицій; аналізуються результати реформаторського підходу до драматургічного тексту та його театрального втілення; визначається цивілізаційна функція «Березоля» у формуванні нової театральної культури. Важливим аспектом дослідження стало осмислення репертуарних проблем, аналіз тематичної спрямованості драматичних творів.

Г. Семенюк окреслює визначальні характеристики театру. «Березіль» по своїй суті – театр експериментальний. Народившись і розквітнувши на хвилі національного відродження, він об'єднав митців найновітнішого напрямку. Порвавши з побутовизмом і старою селянською етнографією та романтикою, «Березіль» пішов новим шляхом, шукаючи нової, співзвучної добі національної форми, часто-густо звертаючись до суміжних видів мистецтв – кіно, музики, естради тощо» [1, с. 64].

У монографії глибоко досліджуються п'єси робітничої, революційної, селянської тематики (І. Дніпровський «Любов і дим», Ю. Недоля «Шахтарський гість», М. Кравченко та Я. Могила «Перші хоробрі», Ф. Лопатинський «Сількор Головка» та ін.). Фактично автор вперше систематизує значну кількість драматичних творів, здійснюючи аналіз на рівні змісту, художньої структури. Дослідження зосереджується на визначенні жанрових ознак та структурних схем, виокремленні істотних атрибутів поезики п'єс, специфічних драматургічних ефектів.

Спостерігаючи в українській драматургії 1920-х – початку 1930-х років інтенсивну рецепцію класичної літератури, що відображається в усіх площинах художнього осягнення, Г. Семенюк концентрує увагу на різнобічному аналізові шевченківських традицій. Вивчається відображення естетичних засад творчості Т. Шевченка; простежується вплив драматургії Кобзаря; визначається своєрідність інсценізації творів поета; розглядаються драматичні твори, що репрезентують художню шевченкіану в українській драматургії названого періоду.

Науково виражені висновки дослідник робить про особливості розвитку жанрів історичної та історико-побутової драми у драматургії 1920-х років, підкреслюючи рівень художніх узагальнень та своєрідність проблематики, визначає характерні ознаки побудови сюжетів, стильові домінанти історичної та історико-побутової драми. Увага приділяється розгляді літературних першоджерел, осмисленню способів художнього відображення історичних фактів, зіставленню історичної основи та її художньої репрезентації. Аналізуються твори Ф. Лопатинського «Козак Голота», М. Семенка «Маруся Богуславка», Г. Хоткевича «Богдан Хмельницький», Ю. Недолі «За мурами», К. Поліщука «Камінна баба» та ін.

Чимало місця в монографії відведено дослідженню історичної драматургії І. Кочерги («Фея гіркого мигдалю», «Алмазне жорно», «Свічине весілля» та ін.). Літературознавець розкриває художні здобутки драматурга, які стали результатом поєднання класичних традицій і модерних пошуків; визначає його вплив на розвиток української літератури. Важливі спостереження висловлені з приводу художньо-естетичних (роль символу, міфологічної основи) та жанрових ознак (поєднання елементів різних жанрів) творів І. Кочерги.

У розділі «Концепція героя і специфіка конфлікту в українській драматургії 20-х років» окреслюються змістові, художньо-естетичні, жанрові, стильові параметри української драматургії. Вперше визначаються прикметні риси поетики української драматургії 1920-х років з позицій наукової об'єктивності та вперше здійснюється наукова класифікація драматичних творів цього періоду з урахуванням тематичних та жанрово-стильових показників. Г. Семенюк здійснює різнопланове дослідження головних процесів, що відбуваються в українській драматургії та театрі того часу, формулює теоретичні узагальнення про структуру драми цього періоду, механізми конструювання драматургічного тексту.

Зміст розділу «Українська комедія 1920-х років: динаміка жанрів і розмаїття засобів типізації» зумовлюється розглядом сатиричних тенденцій та форм модифікації комедійного начала в українській драматургії. Автор розмежовує варіанти театральних переробок класичних п'єс й оригінальні драматичні твори, з'ясовує особливості переосмислення класичних сюжетів в українській драматургії 1920-х років.

Г. Семенюк глибоко вивчає специфіку жанру сатиричної комедії, спростовуючи упереджені твердження тогочасної критики, які заперечували існування цього жанру. Водночас дослідник фахово доводить безпідставність звинувачень критики 1920-х–30-х років на адресу одного із найкращих українських драматургів М. Куліша, підкреслюючи прогностичну функцію творчості драматурга, п'єси якого руйнували будь-які ідеологічні рамки.

У книзі зримо простежуються першопочатки сатиричної комедії в українській драматургії 1920-х років, пов'язані із творчістю М. Куліша, визначаються новаторські риси сатиричних комедій драматурга. Відзначаються традиції класичної драматургії, які набувають нової репрезентації у комедіях М. Куліша, та окреслюються принципи відмінності від класичної літератури, пов'язані із відображенням тогочасних реалій та використанням модерних художніх форм. Для цього дослідник залучає до аналізу комедії М. Куліша «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Мина Мазайло». Усе це дало підставу авторові стверджувати, що «Вершини свого розвитку як в ідейному, так і в художньому планах комедія досягла в другій половині 20-х рр. у сатиричних творах М. Куліша «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Мина Мазайло» [1, с. 95].

Визначаються жанрові особливості, окреслюється тематична спрямованість, вивчається проблематика творів М. Куліша, приділяється увага дослідженню філософських аспектів висвітлених у комедіях проблем; визначаються особливості рецепції комедій драматурга його сучасниками. Дослідник розглядає ідеї як стрижневі компоненти багатьох п'єс М. Куліша. Важливим складником дослідження комедій драматурга є розгляд творів у європейському контексті.

Автор монографії представляє ґрунтовний аналіз жанрових різновидів комедії (драми-феєрії, трагікомедії). Дослідження драми-феєрії «Марко в пеклі» І. Кочерги здійснюється з урахуванням досягнень української та європейської літератури. Осмислюються жанрові ознаки твору; визначаються художні нововведення І. Кочерги, які підсилюють гротескно-фантастичні елементи; вивчаються форми художньої умовності та їх функції у розгортанні двох сюжетних ліній твору; вивчається багатоплановість композиції, що сприяє розширенню рамок художнього відображення.

Розгляд творів Я. Мамонтова супроводжується аналізом міркувань драматурга про сутність і перспективи жанру трагікомедії, з чого драматург постає ще й як теоретик драми. Г. Семенюк аргументовано визначає жанрову приналежність творів «Республіка на колесах» (комедія, політфарс), «Княжна Вікторія» (соціальна драма з елементами сатири і гротеску), переконливо доводить факт послаблення трагікомічного начала за рахунок домінування комедійності у п'єсі «Республіці на колесах» та з огляду на відокремлене існування комічного і трагічного у п'єсі «Княжна Вікторія».

Літературознавець відзначає складність жанру трагікомедії, зумовлену органічним поєднанням протилежних категорій, що в результаті формують цілком нове художньо-естетичне явище. Вивчаючи твір М. Куліша «Народний Малахій», науковець визначає його як драму, проте відзначає наближення до жанру трагікомедії з огляду на жанрову багатовимірність та спосіб вирішення конфлікту у творі; вказує на трагікомічність характеру головного героя; окреслює художнє новаторство п'єси. «Значним явищем у драматургії 20-х років стала драма М. Куліша «Народний Малахій», передусім завдяки яскраво й мистецьки виписаному трагікомічному характерові головного героя. Нова п'єса переконливо довела, що на зміну агітці – декларативній, плакатній – приходять драма з критично-аналітичним підходом до розв'язання найважливіших питань сучасності – політичних, філософських, соціальних, морально-етичних» [1, с. 117], – пише дослідник.

У процесі аналізу п'єси Г. Семенюк здійснює фундаментальні спостереження над суттю філософсько-естетичної концепції твору М. Куліша. Дослідник вказує на своєрідність та неординарність конфлікту між мріями і

реальністю; аналізує художню оригінальність відображення стану «донкіхотства»; визначає специфіку інтерпретації символів у творі із важливим смисловим та художнім навантаженням; розглядає складні форми художньої умовності; вивчає способи художнього відображення утопічності у творі; окреслює мистецьку досконалість трагікомедії в оцінці Л. Курбаса; розглядає наслідки рецепції й театрального втілення п'єси, що призвели до переслідувань М. Куліша та Л. Курбаса.

Дослідник визначає трансформаційні процеси, які відбувалися із жанром комедії: «Отже, говорячи про основні тенденції розвитку української комедії 20-х років, необхідно відзначити різноманітність її тематики, багатство жанрів, очевидну своєрідність художньої палітри кожного з драматургів» [1, с. 123].

У розділі «Українська комедія 1920-х років: динаміка жанрів і розмаїття засобів типізації» Г. Семенюк представляє цілісне дослідження визначальних параметрів жанру комедії та модифікацій жанру на рівні змісту й структури. Дослідник вивчає своєрідність художніх засобів (гіпербола, умовна театральність, сатирична символіка тощо) та їхні функції в українській комедії, виокремлює найбільш продуктивні жанрові форми (трагікомедія, сатирична комедія тощо); простежує відповідність між жанровими формами й світоглядними, естетичними настановами доби; визначає впливових драматургів, насамперед М. Куліша, який істотно змінив рівень та якість української драматургії.

У розділі «Реалії національного та міжнародного життя в драматургії порубіжжя 20–30-х років» досліджується явище політичного театру, розглядається політичний складник української драматургії, визначаються особливості поезики.

У контексті висвітлення проблем політичного спрямування вивчається творчість західноукраїнських драматургів. Драматургія М. Ірчана аналізується з урахуванням його впливу на розвиток української драматургії та театру в Канаді й Америці, простежує стильові перегуки із творчістю українських, європейських, американських письменників, що розширює межі мистецької репрезентації. П'єси М. Ірчана аналізуються як різнорівневі художні структури, з урахуванням жанрових, стильових, композиційних, сюжетних чинників та їх взаємодію на рівні художньо-стильової, жанрової структури.

Г. Семенюк вперше класифікує й фахово аналізує твори представників української діаспори О. Карманюка, В. Шопінського, Є. Карпенка та ін. Визначаючи головні новаторські риси творчості Є. Карпенка, Г. Семенюк підкреслює: «Невідомою нашому читачеві й глядачеві залишається на сьогодні драматургія Є. Карпенка, творчість якого в історії українського зарубіжжя посідає помітне місце передовсім своєю художньою оригінальністю, новизною форми, неординарним жанрово-стильовим звучанням» [1, с. 135]. Дослідник акцентує увагу на важливих фактах діяльності драматургів української діаспори, що визначали їхнє світоглядне й творче самовираження, розглядає їхню драматургію як органічну складову частину українського літературного процесу, що сприяє створенню цілісного і всеохопного формату літературознавчого дослідження.

У цьому ж розділі науковець пропонує новаторське прочитання творів М. Куліша «Патетична соната», «Вічний бунт», «Маклена Граса», висвітлює їх сценічну історію та мистецький резонанс, відображає суспільно-історичний контекст. Він досконало вивчає модерні форми художнього мислення драматурга; характеризує інтермедіальні виміри його творчості; досліджує особливості родової й жанрової дифузії та їх функції у творах М. Куліша; простежує контамінацію естетичних категорій та художніх смислів, що створює глибинну багатозначність та підтекст; аналізує експериментальні форми художнього відображення, які реалізуються на рівні змісту, сюжету, композиції, художніх засобів та прийомів тощо; з'ясовує специфіку авторських інтенцій у п'єсах.

Хочеться відзначити, що аналізуючи п'єси М. Куліша, Г. Семенюк підкреслює їхню художню самобутність, особливу увагу приділяючи визначенню мистецької своєрідності у п'єси «Патетична соната».

«Оригінальна «Патетична соната» і своєю нетрадиційною новелістичною композицією: драма побудована у формі синтезу щоденникових записів героя, його листів до героїні та ліричних відступів, наскрізь пронизаних жорстокою революційною дійсністю» [1, с. 157].

«Поява «Патетичної сонати» засвідчила народження в Україні нової форми драми. Це була художня спроба М. Куліша за допомогою суміжних видів мистецтва – слова, звуків, музики, кольорів, ліній – порушити важливі питання, виразити важливі ідеї» [1, с. 158].

«М. Куліш вказував на експериментальний характер «Патетичної сонати», в якій органічно пов'язались в єдине художнє полотно слово і музика. Тому важлива роль у п'єсі відведена ремаркам, ліричним відступам, музиці» [1, с. 61], – пише науковець.

Характерно, що в монографії приділяється особлива увага осмисленню визначних мистецьких досягнень театру «Березіль», які були пов'язані із блискучими творчими здобутками драматурга М. Куліша та режисера Л. Курбаса. Дослідник визначає вкрай несприятливі ідеологічні умови та політичний тиск, які перешкоджали діяльності театру, через які заборонялися й переслідувалися п'єси М. Куліша та вистави Л. Курбаса. У дослідженні аналізуються факти, які призвели до загибелі М. Куліша і Л. Курбаса внаслідок репресій та до знищення театру «Березіль».

Дослідник наводить цінні свідчення зі «Споминів» актора Й. Гірянки про стоїцизм березильців у межах ситуацій, про тотальне руйнування: «1933 року в час голодної катастрофи України, в час розгрому українського села, української інтелігенції й робітництва, української культури, в час, коли вже не стало М. Хвильового, М. Скрипника, – в Межигірському колишньому монастирі курбасівці готували свій останній кулішівський, курбасівський і березильський твір – «Маклену Грасу». Сам Куліш кружляв по навколишніх голодних селах над Дніпром. Недалеко монастиря, у великому селищі Вишгороді, у давній резиденції княгині Ольги. Все недорозкуркулене населення

вимерло, тільки 4-5-літній нащадок того племені, загубившись у монастирських хащах, потайки підгодовувався недоїдками Творчого будинку Спілки пролетарських письменників» [1, с. 169–170].

Літературознавець здійснює систематизацію типологічних ознак реалістичної та соціально-побутової драми, досліджуючи політичні п'єси. Г. Семенюк окреслює тематичну своєрідність, підкреслює традиційність драматургічних форм, визначає вагомі ідеологічні складники художньої структури драматичних творів, простежує їхні проєкції в різних площинах відображення (емоційній, психологічній, моральній, соціальній, побутовій тощо). Важливим аспектом аналізу виявляється зіставлення драматургічних й театральних репрезентацій.

У монографії «Українська драматургія 20-х років» представлено ґрунтовне дослідження визначальних процесів в українській драматургії. Автор простежує рух та кристалізацію жанрових форм, вивчаючи такі складники цих явищ, як тематичні зумовленості, характерні ознаки драматургічного письма, своєрідність художнього аналітизму. У книзі визначається жанрово-стильова парадигма української драматургії; вивчаються жанрові структури драматургії; досліджуються структуротвірні компоненти та чинники стильової диференціації; окреслюються співвідношення між традицією й модерністю, національним та європейським дискурсами. Помітно, що науковець особливу увагу приділив вивченню творчості митців (М. Куліша, Л. Курбаса), які істотно вплинули на формування нової української драматургії й театру 1920-х років, періоду українського ренесансу. Дослідження охоплює велику кількість драматургічних текстів, які характеризуються різним рівнем мистецького осягнення. Такий науковий підхід забезпечує достовірну реконструкцію літературного контексту й визначає вичерпність літературознавчого аналізу. Г. Семенюк застосував новаторську методологію дослідження, здійснивши докладний фаховий аналіз української драматургії 1920-х років, що засвідчив новий етап у розвитку українського літературознавства. Дослідник ґрунтовно вивчив літературознавчі проблеми, які раніше не висвітлювалися й замовчувалися; значно розширив межі літературного процесу, вперше дослідивши творчість незнаних до того часу драматургів; збагатив змістові конфігурації літературознавчих студій, проаналізувавши невідомі та недосліджувані драматичні твори; здійснив дослідження, у якому чітко визначилися обриси й сутність української драматургії 1920-х років.

Монографія Г. Семенюка ознаменувала початок нового відліку у сфері дослідження української драматургії. Праця стала першоосновою вивчення драматургічного дискурсу, її основні положення і висновки визначили процес формування напрямів і принципів сучасних літературознавчих розвідок.

Література:

1. Семенюк Г.Ф. Українська драматургія 20-х років. К.: Либідь, 1992. 184 с.

Анотація

В. АТАМАНЧУК. МОНОГРАФІЯ ГРИГОРІЯ СЕМЕНЮКА «УКРАЇНЬСЬКА ДРАМАТУРГІЯ 20-Х РОКІВ» ЯК ЗРАЗОК АКАДЕМІЧНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується монографія Г. Семенюка, яка являє собою ґрунтовне дослідження української драматургії 1920-х років. Увага приділяється висвітленню новаторської методології та об'єктивного наукового аналізу художніх явищ і процесів українського драматургічного і театального мистецтва. Визначається специфіка літературознавчого аналізу.

Ключові слова: монографія, дослідження, аналіз, драматургія, Г. Семенюк.

Анотация

В. АТАМАНЧУК. МОНОГРАФИЯ ГРИГОРИЯ СЕМЕНЮКА «УКРАИНСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ 20-Х ГОДОВ» КАК ОБРАЗЕЦ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье анализируется монография Г. Семенюка, которая представляет собой основательное исследование украинской драматургии 1920-х годов. Внимание уделяется освещению новаторской методологии и объективного научного анализа художественных явлений и процессов украинского драматургического и театрального искусства. Определяется специфика литературоведческого исследования.

Ключевые слова: монография, исследование, анализ, драматургия, Г. Семенюк.

Summary

V. ATAMANCHUK. THE MONOGRAPH "THE UKRAINIAN DRAMATURGY OF THE 20s" BY GRYGORIY SEMENIUK AS AN EXAMPLE OF ACADEMIC LITERATURE STUDY

The article analyzes monograph of G. Semeniyuk, which presents a thorough study of Ukrainian drama of the 1920s. Attention is paid to the enlightenment of innovative methodology and objective scientific analysis of artistic phenomena and processes in Ukrainian dramatic and theatrical art. Specific features of literary analysis are determined.

Key words: monograph, research, analysis, dramaturgy, G. Semeniyuk.

кандидат філологічних наук,
доцент, докторант кафедри
української мови
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ ЗА ПАМ'ЯТКАМИ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Українське усне мовлення виконує нині активну контактовоюстановлювальну роль у розмаїтій амплітуді різноманітних комунікативних практик. Ця широта суспільних функцій стає основою для розвитку й удосконалення української літературної мови, зокрема її усної форми.

Центральною проблемою усної форми літературної мови є вимова, вимовні норми. Вимовні норми натеper сформовані, але процес становлення орфоепічних норм української літературної мови залишається не досить вивченим. Вперше особливості української вимови розглядаються в теоретичних працях учених XIX ст. (О. Потебня, П. Житецький, В. Науменко). Опис звукових особливостей, який фіксується у цих працях, був одночасно і теоретичним обґрунтуванням орфоєпії нової української літературної мови. Найістотніші вимовні риси української літературної мови, сформовані під впливом живого народного мовлення, представлені у вагомих теоретичних працях О. Синявського, М. Наконечного, М. Жовтобрюха, П. Тимошенка. Серед досліджень орфоєпічної системи української мови відомі праці В. Сімовича, Л. Булаховського, Н. Тоцької та ін. Історичній орфоєпії присвячені дослідження М. Фашенко, М. Микитин-Дружинець, О. Шонц.

Вимовні особливості української мови сягають своїм корінням у далеке минуле. Г. Півторак зазначає, що значна частина специфічних для української мови рис почала формуватися безпосередньо від праслов'янської мови, тобто від V – VI ст. Протягом другої половини I тис. після Р. Х. виникли такі фонетичні особливості: вибуховий задньоязиковий перетворився на фрикативний (замість *голова* стали вимовляти *голо́ва*); відбулося взаємне зближення ненаголошених голосних [e] та [и] (*/v e "сна/ весна, /ож и^e ve/ оживе*) [15, с. 61]. Відомий український мовознавець О. Ткаченко у праці «Українська фонетика на історико-типологічному тлі» пов'язує із прямим чи опосередкованим впливом скіфо-аланської мови виникнення чотирьох фонетичних рис, властивих тільки для української мови: сильний ікавізм (наявність голосного *i* на місці колишнього *ъ*); наявність фонем */u/* внаслідок злиття *ы* та *i*; збереження м'якого кінцевого *[y']*; твердість приголосного перед *e* із сильного *ъ* [21, с. 16].

Вимовні особливості засвідчуються у пам'ятках давньо- та староукраїнської літературної мови, саме в них фіксуються ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоєпічну норму. Слід зазначити, що коли писарі давньоруського періоду чи староукраїнського припускалися «помилки» всупереч традицій, це означало, що така мовна риса міцно закріпилася у тій чи іншій місцевості. Відбиття особливостей народного мовлення у писемних пам'ятках – важливе і надійне джерело для висвітлення початкового періоду в процесі становлення української орфоєпії. У пам'ятках давньоукраїнської, старої літературної мови відбилися риси живої народної мови, що згодом стали орфоєпічними, адже, як відомо, нова літературна мова жила двома джерелами – живою народною розмовною мовою та старою літературною традицією. На основі останнього джерела виявляється зв'язок нової літературної мови зі старою, який виявляється по-різному на всіх мовних рівнях. Цьому питанню приділена певна увага дослідників: вчені, аналізуючи мову пам'яток, вказують на основні фонетичні особливості української мови. Систематизація цих даних допоможе усвідомити, як у межах давньоукраїнської літературної мови певною мірою був підготовлений ґрунт для формування орфоєпічних норм нової літературної мови, тому обрана проблема, безперечно, є актуальною.

Наша мета – на основі писемних пам'яток представити процес вироблення вимовних літературних норм, показати глибину коріння сучасних вимовних норм та засвідчити зв'язок нової української літературної мови зі старою. *Об'єктом дослідження* є орфоєпія голосних, приголосних, звукосполук. *Предметом дослідження* є відбиття особливостей української народної вимови у пам'ятках давньоукраїнської літературної мови на основі наукових досліджень.

Давні тексти, на основі яких вивчається історія української літературної мови, хронологічно можна поділити на три великі групи: 1) пам'ятки доби Київської Русі, в яких відбилися риси південних давньоруських говірок, що лягли в основу мови української народності; 2) пам'ятки XIV – першої половини XVIII ст., що відбивають мову української народності й староукраїнську літературну мову; 3) пам'ятки другої половини XVIII – XIX ст., які відбивають формування української національної мови [12, с. 70].

Наша розвідка присвячена пам'яткам першої групи.

Пам'ятки становлять дуже цінне надбання нашої науки, культури. У найдавніших писемних пам'ятках Південної Русі (XI – XIII ст.), за свідченням Л. Булаховського, можна констатувати звукові особливості південноруських (південно-східнослов'янських) говірок [3, с. 44]. А. Кримський зазначає, що «писарі малоруські не хотіли робити описки в дусі живої мови, через це ми з-під церковнослов'янської кори виловлюємо загальні зариси південноруської мови, якою говорили люди в літописній Київській великокнязівській державі» [9, с. 260]. Але, як твердить

П. Владимиров, джерела Київської Русі ілюструють, крім зразків давньоруської мови, і ті, у яких спостерігаються окремі фонетичні, граматичні риси, що ввійшли в систему української мови [5, с. 2–3].

Українська літературна мова XIV – XVIII ст. представлена діловими документами, літописними, історичними, полемічними та художніми творами. На відміну від літописів та інших літературних джерел, які мали лише елементи народної мови попередніх часів, українські грамоти відзначаються широким використанням народної мови. Лінгвістичний аналіз переконує, що мова староукраїнських грамот XIV – XVI ст. не являє собою простого копіювання діалектного мовлення, в ній у певній системі поєднані старокнижні й народні елементи, отже, це мова унормована, хоч, природно, для тієї доби не всі її норми були сталі й послідовні [6, с. 63].

Писемні пам'ятки всіх епох певною мірою відбивають вплив усного мовлення на літературну мову. Свідченням цьому є дослівні фіксації усної мови в різних писемних пам'ятках [10, с. 6]. Шлях розвитку української літературної мови XIV – XVIII ст. дуже показовий щодо цього. На думку вчених, у давній книжній українській літературній мові було чимало живих усномовних елементів [4, с. 3].

У найдавнішій пам'ятці – Остромировому Євангелії, за свідченням М. Козловського, простежується ствердіння шиплячих [8, с. 33], перехід [з] перед к, п, т, х, ф у [с]: *испрѣва* (33), *раскопа* (80) [8, с. 50–51].

Досліджуючи мову Святославового збірника 1073 р., А. Розенфельд зупиняється на випадках вживання и замість ы і навпаки, і доходить висновку: у збірнику Святослава дуже мало випадків вживання и замість ы: *рикаю* (180), *риба* (251), більше випадків вживання ы замість и: *трызны* (92), *давыда* (142) [17, с. 12], що свідчить про відповідну вимову [и]. Свистячий [з] у префіксах из-, без-, раз- зазнає асиміляції і оглушується: *бесплотъна* (9 об.), *расмотримъ* (12 об.) [17, с. 28]. Порівнюючи мову збірника Святослава 1076 р. з Галицьким Євангелієм XIII ст., В. Шимановський у монографії «Къ истории древнерусскихъ говоровъ» зазначає, що в збірнику наявні риси, властиві фонетиці української мови [23, с. 101–102].

Досить яскраві ознаки старої української мови у пам'ятці «Слово о полку Ігоревім». Основою мови «Слова» є жива усна східнослов'янська мова [16, с. 125]. Для мови «Слова» характерні поодинокі випадки вимови ненаголошеного [и] як [е]: *Володимерь* [19, с. 9], збереження дзвінкості перед глухими: *тажско* [19, с. 59], перехід [е] в [о] після шиплячих: *чолка* [14, с. 145]. Звуковий бік мови «Слова о полку Ігоревім» характеризує В. Чапленко [22, с. 14].

Однією з типологічних ознак сучасної української літературної мови є подовження (за походженням подвоєння). Як бачимо, повна асиміляція [й] передньоязиковими приголосними відображена в писемних пам'ятках починаючи з XI ст.: *Иля, священье* [1].

У мові творів В. Мономаха, як констатує С. Обнорський, виявляється асиміляція з (у прийменнику без) перед [с]: *бе сорома* (223), *бе сѣмене* (572) [14, с. 36–37].

Окремо слід згадати про напис на Тмутороканському камені. Як зазначає В. Русанівський: «Пам'ятка цікава, по-перше, бо вона автентична, по-друге, в ній відбиті ті мовні процеси, що були характерні до XI ст.: падіння глухих, вокалізація глухих, уживання глухих перед плавними» [18, с. 42].

За свідченням Л. Булаховського, в давніх пам'ятках фіксується перехід [е] в [о] після шиплячих перед дальшим твердим приголосним: *носящому* – в Лѣтвиці XII ст. Групи рь, ль, лъ між приголосними зустрічаються в «Житії Сави Освященного» XIII ст.: *яблыко*, в Луцькому Євангелії XIV ст.: *скрыжет* [3, с. 59].

Проводячи спостереження над мовою пам'яток, зокрема Мстиславового Євангелія (XII ст.) [7], Київського літопису (XII ст.) [11], галицько-волинських пам'яток [2]; [20], дослідники не зосереджують увагу на вимовних особливостях, а характеризують фонетичні риси джерел, зокрема перехід [ѣ], [о], [е] в [і] та ін.

Досліджуючи мову Виголекинського збірника XII – XIII ст., О. Соболевський виділяє випадки вживання е на місці и: *преде ревы* (5) і навпаки и на місці е: *мы находимъ в училицы* (153) [20, с. 98].

Поодинокі випадки вживання и на місці ненаголошеного [е]: *в зимли* (109), е на місці ненаголошеного [и]: *блговолєнємъ* (71) зустрічаються, за свідченням В. Німчука, у Київському Псалтирі XIV ст. [13, с. 15].

Розглянувши особливості української народної вимови, відображені у давньоукраїнських пам'ятках, можемо висловити окремі думки з приводу важливої проблеми – зв'язку нової української літературної мови зі старою: наявність народнорозмовних, насамперед загальноукраїнських, вимовних явищ у пам'ятках, писаних старою книжною мовою, є свідченням того, що для нової української літературної мови був підготовлений ґрунт у старій літературній мові. Отже, між новою і старою, давньою українською літературною мовою існує зв'язок, органічна спадкоємність.

Важливо підкреслити й те, що найістотніші фонетичні риси української мови, які усталились у пам'ятках XI – XVIII ст., були властиві і середньонадніпрянським говорам, що стали базою для формування фонетичної й орфоепічної систем нової української літературної мови.

Отже, орфоепічні особливості нової української літературної мови сягають корінням у стару літературну мову, де, незважаючи на книжний характер, відбиті особливості народної вимови, що згодом стали орфоепічними. Дані наукових досліджень, якими ми скористалися, дають підстави твердити про досить прозорі риси нової української літературної мови вже в староукраїнських пам'ятках. Ці риси, зокрема фонетичні, помітні вже в XII ст. Ближче до середини XIII і початку XIV ст. фонетична специфіка української мови стає виразнішою. У наукових працях подаються в основному фонетичні явища, специфічні для української мови, але є й суто вимовні.

Перспективи досліджень – на основі писемних пам'яток старої української літературної мови представити процес вироблення вимовних літературних норм, зокрема орфоепію голосних, приголосних, звукосполук.

Література:

1. Асиміляція і дисиміляція приголосних. URL: <https://studfiles.net/preview/5454403/>. Назва з екрана.
2. Бузук П. Нарис історії української мови: Вступ, фонетика і морфологія з додатком історичної хрестоматії: Зб. іст.-філол. відділу УАН. К., 1927. № 48 94 с.
3. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. К.: Вид-во АН УРСР, 1956. 220 с.
4. Взаємодія усних і писемних стилів мови. / М.А. Жовтобрюх, Г.М. Колесник, К.В. Ленець та ін. К.: Наук. думка, 1982. 180 с.
5. Владимиров П.В. Обзоръ южно-русскихъ и западно-русскихъ памятниковъ письменности от XI до XVII ст. К.: Тип. Завадзкого, 1890. 42с. (Чтения в Ист. об-стве Нестора Летописца; Кн. 4.)
6. Жовтобрюх М.А. Староукраїнські грамоти як пам'ятки літературної мови Мовознавство. 1976. № 4. С. 62–70.
7. Карский Е. Особенности письма и языка Мстиславова Евангелия (XII ст.). Русский филологический вѣстникъ. Варшава, 1895. Т. 34. С. 169–193.
8. Козловский М.М. Изслѣдованія по русскому языку. СПб., 1885–1895. Т. 1. С. 1–131.
9. Кримський А. Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася. Твори: В 5 т. К., 1973. Т.3. С. 252–283.
10. Матвійс І.Г. Українська літературна мова і територіальні діалекти в їх взаємодії на різних історичних етапах. Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. К., 1977. С. 5–31.
11. Мельничук О.С. Про мову Київського літопису XII століття. Мовознавство. 1983. № 2. С. 39–49.
12. Німчук В.В. Видання пам'яток української мови. Вісник АН УРСР. 1971. №1. С. 69–71.
13. Німчук В.В. Українська мова в Київському псалтирі 1397 року. Мовознавство. 1993. № 5. С. 9–21.
14. Обнорский С.П. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода. М.-Л.: АН УРСР, 1946. 199 с.
15. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. К.: ПАТ Віпол, 2014. 280 с.
16. Плющ П.П. Історія української літературної мови: Підручник для філол. спеціал. ун-тів та пед. ін-тів. К.: Вища шк., 1971. 423 с.
17. Розенфельд А. Языкъ «Святославова изборника 1073». Варшава: Тип. Варш. Учеб. округ., 1899. 49 с.
18. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. К.: АртЕк, 2001. 392 с.
19. Слово о плъку Игоревѣ Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова. К.: Дніпро, 1985. 174 с.
20. Соболевский А. Очерки изъ истории русского языка. Б. м. и Б. и., 1884. 156 с.
21. Ткаченко О.Б. Українська фонетика на історико-типологічному тлі. Мовознавство. 1998. № 2–3. С. 15–25.
22. Чаплинко В. Мова «Слова о полку Игоревім». Вінніпег, 1950. 32 с.
23. Шимановский В. Къ истории древнерусскихъ говоровъ. Варшава: Тип. Ковалевского, 1887. 222 с. (розд. паг.).

Анотація

**М. ДРУЖИНЕЦЬ. УКРАЇНСЬКЕ УСНЕ МОВЛЕННЯ
ЗА ПАМ'ЯТКАМИ ДАВНЬОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ**

Стаття присвячена вимовним особливостям української мови, зафіксованим у писемних пам'ятках давньоукраїнської літературної мови. Писемні джерела фіксують ті зміни, які відбувалися у мовленні людей і які становлять тепер орфоепічну норму. Історичні корені вимовних норм простежено на основі наукових досліджень.

Ключові слова: вимовні особливості, пам'ятки, давньоукраїнська літературна мова, наукові дослідження.

Анотация

**М. ДРУЖИНЕЦЬ. УКРАИНСКАЯ УСТНАЯ РЕЧЬ
В ПАМЯТНИКАХ ДРЕВНЕУКРАИНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА**

Статья посвящена орфоэпическим особенностям украинского языка, зафиксированным в письменных памятниках древнеукраинского литературного языка. Письменные источники фиксируют те изменения, которые происходили в речи людей и которые составляют теперь орфоэпические нормы. Исторические корни произносимых норм прослеживаются на основании научных исследований.

Ключевые слова: орфоэпические особенности, письменные памятники, древнерусский литературный язык, научные исследования.

Summary

**M. DRUZHYNETS. UKRAINIAN ORAL SPEECH IN THE CHARTERS
OF ANCIENT UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE**

The article is devoted to the orthoepic peculiarities of the Ukrainian language, recorded in the written charters of the ancient Ukrainian literary language. Written sources record those changes that took place in the speech of people and which became a writing norm further. The historical roots of spoken norms are traced through the scientific researches.

Key words: orthoepic peculiarities, written charters, ancient Ukrainian literary language, scientific researches.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури і компаративістики
Інституту філології
Київського університету імені
Бориса Грінченка

ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ В ПОСТКОЛОНІАЛЬНІЙ ПРОЗІ

Минуле – це виклик для будь-якого суспільства. Для Західної Європи головним викликом є «визнання <...> боргу перед Європою Східною». Для російського суспільства – визначення для себе, «чи Росія і СССР – це одна чи дві різні спільноти». Для українського суспільства – «інтеграція внутрішньо поділеного суспільства». Загальний виклик для Росії, України, Європи – чи можуть вони «мати спільну пам'ять» (гітлерівський терор, сталінський терор, Голокост, голод 1932–1933 років). Поки що дослідники фіксують загальну поразку: і кожного окрема, і всіх разом [5, с. 261].

Світові інтелектуали значну увагу приділяють минулому та його взаємозв'язкам із теперішнім. Рефлексії щодо історичних подій та пам'яті про них мають місце як у художніх, так і в публіцистичних текстах. К. Чижевський (вважає себе «позначеним вкоріненістю») подібну заангажованість минулим пояснює багато в чому приналежністю до покоління, яке силою обставин опинилося в місцях з виразними ознаками «terra incognita» «з перебреханою історією, де не було ані переказу поколінь, ані тягlosti традиції» [16, с. 13]. Відповідно, поставала нагальна потреба розшукати батьківщину як у сенсі незалежної держави, так і у сенсі «вінцензівської малої вітчизни», що безпосередньо пов'язано зі складним і довготривалим процесом повернення «власної історії».

У 90-х роках республіки Радянського Союзу отримали незалежність та відмовилися від комуністичної спадщини. Однак зміна політичного вектора не означала для більшості із них «кінець історії», а лише початок «кінця», бо сформовані не одним поколінням історичні спадщини «помирають з великими труднощами» (Е. Карр) [4, с. 113]. Прикладом стійкості «старих традицій» можуть слугувати сучасні культурні дискусії з їх перенасиченістю залишками глобальної і локальної імперської історії. Це, на думку Е. Саїда, засвідчує «живучість імперського минулого», що, з одного боку, потребує ретельного вивчення, з іншого – вказує шлях до дослідження інших «історій» (історій чоловіка і білої жінки, історій небілих людей) [13, с. 58]. Інший приклад – функціонування минулого в постколоніальних країнах (і частково в постімперських). В Індії та Україні колоніальне минуле «не стало власне минулим». Воно продовжує впливати на сьогодення, формуючи «стереотипи поведінки і світогляд, соціальні пріоритети» [8].

Попри відмову від радянської спадщини в Східноєвропейському регіоні, важливим елементом культури пам'яті продовжує виступати комуністична диктатура (поряд із релігійними, національними та регіональними традиціями). Ставлення до комуністичного досвіду (фактор диференціації) дало змогу дослідникам виділити чотири типи культури пам'яті на цій території:

- 1) консенсус щодо комуністичного режиму як нав'язаного ззовні (Естонія, Латвія, Литва, Хорватія, Косово, Словачія);
- 2) відсутність базового консенсусу щодо комуністичного режиму та наявність політичних суперечок навколо інтерпретації соціалістичного минулого (Угорщина, Польща, Чехія, Україна, Словенія);
- 3) двоїсте відношення щодо комуністичного режиму та другорядна роль минулого в публічному дискурсі (Болгарія, Румунія, Албанія, Македонія, Сербія, Чорногорія);
- 4) наявність комуністичних рудиментів у представників «нових» еліт (Російська Федерація, Молдова) [7, с. 148].

Спільним для чотирьох типів називають етнонаціоналізм як основну систему відліку або як єдиний знаменник для суспільства. Справжньою *differentia specifica* у цій класифікації визначають відношення до комуністичного режиму [7, с. 150].

Серед історичних подій радянського минулого, що потребують ретельного та виваженого переосмислення, особливе місце займає Друга світова війна. Як відомо, у СРСР Велика Вітчизняна війна «завжди вважалася <...> свящиною», що підтримувалося «якісним» кінематографом, «щемними» фронтовими піснями і «сльозами на очах тих, хто пам'ятав ту війну». Міф про святість війни витворився не на порожньому місці, оскільки більшість звільнених від нацистів радянських громадян були вдячні визволителям: «Бо яким би не було життя за Сталіна, та за Гітлера воно ставало ще нестерпнішим, ще тяжчим» [9, с. 20]. На пострадянській території трагічний досвід минулої війни досліджується насамперед з точки зору втрат. Не зрідка пам'ять про Велику Вітчизняну війну використовується державою як патріотичний ресурс.

На думку Н. Копосова, міф про війну відіграв надважливу роль у становленні пострадянської Росії і нині в «концентрованому вигляді виражає історичну концепцію» нинішньої влади. Він: 1) «підкреслює єдність держави та народу, а не насилля держави над народом»; 2) «доводить необхідність сильної влади, збройних сил та спецслужб»; 3) «передбачає миролюбний характер радянської і російської зовнішньої політики і захищає державу від звинувачень у розв'язанні війни, в насиллях Червоної Армії на «звільнених територіях», в окупації Східної Європи»; 4) «підкреслює роль Росії в перемозі над фашизмом і обґрунтовує її право на «визнання» (а в екстремальній

версії – на завоювання території); 5) «віктимізує історію в інтересах Росії, підкреслюючи ціну, яку вона заплатила за перемогу, і перетворює пам’ять про війну на головну форму вираження досвіду горя та насилля – на «загороджувальний міф», що затьмарює пам’ять про репресії»; 6) «використовує стару логіку антифашизму «Хто проти СРСР, той за фашизм», замінюючи СРСР на Росію у цій підступній формулі»; 7) «надає вихід агресивним антизахідним почуттям, але разом з тим виправдовує зближення» з «великими державами, тим самим присвоюючи Росії такий самий статус»; 8) за рахунок Східної Європи «вбудовує Росію в демократичну традицію, підкреслюючи, що союзники воювали заради спільних цінностей». Дослідник підкреслює, що міф про війну в пострадянській інтерпретації сформувався на основі сталінської концепції. Попри наявність досліджень, які розкривають природу цього міфу, в масовій свідомості росіян переважає загальнодержавна концепція [10, с. 164].

У російському дискурсі конструюється виключно «подвиг радянського солдата» (численні фільми про війну, нові ритуали – георгіївські стрічки, написи на машинах на кшталт: «На Берлін!», «Спасибі дідові за Перемогу», «Я пам’ятаю! Я пишаюся!» тощо). С. Ушакін вважає, що подібне явище в Росії можна охарактеризувати як «комерціалізацію пам’яті про війну» – «купи собі шматочок минулого». Однак не варто розглядати це лише як сконструйований дискурс. Швидше варто говорити про фундаментальну «нестачу/брак історії», оскільки після розпаду Радянського Союзу історія втратила своє місце і значення в суспільній свідомості. Структурно 1990-ті роки схожі з роками після революції в Росії, коли склалася незвична ситуація: на дорогу історії вийшли «свіжі люди», не обтяжені зв’язками з минулим (Н. Козлова). «Со-вокове» минуле виявилось непотрібним, оскільки воно «не могло ні допомогти спрогнозувати майбутнє, ні вибудувати життя в сьогоденні». З’явилося бажання оновити пам’ять, коли «слідів минулого життя немає зовсім», коли «здається, що можливо все». Подібна ситуація не може бути довготривалою, свідченням чого стало виникнення іншого бажання – «купити шматочок минулого і тим самим вписати себе в якусь спільність». Георгіївська стрічка супроводжувалася гаслом: «Створимо традицію разом!», що є проявом прикладного використання роботи Е. Хобсбаума «Винахід традиції». Популярність «георгіївської стрічки» виявила потребу в приналежності до певної спільноти. С. Ушакін вважає, що «активний винахід традицій» за принципом фетишу «дають змогу не ставити запитань про щось більше» [15].

Україна відзначається не тільки відсутністю консенсусу щодо радянського минулого, а також вирізняється множинністю та багатозначністю культури пам’яті в поєднанні з нескінченними громадськими дебатами [7, с. 155]. Сприйняття подій Другої світової війни промовисто демонструють розпад культури пам’яті на дві частини. Свідченням цього є різні назви для позначення війни. У радянській за своєю ментальністю російськомовній Східній Україні дотримуються радянської формули «Велика Вітчизняна війна». В Західній Україні використовують поняття «німецько-радянська війна», тим самим підкреслюючи пасивну участь цих регіонів у тогочасних подіях. Подібні розбіжності спостерігаються не тільки між регіонами, але і між радянським і пострадянським поколіннями [7, с. 155]. Здійснювалися спроби поєднати різні версії пам’яті українців за допомогою синкретичних, об’єднуючих концепцій.

Справжню повагу викликають солдати-окопники, які «справді воювали з нацистами, знали ціну війні й перемозі в ній». Натомість зневага виникає до «хвацьких тиловиків», «бійців заградзагонів, котрим поприсвоювали наприкінці со-ветського періоду нагород, звань та інших регалій» [11, с.33]. Численні випадки дають змогу переосмислити страшний ціну («мінімум 27 мільйонів убитими, з яких 21 мільйон солдатів дійсної армії (у тій же Німеччині – 8 мільйонів загиблих, з яких 5 мільйонів на фронтах)» [11, с. 34]), яку довелося заплатити за перемогу у війні. Серед першопричин перемоги називають насамперед перевагу в людській силі, «тарматному м’ясі, тому що з втратами не рахувалися» [11, с. 33].

Актуалізують «разючі розповіді», серед яких спогади «послідовника» Олександра Матросова, якому вдалося дивом лишитися живим. Молодим солдатам наказували «своїми тілами, ціною життя» атакувати висотку, з якої строчив кулемет. Відмова означала «розстріл за боягузтво і невиконання наказу». Подібні випадки були непоодинокі, оскільки «подвиг Матросова, по суті, поставили на конвеєр і на смерть ішов за наказом не один той (але єдиний вцілілий) чоловік» [11, с. 35]. Історія медсестри районної лікарні (на війні була польовою медсестрою і «пройшла шлях від Сталінграда до Берліна», а відзнаку отримала за участь у святкуванні новорічної ночі) додає ще один штрих «до тієї війни, з якої нерідко писарі, штабісти і тиловики приходили з орденами і медалями, а солдати – просто лягали в землю «за родину, за Сталіна» [11, с. 37].

У романі «OST» С. Батурич відтворює «перший справжній удар німців», який був початком «кривавого пекла, яке триватиме цілих три тижні». Ніхто із тодішніх захисників Києва не знав, що «за кілька днів німці виб’ють їх аж до близького передмістя Києва з дивною назвою – Мишоловка, а звідти потім – у Голосіїве, на самісіньку околицю міста» [1, с. 75]. Основні події розгортаються в Обухові неподалік Києва. Автор прагне відтворити реалії тієї війни – зведення Радінформбюро (лунали із чорної пательні репродуктора, «не вгаваючи ані на мить»), патріотичні пісні та вірші, кольоровий плакат із жінкою «з лицем простої селянки», яка «заклично підвела руку, а за нею здіймався цілий ліс багнетів», мужня пісня, що лунала з динаміка: «Пусть ярость благородная вскипает, как волна. Идет война народная, священная война» [1, с. 46]. І ознаки війни – метушня, репродуктори, плакати та накази, розклені по стінах та парканах, шибки перехрещені стрічками, військомат, мобілізація, евакуація, рознарядка на риття окопів.

Протитанкові рови риють «вправні, ловкі, схожі на солдатів» учні ФЗУ, гарні дівчата з палітурної майстерні та гурт копачівських (Олексій Білоконь, Віктор Петренко, Марічка, Настя та обухівський Сашко Василенко). В їхній крові «юність гарячим вогнем грає» та «вирує життя у гарних міцних тілах», а війна вже наближалася: німецькі літаки «хвилями летять на Київ», групи біженців «з похмурими лицами», відступальники-вояки/«побиті і пригнічені війська», які «стомлено шкандибають, байдужі, зі згаслими очима», а «на запитання відповідали коротко та неохоче: «пре», «ломить», «танками давить». Літаків з червоними зірками майже не було, що викликало стурбовані запитання («А де ж наші танки, літаки?» <...> Де – «гремя огнём, сверкая блеском стали...»? Чому досі не побивали ці нахабні хрестоносні крила сталінські соколи?»), відповіді на які марно шукатимуть нащадки [1, с. 53].

Батальйон капітана Непряхіна мужньо тримав оборону позицій, попри те, що «німці накочувались як океанський прибій: потужно, розмірено та методично»: «Спочатку хижі «юнкерси» теребили батарею, потім підтягнута недавно артилерія лупцювала снарядами, і вже потім, тримаючи, як на параді, дистанцію, йшли з короткими зупинками – для пострілів – танки» [1, с. 70]. Відходили «вояки ще ніким не переможеного вермахту» «грамотно», «густо встеляючи чорне вигоріле поле вбитими червоноармійцями» і «лише для того, щоб згодом ударити наново» [1, с. 70]. Наступ відбувався «чітко за графіком»: атаки починали «в один і той же час: о дев'ятій ранку – хоч годинника перевіряй», «уночі вони майже не воювали, запускаючи освітлювальні ракети та непокоячи зрідка кулеметними чергами передній край супротивника» [1, с. 72].

У радянській армії автоматів майже не було: «на весь артполк лише ординарець командира, полковника Теплова, кирпатий проноза Кочетов хизувався новеньким ППШ». Натомість німці «щедро та густо сипали поперед себе кулі з коротких тріскучих МП-38». Піхотинці згідно з польовим уставом «з відокремленими стрілецькими окопчиками, не пов'язаними між собою ходами сполучення» маршала Ворошилова, були розкидані по «ячейках», відокремлених одна від одної: «Варто було німецькому кулеметникові виявити таке укриття – боєць у ньому був майже приреченим. А якщо він намагався перепозти до запасного окопчика – ставав приреченим напевне». Зрозумілим було обурення командира Непряхіна, який усвідомив наскільки «дорогим ставало капітанові порожнє красномовство «першого червоного офіцера» [1, с. 72].

Вважають, що радянські люди у Другій світовій війні зазнали поразки, оскільки нова хвиля повоєнних сталінських репресій закріпила їх рабство. Спочатку «народ переміг Гітлера», а потім «у черговий раз, Сталін переміг народ» [6, с. 52]. Величезна армія-переможець виявилася безпорадною перед власною тиранією. Натомість «переможені країни стали заможними й демократичними» [9, с. 21]. Яскравою ілюстрацією може слугувати болісний монолог-сповідь Варфоломійовича (персонаж роману М. Гримич «Варфоломівська ніч»), для якого виборча кампанія стала справжньою реабілітацією: «– Пашко-Пашко! Якби ти тільки знав... Що я пережив... Я повернувся з війни Героем... Герой! Я думав – усі дороги мої, усі вершини – мої... А вони мене – в тюрюгу! Мене – Героя Радянського Союзу – в тюрюгу... До рецидивістів... Як останнього подонка! А потім усе пішло шкереберть... Замість слави – воші, приниження, нари, бруд, ганьба, знущання... Я довго не міг відійти від цього. Мені було страшно і образливо. Після смерті Сталіна мене випустили з таборів. Я забився в цю діру і проскнів у ній решту свого життя. А мав би бути там – нагорі! Міг би бути генералом. Я це заслужив, Пашко, заслужив. Кров'ю своєю заслужив! Ти навіть не знаєш, які секретні завдання я виконував! Вищий пілотаж! Ех, Пашко-Пашко! Ніхто не знає! Ніхто! Як тепер кажуть, ікс-файлз. Від мене залежала доля мільйонів. Віриш? Я не брешу. Ех, Пашко!» [2, с. 157].

Твердження про «нульовий» результат війни з величезними жертвами є дискусійним, оскільки один із тоталітарних режимів таки був подоланий. Більше того виникають запитання до представників демократичного світу, які не тільки не стали переможцями, а й не поспішали «брати участь у війні, всі спостерігали за загибеллю радянських солдатів, яких не жалів їхній головнокомандуючий, вичікували, як повестися, коли ситуація стане незворотною» [9, с. 19]. О. Забужко звертається до «контroversійного дослідження» Н. Дейвіса «Європа на війні 1939–1945. Не така проста перемога», в якому автор показує, що «в тріаді воюючих сторін Другої світової (СРСР – альянси – «вісь») «гарних хлопців» не було взагалі, кожен був по вуха в лайні і крові». Відповідно, стає зрозумілим, чому «ревізія цієї частини історії рухається так важко» [14, с. 237].

День Перемоги трактують як «День Скорботи, або День Пам'яті Полеглих», який необхідно «у календарях поставити, як-то водиться в цивілізованих націй». Натомість святкування Дня Перемоги «с сединою на висках» відбувається «за сталінським сценарієм», «нітрохи не соромлячись перед трагічною пам'яттю замордованих мільйонів» [6, с. 52]. Це і сотні тисяч військовополонених, «котрі після «священної Перемоги» навпростець і без пересадки вирушали з гітлерівських концтаборів до сталінських – на десять років...», і «переможці», «які їли траву в черговий штучний голод 1947-го, – голод, котрим «батько народів» віддячив своєму гарматному м'ясу на здобуту для нього перемогу», і вояки УПА [6, с. 52], і окуповані території Східної та Центральної Європи.

Справжнім переможцем у Другій світовій війні став міф про «унікальність тієї великої війни». Т. Прохасько прагне розвіяти цей міф, наголосивши на тому, що «ця війна нічим суттєвим не відрізнялася від усіх попередніх і навіть наступних воєн». Геноцид, страти, ідея зверхності, несподівані напади, порушення мирного життя, масова мобілізація – це трагічні реалії світової історії, а не витвір виключно фашистської Німеччини. Навіть війна між споконвічними ворогами Німеччиною і Росією («не має значення соціалізм і фашизм») вже «не раз траплялася раніше». Справді унікальним наслідком перемоги письменник вважає Нюрнберзький процес. Юридично закріплене визнання на загальносвітовому рівні німецького фашизму як абсолютного зла він оцінює як найбільшу перемогу Сталіна, оскільки «все інше зло не є справжнім злом» [12, с. 197].

Одним із нерозв'язних питань Другої світової війни є друга армія (Є. Кононенко в есеї «Ми – онуки війни?»). Воїни УПА для колишніх солдатів Радянської армії – це «гітлерівські прислужники, участь яких у війні зводилася до бандитизму й стріляння в спину радянським солдатам». Радянські воїни для колишніх УПА – це «тупі сталіністи, здатні на одне: безжально нищити все українське». Обидві сторони не бажають спробувати зрозуміти опонента та розпочати «вести діалог» [9, с. 19]. О. Забужко вважає вояків УПА «подвійними фронтовиками, що так фатально не вписались в історію, бо мали необачність воювати не тільки проти гітлерівської, а й проти Червоної Армії» [6, с. 52]. Ставлення до УПА може бути примирливим за умови усвідомлення, «чим насправді була УПА»: «УПА була армією, яка вела свою війну» [3, с. 184].

Таким чином, переосмислення подій Другої світової війни наразі залишається актуальним і потребує подальшого вивчення.

Література:

1. Батурин Сергій. OST. Роман. Львів: Кальварія, 2005. 152 с.
2. Гримич Марина. Варфоломієва ніч: Роман. Львів: Кальварія, 2002. 160 с.
3. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї. 3-тє вид., доп. К.: Грані-Т, 2011. 248 с. (Серія «De profundis»).
4. Грицак Я. Куди рухається світ. К.: Грані-Т, 2015. 192 с. (Серія «De profundis»).
5. Грицак Ярослав. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. К.: Критика, 2011. 350 с.
6. Забужко Оксана. Репортаж із 2000 року. Зб. статей. К.: Факт, 2001. 96 с.
7. Империя и нация в зеркале исторической памяти: сборник статей. / составители: Александр Семенов, Илья Герасимов, Марина Мольгинер. Москва: Новое издательство, 2011. 286 с.
8. Калмыкова В. Постколониальный роман: взгляд изнутри Иностранная литература. 2009. URL: <http://magazines.russ.ru/inostran/2009/11/ka26-pr.html>.
9. Кононенко Є. Героїні та герої: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2010. 200 с.
10. Копосов Н. Пам'ять строгого режима. История и политика в России. М.: Новое литературное обозрение, 2011. 320 с.
11. Лис В. Місяць, обмитий дощем: збірка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 352 с.
12. Прохасько Т. Одної і тої самої. Чернівці: Книги XXI, Meridia Czernowitz, 2013. 240 с.
13. Саїд Е. Культура й імперіалізм. К.: Критика, 2007. 608 с.
14. Український палімпсест. Оксана Забужко в розмові з Ізою Хруслінською / Пер. з польської Д. Матіяш; за ред. І. Андрусяка та О. Забужко. К.: КОМОРА, 2014. 408 с.
15. Ушакин С. Мы у прошлого не учимся, мы им живем Неприкосновенный запас. URL: <http://www.nlobooks.ru/node/6485>.
16. Чижевський Кшиштоф. Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем. Львів: Кальварія, 2013. 248 с.

Анотація

С. ЄВТУШЕНКО. ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ В ПОСТКОЛОНІАЛЬНІЙ ПРОЗІ

У статті досліджуються особливості переосмислення наслідків Другої світової війни на пострадянському просторі. Особливу увагу приділено рефлексіям українських письменників щодо різних аспектів минулої війни. Наголошується на складному та неоднозначному процесі інтерпретації історичних подій та пам'яті про них у сучасному світі.

Ключові слова: пам'ять, війна, Друга світова війна, постколоніальний, Росія, Україна.

Аннотация

С. ЕВТУШЕНКО. ПАМЯТЬ О ВОЙНЕ В ПОСТКОЛОНИАЛЬНОЙ ПРОЗЕ

В статье исследуются особенности переосмысления последствий Второй мировой войны на постсоветском пространстве. Особое внимание уделено рефлексиям украинских писателей по различным аспектам минувшей войны. Отмечается сложность и неоднозначность интерпретации исторических событий и памяти о них в современном мире.

Ключевые слова: память, война, Вторая мировая война, постколониальный, Россия, Украина.

Summary

S. YEVTUSHENKO. MEMORY ABOUT THE WAR IN THE POST-COLONIAL PROSE

The article examines the peculiarities of rethinking the aftermath of the Second World War on the post-Soviet space. Particular attention is paid to the reflections of Ukrainian writers on various aspects of the past war. It is emphasized on the complicated and ambiguous process of interpreting historical events and memory of them in the modern world.

Key words: memory, war, World War II, postcolonial, Russia, Ukraine.

аспірант кафедри української
літератури
ДЗ «Луганський національний
університет
імені Тараса Шевченка»

МОТИВ СВОБОДИ – ДОМІНАНТА В'ЯЗНИЧНОЇ ЛІРИКИ ІВАНА САВИЧА

Епохальні події української історії XX століття не могли не позначитися на світогляді літературних та культурних діячів зазначеного періоду, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі доби. Зміна естетичної парадигми сприяла переосмисленню багатьох філософсько-культурних явищ. Відбувся перегляд художньої традиції та стилістичного вираження загальнолюдських цінностей у творах мистецтва. В умовах досить складного українського сьогодення великого значення набуває утвердження нової гуманістики, спрямованої на вивчення складних проблем людського буття, розкритті змісту кожної неповторної візії. Відтак перед сучасними науковцями постає завдання повного переосмислення художньої спадщини вітчизняних письменників з метою переоцінки мистецьких явищ. Самі ж дослідження творчості митців виходять далеко за межі традиційних поглядів, звернені до духовного світу особистості з огляду на її внутрішні проблеми та події, що її оточують.

Тема екзистенції в ліриці митця нині є явищем цілком закономірним, адже авторський міф про життя – це поняття багатоаспектне: погляд у минуле, аналіз подій, вражень, спосіб розгляду суспільних ідей, новин сучасності під кутом зору минулого, звернення до минулого для виявлення в ньому зародків тих тенденцій, що властиві сучасності, погляд на прогресивні соціальні ідеали як на такі, що вже існували. Під час складних і неоднозначних процесів демократизації суспільства стало можливим аналітично-критичне й художнє осмислення сфальсифікованих або замовчуваних фактів історії України. До таких явищ належить творчість Івана Савича Лук'яненка (творчий псевдонім – Іван Савич), поета Луганщини, прозаїка, публіциста, перекладача, автора понад 20 збірок художніх творів.

Будучи досить відомою особистістю не лише на теренах рідного краю, а й далеко за його межами, творчість Івана Савича натепер не дістала всебічної наукової оцінки. Огляд сучасної наукової літератури показав, що найбільш прикметними досягненнями в дослідженні творчості Івана Савича є праці І. Мірошниченка [8], О. Неживого [7], Т. Пінчук [6]. У цих розвідках висвітлено окремі риси еволюції стильової майстерності автора, його художнього світу, віршового інструментарію, творчі здобутки і втрати. Однак нині практично немає літературознавчих досліджень, спрямованих на науковий аналіз особливостей поетики лірики Івана Савича, тому актуальним, на наш погляд, є заявлена тема. Відсутність спроб комплексного дослідження творчості митця у парадигмі регіональної літератури відповідно до її стильових особливостей та ідейно-художнього наповнення пояснюється перш за все неоднозначністю творчої постаті Івана Савича. Тому заявлена тема становить науковий інтерес як у плані розуміння місця поета у становленні регіональної літератури Донбасу, так і у вивченні літературного краєзнавства загалом.

Розглядаючи поняття «візія» як комплексне уявлення про певне явище, метою нашої розвідки ми обрали розкриття та аналіз мотиву свободи особистості як домінанти в'язничної лірики Івана Савича. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: теоретично обґрунтувати поняття «мотив», «свобода»; розглянути творчість Івана Савича у літературно-критичній думці; проаналізувати тексти з метою виокремлення особливостей втілення мотиву свободи особистості.

У літературознавстві мотив – «тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвності, зради коханого тощо. Мотиви рухають вчинками персонажів, збуджують їхні переживання і роздуми. Тому в аналізі лірики терміни «тема» і «мотив» часто перекрещуються» [1, с. 459]. Словник іншомовних слів подає таке визначення мотиву «мотив (фр., від лат., рухаю) – 1. *психол.* Спонукальна причина дій і вчинків людини, напр., мотив учинку; 2) аргумент на користь чого-небудь» [2, с. 657]. Тобто мотив є внутрішньою рушійною силою, яка спонукає людину до дії, фрагментом загальної картини або об'єкта, що багаторазово повторюється. Роль і художньо-виражальні функції мотиву виявляються у фабулі і сюжеті конкретного твору, в структурі ліричного вірша, циклу, в контексті творчості письменника, в групі типологічно споріднених творів різних письменників.

Нас цікавить вужча дефініція, а саме мотив свободи. Ми будемо потлумачувати свободу як наукову категорію і одне з фундаментальних понять людського буття. Проблема свободи хвилювала багатьох мислителів протягом багатовікової історії людства. У кожному епоху проблема свободи постає і розв'язується по-різному, нерідко в протилежних значеннях залежно від характеру суспільних відносин, від рівня розвитку продуктивних сил, від потреб і історичних завдань. Філософія свободи особистості була предметом дослідження різних філософів: Канта і Гегеля, Шопенгауера і Ніцше, Сартра і Ясперса, Бердяєва і Соловйова, Камю і К'єркегора.

Свобода – це певне соціальне явище. У філософському енциклопедичному словнику подається таке визначення: «свобода – особливий спосіб детермінації духовної реальності. Оскільки духовність є специфічною властивістю людського існування, свобода безпосередньо виявляє себе у людській життєдіяльності, що становить взаємодію духовних (свідомих і несвідомих) і природних (тілесно-біологічних) чинників» [3, с. 570]. Тому свобода

насамперед є усвідомленням можливих меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського індивідуального чи суспільного існування. «За Сартром, ми не обираємо бути свободними – ми засуджені до свободи; засуджена до свободи людина несе на своїх плечах тягар відповідальності за увесь Всесвіт» [3, с. 570]. Тобто людина самою сутністю свого існування приречена на свободу, що є принципом її буття. Для особистості оволодіння свободою – це історичний, соціальний і моральний імператив, критерій її індивідуальності і рівня розвитку суспільства. Обмеження свободи особистості, жорстка регламентація її свідомості та поведінки, зведення людини до ролі простого «гвинтика» у соціальних і технологічних системах наносить шкоду як особистості, так і суспільству. Фактично саме завдяки свободі особистості суспільство набуває здібності не просто пристосовуватися до наявних природних і соціальних обставин оточуючої дійсності, але і трансформувати їх відповідно до своїх цілей. Звичайно, немає і не може бути якоїсь абстрактної, абсолютної свободи людини від природи, суспільства, але разом з тим конкретним матеріальним носієм свободи, її суб'єктом завжди є особистість. Свободу слід розглядати як суб'єктивне почуття, що сприймається та відтворюється індивідом у такій послідовності: свобода вибору → свобода рішень → свобода дії → свобода творчості та самовираження. Саме тому свобода в європейській науковій традиції здебільшого розглядається як «необхідна передумова самореалізації й гармонійного розвитку особистості, як абсолютна соціальна й індивідуальна цінність, предмет суб'єктивних прагнень і сподівань, мета напружених пошуків. Свобода переважно трактується як позитивна значущість і вважається суб'єктивно бажаною для особистості» [4, с. 39]. Ідеал справжньої свободи дає всім без винятку членам людського суспільства максимальну можливість покращити свою натуру. Єдиний спосіб досягти свободи – використання критичного мислення, що відрізняє необхідне від другорядного і випадкового [5, с. 55].

Життєвий і творчий шлях Івана Савича були нелегкими. Бідняцькому синові довелося трудитися з раннього дитинства, в матеріальних нестатках він здобував освіту. Свою творчу діяльність він розпочав у 30-ті роки ХХ століття. Розквіт його поетичного таланту припав на другу половину століття. Друга світова війна перервала його трудову та літературну діяльність. Трагічною була і військова доля письменника. Будучи начальником штабу батальйону, лейтенант Лук'яненко мужньо воював у найгарячіший період війни. У тяжкому бою молодий офіцер був тяжко поранений і потрапив у фашистський полон, а повернувшись, був безвинно репресований і майже на дев'ять років став в'язнем гулагівських таборів у республіці Комі.

Але драматизм долі Івана Савича зовсім не робить його творчість жорсткою. Його поетичний світ добрий і правдивий. Для багатьох творів письменника властиві біографічність, історизм та документалізм, але це не заважає їм бути високохудожніми творами, а емоційна щирість оповіді завжди надає їм загальнолюдських рис [6]. Іван Савич досконало володів усіма формами поетичної творчості – від ліричних віршів до значних поетичних полотен.

В'язнична лірика Івана Савича є чи не найбільш вартісною у доробку поета. У 1989 році у видавництві «Радянський письменник» побачила світ книга табірних віршів Івана Савича, які позначені точним, містким лаконізмом, виразністю змісту і форми. «Моя книжечка «Крізь полярні завої» цілком автобіографічна, домислів тут немає», – згадував автор [7, с. 86]. Вона викликала надзвичайно жвавий та схвальний відгук.

«Це твоя, мабуть, найкраща збірка», – відгукнувся Леонід Новиченко [8, с. 44].

«Книжка ваша – це не лише явище в українській поезії, а й документ великої історичної сили», – писав Віктор Соколов [8, с. 44].

«Мені здається, ви збагатили українську поезію неповторним і дуже драматичним досвідом. Принаймні я досі ні в кого не зустрічав у такій достовірності відтворену полярну ніч, холод самотності», – зазначив Олесь Гончар [8, с. 44].

Абрам Кацнельсон уклав свої враження від книжки в одне речення: «Ці твої вірші писані кров'ю» [8, с. 44].

«Книжку вже перечитала і продумала. Скільки-то треба мати в серці добра, лагідності і віри, щоб не занепасти і не ожесточитись серцем», – пише в листі К. Фролова [8, с. 44].

А друг і колега Валентин Лагода написав коротенький вірш: «Відкрив ти людям серця рани, / Твій біль всього мене трясє. / Дивуюсь я – як ти, Іване, / Міг пережити це усе» [8, с. 45].

Ця збірка спровокована трагічним життєвим досвідом автора. 9 лютого 1948 року Іван Савич був заарештований і засуджений до 25 років сталінських таборів, потім вирок переглянули і термін ув'язнення скоротили до 10 років. У роки перебування в інтинських таборах ГУЛАГу поезія замінила Івану Савичу щоденник. Незважаючи на суворий, іноді аж надто жорстокий досвід, винесений поетом з фронту, з гітлерівських і сталінських таборів, його вірші перейняті органічною добротою, вірою в людину, світлістю почуттів. У них немає особливо вражаючих деталей, тяжких сцен, описів мерзенних знущань, але вони є в художньому і фактичному розумінні свідченням чесною і доброю людини, яку змусили довгі роки безвинно страждати, передають потворність і злочинність сталінщини. А разом з цим силу людської, народної правди, віри і внутрішньої свободи. Саме це показує характер поета і його власне світовідчуття, а не підказані режимом настанови. Симпатію читача викликають людяність, душевна відкритість і дружелюбність, що так яскраво виявлені в ліриці Івана Савича: «Загратований і задротований... / І шинельку солдатську зняли, й ордені / І бушлат арештантський, брудний, нумерований, / Прикрива мої шрами – печатки війни» [9, с. 12].

У поетичних творах періоду ув'язнення на першому плані не опис тюремних буднів та побуту в'язнів, а саме існування людини, котре протікає в умовах насильницького позбавлення елементарних прав і свобод, що перетворює особистість на підсвідомого маргінала без права на самостійність у думках та вчинках: «В голодному фашистському полоні, / В камінному кар'єрі чи в колоні / Не раз одержував я палицю під

крик: / – *Оце тобі проклятий більшовик!...*» [9, с. 13]. Сенс свободи у Івана Савича міститься у бажанні бути господарем самому собі, будувати своє життя залежно від власних потреб і конструктивних рішень, без участі будь-яких зовнішніх сил та втручань, бути знаряддям дії, а не підкорятися чужій волі, додержуватися власних міркувань і свідомих цілей.

Обмеження фізичної свободи стає причиною глибокої внутрішньої кризи ліричного героя, тобто самого автора, породжує почуття безвиході, трагізму, зневіри та абсурдності свого існування: «...*Проклята ніч, тобі кінця нема, / Скувала ти мої думки і мрії, / Лягла тягучо на вуста, на вії, / Безвихідна, як горе, ця тюрма / Мені здається, я вже не людина, / Що змерк, погас навіки погляд мій, / Що став я ночі вічної частина...*» [9, с. 27].

Але водночас усвідомлення абсурдності свого існування, неможливості повної особистої реалізації в умовах позбавлення свободи стимулює у автора пошуки своєї духовної сутності, переосмислення свого попереднього життя шляхом самозаглиблення. У цьому разі обмеження свободи фізичної стає шляхом до усвідомлення свободи внутрішньої, свободи бути самим собою. Така парадоксальна ситуація виразно окреслює антигуманну природу тогочасної тоталітарної системи, у якій формальне ув'язнення особистості стає єдиною можливістю збереження власної автентичної свободи: «...*Сто вартових поставлено до мене. / Ну що ж, нехай вони стоять даремно / І в кляте вічко дивляться щомить, / Старання ті пусті і надаремні – / Творитиму я, доки й буду жити...*» [9, с. 34].

Ув'язнений поет у нелюдських умовах існування обирає шлях боротьби за свою внутрішню свободу шляхом протиставлення їм свого багатого духовного потенціалу: «...*Хай не зривав поет зірок із неба, Та славен тим, що і в тюрмі не скнів*» [9, с. 34]. Для свободи існування, яку вправі обирати людина, треба відгукнутися на поклик власної душі, звернутися до своєї внутрішньої екзистенції. Іван Савич, повністю усвідомлюючи свою самотність, безвихідь і абсурдність існування у антилюдських умовах інтинських таборів ГУЛАГу, зміг зберегти свою внутрішню свободу, вірність собі та тій високій меті, якій присвятив своє життя: «*Ні, я вірю: минуть оці зими, / Мов кошмари в тривожному сні! / Наша вишня весною цвістиме, / І вклонюся я рідній Десні...*» [9, с. 36].

Страшну несправедливість беріївських таборів ГУЛАГу Іван Савич розділив з мільйонами таких же безвинних людей, які в роки війни не шкодували своєї крові в боях за Вітчизну, а потім були оголошені злочинцями. XX з'їзд КПРС засудив культ особи Сталіна та безпідставні політичні репресії 30–40-х років. У країні почався процес реабілітації засуджених. У 1956 році був звільнений і Іван Савич. Оскільки свобода не принесла довгоочікуваної радості, його поезія перейнята розчаруванням державною системою, якій було щиро віддано кращі роки життя, перед якою навіть війна не захистила своїх синів: «*Не винен, товаришу любий, / Твоєму ув'язненню край. / Ось паспорт, як кажуть, у зуби / І гроші – й додому давай...*» [9, с. 58]. Репрезентована в'язнична лірика «розкриває образ цілої епохи, створений автором з множини деталей, епізодів оцінок, суджень і характеристик, що є більш емоційним, глибоким і точним, ніж історичний факт чи документ, узятий окремо» [10, с. 67].

Внутрішня свобода особистості і боротьба за неї роблять ліричного героя Савича автентичним власній сутності. У поезіях утверджується думка про те, що насправді людину ув'язнити неможливо, насправді ув'язненими є лише ті, хто йде проти себе. Окрім тіла, ув'язненого у тісній камері, у ліричного героя є душа неосязна і вільна.

Мотив свободи Савича проявляється, по-перше, через творчість як форму вільного особистісного самовияву митця, як продуктивний шлях пізнання істини. Митець розглядається як особистість, яка своєю творчістю може перебороти абсурдність вороже налаштованого світу й повернути собі відчуття цілісності, гармонії, а відтак і внутрішньої свободи. «*Творитиму я, доки й буду жити...*» [9, с. 34]. По-друге, через міцний духовний зв'язок ліричного героя з Батьківщиною його вкоріненість у національний культурний простір України стає невичерпним джерелом внутрішніх сил і духовної енергії. Образ рідного краю як символ національного сакрального простору присутній у багатьох поезіях в'язничного періоду: «*Південний вітер лагідно повіяв, / І в мить душа воскресла, ожила... / Це, може, мій далекий рідний Київ / Мені прислав краплиночку тепла...*» [9, с. 38]. Підтримуючи свою національну ідентичність, митцеві та його ліричному герою, відповідно, удається пережити ті нелюдські знущання, які випали на його долю, та зберегти непохитну внутрішню рівновагу і духовну свободу: «*Моя святиня – Київ мій зелений. / Та за один, радянський змістом, вірш / Сто вартових поставлено до мене... / ... Старання ті пусті і даремні...*» [9, с. 34]. Ці рядки звучать життєствердно і промовисто, утверджуючи внутрішню силу та свободу автора, що спроможні побороти будь-які перешкоди об'єктивного світу.

Осмилення мотиву свободи в українській літературі є надзвичайно актуальним. У нашій розвідці зазначений мотив розглянуто та проаналізовано на прикладі в'язничної лірики Івана Савича. Творчість поета мала величезне значення у літературному процесі другої половини XX століття, впливала на розвиток українського письменства, культури, суспільно-політичної думки. Поява збірки «Крізь полярні завої» засвідчила непересічність таланту поета, людини з великим життєвим досвідом, митця, який має свій голос, змушнений у життєвих випробуваннях.

Отже, зазначаємо, що мотив свободи у в'язничній ліриці Івана Савича стає тим плацдармом, на якому розвивається боротьба за збереження автентичної незалежності та індивідуальності митця наперекір об'єктивним зовнішнім обставинам. Думка про те, що душу ліричного героя ув'язнити неможливо, а тіло – лише невелика його матеріальна частка – звучить у в'язничній ліриці Савича досить часто. Внутрішня свобода особистості постає основою художньої системи тюремної лірики Івана Савича і окреслює взаємозв'язок його творів з історико-культурним контекстом другої половини XX століття.

Література:

1. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Терамка. К.: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
2. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних сполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. К.: Довіра, 2000. 1080 с.
3. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов та ін.; за заг. ред. В.І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. 742 с.
4. Берлін І. Чотири есе про свободу: монографія / Пер. з англ. О.Коваленко. К.: Основи, 1994. 271 с.
5. Берлін І. Філософія свободи. Європа / Предисловіе А. Эткінда. М.: Новое литературное обозрение, 2001. 448 с.
6. Пінчук Т.С. Витоки екзистенційної художності поезії Івана Савича періоду ув'язнення. URL: <http://book.net/index.php>
7. Неживий О. Нелегка доля поета. Жайвори над Луганщиною: Літературні портрети членів Луганської обласної організації Національної спілки письменників України. Частина І. Луганськ: Світлиця, 2004. С. 84–87.
8. Мірошніченко І. Іван Савич (Лук'яненко) Життя та творчість. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2012. 88 с.
9. Савич І.С. Крізь полярні завої: Вірші / Переднє слово Л.М. Новиченка. К.: Рад. письменник, 1989. 62 с.
10. Логвиненко Ю.В. В'язнична лірика Миколи Руденка як відображення епохи. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2014. № 1. С. 60–67.

Анотація

А. ЕРМОЛЕНКО. МОТИВ СВОБОДИ – ДОМІНАНТА В'ЯЗНИЧНОЇ ЛІРИКИ ІВАНА САВИЧА

У статті розглядається мотив свободи в збірнику віршів «Крізь полярні завої» регіонального поета Донбасу Івана Савича. У процесі аналізу виявлено, що мотив свободи реалізується, по-перше, через творчість як форму вільного самовираження автора, як продуктивний шлях пізнання істини; по-друге, через духовний зв'язок ліричного героя з Україною, яка для нього є невичерпним джерелом внутрішніх сил і духовної волі.

Ключові слова: візія, мотив, домінанта, свобода, національна ідентичність, особистість, ліричний герой.

Анотация

А. ЕРМОЛЕНКО. МОТИВ СВОБОДЫ – ДОМИНАНТА ТЮРЕМНОЙ ЛИРИКИ ИВАНА САВИЧА

В статье рассматривается мотив свободы в сборнике стихов «Крізь полярні завої» регионального поэта Донбасса Ивана Савича. В процессе анализа выявлено, что мотив свободы реализуется, во-первых, через творчество как форму свободного самовыражения автора, как продуктивный путь познания истины; во-вторых, через духовную связь лирического героя с Украиной, которая является для него неиссякаемым источником внутренних сил и духовной свободы.

Ключевые слова: видение, мотив, доминанта, свобода, национальная идентичность, личность, лирический герой.

Summary

A. YERMOLENKO. THE MOTIVE OF FREEDOM AS A DOMINANT OF THE PRISON LYRICS BY IVAN SAVICH

The article investigates the peculiarities of the prison lyrics of the poet of the regional literature of Donbass Ivan Savich for the purpose of revealing and analyzing the motive of individual freedom as the defining feature of his work. For the analysis we selected the material of the book «Through the polar turns». In the process of research it was revealed that visions of freedom are manifested, first, through creativity as a form of free personal self-expression of the author, as a productive way of knowing the truth; secondly, through a strong spiritual connection of the lyrical hero with the homeland, which becomes for him an inexhaustible source of internal forces and spiritual freedom.

Key words: vision, motive, dominant, freedom, national identity, personality, lyrical hero.

*старший викладач кафедри
журналістики та інформаційних
технологій
Миколаївського міжрегіонального
інституту розвитку людини
ВНЗ «Університет «Україна»*

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРНОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ ХІХ СТОЛІТТЯ

Мемуарна література як носій історичної свідомості суспільства та самосвідомості окремої людини є важливим джерелом історичного пізнання, що набуває особливого значення в перехідні епохи, коли виникає необхідність пов'язати осмислений досвід минулого з назрілими проблемами сьогодення. Спостерігається зростання загальної зацікавленості пам'ятками мемуарного характеру й на сучасному етапі. Зокрема, наш час позначився поживленням видавничої діяльності у галузі мемуаристики, збільшенням кількості відповідних наукових робіт, які зосередилися на дослідженні мемуарної спадщини ХVIII – ХІХ ст.

Окремим етапам еволюційного розвитку українського спогадового письма присвячено наукові праці Т. Гажі, О. Галича, І. Данильченко, О. Дацюка, Р. Карасті, Н. Колошук, М. Корпанюка, Г. Маслюченко, В. Пустовіт, С. Сіверської, О. Скаріної, М. Федунь. Розгляду жанрової теорії української мемуарно-автобіографічної прози присвячено наукові праці Н. Бернадської, Ф. Білецького, Т. Бовсунівської, О. Болдиревої, О. Бровко, М. Васківца, Т. Гавриліва, О. Галича, Ф. Гаспаріні, Д. Затонського, Л. Караєвої, Н. Копистянської, Ф. Лежена, Д. Лихачова, М. Ткачука, Т. Черкашиної тощо.

Мета нашої розвідки – дослідити специфіку жанрово-стильових особливостей мемуарної прози початку ХІХ століття.

Загальне визначення мемуаристики практично не викликає розбіжностей. «Мемуари – записки про минулі події, зроблені сучасником або учасником цих подій» [6, с. 297]. «Мемуари – записки людей про події минулого, які вони спостерігали або в яких брали участь» [5, с. 251]. «Мемуари – літературний твір, який оповідає в формі записок від імені автора про минулі події, учасником або свідком яких він був» [10, с. 216]. Як бачимо, літературознавче тлумачення цього поняття практично збігається з повсякденним уявленням про нього.

Жанр – це літературознавча категорія, яка сама по собі завжди має потенціал руху і сталості. Найбільш точне визначення цієї категорії дав літературознавець В. Кожинов, говорячи, що жанр створює «цілісну систему особливостей сюжету, композиції, художнього мовлення, ритму оповіді» [4, с. 914].

Категорія «жанр» розкриває ідейно-художній зміст твору – треба лише підходити до неї динамічно, з урахуванням того художнього методу, який панував у літературі досліджуваного періоду. Погоджуємося із Д. Затонським, який відзначає, що «бажаючи досягнути конкретну змістовність конкретного жанру, його слід поставити в історичний контекст...; і це завжди буде контекст літературного напрямку. Але існує інша сторона напрямку, жанр здатен по-справжньому виявити як свою динамічність, свою мінливість, так і певну свою консервативну постійність, що прямує за ним, подібно хвосту комети» [3, с. 9].

Художньо-документальна література має у своєму розпорядженні розгалужену систему жанрів і жанрових різновидів: історичний, біографічний, мемуарний, автобіографічний, епістолярний; щоденники, записні книжки, подорожі, літературна публіцистика. Кожне з них має свій об'єкт дослідження, власні принципи реалізації творчого задуму. Специфіка кожного жанру і його різновидів проявляється не тільки у самостійному існуванні, але й у взаємодії із суміжними жанровими сполученнями. Як справедливо вказує Г. Поспелов, «вивчення лише окремих жанрів, поза спробою створити їхню систему <...> не може привести до позитивних результатів. Без зіставлення одних жанрів з іншими важко з'ясувати особливість кожного з них» [7, с. 154]. Сутність мемуарів наочно виявляється у порівнянні їх з жанровою парадигмою художньої документалістики. Основні ознаки жанру сформувалися у процесі побутування його в історії літератури й показують незалежно від історичних умов, особливостей літературного розвитку, авторської індивідуальності ті його параметри, які залишаються незмінними.

Поняття жанрової специфіки мемуаристики об'єднує у собі різні за жанром та ступенем художності твори. Їх можна розмежовувати на художні й нехудожні мемуари, між якими немає і не може бути жорстких кордонів. До нехудожніх мемуарів відносять спогади непрофесійних авторів: військових, громадських діячів, дипломатів. Як зразок у цьому разі можна назвати спогади Іллі та Єгора Тимківських, Олексі Мартоса, Григорія Винського, Михайла Антоновського, Андрія Стороженка тощо. Нерідко буває, що і неписьменницькі мемуари мають елементи художності (подорожні записки Василя Тимківського). Все залежить від таланту і естетичних можливостей мемуариста. Але незалежно від стилю написання мемуарів, коли «свідчення мемуаристів розходяться, це не заважає нам вважати мемуари документальним родом літератури», – вважає Л. Гінзбург і додає: «Фактична точність не є обов'язковою ознакою документальних жанрів, як суцільний вимисел не є структурною ознакою роману» [2, с. 10–11]. «Спогади – галузь, де документалізм на однакових підставах залишається у сфері художньої творчості і покидає її», – наголошували І. Янська та В. Кардін [11, с. 373].

Мемуарна проза – широка галузь документалістики, тому чітко уявити її межі, а значить, і сформулювати визначення, враховуючи рухомість жанрових кордонів, досить нелегко. Однією із найважливіших ознак мемуаристики О. Галич виділяє суб’єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретно-історичної постаті, здійснене із залученням справжніх документів свого часу, глибоким співставленням власного духовного досвіду автора, його особисті уявлення про себе та історичний процес; про людей, з якими він зустрічався, спілкувався, разом працював, жив, творив [1, с. 38].

Суб’єктивність дає змогу створити неповторний образний світ, який залежить від того, на якому рівні (від першої чи третьої особи) ведеться оповідь, чи є у тексті справжні документи, чи замість них присутні посилання на конкретних осіб, яких знав мемуарист. Суб’єктивність розкриває, насамперед, особистість автора спогадів, його світогляд, особливо політичні та естетичні погляди; суб’єктивність надає можливість побачити концепцію певного історичного періоду у подіях і людях очима письменника.

Спогади завжди звернені в минуле. Автор може писати лише про події та людей, які відійшли в історію. Для спогадів завжди потрібна дистанція у часі. Її величина не має практичного значення: десять чи тридцять років... Основне, щоб дистанція у часі співставлялася з одним людським життям, а автор був учасником і свідком подій, про які він хоче розповісти читачеві, і щоб усі вони відбувалися у минулому.

Мемуарам притаманна документальність. Будь-який художній образ мемуарної прози є документальним, а значить – достовірним, правдивим і водночас суб’єктивним. Будучи документальним, він одночасно створюється за законами художньої літератури, із застосуванням законів типізації, художнього домислу та вимислу. Документальність як жанрова особистість мемуарної прози багато чого висвітлює в її природі, але сама вона не може бути визначальною для жанрового вицлювання мемуарного твору.

Найважливішим жанровим параметром мемуарної прози є її концептуальність. Якщо такої немає, то немає й жанру. Концептуальність – це образне втілення автором у своєму творі певного погляду на дійсність. Кожен із авторів мемуарів має власну концепцію навколишньої дійсності, котру він реалізує у своїх спогадах шляхом композиційного розміщення матеріалу, добору і розстановки фактів, їх естетичного освоєння.

Ретроспективність мемуарної прози трохи інакша, ніж у прозі історичній, біографічній тощо. Спрямованість у минуле, усвідомлена як історично значима, не безмежна у часі, але обмежена терміном людського життя, охоплює його різні пласти: більш-менш віддаленого минулого, перехід до сучасності, що відповідно до історичної свідомості автора служить засобом кореляції минулого [8, с. 64].

Орієнтація на передачу пам’яті про те, що було; пам’яті, обґрунтованої власним життєвим досвідом, перетворює мемуаристику на потужний засіб впливу і на свідомість, і на емоції читача. Меморіальність мемуарів споконвічно має двояку спрямованість: зовнішню (передбачуваного читача) і внутрішню, що відбиває прагнення автора впорядкувати та осмислити відомі йому події.

Особистісна основа в мемуаристиці проявляється прямо й опосередковано, тобто охоплює всі рівні твору: від сюжету, що включає автора-оповідача у число дійових осіб, до системи прийомів, що становлять авторову концепцію зображуваного. Мемуари – автобіографічні, але лише на тому рівні, котрий необхідний для поглибленого розуміння історично значимої проблематики твору. Вона служить об’єднуючим фактором у мемуарах, визначає їхню концептуальну цілісність.

Документальність – основа жанру, орієнтованого на відбиття справжнього, колишнього, того, що підтверджується документами й свідченнями очевидців. Як і інші ретроспективні жанри, мемуаристика використовує доступні їй документи часу. Меморіальна проза, мемуари спираються на живі авторові свідчення, які набувають статусу своєрідного документа. Діапазон використовуваних документів у мемуарах надзвичайно широкий – від офіційних, історичних до особистих (щоденники, записки, листи).

Жанрові ознаки мемуарів накопичувалися, викристалізовувалися протягом усього часу свого існування. Корпус мемуарної прози, що склався до сьогодення, дає можливість говорити про стійку тенденцію до художньої інтерпретації реальності. Це може бути основною властивістю мемуаристики [9, с. 29].

Прояв художньої основи у мемуарній прозі – різноманітний. Вона виявляється у творчому перетворенні факту, у сюжетній організації матеріалу, в образному ладі твору, в белетризації тексту або його окремих фрагментів, в індивідуальному стилі оповіді.

Під час розвитку мемуарного сюжету проявляються образи мемуарних героїв. Реальні люди, перенесені пам’яттю письменника на сторінки твору, не втрачаючи властивих їм якостей, зберігаючи риси своєї життєвої поведінки, перетворюються на персонажів, які діють у запропонованих життям обставинах.

Багатство творчих можливостей мемуарної прози проявляється не тільки за рахунок конкретних засобів літературного втілення змісту, але також і внаслідок властивого їй розмаїття видових і жанрових модифікацій. Межі мемуаристики не обмежуються тільки документальними оповіданнями про минуле, бо до неї відносяться твори, що синтезують реальність із художнім оповіданням на грані вимислу. Все це розширює діапазон дії мемуарної літератури. Документальні мемуари є цінним історичним джерелом, що знаходить собі застосування у різних галузях гуманітарних знань. Художньо-документальний варіант мемуаристики стає помітним явищем літературного процесу, що особливо очевидно у першій половині XIX ст., коли збільшується потік мемуарних творів, активно випробовуються нові форми мемуарного оповідання. Активний розвиток мемуаристики усталює позиції мемуарності як прийому словесної творчості.

Звертає на себе увагу, що реалізм і правдивість документа зберігає свої позиції зокрема й тому, що синтезує переваги достовірної інформації й відшліфовані часом прийоми її відтворення. Потреба людства у правдивій

інформації стала однією з необхідних цінностей нашої цивілізації і художньо-документальна література успішно відповідає цій потребі, зокрема, висуваючи на провідну роль і жанр мемуарів.

Мемуарно-автобіографічна проза початку XIX століття позначена зміною ідейно-художніх пріоритетів оповіді, панівними стали пропагування ідеї громадського служіння своєму народові, народницького, українофільського характеру творів, уваги до професійних і творчих здобутків авторів тощо.

Натепер жанрова специфіка мемуарів не до кінця вивчена, існує проблема комплексного аналізу української мемуарно-автобіографічної прози, її жанрової парадигми й структурної організації.

Література:

1. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи. Луганськ: «Знання», 2001. 244 с.
2. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. Л.: Советский писатель, 1977. 463 с.
3. Затонский Д.В. Художественные ориентиры XX века. М.: Советский писатель, 1988. 416 с.
4. Кожин В.В. Жанр. Краткая литературная энциклопедия: В 9 т. Т. 2. Гаврилюк – Зюльфир Ширвани / Гл. ред. А.А. Сурков. М.: Сов. энциклопедия, 1964. С. 914–917.
5. Літературознавий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. К.: Академія, 1997. 752 с.
6. Бибик С.П., Сюта Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С.А. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
7. Поспелов Г. Проблемы исторического развития М.: Наука, 1972. 272 с.
8. Симонова Т.Г. Мемуарная проза русских писателей XX века: поэтика и типология жанра. Гродно: ГрГУ, 2002. 119 с.
9. Черкашина Т.Ю. Українська мемуарно-автобіографічна проза XX ст.: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук; спеціальність 10.01.01. «Українська література». Київ, 2015. 40 с.
10. Энциклопедический словарь. Брокгауз и Ефрон / Ред. кол.: В.В. Журавлева, В.М. Карева и др. М.: Сов. Энциклопедия. Т. 1, 1991. С. 376; Т. 2, 1993. С. 357; Т. 65, 1901. С. 183–184.
11. Янская И., Кардин В. Пределы достоверности: Очерки документальной литературы. М.: Советский писатель, 1986. 432 с.

Анотація

С. КАНДЮК-ЛЕБЕДЬ. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРНОЇ ПРОЗИ ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються традиційні та нові підходи до вивчення теорії жанру взагалі та жанрових особливостей мемуарної літератури зокрема. Розглядаються загальні ознаки мемуарних жанрів, серед яких основними є документальність, пам'ять, ретроспекція, концептуальність, художність, що мають рухомі межі, і внаслідок їх зближення або віддалення мемуарні жанри отримують свою специфіку.

Ключові слова: мемуаристика, жанрова форма, документальність, мемуарна література, ретроспекція, концептуальність, художність.

Аннотация

С. КАНДЮК-ЛЕБЕДЬ. ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕМУАРНОЙ ПРОЗЫ НАЧАЛА XIX ВЕКА

В статье рассматриваются традиционные и новые подходы к изучению теории жанра в общем и жанровых особенностей мемуарной литературы в частности. Рассматриваются общие признаки мемуарных жанров, среди которых на первый план выступают документальность, память, ретроспекция, художественность. Эти признаки имеют подвижные границы и в зависимости от частотности их использования мемуарные жанры получают свою специфику.

Ключевые слова: мемуаристика, жанровая форма, документальность, мемуарная литература, ретроспекция, концептуальность, художественность.

Summary

S. KANDIUK-LEBED. GENRE FEATURES OF THE UKRAINIAN MEMOIRS PROSE OF THE BEGINNING OF THE XIX CENTURY

The paper deals with traditional and new approaches to the study of the theory of genre in general and genre features of memoirs literary in particular. The general features of the memoirs genre are studied. Among them, the main areas are documentation, memory, retrospection, conceptuality, artistry. They have variable frames, as a result of their converging or diverging memoirs genres are getting their specifics.

Key words: memoir, genre form, documenting, memoirs literature, retrospection, conceptuality, artistry.

*аспірант кафедри української мови
Криворізького державного
педагогічного університету*

ГЕНДЕРНИЙ СТЕРЕОТИП У КОМУНІКАТИВНІЙ КОНФЛІКТНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСІБ: МНОЖИННІСТЬ ТЕОРІЙ І ПІДХОДІВ

Донедавна у процесі вивчення комунікативної поведінки осіб науковці не надавали важливого значення гендерному факторові, який є одним із центральних пріоритетів для виявлення соціальної ідентичності мовця. Люди живуть зі сталими уявленнями про предмети, події, явища, факти, процеси. Ці розуміння проходять певний історичний період, закріплюючись у свідомості суб'єктів. Так виникають суспільні стереотипи. Вони полегшують соціалізацію людини у світі. Процес зародження та становлення стереотипу називають «стереотипізація», вона слугує механізмом взаємодії між людьми, урахувуючи й гендерні норми. Попри значущість гендеру, актуальним усе ще є питання стереотипізації комунікативної поведінки осіб у конфлікті з позиції гендерного параметра. Дослідники оминають увагою ракурс особистості суб'єкта, моделі мовного контакту, вплив соціальних, психологічних, когнітивних, прагматичних складників на взаємодію чоловіків і жінок у конфліктах різних типів. Обставини обрання певних комунікативних стратегій і тактик, засобів різних рівнів мови особами обох статей у протистоянні також позбавлені відповідного розуміння науковців. У такому разі є потреба говорити про наукове середовище, що спонукає до розвитку в україністиці конфліктологічних знань, зважаючи на гендерний чинник.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. позначені для наукової думки зверненням до антропоцентризму. Особливої уваги набуває проблема статі не як біологічної, а як соціальної істоти. Початок інституціоналізації гендерних досліджень датується сер. ХХ ст. Після низки пошуків у сфері статевої ідентичності психолог Р. Столлер вводить до наукового обігу поняття «гендер», який визначає як соціальні вияви приналежності до статі чи «соціальної статі» [21]. Нині поняття трактують як змодельовану суспільством та підтримувану соціальними інститутами систему цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя і способу мислення, відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації, що визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття та фіксує уявлення про жінку чи чоловіка залежно від їхньої статі [12, с.12].

До 70-х рр. ХХ ст. гендер як об'єкт наукового розгляду майже не перебував у площині мовознавства. Коли ж відбувся «гендерний вибух» у світовій лінгвістиці, Україна не стала осторонь цього процесу. Вагомий внесок у розбудову нового лінгвістичного підходу було зроблено зарубіжними (О. Бодальов, І. Гофман, Д. Зіммерманн, О. Каменська, М. Мід, М. Томська, К. Уест) і вітчизняними (А. Архангельська, О. Бессонова, О. Горошко, М. Дмитрієва, Т. Маслова, Т. Осіпова, О. Семиколенова, Л. Синельникова, В. Слінчук, Л. Ставицька, Т. Сукаленко, С. Швачко) науковцями. Поширення гендерних досліджень, розроблення нових напрямів вивчення в царині мови уможливили формування гендерної лінгвістики, або лінгвістичної гендерології. Фахівці досліджують різні аспекти гендерної комунікації, серед яких особливого значення набуває відбиття гендерних стереотипів у свідомості мовців. Проте до кінця не визначеним залишається питання щодо особливостей вербалізації сфери гендерного конфлікту.

Поняття «стереотип» також є міждисциплінарним, започаткованим соціологом В. Ліппманом у праці «Public opinion» (1922). Науковець наголошує: стереотип – це знання про предмети, які є у свідомості людини, вони маркують об'єкти або як знайомі, або як дивні й незвичайні [11, с. 104]. У сучасному світі визначено різні види стереотипів: соціальні, ментальні, культурні, релігійні, гендерні, професійні, поведінкові, мовні тощо, проте найменш досліджуваними є саме гендерні. Серед останніх диференціюють (Т. Говорун, О. Кікінежді, М. Кімел, С. Оксамитна) стереотипи маскулінності-фемінності, особистісні, сексуальні, соціальної ролі, зовнішності, віку [7; 8; 13].

Метою нашої роботи є аналіз та узагальнення теорій і підходів щодо гендерного стереотипу, обґрунтування підходу, який уможливить його вивчення, враховуючи ситуацію конфліктної взаємодії осіб обох статей.

Аналіз змісту поняття «гендерний стереотип» передбачає звернення до провідних наукових теорій.

1. Філософська теорія. Про феномен гендерного стереотипу говорили ще в античні часи, але не визначали як основний предмет аналізу (Платон, Аристотель). Філософи намагалися розглядати відмінності в опозиції «чоловіче/жіноче». Погляди на таку дихотомію започаткували ідею про маскулінне начало сутностей. Так виникає патріархатна філософія, яка неабиякого розвитку набула в середньовіччі. У цей період особливо наголошували тезу гріховності жінки, її покори чоловікові (А. Августин, Ф. Аквінський). Філософія Нового часу поставила в центр дослідження людину, розмірковуючи про те, що чоловік і жінка мають бути рівними за природою, проте підпорядкування жінок укорінене у природі (Дж. Локк).

Послаблення маскулінного начала й започаткування ідеї про чуттєвість як основну характеристику жіночої сутності формується в часи Просвітництва. Про жіночу поведінку в суспільстві говорять Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель та ін. Мислителі цього періоду сприймають жінку як представницю природи, чоловіка – представника розуму. У цей час виникає перша хвиля фемінізму як руху за права жінок, який триває й донині. У сучасній європейській та американській культурі опозиція чоловіче/жіноче втрачає біологічні риси, акцент перенесено на соціальні механізми формування гендерної асиметрії в культурі. Однак поки що не зазнає змін культура України, яка має в собі домінуючу патріархату, із властивими йому зв'язками [про це див.: 6].

2. Соціологічна теорія. Саме це наукове вчення зароджує поняття «стереотип» і «соціальний стереотип», у межах останнього соціологи розпізнають і гендерний (Т. Виноградова, Т. Говорун, О. Кікінежді, Ю. Мосьпан). Дослідники дотримуються думки: соціалізація індивідів формує гендерні усталені погляди, які зможливають визначення соціальних ролей суб'єктів. Науковці здійснюють спробу дослідження основних функцій цих стереотипів. Зокрема, О. Вілкова називає такі: 1) регулятивна – корелює ідентифікацію особистості та групи; 2) трансляційна – передбачає передачу досвіду щодо взаємодії представників різних гендерів від покоління до покоління; 3) соціалізаційна – входження індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин; 4) стратифікуюча – сприяє утворенню ієрархічної структури суспільних відносин; 5) комунікативна (курсив – *наш*) – регулює процес передачі та обміну інформації між представниками різних статей і соціальною системою загалом [5, с. 8–9]. Соціологічна теорія трактує гендерний стереотип як різновид соціального, його істотна ознака – уявлення про характер, норми поведінки чоловіка та жінки в суспільстві.

3. Психологічна теорія також поділяє погляд, що гендерний стереотип є різновидом соціального, він визначає психологічну сутність індивіда. Психологи у своїх розвідках для розуміння такого складного явища вирізняють шість підходів: 1) психоаналітичний (головна роль у статевій диференціації приписується біологічним чинникам); 2) соціобіологічний (поєднує біологію статі, її репродуктивну функцію з історично усталеними функціональними ролями чоловіків та жінок); 3) біхевіористичний (психічний розвиток людини ототожнюється з її навчанням, тобто будь-яким набуттям знань, умінь та навичок, не лише тих, які формуються свідомо, але й тих, що виникають стихійно); 4) когнітивний (стереотип – це складник пізнавального процесу, результат стереотипізації); 5) конструктивістський (гендерні стереотипи з'ясовують під час соціалізації з раннього віку у процесі засвоєння культурних цінностей, норм, уявлень про належну статевоюльову поведінку); 6) гендерний (стверджується потреба компенсації негативного впливу традиційних гендерних стереотипів на самореалізацію особистості) [18, с. 338]. Тож у психологічній теорії надано значної уваги розгляду гендерної стереотипізації як феномена, який допомагає людині орієнтуватися в суспільстві, враховуючи психологічні особливості чоловіка та жінки.

4. Соціолінгвістична теорія. У мовознавстві поняття «стереотип» запозичене із соціології, активізоване в соціолінгвістиці. Спочатку його розглядали у взаємозв'язку з культурною сферою. Зокрема, О. Селіванова, досліджуючи етнокультурні компетенції, згадує про культурні стереотипи, подає власне визначення явища, зазначає, що це елементарні психічні утворення; детермінована соціумом і культурою, впорядкована та фіксована структура свідомості; фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності індивідами та є схематизованою, спрощеною стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища [15, с. 287]. Я. Бартинський для лінгвістичного розуміння стереотипу звертається до трьох аспектів: 1) стереотип – це репродукований зв'язок слів (стереотип лінгвальний); 2) стереотип – це специфічний ментальний конструкт (стереотип ментальний); 3) стереотип – це ментальний конструкт, який утверджується у свідомості через мовний знак (стереотип лінгвоментальний) [20, с. 32].

З'ясовуючи проблему гендеру в мові, лінгвісти визначають основні прийоми аналізу цього поняття, торкаючись і питання виокремлення гендерного стереотипу. А. Кириліна називає три підходи щодо гендерних досліджень у мовознавстві: 1) соціо- і психолінгвістичний (стосується аспекту природного та соціального у вивченні взаємозв'язку мови і статі); 2) лінгвокультурний (передбачає специфіку стереотипів фемінності та маскулінності, їхнє функціонування в мові); 3) комунікативно-дискурсивний (характеризується вивченням лінгвістичного конструювання гендеру в комунікативній взаємодії індивіда в різних видах дискурсу, мовленнєвої поведінки чоловіка та жінки з позиції теорії соціальної ідентичності, комунікативної адаптації) [9]. У такому контексті гендерна стереотипізація не претендує на роль окремого предмета дослідження.

Дискусійним серед лінгвістів є й питання щодо тлумачення явища. Деякі говорять: це усталений соціальний тип, він визначає норми поведінки чоловіка чи жінки; інші наголошують, що є потреба його розглядати як окремий різновид. Наприклад, Т. Осіпова подає визначення: «Це стандартне судження про якість, атрибути та норми поведінки представників обох статей відповідної соціальної групи або окремих осіб певної групи» [14, с. 111]. Г. Бабаш говорить: гендерний стереотип – це стандартні узагальнені думки про представників обох статей, які складаються й закріплюються в суспільстві завдяки інституалізації та ритуалізації [2, с. 28]. Схоже трактування наводить Т. Сукаленко, підкреслюючи, що «гендерний стереотип – це узагальнене в культурі уявлення про приписувані жінкам або чоловікам риси зовнішності, характеру, статусно-рольові ознаки тощо» [16, с. 23].

Загалом у царині українського мовознавства гендерні стереотипи розглядаються недостатньо: лише деякі дослідники виокремлюють як особливий предмет аналізу. Зокрема, О. Ткачик обґрунтовує реалізацію в англослов'янському фольклорі, називає два способи визначення: когнітивний і соціокультурний. Вона говорить, що гендерний стереотип спирається, з одного боку, на когнітивний характер процесів формування стереотипу й розглядає його як форму раціонального пізнання світу, яка спрощує і прискорює оброблення інформації, схематизований образ, що ґрунтується на обмеженій кількості рис оцінного характеру, які вважаються типовими (взірцевими) для всього класу речей, тобто як перебільшене переконання, асоційоване з певною категорією; з іншого боку, розкриває його соціальний характер, наголошуючи на соціокультурно маркованій сталій формі поведінки представника певної етнокультури [17, с. 5]. Г. Бабаш пропонує вивчати явище ширше, а прийоми розгляду позначає як сфери: когнітивна (зв'язок мовлення й мислення, логічність чоловічого та алогічність жіночого), комунікативна (характеризує обрання чоловіками й жінками певних комунікативних стратегій і тактик), емотивна (полягає у використанні експресивно забарвленої лексики в мовленні) та вербально-семантична (зумовлює наявність знань і вмінь адекватного використання мовних ресурсів) [2].

Нині мовознавці намагаються виявити найбільш поширені типи усталених образів, пропонують класифікації, кожна з яких вирізняється значущою, з позиції автора, рисою. Вважаємо досить ґрунтовною систематизацію Г. Кузенко, де окреслено групи:

1. Стереотипи діяльності й активності: для чоловіків – досягнення мети будь-якими засобами та методами, прагнення до змагання й суперництва, рішучість. Жінці приписують нерішучість, обережність, турботу про дотримання норм, конформізм.

2. Стереотипи влади й управління: для чоловіків – прагнення до лідерства, амбітність. Для жінок – покірність, безпорадність, залежність.

3. Стереотипи когнітивної сфери: логічність, раціональність, швидка реакція, дотепність асоціюється з чоловіком; ірраціональність, нелогічність, схильність до роздумів – із жінкою.

4. Стереотипи емоційної сфери: «чоловічі» характеристики – це здатність відокремити раціональні рішення від емоційних, «жіночі» – емоційність, сприйнятливість, чутливість, вразливість.

5. Стереотипи міжособистісної взаємодії: «жіночі» якості – жертвовність, доброта, приязність, мінливість, хитрість, балакуність; «чоловічі» – рішучість, надійність, нетактовність, егоїзм.

6. Чоловіки та жінки виконують різні соціальні ролі. Чоловіка сприймають як працівника, громадянина, жінку – як дружину, матір [10, с. 244].

Як бачимо, гендерні стереотипи вивчають у багатьох наукових сферах, звертають увагу на їхнє значення, формування, побутування в соціумі, вплив на свідомість людей, їхню поведінку і т. ін. Однак ми вважаємо, що про гендерні усталені ставлення й образи також треба говорити з позиції вияву в міжособистісному конфлікті, учасниками якого є чоловіки та/або жінки. **Конфлікт** трактуємо як стан дисгармонії між суб'єктами, мотиви якого зумовлюються суперечливими цінностями, нормами, інтересами, цілями опонентів.

У сучасному світі конфлікти – повсякденна реальність. Вони розгортаються у всіх сферах життєдіяльності індивідів, активно переходять на сторінки газет, екрани телевізорів, у мережу Інтернет. Через це люди нерідко перебувають у напруженому стані, відчувають стрес, що унеможливує комфортне життя. Тож світова наука все активніше залучається до пошуку шляхів нейтралізації конфліктів.

Статус і ролі чоловіків та жінок постійно видозмінюються, що супроводжується зіткненням інтересів. Нині є певний дисонанс уявлень чоловіків і жінок про статево-рольову поведінку, небажання виявляти та враховувати гендерні стереотипи в поведінці, діях чи мовленні. У сучасному суспільстві все частіше можна спостерігати, як трансформуються гендерні норми, пов'язані з проникненням як жінок, так і чоловіків у протилежні сфери діяльності. Через це виникає новий тип конфлікту – гендерний.

У лінгвістиці конфліктна комунікація вже має окрему сферу досліджень. Науковці говорять про основні принципи аналізу міжособистісної конфліктної комунікації. Зокрема, Л. Білоконенко називає лінгвокогнітивний (дає змогу говорити про взаємозв'язок пізнавальної діяльності людини й мовних явищ, які невіддільні від мислення); лінгвопрагматичний (звертає увагу на мовні, мовленнєві, позамовні структури, різний ступінь інтенсивності прояву яких засвідчує вибір особами певних конфліктних стратегій і тактик на всіх стадіях міжособистісного конфлікту) та контекстний (пояснює змістовий обсяг конфліктного тексту, значущості того чи того слова, речення у всьому контексті) [4, с. 59–65]. Однак за такої диференціації майже не розглядається гендерний аспект (про нього згадується лише в контексті психофізіологічних та індивідуально-психологічних якостей осіб), тому можна говорити, що ці принципи зорієнтовані на конфлікт загалом.

У конфліктології є дев'ять напрямів аналізу конфліктів: 1) загального зв'язку; 2) діалектичної єдності теорії і практики; 3) конкретно-історичний; 4) об'єктивності; 5) міждисциплінарності; 6) наступності; 7) еволюціонізму; 8) розвитку; 9) системності [1, с. 63]. І знову фіксуємо відсутність уваги фахівців до зони конфлікту або конфліктного ризику між чоловіками та/або жінками.

Тож вважаємо, що наведені вище факти дають нам право говорити про новий підхід до гендеру в мові, який об'єднає теорії гендерної стереотипізації й конфліктної комунікації. Цей підхід називаємо **гендерно-конфліктним**. Його сутність полягає в тому, що він уможливує вирізнення:

1) впливу гендерного фактора на вербальну взаємодію чоловіків та жінок у міжособистісних конфліктах різних типів;

2) обставин обрання певних комунікативних стратегій і тактик;

3) ресурсів національної мови, які зумовлюють комунікативні дії чоловіків та жінок у зоні конфлікту та/або конфліктного ризику;

4) прагматичних маркерів, що можуть спричинити міжособистісний конфлікт між чоловіками та жінками;

5) моделей мовної поведінки чоловіків та жінок на передконфліктній, власне конфліктній стадії та етапі завершення;

6) прийомів ефективної комунікації між чоловіками та жінками.

Наші думки спираються на праці лінгвістів, які частково вже описували особливості вияву гендерних стереотипів у конфлікті (Ф. Бацевич, Т. Осіпова, Ю. Труфен та Г. Чуйко). Зокрема, Ф. Бацевич наголошує, що у конфліктних ситуаціях жінки частіше, ніж чоловіки, відмовляються від своїх поглядів, позицій; вони завершують суперечки раціональним способом, за допомогою аргументів, переконань; а от жінки схильні до емоцій [3, с. 129]. Т. Осіпова стверджує, що взаємодіючи в гетерогамних групах, жінки й чоловіки використовують різноспрямовані комунікативні стратегії, унаслідок чого виникає чимало непорозумінь, інколи таких, що спричиняють комунікативні девіації, або комунікативні конфлікти, які ілюструють певне ставлення до чолові-

ка й жінки у спілкуванні [14, с. 112]. Г. Чуйко та Ю. Труфен також роблять спробу аналізу гендерних стереотипів у конфліктній протидії. Для цього було проведено тестування за методикою К. Томаса, що стосувалося гендерних відмінностей у розв'язанні проблемних ситуацій [19]. Дослідники визначили основні стереотипи у стратегіях: для хлопців характерним є уникнення, для дівчат – співробітництво.

У процесі дослідження гендерних стереотипів науковці запропонували різні теорії (філософська, соціологічна, психологічна, соціолінгвістична та ін.). Однак донедавна недостатньо уваги приділялося питанню стереотипізації гендерних конфліктів. Тож вважаємо, що новий гендерно-конфліктний підхід дає змогу в іншому ракурсі охарактеризувати конфлікт між особами обох статей, а також віднайти нові способи уникнення (послаблення) гендерних конфліктів.

Гендерно-конфліктний підхід може бути використаний для дослідження вербалізації міжособистісних конфліктів між суб'єктами обох статей на широкому текстовому матеріалі.

Література:

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: учеб. для вузов. М.: ЮНИТИ, 2000. 551 с.
2. Бабаш Г.А. Мовна особистість та гендерні стереотипи. Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова: серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 2. С. 27–30.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. К.: ВЦ «Академія», 2009. 376 с. (Серія «Альма-матер»).
4. Білоконенко Л.А. Українськомовна репрезентація міжособистісного конфлікту: монографія. К.: Інтерсервіс, 2015. 335 с.
5. Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04. К., 2005. 20 с.
6. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / за ред. Ю. Сасенка. К., 2007. 143 с.
7. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навч. посібник. К.: «Академія», 2004. 308 с.
8. Кімел М. С. Гендероване суспільство. К.: Сфера, 2003. 490 с.
9. Кирилина А. Лингвистические гендерные исследования. Отечественные записки. № 2 (23). 2005. URL: <http://www.strana-oz./2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya> (дата звернення: 15.05.2018).
10. Кузенко Г.М. Парадигма гендерних стереотипів у мовній картині світу. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Одеса, 2014. Вип. 8. Т. 2. С. 243–245.
11. Липпман У. Общественное мнение / пер. с англ. Т.В. Барчунова. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
12. Мельник Т.М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру. К.: «К.І.С.», 2004. С.10–30.
13. Оксамитна С.М. Гендерні ролі та стереотипи. Основи теорії гендеру. К.: «К.І.С.», 2004. С.157–181.
14. Осіпова Т.Ф. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної і невербальної комунікації. Філологічні студії: наук. вісник Криворізького державного педагогічного університету. Кривий Ріг, 2012. Вип. 7. С. 109–120.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
16. Сукаленко Т. Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів. Мова і суспільство. 2011. Вип. 2. С. 23–32.
17. Ткачик О.В. Гендерні стереотипи в англomовному фольклорі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. К., 2008. 20 с.
18. Тимошенко О.В. Гендерні стереотипи особистості: сутність і основні підходи до визначення. Вісник післядипломної освіти. 2013. Вип. 9 (2). С. 337–345. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpo_2013_9%282%29_46 (дата звернення: 11.05.2018)
19. Чуйко Г.В., Труфен Ю.В. Гендерні і особистісні детермінанти поведінки в конфліктних ситуаціях. URL: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2014/Psihologia/7_180712.doc.htm (дата звернення: 13.05.2018).
20. Bartmiński J. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Wrocław. Warszawa. Kraków. Gdańsk. Łódź, 1985. S. 25–53.
21. Stoller R. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. New York: Science House, 1968. 383 p.

Анотація

Ю. КЕКАЛО. ГЕНДЕРНИЙ СТЕРЕОТИП У КОМУНІКАТИВНІЙ КОНФЛІКТНІЙ ПОВЕДІНЦІ ОСІБ: МНОЖИННІСТЬ ТЕОРІЙ І ПІДХОДІВ

У статті подано аналіз наукових теорій та підходів, які розглядають проблему гендерного стереотипу. Окреслено зміст понять «стереотип» і «гендерний стереотип»; розглянуто їх функції, класифікації. Обґрунтовано новий підхід до аналізу гендерного стереотипу в комунікативній конфліктній поведінці осіб – гендерно-конфліктний.

Ключові слова: гендерний стереотип, міжособистісний конфлікт, конфліктна комунікація, гендерно-конфліктний підхід.

Аннотация

Ю. КЕКАЛО. ГЕНДЕРНЫЙ СТЕРЕОТИП В КОММУНИКАТИВНОМ КОНФЛИКТНОМ ПОВЕДЕНИИ ИНДИВИДОВ: МНОЖЕСТВЕННОСТЬ ТЕОРИЙ И ПОДХОДОВ

В статье представлен анализ научных теорий и подходов, которые рассматривают проблему гендерного стереотипа. Описаны значение понятий «стереотип» и «гендерный стереотип»; рассмотрены их функции, классификации. Обоснован новый подход к анализу гендерного стереотипа в коммуникативном конфликтном поведении индивидов – гендерно-конфликтный.

Ключевые слова: гендерный стереотип, межличностный конфликт, конфликтная коммуникация, гендерно-конфликтный подход.

Summary

YU. KEKALO. GENDER STEREOTYPE IN COMMUNICATIVE CONFLICT BEHAVIOUR OF INDIVIDUALS: THE PLURALITY OF THEORIES AND APPROACHES

The article presents an analysis of scientific theories and approaches that address the gender stereotype problem. The content of the concepts “stereotype” and “gender stereotype” is outlined; their functions, classifications are considered. The new approach to the analysis of a gender stereotype in communicative conflict behaviour of individuals is substantiated. It is gender-conflict approach.

Key words: gender stereotype, interpersonal conflict, conflict communication, gender-conflict approach.

доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
і літератури
Національного університету
«Острозька академія»

МАРИНІСТИЧНИЙ КОД В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ ДОБИ РАННЬОГО МОДЕРНІЗМУ

Літературна мариністика вже давно стала самодостатнім локусом у студіях художнього слова. Образ моря невіддільний від архетипу води. Згідно з К. Г. Юнгом «вода найчастіше є символом несвідомого» [14, с. 108], проте водночас вона «не прийом метафоричного мовлення, а життєвий символ, що перебуває в темряві душі» [14, с. 109]. Дуалізм цього поняття полягає в тому, що, з одного боку, вода – це джерело життя і символ очищення, а з іншого – небезпечний чужий простір, що належить потойбічним силам. У руслі сказаного цілком природним є невідступне бажання досягнути таємниці цього феномена, що особливо ментально близьке для мешканців приморського побережжя. Культ моря, у якому вбачали магічне «звільнення від твердості матерії» (В. Соловйов), магічну дифузію неба і землі, створили і мандрівники, котрі пізнавали таїну світу. З часом у рухливому плесі побачили свічадо, яке віддзеркалює «пейзаж душі», відтак «правічна царина природи» (Б.-І. Антонич) стає дзеркалом особистісного самопізнання.

Українська література має свої тривкі традиції в зображенні мегаобразу моря, наповнення його медитативними асоціаціями, філософськими сенсами, психологічними нюансами. Сталий інтерес до мариністики засвідчує творчість поетів-ліриків, які поступово збагачували інтермедіальні засоби вербальної візуалізації динамічної стихії і визначили певне семантичне коло тлумачення моря як символу. Значний внесок у мариністичну палітру зробили прозаїки, передусім представники пригодницького та історичного жанрів, у яких море ставало тлом зображених сюжетних перипетій. Окремий літературний сегмент створила тема «Флот і література». Увагу науковців привернув навіть щоденниково-мемуарний та епістолярний топос моря у спадщині письменників. Натомість драматургія фактично винесена за координати численних мариністикознавчих студій в Україні, вагоме слово у яких сказали О. Галич, Г. Клочек, С. Луцій, Р. Мовчан, В. Погребенник, О. Сінченко, Б. Тихолоз, Г. Токмань та ін. Принагідне звертання до мариністичних мотивів та образів у драматургії нині засвідчено лише в поодиноких роботах науковців, серед яких слід виділити О. Блашків, Ж. Бортнік, О. Когут, В. Школу. Однак важко заперечити інтерес до морської стихії в українській драматургії (попри її традиційну камерність), що зумовлює більш прискіпливий аналіз вказаної тенденції упродовж розвитку української літератури. Зазвичай топос моря вводиться в тканину драматургічного тексту письменниками, які мали досвід проживання біля моря або ж морських подорожей. У новій українській драматургії чи не вперше мариністична палітра з'явилася в романтичній п'єсі С. Руданського «Чумака», яку написано в Криму, де автор тривалий час працював лікарем. Мета цієї статті – охарактеризувати специфіку морського коду в драматичних творах ранньої модерної доби, яка відзначалась руйнуванням стереотипів, численними змістовими інноваціями та стильовим розмаїттям.

Мариністичними художніми засобами позначено окремі художні твори, що репрезентують різні драматургічні жанри. У драматичній поемі звертання до образної палітри моря однією з перших засвідчила Леся Українка, що було закономірним у зв'язку з її схильністю до інтерпретації прадавніх античних та християнських міфів. Уже у першій своїй спробі написати драматичну поему «Іфігенія в Тавриді»¹ (1897) авторка сповна показує свою майстерність мариніста, що вперше проявилась у таких поетичних циклах, як «Подорож до моря», «Кримські спогади». Події у творі відбуваються на побережжі Чорного моря в Криму, що зазначено уже в перших рядках початкової ремарки. Однак у самому тексті візії моря трапляються спорадично, схоплені окремими штрихами, позаяк героїня, дивлячись в морську далечінь, воліє жадібно вглядатися в марево квітучого рідного краю, втраченого за волею богів. Море для неї, попри те, що вона вимолює в богині Артеміді світла для морехідців, стає в'язницею, викликає тільки тривожні асоціації, і бачить його Іфігенія, як і свою малу батьківщину, не в реальному часі, а в своїй уяві – холодним і небезпечним: «...Закрутиться на морі сніговиця, / І море з небом зіллється в хаос...» [13, с. 168]. Зовсім іншим, чарівним і погідним постає море в спогадах Річарда Айрона («У пущі»), однак наголосимо, що і тут панує поетична уява, адже у творі скульптор згадує залишену ним Венецію в лісах далекої Америки у ретроспекції. Власне, згадуючи місто, що отримало репутацію «цариці морей», своєму небожеві Айрон розповідає насамперед про його мистецькі шедеври, а морське плесо стає тлом і своєрідним обрамленням пам'ятникам людському хисту. Венеційські палади справляють враження, «що вони самі зняли з моря, / от, як встають сріблясті тумани», а скульптури нагадують русалок й нікс, що нібито «із моря вирнули й зішли на мури, щоб глянути, чи дуже світ широкий...» [12, с. 23]. Маркер моря з'являється також у відомих творах Лесі Українки «Кассандра», «Лісова пісня», «Камінний господар». Зазвичай його функції полягають у визначенні місця подій, орієнтирів, меж самопрезентації героїв або ж кордонів, які вони перетинають, щоб розчинитися у небутті чи від-

¹ Оскільки драма не була закінчена, то Леся Українка власноручно викреслила під заголовком вказаний задуманий жанр «драматична поема» та вписала новий – «драматична сцена».

крити для себе інший світ. Скажімо, у драматичній поемі «Адвокат Мартіан» герой створив у себе вдома рукотворну пустиню, відгороджений від довкілля герметичний світ. За його межами життя постійно нагадує про себе морським простором, який видно тільки тоді, «коли відчиняється брама», та море хоче бачити лише Люцілла, котра припливла з матір'ю на кораблі, щоб знайти в обійсті Мартіана свою домовину. Зауважмо, що планування дому Мартіана можна порівняти із сакральним символом мандалою, симетричною серцевиною якого є «круглий ставок», і його непорушне плесо слід вважати амбівалентним віддзеркаленням бурхливого моря. «Погожа вода» ставка стає виразником архетипу самості, вона алюзійно близька до модусу життя Мартіана, сфокусованого на безкорисливому бажанні прислужитися поступу християнства, вказує на безмір моря у глибинах внутрішнього «Я», що здатне конкурувати з обширом свободи і звабами зовнішнього світу.

Серед дарів моря у координатах творчості Лесі Українки слід виокремити перли. Покажемо для характеристики жадібного і марнославного Хуси з твору «Йоганна, жінка Хусова» є хизування перловим намистом:

Про тії перли є у нас в родині
переказ, що аж триста водолазів
втопилося, шукаючи їх в морі [12, с. 197].

Виразно філософського змісту набуває символ перлини у драмі «Руфін і Прісцилла». «Ловцями коштовних перел моря» Руфін називає ідеаліста Платона, стоїка Зенона, апологета вчення про щастя Епікура. Витоки цього знаку можна шукати у гностичних джерелах, зокрема, в апокрифічних Діяннях апостола Фоми знайдено так званий «Гімн перлині». Г. Йонас у праці «Гностицизм» наголошує, що «море або води – постійний гностичний символ світу матерії або тьми, в яку занурене божественне» [2], а перлина – це об'єкт пошуку. За маніхейською космогонією, перлина – це Душа, її інтерпретація неоднозначна, але, на думку Г. Йонаса, людина повсякчас шукає свою первісну субстанцію, саму себе. Не випадково християнин Парвус у драмі «Руфін і Прісцилла» злорадно пророкує погибель всім нечестивцям-мислителям від химер «океану».

Поряд з Лесею Українкою у жанрі «драматична поема» експериментував з мариністичними засобами Ю. Липа, автор твору «Корабель, що відпливає» (1923). Подекуди вдавався до мариністичних вкраплень у драматургічній творчості і О. Олесь, який насамперед зарекомендував себе майстром морського пейзажу в ліричних віршах. Привертає увагу його мариністична символіка в драматичних етюдах, передусім у творі «На свій шлях» (1914). Його героїня, наважившись покинути людину, з якою пізнала щастя кохання, вдається до таких аргументів: «Мені хотілося б кудись до моря, кудись на берег океану. Могучий, вільний, мудрий, він скаже, чого я хочу. Він знає безліч тайн, яких не знаємо ми. Я буду довго з ним. Я буду дні і ночі з ним самотньо розмовляти» [8, с. 82–83]. Почуття, що колись були струмочком, на її думку, стали «морем», але серед його хвиль героїня «задиhaється», оскільки вони – «чужі», отож жінка усвідомила своє існування як перебування в полоні чужих інтересів, і емансипаційні прагнення зумовлюють її відмову від такого щастя-«моря». Як стверджує О. Блашків, у п'єсі автор змальовує «символічну картину: море – це вир життя, з яким випадає постійно змагатися на човні людині, але не в пошуках берега, бо берег – це спокій, що означає смерть людського духу, спокій і пристрасть несумісні. Вихід душі із полону буденного існування асоціюється з прагненням злитися з морем» [1, с. 137].

Особливо заслуговує уваги топос моря у п'єсах початку ХХ ст., написаних безпосередньо для сцени. З цього погляду виокремлюється творчість І. Тобілевича, який виріс на Херсонщині і морська стихія йому була добре знайома. Не викликає сумніву, що автора приваблювало видовище шторму, естетика якого надихала на творчість блискучого художника І. Айвазовського. Морські образи, близькі до фольклорних, мають місце в творах І. Тобілевича історичного змісту. Наприклад, запорожець Тарас з п'єси «Бондарівна» у своїх оповідях про козацьке повсякдення змальовує панораму знаменитих морських походів: «На чайках ми пустились в люте море; воно сказилось на той час, бо лютувало гірш од пекла!.. Молились богу козаки, а наші байдаки, мов пір'я, що гуси погубили, хвиля кидала!.. Море клекотіло, пінилося, заливало наші чайки і прудко гнало нас, як хмари восени по небу вітер буйний гонить» [3]. З морською стихією зіставляє народний бунт Сава Чалий в однойменній історичній трагедії: «Як море зрадливє сьогодні на лоні своїм гойдає тихо байдак і мов присипляє пливця, а завтра в мент один скаженіє і б'є на тріски той самий байдак і топить у хвилях своїх навісних необачного пливця – отак і народ: коли розірве ланцюг покори, подібен морю навісному!» [4, с. 344–345].

Еволюційні зміни творчого стилю особливо помітні в дилогії «Суєта» та «Житейське море», які засвідчують новий етап у творчості письменника. Л. Павлішена слушно вбачає у вказаних творах письменника зразки «інтелектуальної символічно-модерністської драматургії поряд з тією, яка відкрилась світові у творчості Г. Ібсена, Б. Шоу, А. Чехова» [9, с. 17]. На нашу думку, п'єса «Житейське море» є прикладом згущеної мариністичної асоціативності в українській драматургії початку ХХ ст.

Море як змістовий акцент має місце уже в структурі назви комедії, яка є узуальним визначенням життєвих випробувань та тривоги, що випадають на долю людини. Фразеологічна єдність «житейське море» у п'єсі І. Тобілевича ідентифікує шлях актора Барильченка, наївний ідеалізм якого (на ньому наголошено у п'єсі «Суєта») після п'ятнадцяти років театрального досвіду та іспиту славою уступив місце імітації почуттів, цинізму та дворушництву. Власне, назва п'єси природно виростає з «грунту», дбайливо підготовленого у першій дії твору, яка відбувається на дачі дружини актора, на Південному побережжі Криму. Дослідник К. Поліщук зазначає, що в образі Івана Барильченка «вгадується сам драматург, навіть на рівні подібності імен та інших автобіографічних моментів у п'єсі» [10, с. 52]. Принаймні не викликає сумніву, що І. Тобілевич використав у п'єсі власні враження про Ялту, куди приїжджав під час кримських гастролей у складі різних театральних колективів, а також на відпочинок та лікування. Тут письменника знали і любили (хоч це не заважало ялтинській поліції встановити за ним

негласний нагляд як за особою неблагонадійною), про його творчість схвально відгукувалися місцеві газети. Показовим щодо популярності творчості І. Тобілевича в Ялті є постановка 1908 р. у міському театрі вистави «Суєта» з благодійною метою [5, с. 45].

На початку ХХ ст. митці, зокрема театralи, охоче купували дачі на Південному побережжі Криму, богема поселялась по сусідству з царськими чиновниками та черпала естетичні враження в екзотичному довкіллі. Так влаштований і триб життя героїв п'єси І. Тобілевича: вони прогулюються, купаються, насолоджуються морськими пейзажами, неквапливо спілкуються з родичами й друзями. Споглядання плеса навіюють медитативні роздуми, відтак Іван Барильченко вже у зав'язці п'єси висловлює міркування, що свідчать про острах перед життям за межами цієї гавані: «Море, море, море!... Сьогодні ми послідній день усі вкупі, а завтра кожного з нас підхопить житейське море й понесе на своїх грізних хвилях!... Кого на міль посадить, кого об камінь розіб'є, а хто й сам захлебнеться водою...» [4, с. 480]. Серед приятелів сім'ї Барильченка звертає на себе увагу капітан Хвиля, якого актор так відрекомендує своїм гостям: «Нептун, бог моря». Але, поглинутий рефлексіями, Іван далекий від сприйняття капітана як втілення маскулінного геройства, йому ж він виголошує сентенцію, яка є наскрізною в помислах головного героя, вимученого докорами сумління: «Ах, житейське море, брате, страшніше, ніж те море води, над яким ти властитель!» [4, с. 486]. Ретроспективно кидаючи погляд на свій козацький рід, Іван Барильченко, віддаючи належне дідам, які «над морем панували й на поганеньких човнах до Синопа добирались», все ж вважає, що найсуворішим випробуванням для кожної людини є її власне «житейське море», особливо коли приходить гостре відчуття, що ми «плавати не вміємо або пливем не туди, куди слід» [4, с. 486]. На відміну від актриси Ваніної, яка механічно кидає банальні репліки про розкішний морський краєвид, що відкривається з вікна дачі («Ах, яка краса: і море видко, як на долоні... і гори... Не можна очей одірвати» [4, с. 493]), для Барильченка вид неспокійного моря стає екраном, на який він проєкує свої невідступні думки, що певною мірою є спробою самовиправдання. Варто підкреслити, що Іван передає дружині свої враження про бурю на морі напрочуд експресивно, він постає справжнім поетом, що здатний вловити характер стихії, змалювати її енергійними мазками художника: «...море бішено б'є своїми могутніми хвилями об скелі, реве й завиває, – мов сердиться, що нема в нього сили розбити предковичну припону, якою натура одмежила його від землі, і мусить іти на компроміс!... Глянь, який вал горне до берега, ніби хоче розбити свою припону-скелю! Ху! Розбився сам об скелю в манюні краплі, кришталем заблищали краплі на сонці, сяючи квітками радуги... І могутно, і красно, і страшно» [4, с. 497]. У подальшому діалозі Іван вдається до коду моря з філософським підтекстом. Його найбільше турбує, що весільна стихія кидає людьми, «як малими трісочками, і б'є, й розбиває об ту межу, за яку вони не сміють переходити, а переходять по немощі своїй...» [4, с. 498]. Отож головна проблема для Івана, людини широкої натури, митця, улюбленця численних шанувальників його таланту, – екзистенційна межа, кордони, що поставлені, немов «скеля для моря». Проте «межі всі в людей духові», вони невидимі, відтак спокуса їх подолати охоплює всі бажання – і тоді «підхоплять хвилі, а вал дев'ятий розіб'є життя об межу; як зараз він розбив об скелю воду в прах!» [4, с. 498]. Це іносказання досить близьке до сповіді, але герой, що зраджує свою дружину з актрисою Ваніною, ще не здатний на покаєння, він ще вірить у можливість порятунку, заховавшись за «компромісами». Подальший розвиток подій доводить, що ці сподівання були хибними, і у фіналі персонаж постане тією ж самою розбитою «трісочкою» на могутніх хвилях «житейського моря». Останній монолог Барильченка дає надію на його оновлення, оскільки актор усвідомлює, що «потеряв свою волю, а дев'ятий вал, голублячи», ніс його до повного фіаско. Проте досить декларативно звучать обіцянки Івана самому собі: «...скеля ще далеко, я поборюся усіма силами душі, впливу і в тихій ясній пристані оновлююсь душею!» [4, с. 540]. Найвірогідніше, шторм, який було омовлено у першій дії, таки досяг свого апогею і призвів до краху ті шляхетні ідеї та наміри Барильченка, з якими він розпочинав свою кар'єру служителя Мельпомени.

Код моря має місце в назві символістської драми Я. Мамонтова «Над безоднею» (1920). Можна погодитися з дослідниками, які вказують, що рання творчість драматурга має наслідувальний характер. А. Криловець слушно констатує, що «драматургічна творчість Я. Мамонтова зазнала відчутного впливу європейського та українського модерну, зокрема Г. Ібсена, М. Метерлінка, М. Вороного, О. Олеса, В. Винниченка тощо» [6, с. 137]. П'єса «Над безоднею» багато в чому суголосна з відомим твором «Жінка з моря» Г. Ібсена. Однак якщо в Ібсена переважає проблематика інтимного характеру, то у Мамонтова визначальною є проблема мистецького покликання. Впадає в око тотожність зав'язки в обох творах: і в Ібсена, і в Мамонтова сім'я головних героїв мешкає в курортному приморському місті. Ритм звичного життя над холодним північним морем порушує несподіваний приїзд гостя, що стає каталізатором ретроспективних рефлексій. Надалі сюжетні лінії творів суттєво розходяться, але зберігається близька за настроями атмосфера, характерна внутрішня напруга, боротьба мотивацій у флері символістської утаємниченості. Художній світ п'єси Ібсена «виявляє позасвідомі інтенції героїні, яка потрапляє у ситуацію вибору між чоловіком і її нареченим моряком, розлука з яким навіяла їй романтичні ілюзії, що втілилися у символічну владу моря» [11, с. 30]. У Мамонтова приречений на екзистенційний вибір головний герой – колишній актор Данило Білогор. Перипетії п'єси врешті-решт призводять Данила до суїциду, який кидається на клич буремного моря, де знайшла свою могилу утоплена дружиною молода актриса, що прийшла з його минулого.

Фатальну роль у трагедії, що розігрується в артистичному маєтку над морем, відіграє дружина Білогора, власниці дачі, яка поступово стала для Білогора золотою кліткою. «Дощем» своїх пестоців вона прагнула згасити творчий вогонь Данила, і їй це майже вдалося. Зауважмо, що ім'я героїні – Марина, тобто морська, і вона справді найбільш органічно відчуває себе у водяній стихії, для неї сімейне гніздо з видом на безмежне море є альфою й омегою, яке не допускає інших поривань. Саме тому вона холоднокровно здійснює

ббивство, зіштовхуючи з човна, мов у нірвану, актрису Зою як небезпеку для виплеканого нею світу. Марина справляє враження хижої русалки, унди, що виконує свій ритуал, а відтак рішуче відкидає початкові сумніви щодо поведінки у ситуації, що склалась. Натомість сама вона вбачає ундиною свою суперницю Зою, яка колись зіграла з її чоловіком у виставі за твором Шекспіра Офелію. Марині здається, що упродовж п'яти років усамітненого і благополучного життя їхнього подружжя Зоя-Офелія «русалкою плавала... в морі» і стежила за щастям сім'ї.

З самого початку твору нагнітається очікування бурі як на морі, так і в спокійному житті Білогорової сім'ї. Автор використовує прийом паралелізму, який зазвичай є засадничим у мариністичній ліриці того часу. Знак моря у дискурсі діалогів у п'єсі переважно має певне символічне значення. З одного боку, персонажі ставляться до моря як до істоти, майже визнаючи в ньому члена родини, але водночас і божества. Обсервація морського простору, прогулянки на човні стали іманентною рисою трибу життя героїв. Та будь-яка згадка про море завдяки реплікам у відповідь стає імпульсом для його тлумачення як категорії метафоричної, утаємниченої, що стосується не так природи, як духу. Наприклад, на Люсину репліку про те, що «треба тішитися морем, поки воно не захолило під кригою», Ян відгукується словами: «Моє море – давно вже під кригою» [7, с. 8]. Багатозначною засторогою звучить фраза Марини, яка відпускає чоловіка з гостею наодинці погойдатися на морських хвилях: «Трьом нам було би тісно на човні... і на морі...» [7, с. 15].

Своє сприйняття моря по-філософськи трактує актор Данило: «Я люблю море більше від землі і від неба, земля – надто близька, небо – надто далеке, а море – це величний символ творчого духу, що відбиває в своїх глибинах небесні безодні і вічно б'ється в стисках земних берегів» [7, с. 12]. Як бачимо, він вдається до дешифрування символіки моря, і цей символ віддзеркалює внутрішні нереалізовані пориви митця, які він, цілком ймовірно, витиснув у підсвідомість. Отож наповнення знаку моря певною семантикою цілком залежне від особистих тривог, комплексів, бажань, відтак його інтерпретація стає діагнозом психологічного стану людини. Разом з тим море герої наділяють емпатією, якої бракує в реальному житті. Зокрема Данилові здається, що «море завжди відчуває, як тужить душа над його безмежним простором», воно має невсипущий характер, який яскраво проявляється під час бурі, коли «безбережне, гармонійне лоно» перетворюється на «первотворчий хаос» [7, с. 12]. Дещо салонним виглядає вірш про море, прочитаний актрисою у відповідь на одкровення Данила, однак у ньому є спроба довести спільність поглядів і естетичних відчужень. Але якщо для Данила море безпосередньо асоціюється з творчим духом, то у вірші Зої море – абстрактна субстанція, яку можна тільки оживити творчим духом. Однак і герої, і героїня близькі в готовності складати гімни морю, цій божественній силі, бурю котрої слід приймати як дар, торжество естетичної метаморфози і знак неминучого духовного оновлення.

Безпосередній опис шторму має місце в ремарці третього акту. Цікаво, що автор апелює не лише до звукового живопису чи ефектів світлотіні, а безпосередньо змальовує бурхливий рух хвиль, немов розраховує не так на театральні, як кінематографічні засоби постановки. За час, що минув після «несчастливого випадку», всі члени родини перебувають під впливом загибелі в морі Зої. У вітрі над морем донька Білогорів чує стогін душі небіжчиці-актриси, що цілком вкладається в народні уявлення про душі потоплених. Тепер Данило, створивши культ із загиблої Зої, ще гостріше відчуває клич безодні моря, а апогей бурі він сприймає як свій індивідуальний день визволення. Наважившись на самогубство він відчуває щастя, позаяк нарешті може стати «вільним. Як море! Як буря!» [7, с. 44].

Отже, мариністичний код, наявний у різножанровій українській драматургії перших десятиліть ХХ ст., репрезентує спектр модерністських напрямів шукань. Візії моря у монологах та діалогах персонажів мають прикмети неоміфологічної (Леся Українка), експресіоністської (І. Тобілевич), символістської (О. Олесь, Я. Мамонтов) риторики. Апеляція до морських образів з виразним підтекстом насамперед сконцентровує увагу реципієнта на інтенціях та рефлексіях героїв, посилює екзистенційні узагальнення в художньому тексті. У доробку драматургів доби значно частіше, ніж раніше, морське побережжя стає локусом подій у творі, відтак елементи морських краєвидів в окремих випадках навіть вводяться в ремарки. Геопоетичне розширення меж української драматургії та інтертекстуальні відлуння визначних європейських творів засвідчують про швидкі темпи еволюції національної літератури та ускладнення естетичних завдань, які ставили перед собою драматурги.

Література:

1. Блашків О.В. Трактатування морської теми у драматичних творах О. Олесь та В.Б. Єйтса як відображення внутрішньої психічно-ментальної структури автора. Актуальні проблеми слов'янської філології: лінгвістика та літературознавство. 2011. Вип. XXIV. Ч. 3. С. 8–15.
2. Йонас Г. Гностицизм (гностицеская религия). СПб, 1998. URL: <http://psylib.org.ua/books/jonas01/index.htm> (дата звернення: 16.12.2017).
3. Карпенко Карий І.К. Бондарівна. Твори: у 3 т. Т. 1. Київ, 1960. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/Karpenko-Karyj/Dramas/Bondarivna/2.html> (дата звернення: 15.01.2018).
4. Карпенко-Карий І.К. Драматичні твори. Київ, 1989. 602 с.
5. Кочерга С.О. Під знаком Криму. Острог, 2015. 202 с.
6. Криловець А. Українська література перших десятиріч ХХ століття. Філософські проблеми. Тернопіль, 2005. 256 с.
7. Мамонтов Я. Над безоднею. Харків, 1922. 44 с.
8. Олесь О. Драматичні етюди. Київ, 1914. 114 с.

9. Павлішена Л.В. Модифікація жанру комедії у творчості Івана Карпенка-Карого: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Чернівці, 2010. 20 с.
10. Поліщук К.М. Поетика Івана Тобілевича (Карпенка-Карого): системний аналіз: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Кіровоград, 2016. 205 с.
11. Свербілова Т., Малютіна Н., Скорина Л. Від модерну до авангарду: жанрово-стильова парадигма української драматургії першої третини XX століття. Черкаси, 2009. 598 с.
12. Українка Леся. Збір. творів: у 12 т. Т. 5. Київ, 1976. 336 с.
13. Українка Леся. Збір. творів: у 12 т. Т. 1. Київ, 1975. 448 с.
14. Юнг К.Г. Архетип и символ. Москва, 1991. 304 с.

Анотація

**С. КОЧЕРГА. МАРИНІСТИЧНИЙ КОД В УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ
ДОБИ РАНЬОГО МОДЕРНІЗМУ**

У статті проаналізовано особливості використання мариністики у художній палітрі української драматургії наприкінці XIX – початку XX століття. До уваги взято твори Лесі Українки, О. Олесь, І. Тобілевича, Я. Мамонтова. Доведено особливості неоромантичної, символістської та експресіоністської семантики мариністичних образів і символів у драматичних текстах.

Ключові слова: код, асоціації, символіка, риторика.

Аннотация

**С. КОЧЕРГА. МАРИНИСТИЧЕСКИЙ КОД В УКРАИНСКОЙ ДРАМАТУРГИИ
ЭПОХИ РАННЕГО МОДЕРНИЗМА**

В статье проанализированы особенности использования маринистики в художественной палитре украинской драматургии конца XIX – начала XX века. В центре внимания исследования – произведения Леси Украинки, О. Олесь, И. Тобилевича, Я. Мамонтова. Доказано особенности неоромантической, символистской и экспрессионистской семантики маринистических образов и символов в драматических текстах.

Ключевые слова: код, ассоциации, символика, риторика.

Summary

**S. KOCHERGA. MARINISTIC CODE IN UKRAINIAN DRAMATURGY
OF THE FUTURE OF MODERNISM**

The article analyzes peculiarities of marinistic poetics in Ukrainian drama of the end of the XIX and the beginning of the XX century. The works of Lesya Ukrainka, Oleksandr Oles, Ivan Tobilevich, Yakyiv Mamontov are taken into consideration. The features of neo-romantic, symbolist and expressive semantics of marine images and symbols in dramatic texts are proved.

Key words: code, association, symbolism, rhetoric.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого*

КОНЦЕПТ «ЗЛОЧИН» ТА ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В НАЇВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Феномен картини світу є одним з центральних об'єктів вивчення різних наукових дисциплін, зокрема і лінгвістики.

Сприйняття і відображення в людській свідомості навколишньої дійсності є складним процесом, у результаті якого виникає загальна картина світу. Цим терміном називається сукупність уявлень людини про навколишню об'єктивну дійсність [2]. Картина світу представляється, на думку вчених, у вигляді концептуальної і мовної моделей світу. Термін «концептуальна картина світу» інтерпретується в науці по-різному. Низка учених розуміє його як сукупність знань про світ, систематизовану відповідно до відносин, характерних для реального світу [2, с. 26]. Г.А. Брутян під концептуальною моделлю світу розуміє «не тільки знання, яке виступає як результат розумового відображення дійсності, а й підсумок чуттєвого пізнання» [3, с. 31].

Мова є «формою вираження понятійного змісту, видобутого людиною в процесі своєї діяльності» [9, с. 25]. Під мовною моделлю світу, на думку Г.А. Брутяна, розуміється вся інформація про світ, закріплена засобами природної мови. Таким чином, мовна і концептуальна картини світу перебувають у тісному зв'язку. Зміни в концептуальній картині світу відображаються в мовній, що призводить до «ускладнення відповідних картин світу» [9, с. 25]. Під час зіставлення концептуальної та мовної картин світу різних народів можна виявити специфічні елементи, що позначають умови життя, світогляд, характерні для конкретної нації.

У роботах багатьох авторів виявляється опозиція «наукова картина світу – наївна картина світу». «У собі мислити втілюється цільна колективна філософія, своя для кожної мови. Іноді вона називається наївним реалізмом» [25, с. 7]. Н.І. Сукаленко називає таку філософію «буденною свідомістю» [25, с. 6]. Картина світу, відображена національною повсякденною свідомістю, є «продуктом тривалого історичного розвитку і об'єктом міжпоколінної передачі досвіду» [25, с. 42]. У подібній картині світу «переплітаються знання, припущення, віра, що породжують прототипи, відображення дійсності в практиці повсякденної праці і побуту й естетичне освоєння людиною реального світу, тобто повсякденні знання, здоровий глузд і ірраціональність, відображена в міфах, легендах, забобони. У ній присутні інтернаціональні загальнолюдські та національно-специфічні особливості» [25, с. 6]. Наївна картина світу – інтегральний образ реальності в повсякденній свідомості людини. У зв'язку з цим дослідники підкреслюють доцільність розгляду картини світу в кожному конкретному її прояві з точки зору національної специфіки, відображеної в своєрідності символічної мови, культурної семантики, еталонів і стереотипів, властивих повсякденній свідомості. Ю.Д. Апресян підкреслює, що в наївній картині світу спосіб сприйняття «має пріоритет перед справжнім станом речей» [7, с. 16]. Єдина лексична система мови в сучасних умовах фактично існує у вигляді двох пов'язаних одна з одною систем: повсякденної, наївної і наукової картин світу.

Складовим елементом концептуальної картини світу є концепти, при цьому образ світу сприймається в картині світу як сама реальність. Щодо мовної картини світу це означає, що реальність для носія мови сприймається саме так, як вона поійменована, категоризована в мові [27].

Ми вважаємо, що повсякденне тлумачення слова дає змогу виявляти наївне уявлення про світ, яке засноване на донаукових, загальних поняттях, що формуються повсякденною свідомістю носія мови. Отже, на основі звичайних тлумачень можна репрезентувати фрагменти наївної картини світу [27].

Вивчення концептів є одним із перспективних напрямів у лінгвістиці. Найбільш актуальним є дослідження особливостей мовної концептуалізації картини світу, що відбувається у семантиці слова.

Концепти представлені в різних науках: філософії, культурології, лінгвокультурології, когнітивних галузях знання; усвідомлення процесу концептуалізації понять, перетворення їх зі слів на концепти культури і основні елементи свідомості нації являє особливий інтерес для дослідження. Термін «концепт» знаходить широке застосування в різних галузях лінгвістичної науки. Він увійшов до понятійного апарату не тільки лінгвокультурології, а й когнітивістики і семантики. Пропонується велика кількість його інтерпретацій, класифікацій та методів дослідження [4, 7, 11, 12, 13, 14, 17].

Останнім часом існує два основні погляди на зміст терміна «концепт»: когнітивний (О.С. Кубрякова, М.Л. Мінський, Р.І. Павленіс, Ч.Дж. Філлмор) і лінгвокультурологічний (Н.Д. Арутюнова, С.А. Аскольдов-Алексєєв, А. Вежицька, Ю.С. Степанов, Г.А. Брутян, Н.І. Сукаленко, Д.С. Лихачов, З.Д. Попова, І.А. Стернин). Відмінності в підходах до концепту когнітивної семантики і лінгвокультурології досить умовні і пов'язані радше зі способом виділення об'єкта дослідження і методикою його опису. Представники першого напрямку визначають концепт як глобальну мисленеву одиницю, ідеальну сутність, сформовану у свідомості людини; представники ж другого напрямку розглядають концепт як явище культурне, результат зіткнення семантики слова із власним або народним досвідом [22, с. 47–48].

До числа концептів представники першого підходу включають лексеми, значення яких складають зміст національної мовної свідомості і формують картину світу носіїв мови. Визначальним при цьому є спосіб категоризації світу на базі лексичної семантики, основним дослідницьким методом – концептуальна модель, за допомогою якої виділяються базові компоненти семантики концепту і виділяються стійкі зв'язки між ними. У більш вузькому розумінні до числа концептів відносять семантичні утворення, відмічені лінгвокультурною специфікою і які тим або іншим чином характеризують носіїв певної етнокультури [15, с. 90]. Семантичний аналіз спрямований на вивчення слова; але слово не можна сприймати абстрактно від світу, в якому воно щось означає. Таким чином, пізнання семантики веде до пізнання світу [1].

Існує й інший підхід, згідно з яким відбувається перегляд традиційного логічного змісту концепту і його психологізація, співвідношення лінгвістичних даних з психологічними. За такого підходу термін «концепт» відповідає кільком науковим напрямам: насамперед, когнітивної психології і когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення і пізнання, зберігання і перероблення інформації [11, с. 58]. Лінгвокогнітологічні дослідження сфокусовані на виявленні загальних закономірностей у формуванні ментальних уявлень, вони орієнтовані на аналіз від сенсу (концепту) до мови (засобів його вербалізації), від концепту до способів об'єктивації знань.

Актуальним є також дослідження культурних концептів, «ключових слів культури», які є зумовленими культурно детермінованими ментальними утвореннями, котрі мають безпосередній дотик до цінностей, ідеалів та установок етносів і в яких знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу [26]. При цьому концептуалізація понять відбувається не стільки під впливом універсального наукового знання, а значною мірою під впливом конкретної національної культури.

Національно-культурний фактор включає особливості менталітету, зумовлені відмінністю віросповідань, звичаїв, традицій, етикетних і культурно-етичних сценаріїв, і особливості способу життя, сформовані під впливом кліматичних, географічних і соціально-економічних чинників.

Актуальність дослідження визначається відсутністю комплексних наукових досліджень фрагмента дійсності «злочин», відображеного засобами сучасної української мови.

Мета статті – запропонувати аналіз відображення концепту «злочин» в наївній картині світу носіїв української мови. Подальше завдання дослідження пов'язане із порівнянням наявних уявлень про злочин у нормативно-правовій та наївній мовній свідомості. Аналіз здійснюватиметься в рамках семантичного підходу до дослідження концепту.

Злочин як соціальне явище займає велике місце в сучасному суспільстві і тому знаходить множинне втілення в мовній семантиці і комунікативній діяльності, однак різниця і специфіка існування концепту «злочин» у повсякденній і науковій свідомості ще не досить вивчена. Концепт «злочин» можна, мабуть, віднести до базових універсалій, притаманних будь-якій культурі. У світі, де існує добро і зло, погане і хороше, де люди роблять різного роду вчинки, злочин завжди мав місце, як завжди мала місце боротьба поганого і хорошого, добра і зла, чесноти й вади. Філософські коріння цього концепту ведуть до дилеми: які дії людини можна віднести до злочинів, а які ні. У всі часи і у всіх народів існували закони, яким вони підпорядковувалися: чи то закони природи, чи то придумані людиною, і злочином завжди вважалося порушення цих законів. Так само, як всі явища об'єктивної дійсності, можна звести до альтернативи «добро–зло», всі дії, вчинки людей можна розділити на ті, які відповідають нормі, закону або не відповідають таким. Але разом з тим люди, природа яких завжди містить як добре, так і зле коріння, роблять вчинки, які часто називаються злочинами проти моралі, і мають пороки, деякі з яких також часто кваліфікуються носіями мови як злочини. Складність і багатогранність концепту «злочин» відображає безліч підходів, що існує у філософській науці, релігії, звичаях і традиціях народу. Можливо, цей концепт включає інформацію не тільки про порушення наявних у державі законів, а й порушення законів моралі, законів Божих, оскільки правові норми культурно-історично зумовлені етичними і релігійними нормами і впливають з реального життя людей (І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, С.С. Алексєєв).

Ставлячи за мету дослідження відображення концепту «злочин» у повсякденній свідомості на матеріалі української мови, звернемося спочатку до характеристики системи релевантних ознак концепту.

Ідеальні смисли концепту «злочин» представлені словом злочин і розшифровуються в його визначеннях, представлених у словникових дефініціях:

ЗЛОЧИН, -у, чол.

1. Суспільно небезпечна дія (або бездіяльність), що чинить, заподіює зло людям. Батько піднімає рушницю. Секунда, і станеться злочин. Дівчина кидається до батька і повисає на зброї з криком: – Батьку... бога ради! (Олександр Довженко, І, 1958, 118); Тяжкий злочин – убивство (Михайло Стельмах, ІІ, 1962, 300).

2. Неприпустимий, ганебний вчинок. Дітлахи, які стрілися йому по дорозі, – вони саме різали ножичками кору на каштані й кинулися вчасно навтіки, – були вражені тим, що Василь не звернув уваги на їхній злочин (Юрій Яновський, ІІ, 1954, 98); – Юхиме Аркадійовичу, відпустіть хлопчика, він уже зрозумів, що зробив маленький злочин, і йому дуже соромно (Леонід Смілянський, Сашко, 1954, 6); Неправильна, шкідлива поведінка. Поезія жити не може на смітнику, а без неї жити – злочин (Михайло Коцюбинський, ІІ, 1955, 304); Поете, любити свій край не є злочин, коли це для всіх! (Павло Тичина, І, 1957, 55). На місці злочину спіймати (зловити, застати і т. ін.) [32].

Згідно з цими дефініціями релевантними ознаками концепту «злочин» в українській лінгвокультурі виступають: 1) суспільно небезпечне діяння, поведінка; 2) порушення; 3) писана норма поведінки, санкціонована державною владою (закон).

Таким чином, найбільш поширеним значенням цього концепту в сучасній українській мові є уявлення про злочин як про порушення обов'язкового для всіх правила підтримувати авторитет держави. Виділене значення становить понятійну сторону розглянутого концепту.

Звернемося до аналізу корпусу лексичних одиниць, що відображають інформацію про злочин в українській мові. Об'єктом дослідження послужили дані лексикографічних джерел [30; 31; 32; 33], що являють фіксацію узуального осмислення аналізованого концепту. Спочатку зі словників методом суцільної вибірки були виписані слова з компонентом «злочин». Для моделювання логічної структури концепту проведено експеримент, в завдання якого входило виділення інформантами всіх мовних одиниць, що несуть певну інформацію про злочин, і поділ виділених значень за логічними категоріями. Але структура концепту, яка відтворена на основі слів, тільки номінує це явище, була б схематичною. Концепт включає не тільки інформацію, що безпосередньо вказує на те чи інше явище, а й асоціації, культурологічну, історичну інформацію, тому в завдання експерименту входило виявлення слів, які відображають асоціативний, логічний, історичний та інший зв'язок зі злочином. Результати експерименту демонструють спосіб сприйняття дійсності звичайними носіями мови (10 осіб), що не мають відношення до юридичної професії.

У результаті експерименту були виділені такі групи мовних одиниць:

1) тяжкі злочини (дітовбивство, зґвалтування, побиття, насильство, отруєння, шкрудерство, батьковбивство, братовбивство, вбивство, варварство, звірство, знущання, бузурвіство, зрада (державна));

2) неважкі злочини (блуд, шкідництво, донос, зрада (подружжя), знущання, підбурювання, витівка, злодійство, грабіж, грабіжництво, дезертирство, крадіжка, пограбування, мародерство, змова, махінація, наклеп, шахрайство, підроблення, ошуканство, замах, співучасть, викрадення, проступок, саботаж, приховування, фальсифікація, фабрикація, шарлатанство тощо);

3) злочинець (група осіб), людина, схильна до скоєння злочину (бандюга, бандит, банда, пустун, злодій, злодюга, грабіжник, дезертир, дітовбивця, мародер, шахрай, насильник, отруйник, шкрудер, шахрай, кровопивця, лиходій, батьковбивця, братовбивець, варвар, деспот, диктатор, донощик, звір, звірюка, зловмисник, нелюд, пройдисвіт, підбурювач, правопорушник, зрадник, злочинець, співучасник, вбивця, кримінальник тощо);

4) поведінка, характеристика, стан, які можуть спричинити скоєння злочину (агресія, афект, безпутність, сказ, кровожерливість, деспотизм і ін.);

5) форма правління (режиму), політика, яка межує зі злочином проти людини (антисемітизм, расизм, деспотія, диктатура, диктаторство, тиранія і ін.).

Слід зазначити низку слів, які пов'язували зі злочином лише деякі учасники експерименту, а саме: хабар, хабарництво, двоєженство, лжесвідчення, клятвopорушення, безпутність, богохульство, святотатство, блюзнірство. А такі слова, як заєць, відеопіратство, заборгованість, несплата, лжесвідчення та ін. зовсім не пов'язуються у свідомості учасників експерименту зі злочином. Особливості світосприйняття залежать від багатьох факторів: від попереднього досвіду людини, від його психологічних рис, освіченості, менталітету, виховання. Але спільність умов життя впливає на те, які ознаки визнаються носіями мови найважливішими, менш важливими і несуттєвими. Як бачимо, результати експерименту підтверджують цю думку: такі явища, як хабарництво, несплата, відеопіратство та інші, міцно увійшли в наше життя і вважаються нормальним явищем.

Звернемо увагу на саму категоризацію явищ, на виділення тих ознак, які визнаються етносом істотними: злочини тяжкі і легкі. Як бачимо, для носія буденної свідомості важливо оцінити злочин не стільки з позиції порушення закону, скільки з емоційних позицій (жорстоке, підле, підступне тощо). Концепт «злочин» включає численні оцінки, складники моральної і релігійної норм, доказом чого є той факт, що учасники експерименту пов'язали зі злочином також інформацію про людські пороки, аморальну поведінку, порушення етичних норм, зафіксовану в значеннях слів обдурювання, донощик, знущання, кровопивця, пройдисвіт, кровожерливість і ін.

Можна припустити, що в науковій картині світу ситуація буде докорінно відрізнятися, оскільки всі злочини будуть чітко поділятися на безліч видів і підвидів, злочин буде оцінюватися не з емоційних позицій, а з позиції порушення існуючого закону; людські пороки, поведінку або стан, який може тягти за собою скоєння злочину, що не будуть кваліфікуватися як злочини, а лише як обставини, але це буде об'єктом окремого дослідження.

Питання про оцінку явищ, зафіксовану в значеннях слів, пов'язано із дослідженням рівнів пізнання світу. Картина світу в її відображенні мовою складніша і глибша, ніж та, що відтворюється власне найменуваннями. Це також картина зв'язків і відносин, які існують, по-перше, між предметами (явищами, ситуаціями); по-друге, між предметами (явищами, ситуаціями) і тими, хто їх сприймає й оцінює; по-третє, самими такими кваліфікаціями і оцінками. Пізнаючи предмети і явища, людина не тільки виділяє їх об'єктивні ознаки, а й представляє своє ставлення до них, висловлює оцінки, виходячи з суб'єктивних позицій, досвіду, рівня культури тощо. Ґрунтуючись на положенні про багаторівневий характер відображення дійсності [16], проаналізуємо корпус лексики, що фіксує інформацію про злочин, з точки зору того, який компонент значення (денотативно-сигніфікативний або конотативний) в ньому домінує.

Більшість з аналізованих слів виконує номінативно-оцінну функцію. До них відносяться значення, в яких денотативно-сигніфікативний і конотативний компоненти представлені як в ядерній, так і в периферійній частині: наприклад, злочин, зґвалтування, обдурювання (всього 12 значень). Серед досліджуваних значень є і такі, в яких конотативний макрокомпонент посилений на периферії, а ядерна частина редукована, наприклад: фальсифікація, шахрайство, зрадник. Значення таких слів виконують номінативну функцію, а оціночні

семи таких значень відносяться до пресупозиції. Це слова, що позначають поняття, які відображають різні уявлення носіїв мови про види злочинів і злочинців у реальному світі (всього 65 значень).

Прикметно, що серед аналізованих слів немає прикладів з власне номінативною функцією. Все, що пов'язано зі злочином, завжди отримує як мінімум раціональну оцінку, а значення з позитивною оцінкою відсутні. Другий рівень відображення дійсності являє зв'язок з емоціями, ставленням, почуттями того, хто говорить. Цьому рівню відповідають значення слів, в яких головним є конотативний макрокомпонент. До конотативно характеризуючого можна віднести такі слова, як варвар, шкуродер, звір, кровопивця і однокореневі варварство, шкуродерство, звірство і ін. В ядерній частині значень цих слів головним є конотативний компонент. До цієї групи належить 36 іменників. Конотативний макрокомпонент досліджуваних значень може бути посилений за рахунок поєднання сем різних типів. У групі значень з семою «злочин» конотативний компонент можуть містити семи, які відображають інформацію про концепт різного характеру:

- раціональної оцінки: злочинець, злочин (5 значень);
- раціональної та емоційної оцінки: бандит, пройдисвіт, хуліган (10 значень);
- раціональної, емоційної оцінки й емотивності: вбивця, злодюга, бандюга (9 значень);
- раціональної, емоційної оцінки й інтенсивності: сказ, агресія (4);
- раціональної, емоційної оцінки, інтенсивності та емотивності: звірство, звірюка, кровопивця, бандюга (11).

У значеннях слів *варварський*, *варвар*, *кровожерливий* посилений конотативний макрокомпонент. Посилення відбувається за рахунок актуалізації сем емоційної оцінки й інтенсивності. Значення виконують конотативну, а не номінативну функцію, при цьому емоційна оцінка є яскраво вираженою, а раціональна відноситься до пресупозиції. У значеннях таких слів відображена інформація про те, як носії мови оцінюють вищий ступінь прояву тієї чи іншої ознаки, пов'язаної з виразом негативних емоцій.

Виділені за функцією значення відображають багаторівневий характер уявлення концепту «злочин» у мові. Номінативні значення відповідають першому рівню: за допомогою слів з такими значеннями носії мови називають ознаки реалії і висловлюють негативну і позитивну оцінку. Різні типи конотативних значень становлять різні ступені відображення концепту: інформацію про реалії й оцінку її мовцем, тобто відповідають другому рівню відображення дійсності. Як бачимо, концепт «злочин» вербалізується в мові за допомогою слів, які фіксують не тільки оцінку явища носіями мови, а й ставлення мовця, різні почуття та емоції, такі як презирство, страх, обурення тощо. Слід також відзначити низку слів з конотативною функцією, які фіксують не стільки інформацію про сутність явища, скільки виражають характеристику особи, оцінку мовця, яку можна віднести до будь-якого жорстокого вчинку або злочину: кровожерливість, варварство, варвар, звірство, звір, звірюка, бузувірство, нелюд, кровопивця. У науковій картині світу ці явища не знайдуть відображення, оскільки не несуть сутнісної інформації про характер злочину і спосіб його скоєння.

Уявлення про злочин дає змогу провести паралель з іншими формами аморальної поведінки (порушення – проступок – правопорушення – аморальна поведінка – поведінка, що порушує релігійні, етичні норми – гріх – беззаконня – злодіяння). Порівняємо словникові дефініції слів «злочин» і «порок», «аморальність», «гріх»:

ГРІХ, а, чол. [33]

1. Рел. Порушення релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. [Єпископ:] З нас кожен і без сповіді простив би вину супроти нього. Я питаю про гріх супроти бога (Леся Українка, II, 1951, 501); Молода, небесної краси черниця у пустелі десь замолує свої гріхи (Яків Качура, II, 1958, 22).

2. Поганий, непорядний вчинок; якийсь недолік, помилка, недогляд. Чула ж вона, що він взагалі охочий зводити дурненьких дівчат і вже не один такий гріх має на своєму сумлінні (Василь Козаченко, Сальвіа, 1956, 258); Трактористів гріх – на полі огріх (Українські народні прислів'я та приказки, 1955, 368).

3. У знач. присудк. сл. Непорядно, недобре; недозволено. Вона не забуде сказати сусідові, що так бити тварину гріх (Анатолій Шиян, Гроза..., 1956, 224).

ПОРОК, -у, чол. [33]

1. Негативна риса, вада когось, чого-небудь, що заслуговує на загальний осуд. Один був порок за пан-отцем... – горілочку любив (Панас Мирний, I, 1954, 215);

2. заст. Аморальна поведінка, розпуста. Карав він [пророк] сміливо порок, Життя осуджував негоже (Павло Грабовський, I, 1959, 140).

АМОРАЛЬНІСТЬ, ності, жін. [33]

Абстр. ім. до аморальний. Карпенко-Карий зосередив головну увагу [у п'єсі «Глитай, або ж Павук»] на розкритті його [глитая] аморальності, розбещеності, лицемірства й підступності (Стеценко, Життя К.-Карого, 1957, 90).

(АМОРАЛЬНИЙ, а, е. Позбавлений моралі; неморальний).

Як бачимо, семантичні ознаки слів «злочин» і «порок», «аморальність», «гріх» виявляють схожість. Спільною ознакою значень цих слів є таке: «ухилення від норми (загального, закону природи, норми, закону держави)». Відмінними ознаками – «писана норма поведінки, санкціонована державною владою (закон)» (злочин); «неписана, але строго дотримувана норма поведінки, яка продовжує вікові традиції» (порок, гріх, аморальність). Для того щоб визначити ознаки цих концептів, звернемося також до аналізу моральних і релігійних законів, відображенням яких є 10 заповідей, біблійні формулювання смертних гріхів, а також прислів'я та приказки українського народу [19, с. 5, 6].

У результаті семантичного аналізу цих універсальних висловлювань можливе виділення таких аксіом поведінки, які стали згодом джерелом для створення законів:

- не можна чинити зла, слід творити добро (Злий з лукавим водилися і обидва в яму провалилися. – прислів'я; Не вбивай. – 6 Заповідь);
- не можна бути невдячним, потрібно бути милосердним (Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько. – прислів'я; Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі. – 5 Заповідь);
- слід приборкувати свої пристрасті і бути вірним (Чоловік погрішив, так в людях гріх, а жінка погрішила – додому принесла. – прислів'я; Не чини перелюбу! – 7 Заповідь);
- не можна красти (Краще прясти, ніж красти. Хочеш пропасти, почни красти. – прислів'я; Не кради! – 8 Заповідь);
- не можна брехати, обмовляти, лжесвідчити, розводити наклеп (Не в силі Бог, а в правді. В кому правди немає, в тому добра мало. – прислів'я; Не свідкуй неправдиво на свого ближнього! – 9 Заповідь);
- не можна заздрити (Заздрість здоров'я їсть. На чужий коровай очей не поривай, а свій дбай. – прислів'я);
- не можна бути жадібним (Жадібність – всякому горю початок. Очі завидючі, руки загребуші – прислів'я; Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого! – 10 Заповідь);
- не можна вдаватися до пияцтва (Пиття не доводить до пуття. Горілка – не вода, людська біда. – прислів'я);
- не можна бути зажерливим (Як мед, то ще й ложкою. Своє з'їв і на моє зазіхає. – прислів'я; Червоугодництво (відповідає зажерливості) – один з 7 смертних гріхів) [23].
- не можна лінуватися (У ледачого хазяїна і чоботи з ніг украдуть. Лінивий у своїй хаті змокне. – прислів'я; лінь (смуток, апатія, неробство) – один зі смертних гріхів) та інші.

Перші спроби виділити найстрашніші гріхи (повністю відділяють людину від Бога) виявляються ще в працях католицьких священиків починаючи з IV ст. До таких гріхів відносили такі: гнів, гординя, заздрість, лінь, скупість, хтивість, ненажерливість, а іноді також: злодійство, блюзнірство, невіра, обмова, утиск убогого і беззахисного, марнотратство, ревності, умисне вбивство, а також надмірне покладання надії на Боже милосердя і деякі інші. На цьому ґрунті в XIV в. було створено так зване мнемонічне правило SALIGIA – аббревіатура, складена з перших букв латинських назв гріхів: Superbia, Avaritia, Luxuria, Invidia, Gula, Ira, Acedia, і виникла теорія семи смертних гріхів, до яких зараховуються гординя, жадібність, перелюбство, гнів, обжерливість, заздрість і зневіра [8, с. 29].

Гріх – теологічний термін для позначення порушення закону Божого. Він відрізняється від злочину, юридичного терміна, який застосовується до порушення правил, що суспільство встановило для його членів, і від пороку, морального терміна, що застосовується до поведінки або звички, яка є шкідливою для моральної природи людини. Але існує тісний взаємозв'язок між цими концептами: брехня – порок, а лжесвідчення, наклеп – злочини; перелюбство – гріх, а зґвалтування, розпуста – злочини, тощо. А в повсякденній картині світу ця межа є розмитою, що підтверджує віднесення до злочинів носіями мови таких значень, як знущення, донос, пройдисвіт, аморальність тощо.

Аналіз прислів'їв і приказок (близько 500) дає змогу дійти висновку, що буденна свідомість відображає погляд носіїв мови на злочини більш як на гріхи і людські вади, ніж на злочинно небезпечні діяння. Чому прислів'я і приказки українського народу фіксують інформацію щодо гріхів та пороків більше, ніж наявних злочинів? Можливо, цей факт можна пояснити тим, що гріхи та пороки являють собою застиглі формули-поради, аксіоми поведінки, які застерігають від скоєння злочинів, що висміюють і оголюють недоліки людини, які можуть стати причиною скоєння злочину. З нашої точки зору, безумовно, можна розмежувати такі концепти, як «злочин» і «гріх», «порок», «аморальність», але ця межа в повсякденній свідомості є розмитою, оскільки ці явища й ознаки тісно пов'язані (злочин може бути результатом, наслідком існування гріхів і пороків, злочин може співвідноситися з гріхом і/або пороком, оскільки впливає з реального життя людей).

Аналіз мовного матеріалу і текстів дає можливість зробити висновок не тільки про зв'язок концепту «злочин» з концептами «порок», «гріх», «аморальність», а й про те, що в повсякденній свідомості носіїв мови злочин завжди являє інформацію не про правомірність чи протиправність того чи іншого вчинку (тобто про відповідність існуючим законам), а на відміну від права несе в основному оціночне навантаження: «добре – погано», «благородно – низько», «справедливо – несправедливо», «добро – зло», і на перший план виступають етичні поняття та чесноти. Сфера мови права перетинається в наївній картині світу зі сферою моралі, звичаїв і традицій, релігії, естетики та ін. Подальше дослідження може бути пов'язано з порівнянням засобів репрезентації цього концепту в правовій картині світу не тільки на матеріалі української мови, а також і шляхом аналізу і порівняння англійської мови наукової картини світу.

Література:

1. Актуальні проблеми підготовки перекладачів: монографія / за заг. ред. Л.М. Пелепейченко. Х.: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2006. 260с.
2. Арутюнова Н.Д. От образа к знаку. Мышление, когнитивные науки, искусственный интеллект. Москва: ЦС филол. (методол.) семинаров при президиуме АН СССР. 1988. С.147-162.
3. Брутян Р.А. Язык и картина мира. НДВШ. Филос. науки. 1973. №1. С. 108–115.
4. Воркачев С.Г. Лингвокультурный концепт: типология и области бытования: монография. Волгоград: ВолГУ, 2007. 400 с.

5. Десять заповідей: веб-сайт. URL: <http://hram.lviv.ua/1777-desjat-zapovidejj-zakonu-bozhogo.html>.
6. Десять заповідей: веб-сайт. URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/10-zapovidey-spravzhniy-tekst.html>.
7. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / под ред. И.А. Стернина. Воронеж: ВГУ, 2001. С. 75–80.
8. Кожевников А.Ю., Линдберг Т.Б. Семь смертных грехов и семь добродетелей. Москва: ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2012. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=223713&p=1>
9. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990. 107с.
10. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.
11. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. 245 с.
12. Лакофф Дж. Когнитивная семантика (Из книги «Женщины, огонь и опасные предметы»). Язык и интеллект. Москва, 1996. С.143–184.
13. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва, Academia, 2001. 208 с.
14. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка Изв. РАН. Сер. лит. и яз. 1993. Т. 52, № 1. С. 3–9.
15. Нерознак В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. Омск, 1998. С. 80–85.
16. Пелелейченко Л.Н. Многоуровневый характер отражения действительности в языковой картине мира. Вісник Львів. ун-ту. Сер. Філол. 2000. Вип. 28. С. 87–95.
17. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ: Восток – Запад, 2007. 314 с.
18. Прислів'я та приказки: веб-сайт. URL: <http://traditions.in.ua/usna-narodna-tvorchist/pryslivia-ta-prikazky>.
19. Прислів'я та приказки: веб-сайт. URL: <https://tyn.com.ua/прислів'я-та-приказки>
20. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
21. Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. Мовознавство. 2004. № 4. С. 3–7.
22. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава: Довкілля. Київ, 2008. 712 с.
23. Смертні гріхи: веб-сайт. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Смертні_гріхи.
24. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. Москва: Языки славянских культур, 2007. 248 с.
25. Сукаленко Н.И. Отражение быденного сознания в образной языковой картине мира. Київ: Наук. думка, 1992. 160 с.
26. Українське мовознавство: міжвідомчий науковий збірник. 2009. Випуск 39/1. С. 60–65, 93–102, 130–135.
27. Чернобров А.А. Научная и «наивная» картины мира: культурологический, лексический и текстологический аспекты. Сибирский педагогический журнал. 2012. №7. С. 230-236. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/pauchnaya-i-naivnaya-kartiny-mira-kulturologicheskij-leksicheskij-i-tekstologicheskij-aspekt>
28. Шостюк З.В. Поняття «концепт» в історієтворчому ключі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». URL: <http://eprints.ua.edu.ua/5550/1/32.pdf>.
29. Щербатых Ю.В. Семь смертных грехов, или Психология порока для верующих и неверующих. Москва: АСТ, Астрель, 2010. 480 с.

Список використаних словників:

30. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т.В. Ковальова. Харків: Фоліо, 2005. 767 с.
31. Словник української мови. У 20 т. Український мовно-інформаційний фонд НАН України / за ред. В.М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 2010. Т.1. А – Б. 911 с.
32. Словник української мови. Томи 1–8. (А–МІШУРНІЙ). 2015–2018. URL: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=36721&page=1155>.
33. Словник української мови в 11 томах. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І.К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>

Анотація

О. ЛИСИЦЬКА. КОНЦЕПТ «ЗЛОЧИН» ТА ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В НАЇВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

У статті досліджується лінгвістична проблема вербалізації концепту «злочин» у наївній картині світу на прикладі аналізу мовних одиниць та прислів'їв і приказок, біблійних заповідей, які репрезентують концепт «злочин» в українській лінгвокультурі.

Виявлено зв'язок концепту «злочин» з концептами «порок», «гріх», «аморальність», а також особливості фіксації емоційного досвіду носіїв мови у лексичних одиницях, які відображають концепт у мові.

Ключові слова: концепт, картина світу, злочин, носій мови.

Аннотация

**Е. ЛИСИЦКАЯ. КОНЦЕПТ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ» И ЕГО РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ
В НАИВНОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА)**

В статье исследуется лингвистическая проблема вербализации концепта «преступление» в наивной картине мира на примере анализа языковых единиц, пословиц и поговорок, библейских заповедей, представляющих концепт «преступление» в украинской лингвокультуре.

Выявлена связь концепта «преступление» с концептами «порок», «грех», «аморальность», а также особенности фиксации эмоционального опыта носителей языка в лексических единицах, отражающих концепт в языке.

Ключевые слова: концепт, картина мира, преступление, носитель языка.

Summary

**O. LYSYTSKA. CONCEPT “CRIME” AND ITS REPRESENTATION IN THE NATIVE PICTURE OF THE
WORLD (ON THE MATERIAL OF UKRAINIAN LANGUAGE)**

The article deals with the linguistic problem of the verbalization of the concept “crime” in the everyday picture of the world on the example of the analysis of linguistic units and proverbs and sayings, biblical commandments representing the concept of “crime” in Ukrainian linguistic culture.

The connection between the concept of “crime” and concepts “sin”, “vice”, “immorality”, as well as the features of fixing the emotional experience of native language speakers in the lexical units that reflect the concept in the language, have been revealed.

Key words: concept, picture of the world, crime, language speaker.

аспірант кафедри української мови
і літератури
Національного університету
«Острозька академія»

НОМО VIATOR ЯК ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ

Постановка проблеми. Введення концепту “homo viator” в художню палітру літератури є досить давнім та дискусійним, а його тлумачення репрезентує багатогранність смислів. Ще з часів грецької цивілізації людина мобільна (подорожній, мандрівник, пілігрим, блукач) стала одним із провідних героїв світового письменства. В епоху бароко найпоширенішою метафорою літератури стало змалювання життя людини як мандрів [7, с. 23]. Французький письменник та екзистенційний філософ Г. Марсель вбачав у людині вічного мандрівника, що постійно шукає шлях до духовної досконалості, а саме поняття *Homo viator* трактував як втілення людської сутності. Світ для героя-мандрівника постає відкритим, а отриманий у життєвих подорожах онтологічний досвід дозволяє йому стати дослідником безкінечної драми людини і людства взагалі [11].

Як вказує О. Калинюшко, модернізм та постмодернізм запропонували «активне культивування мотиву мандрів», а творчість його представників дозволяє осмислити «вплив світоглядних та естетичних цінностей обидвох епох на формування образу мандрівника» [8, с. 400]. Варто наголосити, що науково-технічна революція зумовила тотальні метаморфози у сфері можливостей людини, а відтак важливою прикметою стилю життя сучасника стало постійне пересування у просторі, що, у свою чергу, вплинуло на різке зростання сегменту літературного осмислення мандрівного досвіду. Водночас урізноманітнюється спектр художнього образу героя жанру «травелогів», роль якого стає дедалі вагомішою в ліриці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образ героя-мандрівника здавна приваблював літературознавців, які традиційно спираються на фундаментальні праці зачинателів травелогічних досліджень – Е. Блоха, З. Баумана, Д. Кліффорда, К. Каплана, Л. Гумільова, Ю. Лотмана, Б. Успенського та інших. До них долучились українські літературознавці, зокрема плідний внесок у вивчення розмаїття героїв-мандрівників стали студії Р. Магдиш, О. Калинюшко, Г. Покидько, В. Шацького та інших. Важливим етапом геоестетичних досліджень в Україні стала праця М. Шульгун «Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект», у якій авторка наголошує, що «на певних етапах розвитку культури саме мандри були тими «поворотними» творами, які сигналізували про зародження нових тенденцій у літературі» [16, с. 2].

У руслі вивчення травелогів поступово виокремлюється феномен мандрівника. Досить авторитетною є класифікація героїв-подорожніх Е. Расела та К. Каплана, які поділяють туристів на «номадів» і «пілігримів», де перший уособлює модель подорожі без мети, а другий стає осучасненим «паломником», але не із сакральними цілями, а швидше із споживацькими. Англійський професор З. Бауман у статті «Від паломника до туриста» окреслює такі різновиди образу сучасного подорожнього як фланер, волоцюга, гравець, а також стверджує, що нині «життя перетворюється в одну суцільну туристичну ескападу, коли туристичний стиль поведінки перетворюється в спосіб життя, а схильність до подорожей переростає в характер, стає все менш і менш ясно, яке з відвідуваних місць є домом» [1, с. 11].

Не зважаючи на активну актуалізацію зазначеної тематики, варто зауважити, що образ homo viator досліджують переважно у прозових творах, а поезія мандрів ще очікує прискіпливої уваги літературознавців. **Мета нашого дослідження** – проаналізувати розмаїття ліричного героя-мандрівника в сучасній українській поезії, охарактеризувати особливості образу homo viator в художньому світі поетів У. Галич, В. Дикобраз, С. Жадана, К. Калитко, М. Кіяновської, Г. Крук, В. Махна, І. Цілик та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Образ мандрівника є питомим для нової української літератури, яка почалася зі знаменитої «Енеїди» І. Котляревського, герої якої вирушив у небезпечну подорож з метою знайти «нову вітчизну». У віршах Т. Шевченка, М. Костомарова, С. Руданського переважно фокусується увага на тяжкій долі мандрівних козаків та закріпачених селян, які змушені були покидати батьківщину, як-от:

Ой ішов козак, ой ішов бурлак
На той бік Самари
Опинивсь козак, опинивсь бурлак
У чистім роздоллі,
Та й вздихнув же він, та й заплакав він
Об тяжкої долі! [9, с. 101].

На зламі XIX – XX ст. значно помітнішим стає естетичний компонент подорожніх вражень у ліриці, який засвідчив модерну інтерпретацію мандрівної тематики, що найпереконливіше репрезентує творчість Лесі Українки. Як зазначає С. Кочерга, навіть «у самохарактеристиці поетеси нерідко подорожні атрибути є визначальними, як-от: «princesse lointaine», «мандрівна жидівка», «павутинка мандрівна-летюча» тощо [10, с. 110]. Наскрізно просякнуті мандрівними враженнями поетичні цикли Лесі Українки «Подорож до моря», «Кримські спогади», «Весна в Єгипті», «З подорожньої книги».

Українська лірика 20–50-х рр. репрезентує драму українських письменників, які ставали ув'язненими тоталітарної системи, приречені на подорожі виключно в межах СРСР. Європа з її магнетичною культурною аурою постає у низці віршів переважно як недосяжна мрія, а безпосередні враження, отримані за кордоном, нерідко фальшувалися в кла-

совій оцінці заангажованого ліричного героя. Нові відтінки медитативного характеру до ліричних травелогів додали поети-емігранти, що попри радість пізнання світу, гостро відчували комплекс безґрунтності. Однак у цілому за цей період українська поезія збагатилась численними подорожніми ескізами та картинами, чимало з них належали перу М. Рильського, П. Тичини, М. Бажана, Є. Маланюка та інших.

Багатоманітністю образної палітри мандрів відзначається творчість сучасних поетів, які позбавлені свободи пересувань, що випали на долю представників радянської доби в українському письменстві. Разом з тим ліричні травелоги кінця XIX – початку XX ст. відрізняються оновленою самоідентифікацією ліричного героя, його імагологічною аксіологією. Мандрівні мотиви посідають вагомe місце у творчості сучасних поетів Ю. Андруховича, Н. Білоцерківець, О. Забужко, Ю. Іздрика, О. Ірванця, а також представників молодшого покоління – К. Калитко, Б. Матіяш, А. Любки, М. Савки, С. Татчина.

На думку А. Середи, «вірші та листи найчастіше народжуються з мандрів» [13, с. 5], що авторка підкреслила назвою своєї збірки – «Homo viator». Зближення лірики та епістолярію у подорожньому контексті є цілком правомірним, адже імпульсом до написання травелогу найчастіше служить non fiction, що набуває індивідуальної неповторності завдяки авторському голосу, характерних йому особливих ноток інтимності, сповідальності. В сучасній поезії цей голос може належати мандрівному філософові, митцеві, інтелектуалові-науковцю, втомленому обсерваторові, туристові-споживачу, найвному романтикові, спраглому нових вражень і проклятому на вічне бездом'я, але всі ці іпостасі лише доводять багатолітність ліричного героя, якого можна маркувати як homo viator.

Основні прикмети цього героя проявляються в таких площинах як гендерна відмінність, імагологічні пріоритети, туристичний досвід, психологічна окресленість, схильність до медитацій, естетика візуалізації тощо. Заслугують уваги спроби поетичного самоосмислення ліричних героїв, що усвідомлюють себе представниками доби *perpetuum mobile*. Наприклад, У. Галич так ідентифікує своє покоління: «Ми сумні аферисти ми діти семи доріг...» [2, с. 10]. Її збірка «Урбаністика» опосередковано вказує на рушійні мотиви руху та мандрування, зокрема homo viator у ній – бунтівник, який не бажає зупинитися в одному місці, не задовольняється віртуальними візіями екзотичних країн, а залишає «довгі сліди», прокладаючи шлях до ефемерної мети. У вірші «Пісня старого рибалки» ліричний герой – безумний втікач, який не боїться втратити себе посеред чужинців, а часом власне чужина дає йому можливість самовизначення:

А сумління пророка чисте, бо він – чужак,
Його змучені стопи провадить великий Джа [2, с. 20].

Натомість, у збірці І. Цілик «Глибина різкості» зображено туриста-спостерігача, романтика, урбаніста, який насолоджується ритмікою пульсуючого життя вулиць рідного міста:

Бий, барабан, бий, барабан.
місто пахне бургерами й лавандою
з мішка на розкладці вуличного торговця,
Мій Поділ пульсує [14, с. 39].

У будь-якому випадку, в різних кінцях світу герой здатен пізнати насолоду злиття з містом, радість відчуття «його тонкі вібрації» [14, с. 39]. І. Цілик демонструє тяжіння до будь-яких мандрівних мотивів, а її герой вбачає у русі насамперед свободу – це і ретроспективний образ мандрівного філософа Сковороди, що залишав «заплутані сліди» на рідній землі, і сучасника, що готова втекти «нелюдимою кіткою / терти ноги чужій невідомості», але врешті-решт повернутися «з почищенням поглядом / і брудними ногами дорожніми» [14, с. 98]. Отож досвід блукань наділяється елементами катарсису, запозиченими з мистецької практики.

В сучасній маскулінній поезії важливе місце посідає образ ліричного героя, що торує свій шлях як виклик невблаганної долі. У віршах С. Жадана переважає суворий homo viator, але він також може бути шукачем пригод, бездомним філософом. Тяжіння героя до дороги, сповненої випробувань, у С. Жадана, досягає агасферівських (Агасвер укр.) поневірянь проклятого блукальця. Особливий акцент автор робить на «бездомності», адже, як вказує О. Шаф, у його віршах «життєва сфера героя не локалізується в конкретному місці, а постійно переміщується разом з ним» [15, с. 92]. Поезії Жадана густо населені подорожніми – різного віку, різної статі і устремлень, як-от:

і сумні пасажирки юного віку,
невідомих занять і непевних звичок
рахували мости, збиваючись з ліку,
в теплих светрах і в'язаних рукавичках [5, с. 158].

Однак насамперед автор зосереджується на приреченості людини вічно шукати чогось невідомого, причому сама мета подорожі поступово втрачає сенс, але її потреба змушує покидати рідні домівки й рухатися далі, аби пізнати себе, адже невідомість та свобода володіють для неї позарациональним магнетизмом, а часом перетворюються на пастку руху без виходу. Локалізація тексту, звернення до різноманітних топосів міста, рідних і чужих країв, культ дороги – все це манить варіативністю вибору, але разом з тим цей вибір є ілюзією, яка не вгамовує внутрішню дисгармонію, жагу змін понад усе: всі їхні мандрівки в нікуди починались, як правило, з центральних вулиць. Дивитись на життя крізь вікна автостанцій, померти в дорозі, яка ніколи не закінчиться [6, с. 188].

Отже homo viator С. Жадана засвідчує, що для чоловіка мандри – це осягання єдності з землею, спосіб самопізнання і водночас безнадійної втечі від самого себе. Реальний світ, попри мерехтіння візій навколо, які нагадують кінострічку, герой бачить в трагічних тонах, інстинкт самозбереження жене його в далечінь, аби ухилитися від рутини повсякдення, втекти від звичного довілля. Сама дорога набуває для його ліричного героя значення колиски, що рано чи пізно перетвориться на смертне ложе.

Подорожні мотиви привертають увагу в творчості молодої поетеси В. Дикобраз. Авторка моделює наскрізний образ типового мандрівника сучасності, у якого «лише наплічники й вітер...» [3, б. с.]. Образ траси і її влади над ліричним героєм особливо рельєфні у поезіях «Автоблюз», «За кадром», «3 листів автостопера», «Розподіл мап» та інших. У ліричних травелогах поетеси, сповнених захмелілої від кружляння землі, не випадковими є образи-символи, що асоціюються з мобільністю – від «бродячого пса» до біблійного Ноя. Характерно, що у фокусі віршів В. Дикобраз перебувають власне дорожні пункти. Такою, наприклад постає станція Здолбунів з притаманною для неї вокзальною метушню, яка «немов місячна пляма затемнення / перепиняє нам всі паломництва...» [3, б. с.]. Вокзали, станції – це місця, що стають невеликою і втомливою паузою без руху, але водночас вони цей рух по-материнському виношують, і кожна пересадка, кожне очікування – це ще і «чимало прекрасних розмов».

У збірках В. Дикобраз «Семантика наших прикрас» та «Необхідне підкреслити» лірична героїня мало чим відрізняється від *homo viator*, що окреслюється у маскулінних віршах. На перший погляд, вона здається легковажною, байдужою до напрямку руху шукачкою пригод, самоціль мандрівок для якої – втеча від перетворення на маленьку комаху у великому місті: «Адже чим частіше ми їдемо з Рівного / а їдемо часто / нас не встигають ловити / комунальники і орендарі...» [3, б. с.]. Однак за цією маскою-браватою проступає духовна суть мандрівок для героїні, яка не завуальованою висловлена хіба що в епіграфі до поезії «В спину: «Аби отримати відповіді – вийди у подорож» [3, б. с.].

Важливим компонентом системи образів ліричного травелогу є архетип дому, початковий, а часом і кінцевий пункт призначення для мандрівника. За З. Бауманом, «дім – це місце, де можна скинути амуніцію і розпакуватися, де нічого нікому не потрібно доводити і ні перед ким захищатися, де все справедливо, безперечно і звично» [1, с. 10]. Образ дому має місце в ряді віршів С. Жадана, причому оселя майже завжди пов'язана у поета з фемінним світом, який манить і виштовхує знову і знову в дорогу. Приміром, у вірші «Навіть якби ти покинула ті місця» зображено жіночі екзистенційні сумніви та пошуки:

Навіть якби ти покинула ті місця
в яких народилась і де лишалась чекати
де формувались риси твого лица
і починались географічні карти... [5, с. 114].

Концептуальним є авторське змалювання портрету героїні, який нагадує мапу її подорожей, втеч «від власних слідів». Оригінально обіграно ескапістну залежність героїні, що проявляється в циклічності повернення і втеч. Маяк дому, який залишається перед очима душі або в глухих куточках пам'яті, завжди у ліриці мандрів вібрує любов'ю, втраченою або вигаданою.

У творчості сучасних поетес інколи спостерігаємо переступ відданості дому, відкидання якоря прив'язаності до певного локусу, майже фанатично-релігійне поклоніння свободі (В. Дикобраз). Однак все-таки панівним залишається ірреальний контакт з домівною, нестерта ритмом дороги причетність до неї, що іноді перетворюється у фанатично-релігійне піднесення рідної оселі в аксіологічній шкалі мандрівниці. Закономірними у такому випадку постають міражі повернення на батьківський поріг, ретроспективні подорожі в часі заради воскресіння приватних спогадів, уявний фізичний контакт з малою батьківщиною, що, наприклад, яскраво репрезентує поезія Г. Крук «Ти, що надовго покинув цей берег». Загалом наявність покинутого дому в координатах власного «Я» може як надихати *homo viator* на долання всіх складнощів шляху, так і ставати тягарем, причиною самокартання і смутку, зумовлених усвідомленою чи напівусвідомленою покутою перед ним у далеких краях.

На зламі XX – XXI століття у поезії, як і в прозі та літературі нон-фікшн, з'явився широкий спектр травелогів, у яких увиразнено імагологічний чинник. Лірика сучасників відзначається інтенсифікацією використання назв численних міст, їхніх вулиць і площ, пам'яток архітектури, а серед дорожніх нотаток окреслюються постаті *інших*, їхні швидкоплинні портрети зі штрихами психологічної характеристики, що нагадують кінострічку. Чужина може вабити око, дарувати строкаті враження, але адаптуватися в ній повністю неможливо. Калейдоскопом топосів відзначається поезія В. Махна, який уже багато років живе в США. Мультикультурність для нього стала органічною, але у віршах він незмінно залишається людиною без дому. Багатоликий *homo viator* постає у багатьох віршах поета зі збірок «38 віршів про Нью-Йорк і дещо інше», «Парк культури та відпочинку імені Гертруди Стайн», «Єрусалимські вірші», «Паперовий міст». У чужому просторі ліричний герой Махна переважно дивиться на довкілля очима стороннього, хоча іноді намагається маскуватися під місцевого, отримує задоволення від можливості вловити ритм іншого життя. Розрив з простором після нетривалого перебування в ньому може приносити для чужинця як схвильованість і зворушення («У Парижі»), так і байдужість, автоматизм у фіксації ознак території, не завойованої емотивністю («Люблін»), що залишається для чужинця «річчю у собі».

Варто підкреслити, що ліричний герой В. Махна – це передусім людина культури, зі своїм історичним досвідом, здатна фіксувати найтонші нюанси внутрішнього життя в обрамленні реалій різних географічних точок світу. В одному зі своїх інтерв'ю поет розповідав: «Коли потрапляєш у простір Єрусалиму, особливо у Старому місті, коли ти йдеш, і тобі кажуть, що це Гетсиманський сад, а це могила пророка Захарія... Те, що ти протягом життя уявляв, в один момент конденсується в дуже малому просторі. І ти розумієш, що це невелике коло, у якому відбувалися всі ці події. І ти особисто зараз проходиш цей шлях за кілька годин. Це абсолютно дивне відчуття. Це не відчуття релігійної людини, але відчуття людини, яка читала Святе Письмо, уявляючи християнські, єврейські тексти, історію, легенди, міфи. Воно не може не впливати» [12].

Вплив культурного обшару помітний не лише на рівні жанрово-стильових особливостей віршів Махна, але й на динамічній характеристиці його ліричного героя. Однак маркери самоідентифікації поета, залишені у його віршах, засвідчують, що він позиціонує себе не лише людиною світу, подорожнім («пасажиром плацкарту»), «ніч-

ною совою»), але й носієм національної ідентичності, «інструментом», за допомогою якого у гайдегерівському сенсі «висловлюється» його Вітчизна.

Висновки. Отже homo viator у сучасній поезії – один з найбільш розповсюджених типів ліричного героя. У пострадянський період він втрачає скованість, що була нав’язана різними табу ідеологічної державної системи. Попри традиційну домінанту, в травелогах героїв-чоловіків, нині цей літературний простір активно завойовують героїні-жінки. Мандрівник ХХІ століття у ліричному тексті репрезентує особистість, яка вбачає у безкінечних блуканнях можливість знайти свою екзистенцію. Він може бути туристом-обсерватором, безхатченком, волоцюгою, емігрантом, але в будь-якому випадку зафіксовані враження подорожного тяжіють більшою або меншою мірою до медитативності. У віршах сучасників образ мандрівника відзначається такими рисами, як допитливість, відкритість до імагологічних вражень, готовність до збагачення культурного досвіду. Разом з тим homo viator в сучасній українській ліриці зберігає свою національну ідентичність та опосередковано виражає її у візіях чужого простору.

Література:

1. Бауман З. От паломника к туристу. Социологический журнал. 1995. Т. 4. С. 133–154.
2. Галич У. Урбамістика. Львів, 2017. 176 с.
3. Дикобраз В. Семантика наших прикрас. Тернопіль, 2015. 96 с.
4. Дикобраз В. Необхідне підкреслити. Київ, 2016. 144 с.
5. Жадан С. Господь симпатизує аутсайдерам. Харків, 2015. 512 с.
6. Жадан С. Динамо Харків. Вибрані вірші. Київ, 2014. 240 с.
7. Заярна І. Духовне мандрівництво в російській поезії постмодернізму як модифікація однієї з універсальї культури бароко. Слово і Час. 2002. № 6. С. 22–26.
8. Калинюшко О. НОМО FABER як НОМО VIATOR: модерна та постмодерна візії (на матеріалі лірики Лесі Українки та Оксани Забужко). Волинь філологічна: текст і контекст. 2016. № 22. С. 399–409.
9. Костомаров М. Твори: в 2 т. Т. 1. Київ, 1990. 784 с.
10. Кочерга С. Архітектурні знаки в культурософських текстах Лесі Українки. Донецький вісник НТШ. 2009. Т. 27. С. 109–122.
11. Марсель Г. Homo viator. Київ, 1999. 320 с.
12. Махно В. Єрусалимські вірші. Інтерв’ю. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/zustrichi/yerusalymski-virshi-pova-poetychna-zbirka-vasylya-mahna> (дата звернення: 15.03.2018).
13. Середа А. НОМО VIATOR. Листи і вірші. Івано-Франківськ, 1998. 56 с.
14. Цілик І. Глибина різкості. Чернівці, 2016. 112 с.
15. Шаф О. Мотив мандрів у творчості Сергія Жадана в контексті «Маскулінної безпритульності». Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). 2012. Вип. 14. С. 91–98.
16. Шульгун М. Сучасна література подорожей: метажанр, типологія, імагологічний аспект. Київ, 2016. 416 с.

Анотація

С. МАРЧУК. НОМО VIATOR ЯК ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ СУЧАСНОЇ ПОЕЗІЇ

У статті досліджено особливості ліричного героя-андрівника в сучасній українській поезії. Простежено його відмінність від традиційного образу подорожного, що сформувався в українських літературних травелогах. Визначено основні типи поетичного homo viator, його психологічні ознаки. Підкреслено відкритість героя-андрівника до нових імагологічних вражень та вказано на специфіку його національної самоідентифікації.

Ключові слова: герой-андрівник, імагологія, авторефлексія, медитативність, екзистенція.

Анотация

С. МАРЧУК. НОМО VIATOR КАК ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ

В статье исследованы особенности лирического героя-путешественника в современной украинской поэзии. Прослежено его отличие от традиционного образа путника, сформировавшегося в украинских литературных травелогах. Определены основные типы поэтического homo viator, его психологические признаки. Подчеркнута открытость героя-путешественника к новым имагологическим впечатлениям и указана специфика его национальной самоидентификации.

Ключевые слова: герой-путешественник, имагология, авторефлексия, медитативность, экзистенция.

Summary

S. MARCHUK. NOMO VIATOR AS A LYRIC HERO OF MODERN POETRY

The features of the lyrical hero-traveler in modern Ukrainian poetry are investigated in the article. His distinction from the traditional image of the traveler, formed in Ukrainian literary travels, is traced. The basic types of poetic homo viator and its psychological features are determined as well. The character’s open mindedness to the new imagological impressions is emphasized and the specificity of his national identity is indicated.

Key words: wandering-hero, imagology, autoreflexion, meditative, existential.

2. Російська мова та література

2. Русский язык и литература

2. Russian language and literature

*кандидат филологических наук,
доцент кафедры русской филологии
Киевского национального
университета имени Тараса
Шевченко*

ТРАНСКУЛЬТУРНЫЙ СЮЖЕТ В ПРОЗЕ К. КОБРИНА

Постановка проблемы. Современная проза русской эмиграции представляет собой явление сложное и недостаточно изученное в контексте сложных эстетических, литературоведческих и философских исканий. Эмигрантский контекст является объектом активных споров достаточно давно. Дискуссионное поле изучения современной эмигрантской литературы связано и с определением специфики русского зарубежья, и с особенностями его периодизации, и с новыми актуальными культурологическими ракурсами, имеющими прямое отношение к проблеме самоидентификации эмигрантов в «ином» культурном и историческом пространстве.

В современном научном контексте понятие «постсоветская эмиграция» имеет разносторонний характер. Р. Мних констатирует: «Речь идёт не только и не столько о литературе русской эмиграции, сколько о творчестве как способе ухода от реальности, способе эмиграции из того социума, в котором живёт автор и пишет художественное произведение. С одной стороны, это уже упомянутая позиция некоей вневременности, как бы гарантирующей объективность описания, с другой стороны, однако, это репрезентация заведомо неосуществимой модели социума и модели поведения людей в этом социуме (здесь эмигрантология напрямую сталкивается с утопией)» [1, с. 408].

Эта разносторонность связана с насыщенностью и поливекторностью эстетических феноменов и литературных экспериментов, связанных с развитием современной литературы, векторы поиска которой абсолютно неоднозначны. Каждое новое определение связанное с развитием литературного процесса ищет новую, неизвестную литературе реальность. Переосмысление понятия интеллектуальной / литературной эмиграции способствует созданию нового, более широкого контекста, связанного с ее изучением.

В условиях эмиграции осознание собственного «Я» связано с категорией инокультурного пространства, в котором это «Я» функционирует. С одной стороны, эмигрант является частью прошлого, с другой – субъектом «чужой» культуры, в которой он живет и развивается. Это явно демонстрируют индивидуальные художественные системы прозаиков – эмигрантов III волны (Э. Севела, В. Аксенов, З. Зиник, К. Кобрин и других), которые опираются в своем творчестве, прежде всего, на свой личный опыт жизни в эмиграции и в советской России.

Целью статьи является анализ транскультурного сюжета в прозе современной эмиграции на примере произведения К. Кобрина «Слова» и «вещи» позднесоветского детства» [2]. К. Кобрин является представителем поколения «восемьдесятников», и его фигура как нельзя лучше демонстрирует тот терминологический хаос, который связан с проблемами идентификации личности в эмигрантском контексте. Как замечает И. Минеева, «К. Кобрин — носитель русского европейского типа сознания. Сам себя он называет «человеком 1980-х» (Кобрин 2010) и «бывшим советским человеком» (Кобрин 2012). Его образ отличает индивидуальность, свобода, универсальность. В своем взгляде на мир писатель независим от идеологических, национальных, религиозных или расовых приоритетов» [3, 101].

Действительно, в центре его авторского внимания – понятия, ставшие доминантными для определения специфики транскультурного сюжета, а именно: Европа, европейскость, идентичность и прочие.

Попробуем определить векторы того, что понимается под «транскультурным сюжетом» в литературном произведении. Термин «транскультурализм», или «транскulturационная модель» предложен Фернандо Ортисом [4], в рамках социокультурных студий, связанных с процессами коммуникации, или отсутствием таковой между нациями – государствами. Традиционно, автором концепта «транскulturализм» в литературоведении считают М. Эпштейна [5]. В концептуальном исследовании «От философии мультикультурализма к философии транскulturации», посвященном проблемам осмысления традиций в культуре, философии, истории, М. Тлостановой, не ставя под сомнение достижения М. Эпштейна, признает, что сама ранее заимствовала данный термин у Ф. Ортиса [6, 142]. И. Лысый в работе «Идеология неопределенности», размышляя об авторстве данного термина, замечает, что речь идет о попытке концептуализации определенной интуитивной парадигмы, при этом вспоминая путешествия идентичностей Ф. Лакана, культурную креолизацию Т. Эриксона, освобождение себя М. Фуко, гибридные культуры Н. Конклин, «метисизацию культуры» Ж. Нива, «внутреннего Другого» М. Тлостановой и др. [7].

Изложение основного материала. К. Кобрин в прозе конструирует «транскультурный сюжет», оперируя при этом специфическими стратегиями. Первую из них можно определить как «стратегию построения сферы собственного «Я» вне всех существующих культур», вторую – «своя культура и наша», поскольку транскультурный сюжет предполагает «культурный универсализм» и принадлежность личности ко многим культурам одновременно, третью – продуктивность культурной идентификации, в контексте восприятия транскультуры как освобождения от символических зависимостей «родной культуры».

В произведении «Слова» и «вещи» позднесоветского детства» [2] актуализируются все обозначенные стратегии. И. Минеева замечает, что «в произведении применяются подходы и схемы, разработанные при изучении социальной и культурной истории человечества французским мыслителем

М. Фуко и свой сюжет К. Кобрин создает на основе уже имеющейся, ставшей универсальной научной матрицы» [3]. Безусловно, своя логика в этом присутствует, однако в данном контексте эстетика М. Фуко может рассматриваться как присвоение надындивидуального духовного опыта, переводение культурных смыслов в область индивидуальных значений.

Название текста демонстрирует присущую произведению интенцию к синтетичности, легкому пересечению границ между культурами и пространствами, чужим и своим.

В основе повествования лежит сюжет обретения «нового себя» вне сферы всех существующих культур. Фактически, текст является авторской концепцией субъективации культурных феноменов, что актуализируется в самом начале произведения – *«Невозможно написать о чужом детстве. Только о своем. (Впрочем, и о чужой смерти невозможно написать. Между детством и смертью есть одно важнейшее отличие: как напишешь о собственной смерти?) Поэтому нижеследующие страницы будут посвящены детству автора, который выберет для себя не позицию «философа», рефлексирующего о себе, рефлексирующем о своем детстве, а историка, легкомысленного историка, поверхностного каталогизатора той культуры, которая для него самого была родной, его сформировала и (быть может) его и угробит – позднесоветской»* [2].

Автор ищет себя, ядро культуры, составляет рисунок «слов и вещей». Воссоздавая знаково-символическую систему советского государства 1970-х годов, описывая «слова и вещи», знаковые для поколения 70-х, выстраивает несколько моделей.

Первую можно обозначить как филологическую. В число макроструктур ее формирующих входят: беллетризация, афористичность, информационная емкость. Текст К. Кобрин образует единое многомерное пространство, аккумулирующее множество культурных смыслов, он соткан из цитат и отсылок к культурным маркерам советской эпохи. Это своего рода способ утверждения, саморепрезентация субъекта, фиксация своего места «здесь и сейчас»: «Я знаю контекст моего детства. Поздний совок. Середина семидесятых. Пролетарский район огромного города» и чуть дальше – *«Я вынырываю из этого некогда вязкого, тягучего контекста, отфыркиваясь и отплевываясь. Я уже здесь – в 2000, в последнем году XX века. Я должен рассказать о словах и вещах двадцатипятилетней давности. О, лысый Фуко, укрепи и направь!»* [2].

Вторую можно определить как поиск транскультурного сюжета: пересечение, наложение образов, моделей, символов эпох. Если транскultura трактуется как особое состояние личности, или же как «транскультурный мир», находящийся внутри всех существующих культур, как их единство» [5, с. 626], то К. Кобрин демонстрирует это в совершенно особой манере, сочетая фрагментарность и целостность, демонстрируя в рамках постмодернистской эстетики, принципиальный отказ от бинарных оппозиций и неизменных констант как таковых. *«О многом еще можно рассказать: о преобладании звуковых впечатлений над визуальными, о зверски неудобной одежде, о протестантской гастрономии (жареная картошка с колбасой, вареная – с соленой килькой), о том, как пахли раскаленные июльским солнцем телефонные будки, о нетерпеливом, до сердцебиения, ожидании свежих номеров «Футбол-Хоккея» и «Техники-молодежи». Но не буду. Гегель был неправ: количество в качество не переходит»* [2].

Декларируемая потеря целостности в произведении понимается как потеря единства мира, исчезновение стержня в этой картине мира провоцирует появление множественности идей, частей, фрагментов, противоположных характеристик даже для автора. Подобная маркированность повествования как раз и является основой построения транскультурного сюжета, с множеством событий, судеб, типов повествования, случайным сцеплением ассоциаций, историй, картин прошлого. Автор задает модель рецепции текста, прибегая к знаковым для читателя именам – И.П. Смирнова, И.С. Тургенева, Ю.Н. Тынянова С. Аксакова, – *«Если нам бросят упрек в гегельянстве, мы охотно примем его», – пишет И.П. Смирнов в веселой книге, которая уже несколько лет раздражает, провоцирует (и стимулирует) меня. Что же, и мы примем. Почему бы и нет? Как остроумно заметил Тынянов (он ли?), страх смерти в России придумал Тургенев. Возможно я ошибаюсь, но "детство", как особую психо-культурную парадигму, эпистему, особый способ соотношения "слов" и "вещей", в России придумал Сергей Аксаков»* [2].

Сюжет самого произведения также можно рассматривать в плане становления характера персонажа. В значительной мере это поэтика героя, придумывание историй из своего прошлого, реконструкция событий, наконец, кризис сознания, потому что герой не может или не хочет идентифицировать себя ни с кем, игнорируя порой самого себя, бесконечно цитируя, пытаясь спрятаться за появляющимися образами и масками эпох: *«Набоков драматизирует бунинское высказывание: "Колыбель качается над бездной. Заглушая шепот вдохновенных суеверий, здравый смысл говорит нам, что жизнь – только щель слабого света между двумя идеально черными вечностями", что не мешает ему битком набить эту "щель слабого света" всякой всячиной, прихваченной им из России, из детства: трансъевропейскими экспрессами, добрыми суверенитетами, велосипедами "данлоп", барской клубничкой, легендарными девчонками из Выры и Биарицца. Эти вещи (и тысячи других) составляют экспозицию музея набоковского детства, быть может, самого богатого музея подобного рода в нашем столетии. Что же до слов, то их в этом музее нет – все прибрал к рукам лукавый еcrivain, все утащил в свою альпийскую могилу»* [2].

Третья – это разрушение границ, поиск выхода, языковая игра, которая имманентно присутствует в тексте, фактически делает невозможными границы как таковые, фиксируя саму возможность свободного перетекания явлений из одного качества в другое, «вещей» в «слова». В связи со сказанным уместно сослаться на одну из работ А.К. Байбурина [8], который утверждал, что атрибуты вещного мира в принципе могут быть разделены на три уровня: предметы с постоянно высоким семиотическим статусом (маски, амулеты, украшения и так далее), то есть те, в

которых вещьность и утилитарность стремятся к нулю, а знаковость выражена максимально; предметы с постоянно низким семиотическим статусом и, наконец, используемые то как вещь, то как знак, причем их семиотический статус в разных культурах может быть различным, меняться в зависимости от конкретной ситуации и изменяться во времени» [8, с. 92]. Эти три уровня присутствуют в тексте, создавая героя, конструируя «транскультурный сюжет», который заставляет открывать потаенные сферы своей души, делать их достоянием своего круга читателей, и перейти в итоге от отъединенности к невиданному единству и к созданию другой общности.

Выводы. Необычайно важное соотношение бинарных оппозиций, философских констант: свой-чужой, которые являются доминантными и определяющими для всего массива эмигрантской прозы, у К. Кобрин получает совершенно иную интерпретацию. Создается образ, который имеет отношение не к конкретному поколению, но собственно определяет культурную общность, и человеческий тип, вне сферы всех существующих культур, вне сферы литературных или философских контекстов. Именно с позиций персонажа, который ниспровергает авторитеты, размышляет о культурной идентичности, конструируя свой собственный транскультурный сюжет, декодируя самого себя, пытаясь оформить, отрефлексировать собственное «Я».

Литература:

1. Мних Р. Репертуар литературоведческой русистики в современной Европе. URL: http://sites.utoronto.ca/tsq/53/tsq_53_mnikh.pdf.
2. Кобрин К. «Слова» и «вещи» позднесоветского. URL: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_3/03.htm.
3. Минеева И.Н. Эмиграция как сюжет в современной русской литературе (З. Зиник и К. Кобрин). URL: <http://file:///C:/Users/NVG/Downloads/emigratsiya-kak-syuzhet-v-sovremennoy-russkoy-literature-z-zinik-i-k-kobrin.pdf>.
4. Ortiz F. Cuban counterpoint: Tobacco and Sugar / F. Ortiz. URL: http://www.personal.psu.edu/users/s/a/sam50/readings521/ORTIZ_Counter-Engl.pdf.
5. Эпштейн М. Знак пробела: о будущем гуманитарных наук. М.: НЛО, 2004. 863 с.
6. Глостанова М.В. От философии мультикультурализма к философии транскультурации: Учеб. Пособие. М.: РУДН, 2008. 251 с.
7. Лисий І.Я. Ідеологія непевності (до постановки проблеми) / І. Лисий. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6690/Lysyi_Ideolohiia_nepervnosti%20.pdf?sequence=1.
8. Байбури А.К. Семиотические аспекты функционирования вещей. Этнографическое изучение знаковых средств культуры: сборник статей. Л., 1989. С. 63–101

Аннотация

Е. ПОДДЕНЕЖНАЯ. ТРАНСКУЛЬТУРНЫЙ СЮЖЕТ В ПРОЗЕ К. КОБРИНА

В статье исследуются стратегии, модели, особенности реализации транскультурного сюжета на материале прозы К. Кобрин – писателя, который представляет современную литературу российской эмиграции. Особое внимание уделяется средствам поэтики художественного текста.

Ключевые слова: эмиграция, транскультурализм, транскультурный сюжет.

Анотація

О. ПОДДЕНЕЖНА. ТРАНСКУЛЬТУРНИЙ СЮЖЕТ У ПРОЗІ К. КОБРИНА

У статті досліджуються стратегії, моделі, особливості реалізації транскультурного сюжету на матеріалі прози К. Кобрин – письменника, який представляє сучасну літературу російської еміграції. Особлива увага приділяється засобам поетики художнього тексту.

Ключові слова: еміграція, транскультуралізм, транскультурний сюжет.

Summary

O. PODDENEZHNA. TRANSCULTURAL PLOT IN K. KOBRIN'S PROSE

The article explores the strategies, models, and peculiarities of the implementation of the transcultural plot on the material of K. Kobrin's prose – a writer who presents contemporary literature of Russian emigration. Particular attention is paid to the means of the poetics of the literary text.

Key words: emigration, transculturalism, transcultural plot.

3. Слов'янські мови та література

3. Славянские языки и литература

3. Slavic languages and literature

старший преподаватель
кафедры языкознания и русского
языка
Горловского института
иностранных
языков ГВУЗ «ДГПУ»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ВИДА ЧЕШСКИХ АКЦИОНАЛЬНЫХ СУБСТАНТИВОВ НА -NÍ/-TÍ

Постановка проблемы. Одной из главных проблем, связанных с функционированием акциональных субстантивов на *-ní/-tí* в чешском языке (чешск. *podstatné jméno slovesné* «глагольное существительное»; далее – ГС), является выражение ими категории глагольного вида. Регулярно образуясь от глагольных основ, включающих видоразличительные элементы, рассматриваемые субстантивы тоже оказываются формально противопоставленными по виду: *ODSEKÁVAi* (несовершенный вид: *отсекать, отрубать*) – *ODSEKNOUti* (совершенный вид: *отсечь, отрубить*) → *ODSEKÁVAní* – *ODSEKNUtí* (*отсекание, отсечение, отрубание*); аналог. *parínání* – *parnutí* (*натягивание, натяжение, напряжение*), *stažení* – *ustažení* (*поджаривание*). Традиционно признаётся, что такие пары отчётливо передают вид мотивирующих глаголов [14; 16; 17; 18; 20; 32]; однако Т.А. Ацаркина [1], В.Ф. Васильева [3], Г. Балаж [9], Х. Кржижкова [19] придерживаются противоположной точки зрения, ссылаясь на частое появление у ГС вторичных предметных значений (ср. *rozhodování* «принятие решения» – *rozhodnutí* «принятие решения; решение, постановление» [3; с. 34]), несоответствие видовой формы ГС актуальной семантике контекста: *Při posledním odevzdání láhev neprohlíželi...* (*При последней передаче бутыль не осматривали: odevzdání* вместо ожидаемого *odevzdávání*) [1, с. 124; 19, с. 141–142].

Выделение нерешённых аспектов проблемы. Детальный разбор концепций богемистов даёт нам основание утверждать, что сложности в изучении видовой соотносительности форм чешского глагольного существительного обусловлены не столько объективными причинами, сколько неупорядоченностью методологических принципов исследования, недооценкой опыта аналогичных разысканий в отношении родственных форм других славянских языков¹ или сходных отглагольных дериватов, а также игнорированием того, что объектом анализа выступает гибридное образование – частеречный контаминант глагольно-именного типа [23, с. 239; 32, с. 1404].

Более того, методологический аспект рассматриваемой проблемы, за исключением некоторых замечаний Х. Кржижковой [19, с. 138], в чешском языкознании никогда специально не освещался. На данный момент можно говорить о двух теоретико-методологических подходах, которыми руководствуются лингвисты, проводящие анализ чешского ГС на предмет сохранения вида.

Для сторонников первого подхода, в частности В.Ф. Васильевой [3], Г. Балажа [9], М. Елинека [16], Ф. Копечного [18], показателем наличия видовых значений у акциональных субстантивов на *-ní/-tí* служит непосредственно факт регулярного воссоздания ими парности, внешне напоминающей видовые корреляции мотивирующих глаголов. По словам Г. Балажа, «соотносительность абстрактных deverbатов с глаголами обоих видов в... чешском языке и возможность образовывать deverбаты почти от каждой глагольной основы являются фактами, свидетельствующими о видовых различиях у... чешских deverбатов» (перевод цитаты наш – А.С.) [9, с. 15–16]. Примечательно, что Ф. Копечный в этой связи констатирует видовые различия даже у отглагольных имён деятеля на *-tel*, образование которых в чешском языке тоже возможно от противопоставленных по виду глаголов: *obnovovat* (*обновлять*) – *obnovit* (*обновить*) → *obnovovatel* – *obnovitel* (*обновитель*) [18, с. 132]. В.Ф. Васильева, которая, напротив, отрицает способность глагольных существительных передавать вид, ссылается на многочисленные факты «нарушения» их парности, вызванного «опредмечиванием», то есть наличием предметных значений у одного из коррелятов [3, с. 39]. Методологической основой такого подхода, предполагающего анализ характера словопроизводства, морфемной структуры и лексической семантики ГС путём поиска, отбора и классификации конкретных форм, является описательный метод.

Внимание представителей второго подхода – Т.А. Ацаркиной [1], С. Дики [14], П. Карлика [17], Х. Кржижковой [19] – обращено прежде всего к содержательной стороне искомой у глагольных существительных грамматической категории. Учитывая известную парность субстантивов, учёные стремятся выяснить, насколько последовательно пары типа *odsekávání* – *odseknutí* отражают противопоставление видовых значений совершенности – несовершенности действия в реальном употреблении. Показателем наличия вида у субстантивов служит в данном случае факт регулярного соответствия их «видовой» формы, унаследованной вместе с основой производящего глагола, актуальной семантике окружающего контекста [14, с. 27; 17, с. 21; 19, с. 138]. Используют исследователи метод дистрибутивного анализа, выявляя дистрибуцию видовых форм ГС в заранее отобранных

¹ Чешские субстантивы на *-ní/-tí* репрезентируют древний общеславянский словообразовательный тип отглагольных имён действия на **-nъje/-tъje*, сохранивший свою продуктивность во всех славянских языках, см.: словацк. *odsekávanie* – *odseknutie*; укр. *відсікання* – *відсічення*; русск. *отсекание* – *отсечение*; польск. *paripanie* – *parięcie*; словенск. *parenjejanje* – *paretje*. Вопрос об отражении данными субстантивами видовых различий в славянском языкознании крайне актуален [7; 14; 24].

«аспектуально однозначных» контекстах, актуализирующих какое-либо одно видовое значение. Например, в сочетании с прилагательным *opakované* (многократное) или глаголом *pustit se (do čeho)* (приняться за что-л.) предполагается употребление субстантивов, мотивированных глаголами несовершенного вида, то есть *pustit se do hvízdání* (приняться свистеть); в конструкциях же со значением цели, типа *snažit se oč* (стараться сделать что-л.), или предложом *po (posle)* – субстантивов, мотивированных глаголами совершенного вида, т. е. *po vyjítí hvězd* (после появления звёзд) [14, с. 27; 19, с. 138–141].

Впрочем, решение проблемы вида ГС, на наш взгляд, не ограничивается установлением характера словопроизводства, склонности обретать предметные значения или дистрибуции соответствующих форм в контексте; исследование должно быть более глубоким, неразрывно связанным абсолютно со всеми сторонами языкового функционирования ГС, включая детальный анализ наследуемой акциональной семантики и даже синтаксических свойств.

Формулировка цели и задач исследования. В предлагаемой статье мы поставили **цель** выработать единую универсальную методику исследования форм чешского глагольного существительного на предмет сохранения вида. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих **задач**: а) дать оценку подходам, принципам, методикам исследования вида ГС в богемистике; б) проанализировать опыт решения аналогичной проблемы у родственных субстантивов в других славянских языках, а также у близких по двойственной частеречной природе контаминантов; в) провести практическую апробацию разработанной методики и её исследовательских приёмов.

Источником иллюстративного материала послужил синхронический корпус чешского языка SYN [<https://www.korpus.cz/>].

Изложение основного материала. В основу разрабатываемой методики мы положили те практические шаги, которые осуществляют богемисты в рамках двух рассмотренных выше подходов. Несмотря на необходимость серьёзной переработки и дополнения, все они, по нашему мнению, одинаково важны для раскрытия потенциала чешского глагольного существительного в передаче вида с той лишь разницей, что актуальны на разных этапах исследования.

Методика, применяемая сторонниками первого подхода, ассоциируется у нас с начальным, предварительным этапом, поскольку она нацелена не на исследование вида, а лишь на предварительное установление возможностей формальной реализации данной категории на базе ГС. Парность акциональных форм, наподобие *odsekávání* – *odseknutí*, свидетельствует, на наш взгляд, лишь о благоприятных условиях для сохранения вида, но отнюдь не подразумевает последовательности выражения такими субстантивными парами видовых значений совершенности – несовершенности действия. Вид как глагольная категория, несмотря на всю свою специфику [20, с. 136], относится к разряду грамматических [19, с. 143; 20, с. 179–182], в основе которых, как известно, лежит «единство грамматического значения и формальных средств его выражения» [5, с. 32]. Поэтому выводы о наличии вида в подобных случаях непременно должны подкрепляться доказательством сохранения ещё и содержательной стороны категории, а именно чёткости выражения средствами ГС видовой семантики.

Необоснованность выводов Г. Балажа, Ф. Копечного, М. Елинека, кроме того, наглядно иллюстрируется в контексте попыток приписать вид именам деятеля на *-tel*. Корреляции типа *obnovovatel* – *obnovitel*, отмечает Х. Кржижкова, передают не видовое (грамматическое), а более конкретное лексическое противопоставление многократности и единичности действия, то есть *obnovovatel* обозначает исполнителя повторяющихся действий, а *obnovitel* – исполнителя действия единичного (разового) [19, с. 143]. Примечательно, что в чешских словарях парные имена на *-tel* подаются в одной словарной статье как полные синонимы без каких бы то ни было аспектуальных оттенков, ср.: *hotovitel, zhotovitel, zhotovovatel* «тот, кто что-л. изготавливает, изготовил; производитель»; *uchovatel, uchovávatel* «тот, кто что-л. хранит, сохраняет»; *pojišťovatel, pojistitel* «физическое или юридическое лицо, которое обязано выплатить страховую сумму страхователю, если произойдёт страховое событие» [26].

Вызывает также возражение интерпретация В.Ф. Васильевой фактов опредмечивания глагольных существительных. Наличие у ГС конкретно-предметных значений, согласно М. Елинеку, не приводит к вытеснению акциональных [16, с. 571], поэтому коррелятивность субстантивов, судя по всему, серьёзно не нарушается.

Параллельные разыскания в русском языке убедительно показывают, что богемисты, сосредоточившись исключительно на факте воссоздания субстантивами на *-ni/-tí* присущей глаголам видовой парности, оставляют без внимания другой, не менее важный в контексте рассматриваемого этапа исследования фактор – параллелизм таковых парных ГС, производимых, в особенности, от многозначных глаголов, на уровне наследуемой акциональной семантики [6, с. 14]. По свидетельству Л.Г. Свердлова и В.Н. Хохлачёвой, русские парные субстантивы на *-ние/-тие* типа *открывание* – *открытие*, *снятие* – *снятие*, *рассматривание* – *рассмотрение*, ассоциируясь с различными значениями производящих глаголов, не противопоставляются, тем самым, по признаку совершенности – несовершенности действия [6, с. 18; 7, с. 51]. См.: *открывание дверей*, *снятие одежды*, *рассматривание гравюр* (конкретные значения); но только *открытие сезона*, *снятие выговора*, *рассмотрение дел в суде* (абстрактные значения) [6, с. 18; 7, с. 51, 67].

Шаги, которые осуществляют сторонники второго подхода, целесообразно отнести к следующему этапу исследования, связанному непосредственно с выявлением у глагольного существительного видовых грамматических значений совершенности – несовершенности. Применение учёными метода дистрибутивного анализа, надо признать, вполне уместно, хотя и сопряжено, по словам Х. Кржижковой, со сложностью отбора

аспектуально однозначных контекстов, в большинстве которых, подчёркивает автор, наблюдается лишь предпочтительность семантики одного из видов. Например, в контексте 'před + ГС' / 'před tím, než + глагол' (перед чем-л. / перед тем, как...), актуализирующем, в целом, значение совершенного вида, не исключено употребление глаголов несовершенного вида, равно как и мотивированных ими ГС: *před spaním* (перед сном) [19, с. 138–141]; см. в корпусе: *nějaký čas před tím, než vraždil...* (некоторое время перед тем, как он убивал...).

Серьёзные, на наш взгляд, недочёты в методике Х. Кржижковой, Т.А. Ацаркиной, С. Дики заключаются в следующем: во-первых, игнорируется тот факт, что объектом анализа выступают гибридные образования, то есть частеречные контаминанты; во-вторых, не учитывается опыт подобных разысканий у близких по двойственной частеречной природе категорий слов – например причастий, совмещающих, как известно, грамматические признаки глагола (категории вида, залога, времени) и прилагательного (категории рода, числа, падежа) [4; 10].

Причастия, необходимо отметить, характеризуются в славянских языках как «нестабильный» класс единиц, которые в процессе языкового функционирования массово подвергаются *адъективации*, предполагающей утрату глагольных категорий и переосмысление унаследованной от глагола акциональной семантики. Ср.: чешск. *Úratu mám zaplacenou / placenu* (Счёт я оплатил: нейтрализуется вид производящих глаголов *platit* (оплачивать) – *zaplatit* (оплатить)) [20, с. 143]); польск. *Bogowie byli rozgniewani* (Боги были рассержены, то есть Кто-то рассердил богов или Боги рассердились: не различается залог [10, с. 50–51]); укр. терминологическое сочетание *гризучі комахи* с причастием в значении «способный выполнять действие» [4, с. 147–148]. Поэтому обычно считается, что причастные формы функционируют в языке в двух ипостасях: с одной стороны, как собственно причастия, то есть вербоиды, выражающие категории вида, залога, времени (глагольная ипостась); с другой – как адъективированные причастия, то есть омонимичные первым образования, утратившие категории глагола и зачастую обладающие модифицированной акциональной семантикой (именная ипостась) [4; 10]. Для их разграничения учёные используют приём синтаксической трансформации. Так, фразы с адъективированными причастиями, как правило, невозможно трансформировать в структуры с личным глаголом: польск. *Jestem uczulony na truskawki* (У меня аллергия на клубнику) ↔ ? (*Nikt mnie nie uczulił / Sam się nie uczuliłem*); укр. *підкреслена увага* ↔ *Хтось підкреслив свою увагу?* [4, с. 114, 154; 10, с. 170].

Попытки обоснования аналогичной лексико-грамматической неоднородности форм глагольного существительного, что, по всей видимости, примирило бы противоположные мнения в дискуссии о выражении им вида, предпринимаются в словакистике и полонистике К. Бузашиовой [11], Я. Пузыниной [24], М. Сотаком [27]; отрывочные свидетельства в таком ключе имеются также у Й. Дамборского [12] и А. Отфиновского [21]. Авторы указывают на особые употребления глагольных существительных на *-nie/-tie* и *-nie/-cie*, которые в контексте рассмотренных выше идей можно приравнять к адъективированным причастиям: оставаясь, в целом, в орбите «акциональности», данные субстантивы в силу переосмысления или терминологизации семантики, а также неспособности в составе именных фраз трансформироваться в глагольные конструкции лишаются возможности передавать вид мотивирующих глаголов [21, с. 106; 24, с. 91–92; 27, с. 71]. См. польск.: *Ostatnim jej [bandy] wyczynem było włamanie się do dyrekcji* (Последним преступлением банды было то, что она вломилась в главное управление – трансформируемый субстантив) ↔ ...*było, że się włamała do dyrekcji*; но *Banda dokonała kilkudziesięciu włamań i rabunków* (Банда совершила несколько десятков взломов и грабежей – исчисляемые события, действия-ситуации) ↔ ? [12, с. 22–23; 24, с. 175–176]. Аналогично: словацк. ...*špecifický vzťah človeka k svetu, nazývaný estetickým osvojením* (специфическое отношение человека к миру, называемое «эстетическим освоением» – термин) ↔ ? [11, с. 31]; польск. *Anna wstydzi się swego postępowania* (Анна стыдится своего поведения – способ действия) ↔ ...*wstydzi się tego, jak postępuje* (того, как она себя ведёт) [24, с. 171]; польск. *Po latach... wygnania znów znalazł się w zespole...* (После долгих лет изгнания он вновь оказался в коллективе – состояние как результат завершённого действия) ↔ ? [21, с. 106–107].

Исследуя данные корпуса SYN, мы пришли к выводу, что чешские акциональные субстантивы на *-ní/-tí* в этом плане не отличаются от западнославянских эквивалентных форм (см. табл. 1).

Таблица 1

Две ипостаси чешского глагольного существительного

ГС в глагольной ипостаси	ГС в именной ипостаси
– <i>Pacient trpí bolestmi hlavy, nedýchání nosem podporuje i opakované záněty dolních cest dýchacích...</i> (Пациент страдает головной болью; то, что он не дышит носом, провоцирует также многократные воспаления нижних дыхательных путей) ↔ ... <i>to, že nedýchá nosem, podporuje...</i>	– <i>Těžce zraněnému lyžaři provedla umělé dýchání a masáže srdce</i> (Тяжело раненному лыжнику она сделала искусственное дыхание и массаж сердца – субстантив как часть терминологического сочетания) ↔ ?
– <i>Americké soudní spisy přitom tvrdí, že soudní úředníci byli při předávání obsílky Piechovi fyzicky napadeni jeho tělesnými strážci</i> (Американские судебные документы при этом утверждают, что служащие суда, когда вручали повестку Пиеху, подверглись физическому нападению со стороны его телохранителей) ↔ ... <i>úředníci, když předávali obsílku Piechovi, byli...</i>	– <i>Osmého května 1940 se účastnila předávání praporu čs. žen našim dobrovolníkům, odjíždějícím do Francie</i> (8 мая 1940 г. она участвовала во вручении флага чехословацких женщин нашим добровольцам, уезжающим во Францию – действие-ситуация: мероприятие, парад) ↔ ?

ГС в глагольной ипостаси	ГС в именной ипостаси
– ...člověk, který je ve své vlasti pronásledován za uplatňování politických práv a svobod (человек, который у себя на родине преследуется за реализацию политических прав и свобод) ↔ ...za to, že uplatňuje práva a svobody	– <Autorka> ... analyzuje uplatňování komunikačních norem v projevech psaných a mluvených (Автор анализирует использование норм коммуникации в письменной и устной речи) ↔ ...analyzuje, jak se komunikační normy uplatňují... (то, как используются – способ действия)
– Před nedávnem jsem se, po zadlužení hypotékou, stěhoval poprvé v životě do vlastního bytu (Недавно я, после того как обременил себя ипотекой, первый раз в жизни переезжал в собственную квартиру) ↔ Před nedávnem, poté, co jsem se zadlužil hypotékou, jsem se stěhoval...	– Dolar klesá především kvůli obrovskému a stále rostoucímu zadlužení Spojených států (Доллар снижается прежде всего из-за огромной и непрерывно растущей задолженности Соединённых Штатов – состояние как результат завершенного действия) ↔ ?

Мы убеждены, что планомерное выделение с последующим отсеиванием таких нетрансформируемых или переосмысленных («псевдоакциональных») глагольных существительных как форм заведомо безвидовых, параллельных в этом плане адъективированным причастиям, должно стать обязательным этапом методики исследования вида чешских субстантивов на *-ní/-tí*. Это позволит более взвешенно подойти к отбору синтаксических контекстов для анализа видовой соотносительности ГС, а также избежать неточных трактовок. Таковыми нам представляются трактовки Х. Кржижковой и Т.А. Ацаркиной: именно на основании подобных «псевдоакциональных» разновидностей субстантивов, чья видовая форма не соответствует аспектуальности контекста, авторы отрицают способность глагольного существительного к выражению вида. См. их примеры: *Tesaři provádějí přemostění silnice* (Плотники перекидывают мосты через шоссе) ↔ ? (невозможность трансформации); *účastnit se zatčení* (принимать участие в аресте – событие, действие-ситуация) ↔ *účastnit se toho, když zatýkali...*? (сомнительная трансформация); *přihlížet mlčky ke znárodnění* (молча смотреть на то, как проходит национализация – способ действия) ↔ *přihlížet mlčky k tomu, jak se znárodníuje...* [1, с. 124; 19, с. 142].

Рассмотрение класса акциональных субстантивов на *-ní/-tí* сквозь призму идей лексико-грамматической неоднородности ведёт, в свою очередь, к необходимости обоснования ещё одного важнейшего для формулируемой методики принципа – истолкования глагольных существительных и построенных на их базе именных (номинализованных) фраз как единиц, связанных отношениями синтаксической трансформации с синонимичными глагольными конструкциями. Для чешского языка, как доказывают многие богемисты, отмечая широкую употребительность номинализованных синтаксических структур в книжных стилях [15, с. 395; 29, с. 123], лёгкость и регулярность их трансформации в глагольные конструкции [2], а также систематичность реализации при ГС глагольных аргументов [17], это более чем оправдано.

Интересующие нас трансформации обычно подводятся под понятие *номинализации* – процесса (и результата) преобразования глагольной предикативной конструкции в грамматически зависимую именную без нарушения её предикатно-аргументной структуры [31, с. 185–186, 190]. Не меняется в ходе номинализации и содержательная сторона исходной конструкции: те элементы содержания, которые по объективным причинам не находят формального выражения в пределах именной фразы (см. выше табл. 1: производители действий *nedýchání, předávání, uplatňování, zadlužení*, а также грамматические значения времени, наклонения, лица), как правило, восполняются контекстуально [1, с. 121; 24, с. 11]. ГС в составе таких фраз служат средством *синтаксической конденсации*, заключающейся в «сгущении», «компрессии» текста, в частности за счёт выражения сложного суждения в границах простого предложения. Это повышает информативность последнего, удаляя на второй план несущественную с точки зрения говорящего информацию, устраняя перегруженность обособленными оборотами или придаточными [15, с. 393; 29, с. 180].

В вопросе сущности синтаксической трансформации мы руководствовались концепцией, отражённой в работах таких западнославянских языковедов, как П. Адамец [8], К. Бузашиова [11], Ф. Данеш [13], Я. Паневова [22], Я. Пузынина [24], П. Сгалл [25]. Глагольную и номинализованную конструкции авторы признают синонимичными вариантами языковой реализации единого абстрактного семантического инварианта (пропозиции), а трансформационную связь между ними – специфическим типом парадигматических системных отношений [13, с. 93], то есть отношений регулярной взаимозамены (в тексте статьи обозначается символом '↔'). Кроме того, мы придерживаемся жёстких критериев синонимичности, согласно которым, конструкции, в дополнение ко всему, не должны отличаться набором лексических единиц (знаменательных слов). В качестве исключения допускается добавление в состав глагольной фразы элемента, указывающего на субъект действия, или же взаимозамена лексем, связанных отношением регулярной производности, напр. наречий на *-e(ě)/-o* с однокоренными прилагательными [11, с. 26; 22, с. 26; 25, с. 462–465]. Ср.: *Po úspěšném ukončení studia student získá tzv. Atestat* (После успешного окончания учёбы студент получит т. наз. Аттестат) ↔ *Až student úspěšně ukončí studium, získá...*

В нашей интерпретации методика анализа чешских глагольных существительных на предмет сохранения категории вида носит, таким образом, комплексный характер и предполагает поэтапное применение к данным субстантивам ряда исследовательских приёмов, причём каждый этап анализа имеет собственные цели, задачи, методологический аппарат (см. табл. 2).

Таблиця 2

Методика анализа чешских глагольных существительных на предмет сохранения категории вида

Етап	Цель, задачи	Методы
I	Цель: проверить возможность систематической реализации видового противопоставления на базе форм чешского глагольного существительного. Задачи: а) исследовать степень регулярности производства ГС от глаголов; б) определить, в каком объёме субстантивы сохраняют глагольную основу, содержащую видоразличительные элементы; в) определить, выдерживается ли лексический параллелизм между коррелятивными субстантивами, образованными от противопоставленных по виду многозначных глаголов.	– <i>метод сплошной выборки</i> для выявления конкретных форм ГС, а также формирования базы мотивирующих их многозначных глаголов; – <i>метод трансформационного анализа</i> для проверки возможности употребления опредмеченных ГС в акциональном значении; – <i>метод контекстного анализа</i> для установления комплекса лексических значений ГС, мотивированных многозначными глаголами, на основании учёта семантики зависимых слов.
II	Цель: в русле идей о лексико-грамматической неоднородности гибридных категорий слов выделить и отсеять из круга ГС «псевдоакциональные» формы, которые не способны передавать вид мотивирующего глагола. Задачи: а) классифицировать акциональные формы ГС по степени отклонения от исходного значения действия-процесса; б) установить перечень контекстов, в которых чешское ГС не способно к передаче категории вида и выступает в именной ипостаси наподобие адъективированного причастия.	– <i>методы трансформационного и контекстного анализа</i> для выявления и классификации «псевдоакциональных» форм ГС, а также систематизации идентифицирующих их контекстов.
III	Цель: выявить, насколько последовательно коррелятивные субстантивы на <i>-ní/-tí</i> с акциональным значением, мотивированные парными по виду глаголами, передают видовую грамматическую семантику совершенности – несовершенности действия в реальном употреблении. Задачи: а) отобрать в качестве средства проверки вида ГС аспектуально однозначные контексты; б) исследовать дистрибуцию форм ГС, мотивированных глаголами несов. и сов. видов, в аспектуально однозначных контекстах.	– <i>методы сплошной выборки, контекстного и трансформационного анализа</i> для установления круга аспектуально однозначных контекстов; – <i>метод дистрибутивного анализа</i> для выявления дистрибуции видовых форм глагольного существительного в аспектуально однозначных контекстах; – <i>метод количественных подсчётов</i> для наглядного представления выявленных особенностей дистрибуции видовых форм ГС.

Источником фактического материала, а также платформой для практического решения перечисленных задач может служить корпус текстов чешского языка SYN – электронный ресурс общим объёмом около 4-х миллиардов словоупотреблений, который позволяет значительно облегчить, ускорить и автоматизировать процесс исследования. Проведя апробацию обоснованной методики, мы с уверенностью можем констатировать, что корпус обеспечивает осуществление практически всех необходимых операций за исключением, пожалуй, трансформационного анализа. Ср. примеры запросов на корпусном языке CQL (Corpus Query Language):

– поиск форм ГС с возможностью уточнения грамматических признаков: `[(lemma="*[ečáá]ní" | lemma="*tí") & tag="N..S7.*"];`

– анализ акциональной семантики субстантивов, напр. формы *dodávání* (добавление, поставка), на основе синтаксического окружения: `[lemma="dodávání" & tag="N..S.*"] [tag="N...2.*"] within <s/>;`

– анализ дистрибуции видовых форм ГС в аспектуально однозначных контекстах, напр. *začít / začínat* с ГС (начать / начинать делать что-л.): `[(lemma="začít" | lemma="začínat") & tag="V.*"] [lemma="s" & tag="R.*"] [] {0,1} [(lemma="*[ečáá]ní" | lemma="*tí") & tag="N..S7.*"] [tag="N...2.*"] within <s/>.`

Некоторые из намеченных в табл. 2 языковых свойств ГС, не будем отрицать, в богемистике неоднократно исследовались, но соответствующие трактовки, на наш взгляд, устарели и требуют уточнения. Так, например, разыскания богемистов 2000-х гг. ставят под сомнение общепринятое положение о том, что ГС не производятся от ряда глаголов (модальных, связочных, многократных [1, с. 127–135; 16, с. 576; 20, с. 140]): учёные отмечают бурный рост продуктивности данного словообразовательного типа имён [30, с. 54], находя в корпусах формы, существование которых ранее отрицалось [28, с. 54].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Разработанная методика, по нашему мнению, обеспечивает более конструктивное изучение видовой соотносительности чешских глагольных существительных в силу следующих преимуществ:

– выделение в рамках класса ГС двух лексико-грамматических ипостасей позволяет более точно определить круг аспектуально однозначных контекстов для идентификации видовой семантики;

– рассмотрение глагольного существительного в качестве трансформации глагольных конструкций делает возможным сравнение дистрибуции его видовых форм с дистрибуцией видовых форм производящих глаголов в идентичном синтаксическом окружении;

– как следствие, исключаются прецеденты ошибочного отождествления видовых грамматических значений совершенности – несовершенности действия с аспектуальной семантикой иного рода (напр. «единичное – многократное действие»);

– использование возможностей корпуса в значительной степени автоматизирует процесс исследования, расширяет доказательную базу и гарантирует достоверность результатов, подкрепляя их статистическими данными.

В рамках дальнейшего изучения проблемы вида чешских глагольных существительных считаем необходимым дать более детальное обоснование лексико-грамматической неоднородности данного класса гибридных форм, сформулировать критерии разграничения двух ипостасей ГС и глубже исследовать отношения синтаксической трансформации между глагольными и номинализированными конструкциями.

Литература:

1. Ацаркина Т.А. Влияние категории вида на формирование общей семантики отглагольных существительных на -ní, -tí в современном чешском языке. *Badania nad czasownikiem w językach słowiańskich: budowa, semantyka i funkcjonowanie*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1985. S. 121–141.
2. Ацаркина Т.А. Интенционная структура отглагольных существительных и их синтаксическое функционирование в чешском языке. *Вестник Московского университета*. Сер. 9. Филология. 1985. № 2. С. 33–40.
3. Васильева В.Ф. О видовых значениях отглагольных существительных (на материале чешского языка). *Славянская филология: сборник статей*. Вып. 7. Москва: Издательство Московского университета, 1968. С. 24–39.
4. Гнатюк Г.М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1982. 248 с.
5. Головин Б.Н. Заметки о грамматическом значении. *Вопросы языкознания*. 1962. № 2. С. 29–37.
6. Свердлов Л.Г. Отглагольные имена существительные на -ние (-ение), -тие в русском литературном языке XVIII в.: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1961. 20 с.
7. Хохлачёва В.Н. К истории отглагольного словообразования существительных в русском литературном языке нового времени. Москва: Наука, 1969. 149 с.
8. Adamec P. Složené propozice a jejich syntaktické realizace v ruštině. *Slovo a slovesnost*. 1978. Roč. 39, č. 3–4. S. 278–280.
9. Baláž G. Abstraktné deverbatíva v ruštině, slovenčine a češtině. *Sovětská jazykověda*. 1954. Roč. 4, č. 1. S. 12–21.
10. Bartnicka B. Adiektywizacja imiesłowów w języku polskim. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970. 189, [2] s.
11. Buzássyová K. Názvy deja a názvy vlastnosti v transpozičnej a nominačnej funkcii. *Jazykovedný časopis*. 1982. Roč. 33, č. 1. S. 21–35.
12. Damborský J. Neurčité a jmenné tvary slovesné v polštině. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. 79 s.
13. Daneš F. Věta a text: studie ze syntaxe spisovné češtiny. Praha: Academia, 1985. 236 s.
14. Dickey S.M. Aspect and verbal noun in Slavic. *Зборник матице српске за филологију и лингвистику*. 1995. Књ. 38, св. 2. С. 19–41.
15. Jelínek M. Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. *Otázky slovanské syntaxe: Sborník symposia «Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj» (20–22.X.1966, Brno.)*. Č. II. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968. S. 389–395.
16. Jelínek M. Jména dějová. *Tvoření slov v češtině*. 2. Odvozování podstatných jmen. Praha: Academia, 1967. S. 562–653.
17. Karlík P. Ještě jednou k českým deverbálním substantivům. *Čeština – univerzália a specifika* 4. Praha: Lidové noviny, 2002. S. 13–23.
18. Kopečný F. *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958. 335 s.
19. Křížková H. Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině. *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české*. III. O ruském slovese. Praha: Academia, 1968. S. 81–152.
20. *Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví* / J. Petr a kol. Praha: Academia, 1986. 536, [3] s.
21. Otfinowski A. Aspekt odsłownika jako członu określanego lub określającego w niektórych związkach z przydawką. *Zeszyty naukowe uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. Nauki humanistyczno-społeczne*. 1970. Zesz. 38 : Filologia polska VIII. S. 103–114.
22. Panevová J. Formy a funkce ve stavbě české věty. Praha: Academia, 1980. 222 s.
23. Popela J.K. podstatě slovních druhů. *Slovo a slovesnost*. 1969. Roč. 30, č. 3. S. 230–241.
24. Puzynina J. Nazwy czynności we współczesnym języku polskim: słowotwórstwo, semantyka, składnia). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969. 205 s.
25. Sgall P. Postavení sémantiky v generativním popisu jazyka. *Kybernetika*. 1966. Roč. 2, č. 5. S. 457–467.
26. *Slovník spisovného jazyka českého (1960 – 1971) / za vedení B. Havránka (hl. red.), J. Běliče, M. Helcla, A. Jedličky; digitalizovanou podobu zveřejnil lexikografický kolektiv Ústav pro jazyk český ČSAV 2011*. URL: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
27. Soták M. *Dejové substantíva v slovenčine a v ruštině*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978. 196 s.
28. Stehlíková L. Morfosyntaktické vlastnosti deverbálních jmen na -ní/-tí-: disertační práce. Brno: Masarykova univerzita, 2010. 148 s.
29. *Stylistika češtiny* / J. Chloupek a kol. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 294 s.
30. Světlá J. *Nová abstraktní pojmenování. Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, 2005. S. 54–68.

31. Topolińska Z. Mechanizmy nominalizacji w języku polskim. Studia gramatyczne. I. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1977. S. 175–212.
32. Trávníček F. Mluvnice spisovné češtiny: Část I-II. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951. 1497 s.

Анотация

**A. СКОПЛЕВ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ВИДА ЧЕШСКИХ АКЦИОНАЛЬНЫХ СУБСТАНТИВОВ НА -NÍ/-TÍ**

В статье формулируется методика исследования форм чешского глагольного существительного на *-ní/-tí* на предмет сохранения категории вида производящего глагола. Отмечается, что такое исследование предполагает всесторонний анализ языкового функционирования акциональных субстантивов на *-ní/-tí*: характера словопроизводства, морфемного состава, смысловой структуры, синтаксических свойств. Акцентируется внимание на факте гибридной глагольно-именной природы рассматриваемых формаций. Использован опыт решения аналогичной проблемы в отношении родственных субстантивов в других славянских языках.

Ключевые слова: методика исследования, глагольное существительное, категория вида, номинализация.

Анотація

**A. СКОПЛЄВ. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ВИДУ ЧЕСЬКИХ ДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ НА -NÍ/-TÍ**

У статті формулюється методика дослідження форм чеського дієслівного іменника на *-ní/-tí* щодо збереження категорії виду твірного дієслова. Відзначається, що таке дослідження передбачає всебічний аналіз мовного функціонування акціональних субстантивів на *-ní/-tí*: характеру словотвору, морфемного складу, смислової структури, синтаксичних властивостей. Акцентується увага на факті гібридної дієслівно-іменникової природи досліджуваних формаций. Використано досвід вирішення аналогічної проблеми по відношенню до споріднених субстантивів у інших слов'янських мовах.

Ключові слова: методика дослідження, дієслівний іменник, категорія виду, номіналізація.

Summary

**A. SKOPLEV. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES
OF STUDYING THE ASPECT OF CZECH VERBAL NOUNS ENDING IN -NÍ/-TÍ**

The article presents a methodology for studying the forms of the Czech verbal noun ending in *-ní/-tí* as to retaining the category of aspect of the motivating verb stem. It is noted that such a study entails a comprehensive analysis of the linguistic functioning of the action nominals in *-ní/-tí*: word building, morphemic composition, semantic structure, and syntactic properties. Attention is focused on the fact of the hybrid verb and noun nature of the derivatives in question. The methodology includes the experience of solving similar problems with respect to correlated nouns in other Slavic languages.

Key words: research methodology, verbal noun, category of aspect, nominalization.

4. Література зарубіжних країн

4. Литература зарубежных стран

4. Literature of foreign countries

*аспірант кафедри світової
літератури та славістики
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка*

ЧАСОПРОСТІР РОМАНУ ЕДІТ ВОРТОН «ЕПОХА НЕВИННОСТІ»

Едіт Вортон (1862–1937) – відома американська письменниця. Завдяки літературній майстерності та глибокому психологізму вона здобула репутацію «Толстого в спідниці», а в 1921 р. отримала Пулітцерівську премію, ставши першою жінкою в історії США, яку удостоїли такої престижної нагороди. Едіт Вортон працювала в різних жанрах і є автором одинадцяти творів у жанрі нон-фікшн, семи повістей, 85 оповідань, трьох поетичних збірок. Різні аспекти творчості Едіт Вортон залишаються у центрі уваги англословних дослідників. Однак в українському літературознавстві творчість письменниці вивчена мало. Насамперед, це пояснюється тим, що на сьогодні українською мовою перекладено лише один роман: її magnum opus «Епоха невинності» («The Age of Innocence»), а тому ім'я Едіт Вортон залишається маловідомим серед широкого кола українських читачів. Тож важливість нашого дослідження зумовлюється необхідністю популяризації творів письменниці та потребою системного вивчення їх специфіки, включно з особливостями часопростору.

Місце простору та часу в художньому творі залишається в полі зору науковців від 30-х років минулого століття й аж понині. У ХХ ст. важливе значення для дослідження часу, простору та часопростору мали, зокрема, праці таких учених, як М. Бахтін, А. Бергсон, М. Гайдеггер, Е. Гуссерль, Р. Інгарден, Ю. Кляйнер, Ю. Лотман, С. Скварчинська.

На початку ХХ ст. ключову роль в інтерпретації концепції часу відігравала філософія А. Бергсона. Зазначимо, що Едіт Вортон була добре знайома з її положеннями. Вона навіть побіжно згадує одну з його праць у своєму оповіданні «Xingu». Для Бергсона «<...> існує одна дійсність, яку всі розуміємо зсередини, розуміємо інтуїтивно, а не аналітично. Це наша особа у своєму часовому перебігу. Це наше «я», що триває» [1, с. 75]. При цьому філософ доводить, що немає двох ідентичних моментів у житті того самого свідомого ества: «<...> свідомість <...> не зможе залишитися однаковою протягом двох хвилин, які настають одна за одною, бо наступна хвилина містить у собі згадку про попередню» [1, с. 75]. Ідея Бергсона про те, що «теперішність» читача може мати різну «тяглість» і ніколи не є «точкою часу» знаходить продовження у філософській концепції «феноменального часу» Романа Інгардена. За визначенням філософа, феноменальний час є «<...> переповнений подіями і процесами, які в ньому розігруються і впорядковуються стосовно двох підставових <...> категорій: одночасності та різночасності» [1, с. 189]. Проте певні події чи процеси можуть переживатися лише в минулому або теперішньому, в той час як майбутнє постає перед нами як незаповнені часові схеми, швидше надумані, ніж феноменально присутні, а тому «<...> фази пережитого нами минулого часу, як і фази майбутнього, <...> виявляються у своєму наочному якісному окресленні тільки у відрізку обмеженого обсягу навколо актуальної у цьому випадку теперішності» [1, с. 189].

Аналізуючи проблеми художнього простору, Ю. Лотман стверджує, що під цим поняттям слід розуміти «певним чином обмежений простір, який у своїй скінченності намагається зобразити нескінченний об'єкт – зовнішній <...> світ» [7]. На його погляд, саме просторова модель світу слугує у творі тим «організаційним елементом, навколо якого вибудовуються в тому числі й непросторові характеристики тексту» [7].

У контексті питання часопросторових характеристик літературного твору неможливо оминати увагою праці М. Бахтіна, який першим ввів термін «хронотоп» у літературознавчий дискурс. Під цим поняттям учений розуміє «суттєвий зв'язок часових і просторових відносин, які є художньо засвоєні в літературі» [2]. Хронотоп (за дослівного перекладу – часопростір), на думку дослідника, має істотне жанрове значення, оскільки жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, основним елементом якого є час. «Хронотоп як формально-змістова категорія визначає також <...> образ людини в літературі; цей образ завжди істотно хронотопічний» [2].

Проблеми часопростору ґрунтовно вивчаються й у сучасному українському літературознавстві. Слід відзначити праці Г. Варнацької, Н. Григораш, Н. Копистянської, В. Коркішко, Л. Кравченко, В. Романишин та багатьох інших. Проте питання часопросторових характеристик творів Едіт Вортон загалом, як і роману «Епоха невинності» зокрема, ще не знайшло свого вирішення в межах вітчизняного літературознавства. Саме необхідністю системного вивчення творчості письменниці й зумовлюється актуальність цієї статті.

Метою дослідження є інтерпретація часопростору роману Едіт Вортон «Епоха невинності» (1920), а також вплив філософії натуралізму на його особливості.

Особливості часопростору роману «Епоха невинності» зумовлюються тим, що тут прослідковується філософія натуралізму. Головні герої зачитуються творами Гюїсманса, братів Гонкур, Гі де Мопассана, цікавляться філософськими ідеями еволюціоніста Герберта Спенсера. Використовуючи низку однотипних світських раутів, які постійно повторюються в той самий час за тим самим протоколом, Едіт Вортон показує задумливу атмосферу нью-йоркських фешенебельних кіл, внаслідок чого виникають характерні для натуралістів образи «життя-страждання» та «життя-тюрми». Авторка аналізує вплив середовища («всемогутніх» родин Вандерлейденів, Мінготтів, Велландів, Чіверсів та ін.) та спадковості на окремого індивіда. Остання, до речі, трактується цим середовищем як непереборна сила, з якою «нічого не поробиш» [3, с. 248].

На основі роману можна проінтерпретувати концепцію, запропоновану ще І. Теном, про вирішальну роль трьох основоположних сил – раси, середовища, моменту [4, с. 82] – в суспільних процесах. Так, протагоніст Ньюланд Арчер є не тільки «продуктом» свого елітарного середовища, а ще й «типовим» американцем, якому, за визначенням І. Тена, притаманні «<...> вроджені, спадкові схильності, котрі появляються на світ разом з людиною» [4, с. 82]. Приміром, Ньюланд обирає свій фах лише з однієї причини: у США тих часів «*передбачалося, що слід мати професію, але в суспільстві все це вважалося, що комерція принижує джентльмена, а юриспруденція <...> – більш підхоже діло*» [3, с. 144]. Арчер скептично ставиться до емігрантів, оскільки переконаний: американський джентльмен не може покинути рідну країну – «*це так само неможливо, як засукавати рукава і залізти в bagno. Тому джентльмен залишається вдома і ні в чому не бере участь*» [3, с. 144]. Протагоніст не дивиться на своє життя в глобальному історичному контексті. Зазначимо, що дія роману починається на початку 1870-х років. У той час Америка саме відновлювалася після виснажливої Громадянської війни (1861–1865), вчорашні чорношкірі раби все ще боролися за свої права, тож для освіченої людини знайшлося б місце в будь-якій державній чи громадській інституції. Проте для Арчера має значення лише конкретний момент, важливий для функціонування тих фешенебельних кіл, до яких він належить, як ось відкриття чергового світського сезону, прем'єра в Опері, звані вечери, пообідні візити тощо. Оскільки збройний конфлікт між Північчю та Півднем чи якісь інші історичні події майже не вплинули на добробут нью-йоркської еліти, Арчер про них навіть не думає і в романі вони не згадуються.

Всі події твору сприймаються внаслідок бачення протагоніста. Їм також дається оцінка з його погляду. Власне, до переконань свого героя Вортон часто ставиться іронічно. Наприклад, коли він у розмові із містером Сіллертоном Джексоном заявив, що «*жінки мають таке саме право бути вільними*» [3, с. 50], як і чоловіки, а тоді «<...> *почувався так, ніби зробив сенсаційне відкриття*» [3, с. 50]. Він подумки звинувачує журналіста Вінсетта ніби той зайняв якусь «богемну позу», не бажаючи вечорами переодягатися, адже «<...> *йому ніколи не спадало на думку, що чистота і комфорт в одязі – це дві найбільш руйнівні статті скромного бюджету*» [3, с. 141]. Категорії часу та простору теж передаються винятково крізь призму його переживань. Таким чином, можна ствердити: роман «Епоха невинності» характеризується часопростором, який є замкнений у межах свідомості протагоніста (що показується як «продукт» середовища, спадковості та виховання) і не виходить за ці межі. Тобто саме свідомість Ньюланда Арчера є тим своєрідним хронотопом, де, за визначенням М. Бахтіна, «час згущується, ущільнюється, стає художньо-зримим; простір же інтенсифікується, втягується в рух часу, сюжету, історії» [2].

Категорія часу займає в романі центральне місце. Старий Нью-Йорк ставиться до нього неймовірно скрупульозно, усе світське життя – суворо регламентоване. Наприклад, письменниця описує, як «*щороку п'ятнадцятого жовтня на П'ятій авеню відчинялися віконниці, розстилися килими, а на вікна вішалися тришарові запони. Так виглядав пролог чергового сезону нью-йоркського світського життя. До першого листопада ці домашні ритуали завершувались <...>. А до п'ятнадцятого листопада сезон був уже в розпалі <...> дні звані обідів і танцювальних вечірків були розписані аж до Різдва*» [3, с. 285]. Обідати було заведено о сьомій годині вечора. Після трапези представники благородних родин вирушали робити пообідні візити. Щоразу в день свого щорічного балу «світська левиця» місіс Джулія Бофорт з'являлася в Опері на вечірній виставі, щоб підкреслити: «<...> *їй геть байдуже до домашнього клопоту, адже має достатній штат прислуги, яка здатна впоратися з усіма клопатами майбутнього святкування*» [3, с. 23], а тоді залишала театр наприкінці третього акту, за півгодини до початку прийому у своєму домі. До речі, приїжджати до Опері занадто рано вважалося «непристойним», оскільки «<...> *для американців значно важливіше покинути той чи інший розважальний заклад швидко, ніж з'явитися туди вчасно*» [3, с. 7]. Життя американської еліти було настільки усталеним, що в одному нью-йоркському домі точно знали кого і коли прийматимуть в іншому. Так, коли Еллен Оленська каже Арчеру, що наступного дня її запрошено на гостину, той безпомилково визначає: оскільки «*завтра мала бути неділя, <...>, то запрошення це, безперечно, надійшло від місіс Лемюел Стразерс*» [3, с. 176].

Всепоглинаюча педантичність виявлялася і в організації побуту. Едіт Вортон ілюструє цю особливість на прикладі взаємин Ньюланда Арчера з ріднею. Сімейство Велландів, до якого належить його майбутня дружина Мей, дуже відповідально ставилося до часу. Вони дотримувалися принципу, «<...> *згідно з яким усі дні і години мають бути «заповнені». Необхідність «зубити час» (особливо прикра для тих, хто не цікавиться ні вістом, ні пасьянсом) переслідувала її членів, як привид безробіття переслідує філантропа*» [3, с. 247], а тому місіс Велланд постійно драгувало те, що «<...> *її зять не бажає планувати свій день до дрібниць*» [3, с. 247]. Едіт Вортон робить акцент на тому, як на каміні у помпезному особняку Велландів цокав годинник. Він «<...> *раз у раз нагадував про дисципліну*» [3, с. 243], і це проникло у кров, «<...> *немов наркотик, паралізуючи волю*» [3, с. 243]. Таким чином середовище підтримувало свій незримий контроль над виконанням усталеного порядку. Цікаво, що, коли цей порядок порушувався, містер Велланд починав міряти кроками вітально «*з годинником у руці і виразом страждання на обличчі*» [3, с. 243]. Така поведінка глави сімейства діяла на всіх домашніх «*сильніше, ніж гнів*» [3, с. 243].

На початку роману Ньюланд Арчер (як представник поважної родини) постає перед читачем вірним «адептом» прадідівських настанов, зокрема щодо пунктуальності та використання часу. Герой щодня добросовісно ходив на роботу, де «<...> *нудився без діла у відведеному йому кабінеті адвокатської контори «Леттерблер, Лемсон і Лоу», а коли одного разу запізнився в офіс, «<...> ніхто цього навіть не помітив*» [3, с. 144]. Однак, незважаючи на суто формальну службу, він навіть тут був пов'язаний умовностями та звичаями: якби йому раптом заманулося піти у відпустку (й цим самим перервати своє звичне проведення часу), «<...> *увесь Мінготтівський клан звинуватив би його в легковажності*» [3, с. 137]. Сам Арчер спершу сприймав такий порядок як щось цілком

очевидне і хоча й «був не від того, щоб іноді зневажливо висловити свою думку про Нью-Йорк, але не любив, коли про нього так іронічно говорили інші» [3, с. 86].

Світогляд Ньюоланда починає мінятися, коли той ближче знайомиться з Еллен Оленською – ексцентричною (з точки зору нью-йоркського товариства) кузиною Мей. Він дає їй таку характеристику: «Спокійна, навіть пасивна, вона, проте, була саме тією жінкою, з якою неодмінно повинні відбуватися всілякі пригоди, – хоч як би вона не намагалася їх уникнути. Еллен, очевидно, жила в атмосфері, настільки насиченій драматичними поворотами, що не помічала головного: причина їх – вона сама» [3, с. 134]. Графиня Оленська виховувалася у Європі, де вийшла заміж і прожила більшу частину життя, а тому їй важко адаптуватися до нових умов. Еллен швидко втомилася від тиску оточення й «<...> незабаром виявилось, що мадам Оленська геть «інша», щоб щиро вдаватися в речі, що цікавили все товариство» [3, с. 267]. Ця «іншість», зокрема, полягала й у недбалому ставленні до часу. На відміну від своїх родичів Еллен не одержима ідеєю «вбивати час». Вона звикла, щоб «життя було наповнено мистецтвом» [3, с. 125] і не уявляє, як можна постійно грати в карти чи відвідувати нескінченний «конвеєр» світських заходів. На противагу своєму педантичному антиподу Мей, Еллен так би мовити «вільно» трактує час, а тому нерідко спізнюється. При всіх зустрічах Арчер змушений на неї чекати, і навіть їхнє останнє побачення переривається, оскільки графиня, вийнявши «з кишені шубки маленький годинничок» заявила: «Я мушу йти <...> я вже спізнююся... До побачення!» [3, с. 345–346].

Щоб ще раз підкреслити відмінність між Еллен та її оточенням, Едіт Вортон проводить паралель між цоканням годинника у помпезному особняку Велландів, цоканням «монументального бронзового годинника на камінній дошці білого мармуру» [3, с. 64] у домі Вандерлейденів (яке, до речі, лунало, «мов постріли сигнальної гармати» [3, с. 64]) та цоканням «невеликого дорожнього годинника, що стояв на столику» [3, с. 128] у вітальні мадам Оленської. Якщо у перших двох випадках воно справляло на Арчера гнітюче враження й нагадувало про дисципліну, то в домі графині наштотувало на роздуми про швидкоплинність часу: «Проте час невідворотно спливав, немов пісок крізь пальці, а між ними на очах виростала перешкода ні з чого не значущих слів і фраз» [3, с. 189]. У сцені, де Арчер вперше зізнається Еллен у коханні, швидкий плін часу ще більше підкреслюється, коли «із вулиці <...> долидало цокання копит бруківкою і гуркіт коліс екіпажа» [3, с. 189].

Окремої уваги заслуговує взаємозв'язок минулого, теперішнього та майбутнього в романі. Якщо, за Р. Інгарденом, основна роль у цьому відношенні належить теперішності, оскільки саме тут дістають своє наочне якісне окреслення «фази уже пережитого нами минулого часу, як і фази майбутнього, що настає» [1, с. 189], то Ньюоланд Арчер про нього майже не думає. Авторка пояснює цей факт його вродженою несприятливістю до самоаналізу, яку, до речі, поділяють й інші представники вищого класу: «<Арчер> вважав за достатнє мати власну точку зору і навіть не збирався її аналізувати, – адже так само поводитися всі ці випещені, убрані в білі жилети джентльмени з квітами в петлицях» [3, с. 11]. Навіть коли після розмови з журналістом Вінсеттом Ньюоланд відчував порожнечу свого тодішнього існування, він одразу поспішав заспокоїти себе думкою: «<...> життя Неда Вінсетта, по суті, було ще більш порожнім» [3, с. 142], а «<...> маленький світ нью-йоркських літературних клубів і екзотичних ресторанчиків, що з першого погляду нагадує строкатий калейдоскоп, насправді навіть одноманітніший і хаотичніший, ніж зуртовані й зібрані воедино мешканці П'ятої авеню...» [3, с. 144].

Загалом Арчер поділяє поширену серед нью-йоркської еліти думку стосовно минулого особи: «<...> він мусять приховувати своє минуле, як і будь-який «пристойний» молодий чоловік, а вона <Мей>, як дівчина на віддані, взагалі зобов'язана не мати жодного минулого, яке слід було б приховувати» [3, с. 52], – і якби на місці втікачки з непевним минулим Еллен опинилася Мей, «він, безумовно, мав би повне право обрушити на неї всю страшну силу «праведного» гніву церкви і держави» [3, с. 52]. Протягом усього роману протагоніст пригадує лише кілька епізодів зі свого минулого життя, як ось роман із заміжною дамою місіс Торлі Рашворт, поїздку до Флоренції після закінчення Гарварду, першу зустріч з Еллен у театрі тощо, не займаючись при цьому самоаналізом і не вдаючись у деталі. Зате ставлення героя до майбутнього є більш складним і зазнає еволюції з розвитком подій.

На початку твору Ньюоланд Арчер з оптимізмом дивиться у майбутнє. Він захоплено уявляє, як разом з Мей читатиме «Фауста» «<...> на берегах італійських озер» [3, с. 10], як стане «<...> духовним наставником цієї юної істоти» [3, с. 51], як його обраниця займе «<...> гідне місце серед найбільш відомих дам «молодого покоління», до яких завжди прикута увага чоловіків» [3, с. 11]. Проте після ближчого знайомства з Еллен Оленською герой усвідомлює: «на ту пору, коли вони були заручені, Мей, <...> тільки повторювала його власні міркування», а тому «<...> він завжди знав наперед, що скаже дружина» [3, с. 325]. Його починає гнітити така передбачуваність. Він стомлюється від Мей. Одного разу, поглянувши на дружину, Арчер подумав: «Боже, яка вона молода! І скільки нескінченних літ може тривати таке життя!» [3, с. 296]. Зрештою, в Ньюоланда не зостається жодних мрій чи ілюзій: «<...> перед ним уміть розгорнулася вся панорама його майбутнього, і в кінці її нескінченної порожнечі він побачив дедалі меншу постать людини, з якою ніколи нічого не трапиться» [3, с. 254]. Страх перед рутинною та одноманітністю беззастанно впливають на героя, визначають лінію його поведінки та ще більше притягують до екстравагантної мадам Оленської.

Про безупинний рух часу найкраще свідчить «загибель» деяких вікових нью-йоркських традицій, описана в останній главі. Як зазначає Р. Інгарден, «лише тоді, коли ми станемо свідками того, як сили, що здавалися нам непереможними, розбиваються на друзки, <...> як цінності, що світили ряду поколінь, виявляються ілюзією <...> лише тоді ми побачимо, що час справді тече, а ми в ньому старіємо й міняємося, віддані на поталу його течії» [5, с. 51]. Так, наприкінці роману Ньюоланд Арчер завершує політичну кар'єру, хоча в роки його молодості побутовала думка, що «<...> в Америці джентльменові не личить займатися політикою» [3, с. 143], його син Даллас займається архітектурою, а не юриспруденцією чи бізнесом, доньку Бофорта Фанні радо приймають у товаристві,

оскільки «ніхто вже не був настільки зашорений, щоб порушити напівзабуті обставини банкрутства її батька чи її власного походження» [3, с. 388]. У такий спосіб завершила своє існування ціла епоха, яку Едіт Вортон іронічно назвала «епохою невинності».

Власне, вказана епоха налічувала понад тридцять років. Необхідність показати такий значний відрізок часу вплинула на архітектоніку та темпоральну структуру твору. Роман «Епоха невинності» складається з двох частин. Перша включає вісімнадцять глав, друга – шістнадцять. Специфікою темпоральної структури роману є його нерівномірна темпоральна архітектоніка. Перша частина охоплює собою короткий проміжок часу: від січня до ранньої весни на початку 70-х років XIX ст. Друга ж – набагато довший. Дія тут починається в першу неділю квітня на початку 70-х, тобто в день весілля Ньюланда та Мей, і закінчується приблизно через тридцять років з дня від'їзду Еллен Оленської до Європи. При цьому авторка не наводить точних дат, хоча веде розповідь у хронологічному порядку й навіть згадує реальну історичну постать – Теодора Рузвельта (тоді ще не президента США, а губернатора Нью-Йорка).

Роману притаманні такі часові зміщення, як ретроспектива, акселерація та ретардація. За допомогою ретроспективи Едіт Вортон надає детальнішу інформацію як про окремих персонажів, наприклад історію життя Кетрін Мінготт, Еллен Оленської, її чоловіка Станіслава, Медори Менсон, Джуліуса Бофорта й багатьох інших, так і про нью-йоркське товариство загалом. Акселерація дає змогу опускати ті часові відрізки, які не є важливими для наряду. Вони можуть охоплювати як кілька хвилин, так і дні, місяці й цілі роки. Найпомітнішим прикладом акселерації є, як ми вже згадували, остання глава другої частини. Опустивши близько тридцяти років життя Ньюланда Арчера, письменниці, по суті, показала, що його страх перед їхньою одноманітністю та буденністю справдився: «<...> він знав, чого йому бракувало – пахощів справжнього життя і гармонії в душі. Та це здавалося йому чимось таким далеким, недосяжним і малоймовірним, як головний виграш у національній лотереї» [3, с. 382]. Ретардація застосовується письменницею для опису найбільш емоційно-напружених моментів, щоб зробити їх ще драматичнішими, як наприклад, коли Ньюланд стоїть біля вівтаря у церкві Милосердя Господнього, чекає Еллен біля готелю «Паркер-Хаус» у Бостоні чи коли сидить біля неї на прощальній вечері.

Порівняно з категорією часу категорія простору відіграє в романі другорядну роль і багато в чому залежить від першої. Художній простір твору вказує на реальне місце подій. Ним майже завжди є Нью-Йорк. Хоча в окремих випадках, коли цього вимагають нью-йоркські традиції чи зміна часових характеристик (зокрема, пір року), дія може переноситися також в інші місця. Приміром, літо було прийнято проводити в Ньюпорті, після одруження молода пара відправлялася у медовий місяць до Європи, щоріку сімейство Велландів проводило кінець зими в Сент-Огастіні тощо. При цьому просторові зміни в романі відбуваються за обов'язкової участі Арчера.

Характерно, що куди б не поїхав протагоніст він скрізь відчував на собі незримий вплив середовища. Як правило, це забезпечувалося за допомогою традицій, пліток і громадського осуду. Так, якщо американські туристи з фешенебельних кіл подорожували Європою, звичай велів оминати будь-яких контактів з іншими подорожніми. Варто згадати, як одного разу місіс Арчер і Джейні «<...> встановили мало не рекорд, не перемовившись ні словом з «іноземцями», за винятком обслуги в готелях і на залізничних вокзалах. Зі своїми співвітчизниками – крім тих, хто був їм свого часу належно представлений, – вони поводитися з ще більшою зневагою» [3, с. 213]. Коли ж Арчер наважився відійти від усталених традицій і прийняв запрошення британки місіс Карфі, середовище нагадало йому про свою «присутність» через особу Мей. Ньюланд помітив: «<...> бажаючи здаватися невимушеною і розкутою в товаристві «іноземців», його дружина стає нестерпно провінційною у своїх міркуваннях. <...> її репліки не дозволяли співрозмовникам виявляти себе повною мірою» [3, с. 221]. Незручне мовчання за столом, яке час від часу переривав мосьє Рів'єр, тривало аж «<...> поки жінки, на очевидну полегкість присутніх чоловіків, не підвелися, щоб повернутися з їдальні у вітальню» [3, с. 221]. Мей була розчарована тим, що «в Лондоні її запросили на обід у товариство, де з чоловіків були лише священник і французький гувернер» [3, с. 225]. Вона поспішила нагадати чоловіку: навіть якщо він міг годинами розмовляти з домашнім вчителем родини Карфі, для поважного американця мосьє Рів'єр назавжди буде всього лиш «курдупель-француз», до того ж «надто звичайний» [3, с. 225]. Такі люди, на її погляд, «дуже неспритні в товаристві» [3, с. 225], а тому з ними не варто підтримувати знайомство.

Здатність нью-йоркських вищих кіл пліткувати та піддавати незрозумілі явища громадському осуду також не знає кордонів. Важливу функцію у цьому процесі відіграє містер Сіллертон Джексон – своєрідний образ «колективної пам'яті» в романі: «він досконало знав родоводи усіх аристократичних родин Нью-Йорка <...> На додачу до цих тонкощів генеалогії поміж запалими, вкритими сивим пухом скронями Сіллертона Джексона, зберігалася безліч скандальних історій і таємниць, що накопичилися під незворушною поверхнею нью-йоркського товариства за останні півстоліття» [3, с. 13-14]. Арчеру часто доводиться спілкуватися зі старим пліткарем. Саме від нього Ньюланд, як і всі інші члени товариства, дізнається про подробиці особистого життя Еллен Оленської. Найбільше обговорень викликає, звичайно, факт втечі графині від чоловіка з його секретарем. Подейкували, вони навіть рік жили разом – «<...> їх бачили в Лозанні» [3, с. 50]. Ніхто не міг напевно підтвердити цю інформацію, бо мало хто взагалі бачив графа Оленського насправді, та вона стала підставою, щоб після повернення Еллен до США всі її цуралися і вважали за «непутящу жінку» [3, с. 194]. Власне, через плітки у вищих колах Нью-Йорка Ньюланд і графиня Оленська змушені припинити всяке спілкування. На прощальній вечері в честь Еллен Арчер зрозумів, «<...> що впродовж довгих місяців був центром уваги для десятків очей, які мовчки стежили за ним, і вух, які терпляче дослухалися, і зрозумів, що за допомогою засобів, з якими він досі ще не стикався, його нарешті розлучили із співучасницею цього злочину» [3, с. 369].

Ставлення протагоніста до категорії простору трансформується з розвитком подій. На початку роману герой сприймає свій простір як винятково замкнений: «*Нью-Йорк за часів Ньюланда Арчера нагадував невелику, вельми слизьку піраміду, на гранях якої годі було знайти бодай найменшу шпарку чи якусь зачіпку, аби можна було піднятися вгору*» [3, с. 58]. На вершині піраміди височіли три роди: Дагонети, Леннінги та Вандерлейдени (з якими була споріднена місіс Арчер). В Нью-Йорку ж найвпливовішими вважалися Вандерлейдени. Саме вони визначали, хто ввійде до кола обраних, а у разі сум'яття їхній обов'язок полягав у тому, щоб «*<...> з'явитися в Опері і навіть відчинити двері свого будинку для візитів*» [3, с. 350]. Така активна участь зазвичай пасивних Вандерлейденів у світському житті мала превентивну функцію. Як зазначала місіс Арчер у розмові з Луїзою після несподіваного банкрутства Бофорта: «*Не можна допустити, моя любя Луїзо, <...>, щоб такі люди, як місіс Лемюель Стразерс, думали, що вони можуть посісти місце Регіни. Саме в такі часи всілякі пройдисвіти намагаються проникнути в товариство і закріпитися в ньому. Ти і наш дорогий Генрі повинні закрити собою цей пролом, як ви завжди це робите*» [3, с. 350].

Не зважаючи на те, що згадана місіс Стразерс є персонажем другорядним, вона відіграє важливу роль у процесі наближення замкненого простору (як його сприймає Арчер) до відносної відкритості: «*<...> щойно повернувшись до Нью-Йорка, ця пані енергійно заходила до його штурмувати, ніби вважала місцеве товариство неприступною фортецею*» [3, с. 37]. У перших главах роману всі жваво обговорюють пікантні подробиці її молодості – як вона «об'їздила всю Нову Англію з ярмарковим балаганом «Оживаючі воскові фігури» [3, с. 44], рекламувала чоботарську ваксу, й, зрештою, вийшла заміж за Лемюеля Стразерса за досить підозрілих обставин. Через сумнівне походження представники благородних родин її ігнорують і називають не інакше, як «вдова «Чоботарської Вакси Стразерса» [3, с. 37]. Старий Нью-Йорк взагалі намагався оминати нуворишів. Нью-йоркська еліта навіть навмисно відвідувала «*<...> потерті червоно-золоті ложі старої Академії*», оскільки «*<...> була вона тісною і незручною, тож її уникали «нові багатії*» [3, с. 6]. Серед противників входження місіс Стразерс до «кола обраних» був і сам Арчер. Коли герцог Сент-Острей привів її в дім графині Оленської, щоб відрекомендувати, Ньюланд подумав: «*<...> яку вільність дозволив собі герцог, привівши з собою супутницю*» [3, с. 91].

Проте з часом вдові «Чоботарської Вакси Стразерса» все-таки вдається просунутися вгору по соціальній драбині. Показово, що першим, хто починає її запрошувати, стає Джуліус Бофорт – банкір із сумнівної репутацією, якого теж недолюблюють. Бажаючи підкорити Нью-Йорк, вона придумує власну тактику – «*<...> в ці дні Нью-Йорк нудиться знічев'я, геть не знаючи, чим себе розважити, і тоді я кажу йому – приходьте і веселіться*» [3, с. 92], «недільними вечорами у мене завжди буває що-небудь цікавеньке» [3, с. 92]. Врешті-решт, ці недільні прийоми стають дуже популярними – «одного разу скуштувавши свободи і веселощів на вечірках у місіс Стразерс, ніхто вже не хотів сидіти вдома, запевняючи себе, що її першокласне шампанське – продукт перегонки шевської вакси» [3, с. 289]. Навіть Ньюланд Арчер змушений вислуховувати дорікання матері за те, що «*<...> дозволив <...> любій Мей бувати на недільних прийомах у місіс Стразерс*» [3, с. 289]. Процес перетворення замкненого простору на відносно відкритий остаточно завершується в останній главі, коли «*<...> товариство прийняло <...> з розпростертими обіймами*» [3, с. 388] дочку збанкрутілого Бофорта Фанні, хоча раніше стурбовано заявляло: «*Якщо так підуть справи і далі, то ми ще побачимо, як наші діти одружуватимуться з бофортівськими бастардами!*» [3, с. 388].

Не менш важливою для інтерпретації категорії простору в романі є постать Еллен Оленської. На прикладі трагічної життєвої історії молодої жінки Едіт Вортон будує в романі свою просторову модель: відносно ліберальна Європа протиставляється консервативним США. Як уже згадувалося, графиня отримала європейське виховання, а тому їй важко адаптуватися до нових порядків. Середовище, своєю чергою, також сприймає її немов «чужорідний елемент». Мей Велланд, зокрема, дає кузині таку оцінку: «*Я не думаю, що для Еллен важлива її репутація в товаристві, і ніхто напевно не знає, що для неї важливо*» [3, с. 290]. Європейські цінності мадам Оленської не знаходять підтримки серед елітарних кіл. Між ними виникає конфлікт.

Переїхавши до Нью-Йорка, Еллен вирішує оселитися не у фешенебельній південній околиці Мангеттена, а в «богемному» кварталі, «*<...> де мешкали художники, музиканти, літератори і журналісти*» [3, с. 117], тобто у далекому кінці Західної Двадцять третьої вулиці. Арчер характеризує новий район графині як «не з модних» [3, 86]. Для неї ж – це цілком природна атмосфера, адже вона, за його визначенням, походила з тих країн, «*<...> де знайомства з художниками, поетами, романістами, вченими і видатними акторами добивалися не менше, ніж знайомства з герцогами і коронованими особами*» [3, с. 119]. Проте консервативні Мінготти і Велланди не можуть допустити, щоб одна з них компрометувала себе життям у кварталі, населеному «*літературною братією*» [3, с. 120]. При цьому, як гадає Ньюланд, «*її родичів хвилювали, звичайно, не уявні або реальні небезпеки, а навколишня убогість*» [3, с. 120]. Тиск оточуючих настільки сильний, що, врешті, мадам Оленська змушена переїхати. Зазначимо, що клан Мінготтів і Велландів взагалі не схвалював її ідею повернутися до США. Не зважаючи на те, що до них долітали чутки про непристойну поведінку графа Оленського та його непевну репутацію, побутувало переконання: «*порядним жінкам, хоч би як з ними поводитися, ніколи б не спало на думку вимагати подібного права. Тільки великодушні чоловіки <...> у палу суперечки могли «подарувати» їм цю свободу*» [3, с. 52]. До того ж самолюбство рідні тишив той факт, що їхня «*<...> небога все ще залишається дружиною графа*» [3, с. 184].

Необізнаність Еллен з американськими звичаями проявляється і в більш повсякденних речах. Наприклад, Нью-Йорк довго обговорює «*<...> фасон темно-синьої оксамитової сукні, вище талії підперезаної поясом з великою старомодною пряжкою*» [3, с. 13], яку графиня одягла в Оперу. Для місцевих світських людей ця сукня була «*<...> зовсім проста і пряма, мов нічна сорочка*» [3, с. 47]. Ба більше, всі пам'ятають, як у вісімнадцять років, тобто дванадцять років тому, героїня «*<...> прийшла на свій перший бал у чорній сукні*» [3, с. 164]. Еллен також закидають скандальну поведінку після візиту до «вульгарної» місіс Стразерс, де «*курили і пили шампанське*»

[3, с. 102], оскільки «<...> графиня Оленська народилася в Нью-Йорку, і їй слід було б мати хоча б якусь повагу до <...> товариства» [3, с. 103].

Загалом, показуючи відмінності між американськими та європейськими цінностями, Едіт Вортон характеризує перші як провінційні. Такий висновок можна зробити зі слів старої Кетрін Мінготт: «Особисто мені здається, що Еллен просто втомилася від нашої нудьги. <...> І я не звинувачую її. <...> Не скажу, що сім'я з цим згодна: вони думають, що П'ята авеню – рай земний і до того ж Рю де ла Пе» [3, с. 365]. Еллен критично ставиться до наявних звичаїв. Вона називає американське наслідування традицій «сліпим» і ставить Арчеру риторичне запитання: «Чи варто було відкривати Америку тільки для того, щоб побудувати тут точну копію англійського лицемірства? <...> Думаєте, Христофор Колумб став би затівати увесь цей клопіт заради того, щоб побувати в Опері в ложі родини Селфрідж Меррі?» [3, с. 268].

Через свою екстравагантність Еллен наче випадає за межі загального часопростору, «населеного» людьми, схожими між собою, «<...> мов паперові фігурки, вирізані з одного аркуша. <...> ніби візерунок, намальований на стіні за трафаретом» [3, с. 96]. Внаслідок її впливу навіть Ньюланду Арчеру «<...> здавалося, що він заблукав у нетрях простору і часу» [3, с. 256]. Він міг на деякий час забути, що Нью-Йорк «<...> був великим містом, а Мей Велланд – найвродливішою дівчиною з усіх, які мешкають у ньому» [3, с. 93]. Однак, не зважаючи на те, що графиня Оленська є носієм більш прогресивних ідей, які отримують часткову перемогу в останній главі, вона сама не може протистояти старомодному оточенню, оскільки «<...> всі разом вони представляли Нью-Йорк» [3, с. 12].

Отже, особливості часопростору в романі Едіт Вортон «Епоха невинності» зумовлюються філософією натуралізму. Часопростір твору є замкнений у межах свідомості протагоніста Ньюланда Арчера, що показується як «продукт» середовища, спадковості та виховання. Центральне місце займає категорія часу. Вона реалізується через ставлення протагоніста до пунктуальності й організації власного дня, а також через його відношення до минулого, теперішнього й майбутнього. Категорії простору відводиться другорядна роль. Художній простір роману є реальний. З розвитком подій прослідковується його рух від замкненості до відкритості. В основу роману Едіт Вортон «Епоха невинності» закладена просторова модель, у якій відносно ліберальна Європа протиставляється консервативним США. Гадаємо, що проблема часопростору у творчості Едіт Вортон може стати плідною основою для подальших досліджень.

Література:

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. Львів, 2001. 633 с.
2. Бахтин М.М. Форми времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике. Infolio: Электронная библиотека. URL: <http://www.infoliolib.info/philol/bahtin/hronmain.html> (дата звернення 05.06.2018 р.).
3. Вортон Е. Епоха невинности. Харків, 2016. 400 с.
4. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. Трактаты, статьи, эссе / Сост., общ. ред. и вступит. ст. Г.К. Косикова. Москва, 1987. 512 с.
5. Ингарден Р. Книжечка о человеке. Москва, 2010. 208 с.
6. Коркішко В.О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. № 23. С. 388–395.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. Библиотека Гумер. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotman/_Index.php (дата звернення 05.06.2018 р.).

Анотація

Х. БІЛИНСЬКА. ЧАСОПРОСТІР РОМАНУ ЕДІТ ВОРТОН «ЕПОХА НЕВИННОСТІ»

У статті розглядаються особливості часопростору роману Едіт Вортон «Епоха невинності». Прослідковано вплив філософії натуралізму на специфіку організації часопростору роману. Проаналізовано категорії часу та простору й досліджено їх взаємодію у творі.

Ключові слова: натуралізм, часопростір, час, простір.

Аннотация

К. БЕЛИНСКАЯ. ХРОНОТОП РОМАНА ЭДИТ УОРТОН «ВЕК НАИВНОСТИ»

В статье рассматриваются особенности хронотопа романа Эдит Уортон «Век наивности». Прослежено влияние философии натурализма на специфику организации хронотопа романа. Проанализированы категории времени и пространства, а также исследовано их взаимодействие в произведении.

Ключевые слова: натурализм, хронотоп, время, пространство.

Summary

KH. BILYNSKA. CHRONOTOPE OF THE NOVEL “THE AGE OF INNOCENCE” BY EDITH WHARTON

The article deals with the peculiarities of the chronotope in the novel “The Age of Innocence” by Edith Wharton. The influence of naturalistic philosophy upon organization of the chronotope in the novel has been traced. The categories of time and space have been analyzed as well as their interaction within the novel.

Key words: naturalism, chronotope, time, space.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Національного університету
«Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ В РОМАНІ МІШЕЛЯ ТУРНЬЄ «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ»

Роман Мішеля Турн'є «Вільшаний король» дослідники найчастіше відносять до неоміфологічної прози, ґрунтуючи свої спостереження на визначальній ролі у художньо-змістовій структурі твору скандинавської легенди про лицаря Олуфа і його спокусницю, доньку Царя ельфів. Свого часу ця легенда була трансформована Й.В. Ґюте у баладу про Вільшаного короля, яка й стала відправною точкою для численних художніх переробок та інтерпретацій. Не менш суттєву роль у романі Турн'є відіграє і християнська історія про Святого Христофора, яким став велетень-відлюдник Репрев після того, як переніс Христа-дитину через річку і відчув на собі весь тягар взятих ним на себе людських гріхів. Турн'є спирається на ці два претексти й оригінально реміфологізує їх, вдаючись до характерних для постмодерної прози наративних прийомів ускладнення тексту.

На відміну від абсолютної більшості досліджень роману Турн'є, в яких основна увага приділяється проблематиці твору в його неоміфологічній проекції, у пропонованій розвідці ставиться мета виявити своєрідність художньої структури «Вільшаного короля», зокрема наративної організації тексту, яка є важливим засобом розкриття ідейно-художнього змісту твору, наповнення його амбівалентними мотивами із семантикою двійництва й інверсійності, одержимості й покликання, невинності й гріховності.

Окремі аспекти художньої, поперед усього жанрової, своєрідності творів Мішеля Турн'є і, зокрема, роману «Вільшаний король» порушувалися в працях французьких дослідників А. Булум'є [7], М. Маросварі [8], Ф. Мерльє [9], а також у дисертації української дослідниці Людмили Зани [4]. Так, у монографії «Мішель Турн'є. Міфологічний роман» її авторка А. Булум'є, відзначаючи істотний вплив на письменника антрополого-етнографічної філософії К. Леві-Строса і, зокрема, книжки «Елементарні структури спорідненості», застосовує розроблений цим дослідником принцип бриколажу щодо міфологічної образності в романі [7, с. 125] й аналізує такі міфообрази автора, як близнюки, людоджер, гермафродит. Як добре відомо, ідеї Леві-Стросса мали значний вплив на новітню літературу, особливо його теорія нового, так званого «універсального» гуманізму, що вимагає виходити не з себе, а ставити світ вище життя, життя вище людини, а повагу до інших істот – вище любові до власної людини. Висновки А. Булум'є про поліфонізм, параболічність, міфологічний вимір часопростору та іменування в першому романі Турн'є сформували основу для подальших студій цього твору як роману-міфу. Однак проблеми наративної організації досі не потрапляли в центр дослідницьких спостережень.

Своєрідність художньої інтерпретації легендарно-міфологічного матеріалу у цьому творі визначається тим, що його текст практично не містить відповідних інтертекстуальних включень чи навіть експліцитно виражених відсилань до того чи того міфу. Виняток складає назва твору (в оригіналі французькою *Le Roi des Aulnes*, дослівно «Король Вілх», що вказує на версію Ґюте, в оригіналі німецькою *Der Erlkönig*), але оскільки саме цей елемент тексту є його «сильною позицією», він і задає міфологічний вектор прочитання роману. Власне про Вільшаного короля у творі згадується в іншому контексті, коли в Пруських торф'яниках віднаходять останки загиблої людини й професор Кейль, ідеолог гітлерівського расизму, називає її «посланцем із чорної глибини віків» і «квінтесенцією німецької душі» [5, с. 196, 197].

У сюжеті твору Турн'є, події якого розгортаються у Франції і Німеччині напередодні і під час Другої світової війни, Ґютевський мотив викрадення дитини і ролі батька в процесі переслідування їх лісовим царем безпосередньо не втілюється. Натомість він трансформується у виняткову зацікавленість головного героя роману Авеля Тифожа дітьми, пристрасть, що несе на собі очевидні ознаки одержимості й водночас є абсолютно цнотливою. Головному героєві роману однаковою мірою властиві невинність і монструозність, милосердя й людоджерство, чистота й запламованість, ніжність і жорстокість. Тому важко погодитися з думкою про те, що роман побудовано за схемою бінарних опозицій, а «аналіз міфологеми лісного царя, метафоричного і міфологічного образу людоджера, феномена двійництва проводиться саме за принципом протиставлень...» [1, с. 99]. Скоріше у творі має місце не протиставлення, а переплетення протилежних сутностей за принципом амбівалентності, тобто їх функціонування у форматі нерозривного, синкретичного взаємозв'язку.

Ця домінанта амбівалентності найбільшою мірою відповідає загальним принципам поетики М. Турн'є, що ґрунтується на відповідних власне міфологічній образності засновках: синкретизмі реально-достовірного й умовно-символічного, антропоморфізації, розподібненні метафоричних структур у буквально-уподібнення (деметафоризація), насиченні мовлення такими елементами, що не просто апелюють до емоційно-чуттєвої сфери, але безпосередньо втілюють конкретно-чуттєве, перцептивне сприйняття дійсності, в якому наявне лише видиме й відчутне, а абстрактні поняття чи ментальні процеси передаються через фізичні параметри.

Мотив форії-ноші (форії-носіння) з легенди про Святого Христофора є наскрізним для роману. Він має низку інтерпретацій як у безособовому наративі, так і в «Нотатках» Авеля Тифожа. Крізь призму цього символічного мотиву прочитуються численні інші ситуації твору, пов'язані з носінням дитини. Започатковується цей наскрізний мотив із моменту, коли в школі (симптоматичною є її назва – «Школа Святого Христофа», тобто Христофора), де навчався малий Авель, його приятель-опікун Нестор одного разу під час гри у вершники взяв його собі на плечі, а потім сказав: «Я й не знав, малюче, що носити на плечах дитину так приємно» [5, с. 51]. Згодом сам Тифож стає навіть зовнішньо подібним до Христофора, зокрема великим зростом, міцною статуєю, схожістю на тварину, позбавлену природної жорстокості.

Мотив форії стає наративним центром роману, у різних варіаціях втілюється на всіх рівнях художньої структури твору й поглиблюється наративними засобами. Як слушно стверджує Філіп де Моне, «образ Форії – це образ матеріальний. Відкидаючи у своїх стосунках із дитиною «легкі дороги, всі прокреслені батьківством або сексом», ні володар, ні коханець, Тифож приєднується до великих форичних героїв усіх часів – Атласа, Геркулеса, Нестора, Христофа, Распутіна, найвеличнішого з усіх, і слідом за Нестором відкриває найвище поклонання чоловіка: носій дитини, чоловік-мати...» [4, с. 385].

Авель Тифож від початку усвідомлює свою манію форії як беззастережно позитивну. Вже в епізоді, коли його звинувачують у звалтуванні дівчинки, він записує у щоденнику: «Бог мені свідок, я ніколи не просив у Нього апокаліпсису! Я велетень лагідний, я нікому не вчинив зла, мене наповнює ніжність...» [5, с. 138] (порівн. в оригіналі: *Dieu m'est témoin que je n'ai jamais prié pour une apocalypse! Je suis un géant doux, inoffensif, assoiffé de tendress* [10]). І справді, Тифожова манія форії, на перший погляд, нікому не зашкоджує, його місія радше жертвна. Однак те, що Тифож фатально підпорядковується течії власного життя й історичного процесу й нібито жодною мірою не усвідомлює колосальної трагедії нацизму, у зловісну практику якого він утягнутий хоча б тим, що вербує дітей до «наполи» (націонал-політичні навчальні заклади, в яких готували німецьких підлітків до участі у війні), постачає їх людоджерів, перетворює його самого на людоджера. Прикметно, що п'ятий розділ роману, в якому це описується, має назву «Людоджер із Кальтенборна», і якщо до цього в романі йшлося про Герінга – «людоджера з Ромінтена» і про Гітлера – «людоджера з Раєнбурга», то Кальтенборнівським людоджером і є сам Тифож. Тобто фактично всі «позитивні» дії Тифожа й усі символічні знаки долі, які він сприймав як благодійні, обертаються своєю протилежністю.

У суб'єктивному сенсі позитивне ставлення Тифожа до дітей під час війни, коли він опиняється в Кальтенборнівській наполі, набуває інверсивності, адже він стає мимовільним організатором принесення їх у жертву молоді-фіурерів. Саме в цьому сенсі Тифож і є Вільшаним королем, тому матері з навколишніх сіл і прозивають його Людоджером. У фіналі роману така зловісна роль Тифожа ще раз змінюється на прямо протилежну, коли він виносить з палаючого замку єврейського хлопчика Єфраїма («зороносну дитину»), і набуває символічного статусу Спасителя світу (останній розділ твору має промовисту назву «Астрофор» – «той, що несе зірку»). Та й тут ситуація не є такою однозначною, адже, як очевидно з останніх фраз твору, і Тифож, і Єфраїм гинуть у болоті. Відтак символіка форії отримує в романі амбівалентне значення.

Амбівалентність проблематики і поетики роману експліцитно відбивається в його наративній структурі. Текст твору організовано у подвійній наративній перспективі: історія Авеля Тифожа викладена і ним самим у щоденнику, що має назву «Зловісні нотатки Авеля Тифожа» (в українському перекладі – «Нотатки лівої руки», в оригіналі – «*Écrits sinistres d'Abel Tiffauges*»), і безособовим наратором, у розповіді якого головний персонаж Тифож представлений поглядом зовні (так звана «зовнішня фокалізація» [6, с. 113]).

Показово, що такий наративний розподіл витримується в тексті нібито не послідовно. Перша частина твору – це повністю текст, приписуваний персонажеві; у другому, третьому і четвертому розділах розповідь веде безособовий наратор, а в п'ятому й шостому розділах наративна перспектива по чергово змінюється. Причому Тифож повертається до своїх нотаток саме тоді, коли він потрапляє до школи національно-політичної підготовки німецької молоді («напола») в Кальтенборні й у його житті знову виникає гіпотетична можливість для втілення своєї ідеї-фікс щодо носіння дитини. І якраз у таборі наполи герой сповнюється впевненістю у винятковій значущості своєї місії, що постійно осмислюється й акцентується в інтроспективному наративному викладі. Ось як Тифож оцінює інверсійне співвідношення дитини і дорослого, що відкривається для нього з війною: «Трагедія полягає в тому, що повернутися в дитинство неможливо. Дорослий знову бере до рук свої дитячі забавки, але він уже втратив інстинкт і фантазію, які наділяли їх їхнім первісним значенням. У його грубих руках вони набувають страхітливих пропорцій, стають злоякісними пухлинами, що пожирають людську плоть і кров. Смертоносна *серйозність* дорослого *замінює* іграшкову *серйозність* дитини, яку вона мавпує, тобто стає її інверсією...» [5, с. 300; курсив автора роману. – Б.К.].

Натомість безособовий наратор, який має можливість коригувати точку зору персонажа, постійно виявляє зворотний бік ситуації, водночас залишаючись насамперед «постачальником» об'єктивної інформації, напр.: «На другому тижні липня вибухнула гроза рідкісної сили, яка завдала великої шкоди навколишній місцевості й мало не закінчилася трагедією для Кальтенборна...» [5, с. 301], або ж проникаючи у недоступні для протагоніста сфери, як-от свідомість того чи того персонажа твору, з яким Тифож безпосередньо не спілкується. Показовим прикладом може бути епізод, у якому наративна перспектива спочатку орієнтована на начальника наполи Рауфайзена, а потім інформація об'єктивізується наратором: «Рауфайзена давно цікавило, чого хоче Командор від Тифожа, коли той терміново його викликав і затримував у себе іноді на кілька годин. Гідність перешкоджала йому запитати про це у француза, а відчуття ієрархії не дало змогу вимагати пояснень від генерала. А правда полягала в тому, що...» [5, с. 309].

Відмінним є і спосіб викладу матеріалу у розділах з різним типом нарації. Якщо перший розділ твору характеризується дискретністю часу, оскільки в нотатках персонажа розповідь про його теперішнє життя чергується зі спогадами про дитинство у школі святого Христофора, то інші розділи відтворюють події Другої світової війни згідно з принципами хронікально-послідовної розповіді. Відповідно через щоденниковий спосіб вираження дій героя фабульний елемент частин з першоособовою нарацією дещо послаблений, оскільки переважає не розповідна, а рефлексійна стратегія.

Знаменно, що поступово «Зловісні нотатки» Авеля Тифожа займають усе більше місця в тексті, змінюється також їх зміст і наповненість рефлексією. Все більше Тифожа захоплює двоїстість усіх символів, які його оточують, і насамперед – феномена форії-носіння. Ось один із його висновків: «Дивовижною є двозначність форії, яка хоче, щоб ти володів і підкоряв тією самою мірою, якою ти спроможний підкорятися й зрікатися самого себе!» [5, с. 338].

Окрім двох зазначених наративних перспектив, у романі є ще декілька експліцитно втілених точок зору. Одна з них належить штурбанфюрерові СС Стефанові Рауфайзену, який фактично здійснював керівництво наполою і запровадив у ній сувору дисципліну як для тридцятьох учителів школи і півсотні солдатів та унтер-офіцерів, так і для чотирьохсот учнів. У його розповіді експлікується історія нацистського руху і, зокрема його участь у першому конгресі нацистської молоді у жовтні 1932 року, а через неї опосередковано осмислюються причини залучення до нацистської ідеології самих широких верств населення Німеччини.

Окремий наративний шар роману складають розповіді хлопчика Єфраїма про жахіття німецьких концтаборів, в організації діяльності яких Тифож несподівано і з великою прикрістю для себе вбачає подібність до того, що мало місце у його власному житті: «він бачив перед собою світ, який віддзеркалював його власний із моторошною достеменністю, хоч із протилежними знаками» [5, с. 362].

З появою Єфраїма в житті Тифожа ідея форії знову заволодіває ним; тепер вона усвідомлюється ним як рятівна місія, якій, однак, не судилося здійснитися. Втім остання фраза роману має багатозначний вимір, адже, востаннє піднявши погляд на Єфраїма, Тифож бачить не його, а лише «шестикутну золоту зірку» в небі, що може бути інтерпретовано як символічна метаморфоза «зореносної дитини».

Таким чином, наративна організація тексту в романі М. Турньє «Вільшаний король» відіграє важливу роль у вираженні авторської ідеї про трагічну двоїстість людського життя. Мотив форії (носіння), будучи ідейно-сюжетним центром роману, у різних варіаціях втілюється на всіх рівнях художньої структури твору, поглиблюється за рахунок подвійної наративної перспективи й у такий спосіб виявляє свою амбівалентну сутність рятуння й загибелі.

Література:

1. Василенко Е.А. Реконструкция мифа в романе Мишеля Турньє «Лесной царь». Вестник РУДН. Серия «Литературоведение, журналистика». 2016. № 4. С. 89–101.
2. Зана Л.Ю. Жанрова специфіка романної прози Мішеля Турньє: дис. ... канд. філол. наук; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2012. 212 с.
3. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва: Наука, 1976. 408 с.
4. Моне Ф. Авель Тифож і материнське покликання чоловіка. Вільшаний король Турньє М. Київ: Вид-во Жупанського, 2011. С. 381–393.
5. Турньє М. Вільшаний король. Роман / з фр. пер. В. Шовкун; післямова Філіпа де Моне. Київ: Вид-во Жупанського, 2011. 393 с.
6. Шмид В. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
7. Bouloumie A. Michel Tournier: Le roman mythologique suivi de questions a Michel Tournier. Paris: Libr. Jose Corti, 1988. 278 p.
8. Marosvari M. Le personnage Tournierien en quete de son double. Acta Litteraria Acad. Sci. Hung. XXXII/1-2. 1990. P. 109–116.
9. Merllié F. Michel Tournier. Paris: Belfond, 1988. 172 p.
10. Tournier M. Le Roi des Aulnes. URL: <http://f2.s.hjfile.cn/file/201601/201601195044508362.pdf> (дата звернення: 20.04.2018).

Анотація

Б. КУШКА. ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ В РОМАНІ МІШЕЛЯ ТУРНЬЄ «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ»

У статті досліджуються особливості наративної структури в романі Мішеля Турньє «Вільшаний король». Особлива увага приділяється функціональному призначенню подвійної наративної перспективи, співвідношенню розповідних планів від першої і від третьої особи. Робиться висновок про важливість наративної організації тексту для вираження авторської ідеї про трагічну двоїстість людського буття.

Ключові слова: міф, неоміф, стильова парадигма, наратор, наративна структура, Мішель Турньє.

Аннотация

**Б. КУШКА. ОСОБЕННОСТИ НАРРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ
В РОМАНЕ МИШЕЛЯ ТУРНЬЕ «ЛЕСНОЙ ЦАРЬ»**

В статье исследуются особенности нарративной структуры в романе М. Турнье «Лесной царь». Особое внимание уделено функциональному назначению двойной нарративной перспективы, соотношению повествовательных планов от первого и от третьего лица. Делается вывод о важности нарративной организации текста для выражения авторской идеи о трагической двойственности человеческого бытия.

Ключевые слова: миф, неомиф, стилевая парадигма, нарратор, нарративная структура, Мишель Турнье.

Summary

**B. KUSHKA. THE FEATURES OF THE NARRATIVE STRUCTURE
IN MICHEL TOURNIER'S NOVEL "LE ROI DES AULNES"**

The article deals with the specificity of the narrative structure in M. Tournier's novel "Le Roi Des Aulnes". Special attention is paid to the functions of the double narrative perspective, the correlation between the narrative plans from the first person and from the third person. So, the narrative organization of the text is very important means for expressing the author's idea of the tragic duality of human existence.

Key words: myth, neo-myth, stylistic paradigm, narrator, narrative structure, Michel Tournier.

PhD

Associate Professor of the Department
of Foreign Languages with Latin
and Medical Terminology, Ukrainian
Medical Stomatological Academy

NARRATIVE PROJECTIONS OF A MEDICAL RESEARCHER IN ARROWSMITH BY SINCLAIR LEWIS

Medicine and literature are deeply related areas, since they both are focused on diagnostics: medicine aims to detect the pathological conditions of the human body, whereas literature is intended for exposing injustice and disclosing the vices of the society. In all national literatures, there is an unquenchable interest in the literary images of physicians as the representatives of the most humane profession, the vehicles of spiritual and intellectual values of mankind. At the same time, each national literature is the mirror of its society, and therefore it reflects the historical context, the spirit of the age and the nation's unique mindset. A literary image is considered by researchers as “an intellectual and emotional complex in an instant of time” [19, p. 192]. Representations of a literary image in any national literature directly reflect the society's ideas and attitudes toward their real-life prototypes at a certain period of time.

Medical discourse in the world literature is continuously at the center of researchers' attention in Ukraine [1–7] and abroad [8; 9; 13; 15–18]. The aim of the present paper is to explore the features of narrative representation of the physician as a scientist in *Arrowsmith* by Sinclair Lewis (1885–1951). It should be noted, that the novel's topic is deeply rooted in the author's firsthand experience of the physician's profession. As Sinclair Lewis recollected, “A small boy whose memory is of being awakened by his father's talking to a patient, down at the door; of catching 3-A.M. phrases, “Where is the pain? Eh? Well, all right, but you ought to have called me earlier. Peritonitis may have set in”. A small boy who was permitted to peep at anatomical charts and ponderous medical books in *The Office*. Then his brother going off to medical school – gossip of classes, of a summer's internship, of surgery versus general practice. And behind father and brother, a grandfather and uncle, who were doctors too. With such a background, the work and ideals of the doctors have always been more familiar to me than any others, and when I began to write novels (I started my first one just twenty years ago, and the first that was ever published fourteen years ago). I thought of some day having a doctor hero” [18, p. 68]. This ambition was partially satisfied in Dr. Kennicot of *Main Street*, however, he was not the main character, and Lewis “desired to portray a more significant medico than Kennicot – one who could get beneath routine practice into the *scientific foundation of medicine* – one who should immensely affect all life” [18, p. 68].

Arrowsmith (1925) features a literary image of the physician who tries to resist the commercialism in medical science. In fact, the novel foregrounds a range of qualities and competencies that are essential for a medical professional, such as the ability to conduct researches and adhere to continuous self-education [14]. In particular, the omniscient third-person narrator constantly emphasizes the hero's aspiration for research and discovery.

It is necessary to remark that the novel predicted numerous problems that affect today's medicine, such as “the competing needs and goals of clinicians and medical scientists; commercial interests of pharmaceutical companies developing new medications and vaccines versus the need to seek for scientific truth; political and social difficulties in developing programs for protecting a community's public health” [11, p. 372]. Furthermore, the researchers observe that *Arrowsmith's* professional biography is not only a record of progress of “a confused and easily misled young man toward emotional and intellectual fulfillment”, but also “the recapitulation of the development of medicine in the United States” [11, p. 49]. Moreover, *Arrowsmith* is the iconic novel that heralded and popularized the concepts of controlled clinical trials and evidence-based medicine [12].

Martin Arrowsmith is a brilliant researcher who aspires to work for the public good, to help humanity and make the world a better place. As C. Rosenberg remarks, the protagonist “is a new kind of hero, one appropriate to twentieth-century America. Yet Arrowsmith is quite obviously a hero not of deeds, but of the spirit” [18, p. 47]. At some point, the physician is distracted from his path towards the commercial side of research. In fact, *Arrowsmith* is a story of moral and spiritual journey, the hero's eventual return to himself, and his “stumbling quest for personal integrity” [18, p. 47].

The novel prioritizes the key role of the physician's continuing self-education, “Doctor, do you find it hard to keep up with medical developments? – No. Read the medical journals” [11, p. 184]. Indeed, the first narrative representation of the protagonist is captured at the moment of studying, “a boy was reading “Gray's Anatomy. His name was Martin Arrowsmith, of Elk Mills, in the state of Winnemac” (“*Gray's Anatomy*” is a seminal work on human anatomy, originally published in 1858 – Yu.L.) [11, p. 3]. Yet another important idea is the significance of the physician's all-round development: “It was true; he was half-educated <...> he knew nothing of economics, nothing of history, nothing of music or painting” [11, p. 185]. When the protagonist realized these “gaps” in his education, he “came home <...> he fell upon Leora and <...> announced that they were “going to get educated, if it kills us” [11, p. 186]. The physician's competencies also embrace the command of several foreign languages, “... to read a page now and then of scientific *German* or *French*” [11, p. 53]; “He stole occasional evenings for original research or for peering into the stirring worlds of *French* and *German* bacteriological publications” [11, p. 98]; “His idol was Professor Edward <...> Edwards' *knowledge of the history of chemistry was immense*. He could read *Arabic*, and he infuriated his fellow chemists by asserting that the Arabs had anticipated all their researches” [11, p. 12].

The narrative representation of the physician's research activity is characterized by sophisticated similes. In fact, scientific inquiry is equated with poetic inspiration and fascinating travelling: "...he began his first original research – *his first lyric, his first ascent of unexplored mountains*" [11, p. 53]; "To be a scientist is like *being a Goethe*: it is *born in you*" [11, p. 279]; "Martin perceived *new avenues of exciting research*; he stood on a *mountain*, and *unknown valleys, craggy tantalizing paths, were open to his feet*" [11, p. 154]. The physician's research is regarded as "the patient search for truth" [11, p. 361] and "divine curiosity" [11, p. 112], through which a man can approach the God-like sphere of creation. Indeed, research in the novel is interpreted as a specific scientist's religion: "...he prayed then the prayer of the scientist: "God give me unclouded eyes and freedom from haste. God give me a quiet and relentless anger against all pretense and all pretentious work and all work left slack and unfinished. God give me a restlessness whereby I may neither sleep nor accept praise till my observed results equal my calculated results or in pious glee I discover and assault my error. God give me strength not to trust to God!" [11, p. 251].

Arrowsmith as a medical *bildungsroman* (apprenticeship, or "coming-of-age" novel) focuses on maturation and education of a young physician, who acquires experience by "meeting different kinds of people and learning about their different world views" [10, p. 734]. In fact, the life choices of Martin Arrowsmith are significantly influenced by people surrounding him. Professor Max Gottlieb and his disciple Terry Wickett advocate the "pure science" and reject all types of commercialism in medical research. Angus Duer is a typical "social climber"; Clif Clawson is focused exclusively on making profit. Dr. Roscoe Geake, a professor at the university, resembles a salesman rather than a doctor: "Knowledge is the greatest thing in the medical world but it's no good whatever *unless you can sell it*" [11, p. 95]. Arrowsmith starts a private practice and succumbs to medical commercialism. As C. Rosenberg observes, "Journalists and historians inform us that the 1920s were years of intense and aggressive materialism" [18, p. 47].

Eventually, Martin is appalled by the rules of this new world. For instance, he is urged to publish his research for the sake of winning the science's "competition" and getting profit – even if data are not yet well-grounded and reliable. Hence, the hero gradually understands that science should not be a business. Martin's last statement in the novel expresses the hero's readiness to face any challenges on his way in order to seek the "truth" and develop medical science: "I feel as if I were really beginning to work now," said Martin. "This new quinine stuff may prove pretty good. We'll plug along on it for two or three years, and maybe we'll get something permanent – and probably we'll fail!" [11, p. 480].

Thus, *Arrowsmith* by Sinclair Lewis gradually develops the literary image of the protagonist as a true scientist, who eventually finds the right way in both personal and professional terms. The major virtues of the physician's profession, as depicted by the author, are as follows: working for the public good; helping humanity; striving to make the world a better place; rejection of all types of commercialism in medical research; continuing self-education and readiness to face any challenges on one's way to develop medical science; all-round development of a medical practitioner. The narrative representation of the doctor in the novel heralded the modern ideas about the core competencies in medical education, such as the physician's role as not only a practitioner, but also as a scholar with a lifelong commitment to research and discovery.

References:

1. Бандровська О.Т. Ідентичність Іншого в англійському модерністському романі: тіло поза нормою крізь міждисциплінарні підходи. Від бароко до постмодернізму. 2016. Вип. XX. С. 134–140
2. Лисанець Ю.В. Медичний дискурс художньої прози у колі сучасних літературознавчих досліджень. Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХІ столітті: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23–24 березня 2018 р.). Одеса: Південноукраїнська організація "Центр філологічних досліджень", 2018. С. 26–29.
3. Лисанець Ю.В., Коваленко К.Г. Медикалізація як сучасна тенденція англomовного дискурсу. Медична наука в практику охорони здоров'я: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих учених (м. Полтава, 9 грудня 2016 р.). Полтава: ВДНЗУ "УМСА", 2016. С. 122.
4. Ляшкевич П. Дві хвороби святого Валентія. Вісник Львівського університету. Серія «Філологія». 2004. Вип. 35. С. 170–178.
5. Заблоцька К.В. Внесок медиків України в художню літературу ХХ століття. Медицина в художніх образах. Донецьк, 2003. Вип. 2. С. 300–313.
6. Пустовіт В.Ю. Медичний дискурс художньої літератури. Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. 2016. Вип. 7. С. 102–110.
7. Творчий доробок українських письменників-гуманістів / Фоміна Л.В., Скорбач Т.В., Семашко А.А. та ін. Українська професійна мова: історія і сучасність: збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції. Тернопіль: ТДМУ, 2016. С. 68–73.
8. Buscemi N. Diagnosing Narratives: Illness, the Case History, and Victorian Fiction. Iowa City, IA: University of Iowa, 2009.
9. Engelhardt D. Arzt und Patient in der Literatur. Erfahrungen und Perspektiven eines interdisziplinären Seminars an der Universität Heidelberg Heidelberg Jahrbücher. 1981. 25. S. 147–164.
10. Jones A.H. Images of Physicians in Literature: Medical Bildungsromans. The Lancet. 1996. 348. P. 734–736.
11. Lewis S. Arrowsmith. London: Jonathan Cape Ltd, 1926. 480 p.
12. Löwy I. Martin Arrowsmith's Clinical Trial: Scientific Precision and Heroic Medicine. JLL Bulletin: Commentaries on the history of treatment evaluation. 2010. URL: <http://www.jameslindlibrary.org/articles/martin-arrowsmiths-clinical-trial-scientific-precision-and-heroic-medicine/> (дата звернення: 05.06.2018).

13. Markel H. A Book Doctors Can't Close. The New York Times. 2009. 18. August: D5.
14. Morokhovets H.Yu., Lysanets Yu.V. Developing the Professional Competence of Future Doctors in the Instructional Setting of Higher Medical Educational Institutions. Wiadomości Lekarskie. 2017. Tom LXX. № 1. P. 101–104
15. McLellan F. Literature and medicine: physician-writers. The Lancet. 1997. 349 (9051). P. 564–567.
16. Posen S. The Portrayal of the Physician in Non-Medical Literature – favourable portrayals. J R Soc Med. 1993. 86(12). P. 724–728.
17. Posen S. The Doctor in Literature: Satisfaction or Resentment? Abingdon, OX: Radcliffe Publishing, 2005. 298 p.
18. Twentieth Century Interpretations of Arrowsmith: A Collection of Critical Essays / Ed. by Robert J. Griffin. Upper Saddle River: Prentice-Hall, 1968.
19. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.

Анотація

**Ю. ЛИСАНЕЦЬ. НАРАТИВНІ ПРОЕКЦІЇ ЛІКАРЯ-ДОСЛІДНИКА
У РОМАНІ СІНКЛЕРА ЛЬЮІСА «ЕРРОУСМІТ»**

У статті досліджено особливості наративної репрезентації образу лікаря-дослідника у романі Сінклера Льюїса «Ерроусміт». Проаналізовано жанрову специфіку твору як медичного роману виховання. Простежено наративну реалізацію базових компетентностей лікаря у художньому дискурсі. Наголошено на ключовій ролі безперервного науково-дослідницького пошуку як невід'ємної професійної риси лікаря. Відзначено тенденції романтизації й обожествлення наукової діяльності медичного працівника.

Ключові слова: літературно-медичний дискурс, лікар, дослідник, наратив.

Анотация

**Ю. ЛИСАНЕЦ. НАРРАТИВНЫЕ ПРОЕКЦИИ ВРАЧА-ИССЛЕДОВАТЕЛЯ
В РОМАНЕ СИНКЛЕРА ЛЬЮИСА «ЭРРОУСМИТ»**

В статье исследованы особенности нарративной репрезентации образа врача-исследователя в романе Синклера Льюиса «Эрроусмит». Проанализирована жанровая специфика произведения как медицинского романа воспитания. Прослежена нарративная реализация базовых компетенций врача в художественном дискурсе. Отмечена ключевая роль непрерывного научно-исследовательского поиска как неотъемлемой профессиональной черты врача.

Ключевые слова: литературно-медицинский дискурс, врач, исследователь, нарратив.

Summary

**YU. LYSANETS. NARRATIVE PROJECTIONS OF A MEDICAL RESEARCHER
IN ARROWSMITH BY SINCLAIR LEWIS**

The article explores the features of narrative representation of the physician as a medical researcher in Arrowsmith by Sinclair Lewis. The genre specificity of the literary writing as a medical “bildungsroman” has been analyzed. The narrative realization of the basic competencies of the doctor in the literary discourse has been traced. The author emphasizes the key role of continuous research as an integral professional trait of the physician. The tendencies of romantization and deification of research work of a medical professional have been distinguished.

Key words: literary-medical discourse, doctor, researcher, narrative.

**5. Романські, германські
та східні мови**

**5. Романские, германские
и восточные языки**

**5. Romanic, Germanic
and Oriental languages**

докторант кафедри філософії мови,
порівняльного мовознавства та
перекладу
Національного педагогічного
університету
імені М.П. Драгоманова

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗАСОБІВ КОМІЧНОГО ФОНЕТИЧНОГО РІВНЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРІВ)

Категорія комічного являє собою досить різносторонній та неоднорідний феномен через наявність різноманітних підходів до вивчення та аспектів її розгляду. Для сучасної лінгвістичної літератури характерними є різні точки зору на комічне. Аналізоване поняття розглядається як алогічне висловлювання; гра зі змістом; гра слів, каламбур; лінгвоментальна психолінгвістична універсалія, що впливає на побудову гумористичного тексту; певний вид творчості, сутність якого зводиться до свідомого конструювання системи явищ або понять, а також системи слів з метою викликати ефект комічного [6, с. 48]. Розуміння комічного як виду творчості, що відбито в наведеному вище трактуванні, є ключовим у межах нашого дослідження.

Особливо активно проблеми вивчення категорії комічного, його видів, жанрів, прийомів створення, різноманітних образотворчих і виражальних засобів вербалізації мови з метою створення комічного ефекту в різних видах дискурсу стали розроблятися в другій половині XX – початку XXI ст. у роботах: Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Т.В. Булигіної, О. Д. Шмельова, О.А. Земської, О.В. Падучевої, Б.Ю. Нормана, Ю.Б. Борева, В.З. Саннікова, Т.О. Грідіної, С.І. Походні, О.Б. Шонь, В.Я. Проппа, М.Л. Желтухіної, Л.М. Песоріної, А.К. Кутоян, А.Р. Габдулліної, Т.А. Космеди, О.М. Калити, О.Л. Колесніченко, Р. Дж. Олександра, С. Аттарді, Р.Л. Брауна, У. Неша, Л.Г. Келлі, Ж.-Ж. Лесеркля та інших учених. Дослідження в зазначених роботах здійснюються на матеріалі різних мов та у перекладі іншими мовами. Виступаючи засобом вираження авторської позиції й оцінки, специфічна комічна модальність є, за нашими спостереженнями, сутнісною ознакою сучасної англomовної літератури, що і зумовлює актуальність цієї розвідки.

Міркуючи про обсяг категорії комічного, переважна більшість дослідників відзначає її відмежованість від таких суміжних категорій і явищ, як смішне, веселе, сміх, дотепність. Зміст категорії комічного становить сукупність її варіантів. У нашому разі ми виходимо з того, що категорія комічного являє собою родовий термін і включає такі змістовні види: гумор, іронію, сатиру, сарказм і чорний гумор.

Матеріалом нашого дослідження слугують англomовні прозові твори малих форм найвидатніших письменників сучасної літератури: Кевіна Баррі (1969), що входять до збірки оповідань «Темрява вкриває острів» (“Dark Lies the Island”) [12], та Мюріел Спарк (1918–2006), що входять до збірки оповідань «На публіку. Оповідання» (“The Public Image. Stories”) [9].

Мета статті – проаналізувати мовностилістичні засоби вираження комічного ефекту на фонетичному рівні.

Нині залежно від глибини проникнення в зміст художнього тексту (дискурсу) і від обсягу врахування літературознавчого аналізу розрізняють три види лінгвістичного аналізу: 1) лінгвістичне коментування; 2) повний порівневий і частковий лінгвістичний аналіз; 3) лінгвопоетичний розбір тексту [2, с. 228]. Методика рівневого аналізу прозового твору, на нашу думку, не втратила своєї важливості й на сучасному етапі філологічного знання.

Рівневий (порівневий) лінгвістичний (лінгвопоетичний) аналіз художнього тексту (дискурсу) найдоречніше застосовувати в тому разі, коли вже за поверхневого знайомства з прозовим твором зрозуміло, який (які) з рівнів прозового мовлення бере участь (беруть участь) у натуральному вираженні естетичної функції найбільш виразно і багатогранно: саме з нього (з них) і слід починати розгляд художньо-естетичної своєрідності твору словесної творчості [5, с. 3]. Текстова реалізація різновидів комічного відбувається за рахунок сукупності мовностилістичних засобів його вираження на певних мовленнєвих рівнях (фонетичному, графічному, морфологічному, словотвірному, лексико-семантичному, фразеологічному, синтаксичному, стилістичному, концептуалізуючому) або їх перетині як у структурі авторської оповіді, так і в мовленні персонажів.

Зупинимося більш детально на *фонетичному* рівні, що в аналізованих творах потенційно набуває самостійної художньої значимості. До авторських фонетичних засобів, що підвищують експресивність мовлення, його естетичний та емоційний вплив, належать, по-перше, звуконаслідування.

Звуконаслідування, або ономатопея (грец. *onomatopöia* – словотворчість) – незмінна частина мови чи клас слів, представлена знаками-імітаторами сприйнятих носіями мови звуків істот і неістот (людей, тварин і їхніх дій, явищ природи, предметів) [7, с. 163]. Наприклад: *bubble n* – дзюрчання, *splash n* – плескіт, *crash n* – тріск, *rustle n* – шелест, *sizzle n* – шипіння (на вогні), *roar n* – гуркіт, *hiss n* – свист, *twitter n* – щебетання, *pop n* – ляскіт, *flor n* – падіння у воду плиском, *babble n* – базікання, *giggle n* – хихикання, *whistle n* – свист, *zoom v* – гудіти, *buzz v* – дзижчати, *putt v* – муркотати, *swish v* – шарудіти, *burble v* – бурмотати, *bang v* – грюкати, *cuckoo v* – кувати тощо. Багато слів, як видно, своїм фонетичним виглядом імітують звучання навколишнього середовища. Використання таких засобів мови, як ономатопея/ономатопії є простішим випадком звукообразуваності.

Ще з часів Платона існують суперечливі погляди на природу першої людської мови як такої, що схильна до наслідування. Зарубіжний учений К. Уельс наголошує на недостатній увазі, яку приділяють мовознавці вивченню

ономатопеї, починаючи з Фердинанда де Соссюра. Це пояснюється тим фактом, що звуконаслідувальні одиниці складають невелику частину лексики, проте вони є такими ж звичними, на думку дослідниці, як і інші слова, оскільки фонематична форма ономатопеї відповідає мовній системі творців-авторів, незважаючи на очевидну універсальність звуконаслідувальної референції: «Linguists nowadays since Saussure pay little attention to onomatopoeic forms, since they comprise but a small part of the lexicon, whose name-reference relationship is characteristically conventional and arbitrary. To some extent, however, onomatopoeic words are as conventional as other words, in that their phonemic shape conforms to the language-system of their coiners, despite the apparent universality of their reference» [10, с. 277].

Статус звуконаслідування в системі частин мови чітко не окреслений. Їх нерідко ототожнюють із вигуками, хоч їхня знакова й функціональна природа зовсім різна. Звуконаслідування можуть функціонувати як окремі речення, формувати предикативну одиницю складного речення, виконувати функцію члена речення (підмета, присудка, додатка, обставинного детермінанта), мають високу словотвірну активність у багатьох мовах. Дослідники виділяють такі типи звуконаслідування: повний і частковий залежно від ступеня подібності звуків істот/неістот; редукований і комбінований залежно від повторюваності звуків; фіксований і варіативний залежно від можливості варіювання знакових імітаторів того самого звука [7, с. 163].

Обов'язковим смисловим критерієм звуконаслідувального слова є образність, оскільки фонетичний склад ономатопеї нагадує предмети й явища – звуки природи, крики тварин, рухи (що супроводжуються будь-яким шумом), мовлення, різні звучання (якими люди виражають свій настрій, волю тощо), які називаються в цих словах: *Oh I know your name for certain, I'd say! Would I have a little guess at it?*

The child giggled.

'I'd say your name could be written on one of these ...'

She showed the sweets and popped one loose [12, с. 34];

'Nip of this lad?' he whispered. 'Greatly medicinal.'

'They do know yer out an' about, yeah?' said Joxie [12, с. 51].

Звуконаслідувальні слова знаходять широке застосування в аналізованих художніх прозових текстах, де вони використовуються для яркого, образного опису об'єктів дійсності, природних явищ, людських емоцій тощо, надаючи гумористичної або іронічної тональності оповіді під час зображення:

– внутрішнього стану героя: *Again that night I hardly slept. I developed this incessant **buzzing** sound in my head. It sounded like I had a broken strip light in there* [12, с. 9];

– природної стихії: *Even yet the rain **hammered** down on my old hotel at Killary. I opened the bar, and the locals weren't shy about stepping up to it* [12, с. 18];

– транспортних засобів: *The **beeps** and the **hissing**, the carriages are sealed, and the Dublin train heads off for Connolly station, but Donie's train does not yet move* [12, с. 20];

– батьківського ставлення до дитини: *In a chorus of **cooings** the matter was smoothed over, and Ernestine and Kit were gratefully thanked for coming to the aid of a small child in distress* [12, с. 35];

– прогулянки пляжем: *Alewards we followed our noses. We walked by the throng of the beach – the **shrieks** of the sun-crazed kids made our stomachs loop. John Mosely nodded towards a smashing row of hand pumps for the casks. Low **whistles** sounded. The landlord, hot-faced and jovial, came through from the hotel's reception* [12, с. 27];

– поведінки дитини: *Held in a firm lock by Kit's steel-wire arms, it was a monstrously **burbling** infant they carried at pace across the car park – their trolley abandoned to the air-conditioned aisle* [12, с. 35];

– розповіді про маніяка: *Before he had even reached the phone in the hallway's nook, she was deep in the pink sofa and in the tale of her Tulsa-bound maniac: he was snacking on innards as he **zoomed** along the blacktop* [12, с. 49];

– манери спілкування: *'Upstairs and downstairs, we give out our **tick-tock** messages, some in a breathless hurry and some in a sky tremble'* [9, с. 249].

У низці випадків експресивне значення може домінувати над предметно-логічним значенням слова. Такі одиниці отримують конкретне предметно-логічне наповнення в певному контексті. Наведений далі фрагмент демонструє глумування та знущання дорослого чоловіка із зовнішністю та поведінкою гієни з «мамчиного сінка» Доні. Звуконаслідувальні лексеми (скрегіт зубів, хриплий крик, слово-примус замовкнути) відбивають жорстоке ставлення фізично сильної людини до слабкої, спробу залякати останнього, надаючи уривку чорно-гумористичну тональність:

*The man grinds and bites with his teeth rapidly – he **gnashes**, and he aims a sharp smile at Donie.*

'Will we go for a walk so?' he says;

*The **screech** is held as a shield against the words. But the man just gently **shushes**.*

'Easy now, honey-child,' he says [12, с. 23].

Звуконаслідувальні одиниці виступають конденсованими описами всієї ситуації. У ролі звуконаслідувального слова в художньому тексті може бути використано будь-яке слово, навіть слово, що не є звуконаслідувальним у своїй основі [3, с. 198]. У такому разі експресивний ефект створюється на звуконаслідувальній основі окремої фонемі: *At that moment there was the loud cracking sound of wood snapping – **shhlaaack!** – which meant that Evan the Head had lain a length of four-be-two along the bottom steps of the stairs and taken a leap at it from the banister* [12, с. 55].

Нерідко ономатопеї використовуються в розмовному мовленні, де вони є твірними основами для повсякденно-знижених одиниць з високим експресивним потенціалом. Опис манери нескінченного поїдання їжі Еоданом за допомогою повтору звуконаслідування *chomping* (чавкання) передає ставлення батька сімнадцятирічної дівчини до хлопця. Ревнощі батька через серйозні стосунки між молодими людьми зображуються в іронічному забарв-

ленні: *All over the house, I felt like I could hear him ... **chomping**? You know sometimes, in a plane, when your ears are weird, and they flip out the food trays, and you chew, and you can hear the jaw motions of your own mastication in a loud, amped, massively unpleasant way? It was like I was hearing that all over the house –*
Aodhan!

Chomping! [12, с. 8].

На фонетичному рівні спостерігаємо також функціонування авторських, індивідуально створених письменниками, зразків звуконаслідування, що не зафіксовані нами в тлумачному словнику сучасної англійської мови [11]: *Then away we were into our merciless **hacking-hecking** laughter again; Then **hac-hec-hoo**, we shrieked into the hot Borderland afternoon; Kathleen screamed and I screamed although I think we knew there was no mouse. But this gave us an extra session of squalling **hee-hoo's** [9, с. 179–180]; Aodhan had gone home, and I could hear the **thunk, shlank, whumpf** of her music from upstairs, and Saoirse had gone into her keeping-an-eye-on-me mode; she was all concerned and hand-holdy now [12, с. 9].*

Оказіональний складний прикметник *hacking-hecking*, що входить до складу словосполучення *нестримний речим* (*hacking-hecking laughter*), є заснованим на звуконаслідуванні: перший елемент *hacking* зустрічається в сполученні *hacking cough* – хахикання [11], другий компонент є неологізмом, утвореним за подібністю звучання до першого. Звуконаслідувальні okazіональні іменники *hac-hec-hoo* та *hee-hoo's* (де –*s* має значення множинності, а не присвійності) вживаються на позначення пронизливої реготні, що супроводжується вищанням і воланням. Звуконаслідувальні неологізми *thunk, shlank, whumpf* передають сприйняття почуті героєм музики як стукоту, грюкоту, крику.

У наступних фрагментах повтор звуконаслідувальних одиниць сприяє відбиттю певної позитивно-гумористичної, заспокійливої, розслаблюючої атмосфери і надає благозвучності висловлюванням. Наприклад, повтор імені головного героя створює ефект відлуння тикання годинника: *As the four visitors rose to leave, he mused, “Why the charming pearly orphan, Pepita, in the spare room, would not know how to say the word ‘professor’. All she can say is ‘Ticky, Ticky, Ticky’. All day long she says, ‘Ticky, Ticky, Ticky’, to me” [9, с. 249];* повтор шуму хвиль передає стан океану: *And the ocean turned out to **gibber** rather than **murmur**. **Gibber gibber – whoosh. Gibber gibber – whoosh** [12, с. 13].*

Наступним за вживанням засобом фонетичного рівні є паронимія (від гр. *para* – поряд, *onomazo* – називаю), або паронімія, що будується на навмисному зближенні слів, подібних за звучанням, мовних чи контекстуальних паронімів із випадковим збігом звуків [7, с. 448]. Паронимія служить для увиразнення мовлення, створення комічних ефектів, надання тексту експресивності, привернення уваги читача до повідомлюваної інформації.

У наведеному за приклад фрагменті паронимія загострює образні асоціації поведінки птахів з мультфільму, що відтворюють пестощі молодої пари, викликаючи тим самим добродушний сміх у читача: *‘Kiss-me-quick kiss-me-quick, she said it in a duck’s voice from a cartoon and I pecked her on the cheek, really quickly, **peck peck peck**, and I nuzzled the **nape of her neck** – she squealed [12, с. 57].*

Простежуємо використання паронимії і в зазначеному нижче уривку, де описуються розваги компанії підлітків на сніп сина та наводяться веселі коментарі друзів щодо знаходження героїнею голки: *When everyone had recovered George said, “She **put in her thumb and pulled out a plum**”. Then away we were into our merciless **hacking-hecking** laughter again [9, с. 179].*

Зауважимо, що вислів *put in one’s thumb and pulled out a plum* є алюзією на відому дитячу англійську пісню, в якій герою одразу щастить витягнути з різдвяного пирога сливу:

*Little Jack Horner
Sat in the corner,
Eating a Christmas pie;
He **put in his thumb**,
And **pulled out a plum**,
And said, What a good boy am I! [13].*

Таке співзвуччя створює комізм і є одним із інструментів мовної гри, де завдяки натяку підкреслюється риса головної героїні, якою її наділяли оточуючі: завдяки знахідці (голки в копиці сина) друзі вважають її щасливицею, якій все дається в житті легко.

Таким чином, найбільш показовим рівнем за порівневого лінгвістичного аналізу прозового дискурсу є фонетичний. Письменники послуговуються такими продуктивними лінгвостилістичними засобами з метою реалізації гумористичного ефекту, як звуконаслідування та паронимія. Перспектива подальших розвідок полягає в детальшому аналізі мовностилістичних засобів створення комічного ефекту на інших мовленнєвих рівнях під час вивчення своєрідності творчого методу Кевіна Баррі, Мюріел Спарк та інших письменників, чия поетика характеризується прийомами комічного.

Література:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный русский язык: Учебник для вузов. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 с.
2. Данилевская Н.В. Методы лингвостиллистического анализа. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. М.: Флинта: Наука, 2006. С. 221–230.
3. Емельянова О.Н. Звукоподражание. Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева. М.: Флинта: Наука, 2003. С. 197–199.

4. Єфімов Л.П., Ясинецька О.А. Стилiстика англiйської мови i дискурсивний аналіз: учбово-метод. посiб. Вiнниця: НОВА КНИГА, 2004. 240 с.
5. Зайцева И.П. Стихотворение Инны Кабыш «И всяк беспомощен и сир...» (опыт лингвопоэтического анализа). Русская филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. 2016. № 2 (57). С. 3–9.
6. Колесниченко Е.Л. Парадокс в идиостиле М.М. Жванецкого: монография. Днепропетровск: Литограф, 2015. 210 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2006. 716 с.
8. Сковородников А.П. Парономазия. Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева. М.: Флинта: Наука, 2003. С. 453–455.
9. Spark M. The Public Image. Stories. M.: Progress Publishers, 1976. 290 p.
10. Wales Katie. A Dictionary of Stylistics. London, N. Y.: Longman, 1990. 504 p.
11. Электронный словарь ABBYY LINGVO 12 Multilingual Edition. URL: <http://www.lingvo.ru> (дата звернення: 6.06.2018).
12. Barry Kevin. Dark Lies the Island. URL: <https://knigogid.ru/books/403658-dark-lies-the-island/toread> (дата звернення: 6.06.2018).
13. Little Jack Horner by Mother Goose. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/46973/little-jack-horner-56> (дата звернення: 6.06.2018).

Анотація

I. БЛИНОВА. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЗАСОБІВ КОМІЧНОГО ФОНЕТИЧНОГО РІВНЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТВОРІВ)

Стаття присвячена дослідженню ролі фонетичного рівня за порівняльного лінгвістичного аналізу прозового дискурсу. Охарактеризовано статус категорії комічного у сучасній науковій парадигмі. Виокремлено різновиди категорії комічного. Проаналізовано типові випадки вживання фонетичних засобів реалізації комічного ефекту.

Ключові слова: комічне, фонетичний рівень, звуконаслідування, парономазія, художній прозовий дискурс.

Аннотация

И. БЛИНОВА. РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СРЕДСТВ КОМИЧЕСКОГО ФОНЕТИЧЕСКОГО УРОВНЯ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ)

Статья посвящена исследованию роли фонетического уровня при поуровневом лингвистическом анализе прозаического дискурса. Охарактеризован статус категории комического в современной научной парадигме. Выделены разновидности категории комического. Проанализированы типичные случаи употребления фонетических средств реализации комического эффекта.

Ключевые слова: комическое, фонетический уровень, звукоподражание, парономазия, художественный прозаический дискурс.

Summary

I. BLYNOVA. COMIC MEANS REPRESENTATION ON A PHONETIC LEVEL (ON THE MATERIAL OF THE MODERN ENGLISH STORIES)

The article deals with the study of the phonetic level role in the levelled linguistic analysis of the prose discourse. The comic category status in the modern scientific paradigm has been characterized. The varieties of comic category have been singled out. The typical cases of the phonetic means usage for a comic effect realizing have been analyzed.

Key words: comic category, phonetic level, onomatopoeia, paronomasia, belles-lettres prose discourse.

УДК 811.112

Ю. Бунтурі

старший викладач кафедри
інтелектуальних комп'ютерних
систем
Харківського політехнічного
інституту НТУ «ХПІ»

Т. Полянська

асистент кафедри
інтелектуальних комп'ютерних
систем
Харківського політехнічного
інституту НТУ «ХПІ»

С. Ніконов

старший викладач кафедри
інтелектуальних комп'ютерних
систем
Харківського політехнічного
інституту НТУ «ХПІ»

Н. Лутай

старший викладач кафедри
інтелектуальних комп'ютерних
систем
Харківського політехнічного
інституту НТУ «ХПІ»

ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Плідна історія дослідження процесу запозичення як одного з найважливіших джерел збагачення словникового складу мови має низку здобутків у вітчизняних та зарубіжних наукових працях. Проте особливості запозичень у сучасній німецькій мові з огляду на сфери та новітні тенденції в царині пропонованої проблематики позиціонуються перспективним об'єктом наукового пошуку. Актуальність дослідження визначається зростаючим інтересом мовознавців до досліджень, присвячених інтернаціональному аспекту значення лексичних одиниць. Об'єктом пропонованого дослідження є лексичні одиниці, які розширюють словниковий склад німецької мови шляхом запозичення з різних мов. Предмет пропонованого наукового пошуку полягає у дослідженні основних сучасних тенденцій у межах досліджуваної проблематики та огляді найбільш поширених сфер, в яких процес запозичення здійснюється найбільш інтенсивно.

У численних здобутках дослідників Ш. Баллі, Р. Будагова, В. Гака, Г. Дружина, Л. Єфремова, В. Кьонінга, О. Мороховського, М. Степанова, Р. Теллінга, А. Бауманна, Г. Глюка, Т. Гостюк, Р. Келлера, С. Мангушева, П. Полленца широким спектром відзначаються дослідження причин запозичень.

Метою цієї статті є аналіз процесу запозичення та визначення їх ролі в сучасній німецькій мові.

Варто розпочати з того, що аналіз конкретного мовного матеріалу демонструє беззаперечний факт – стійкість та високу частотність використання експлікують ті іншомовні лексеми, які запозичуються в мову разом з новими поняттями [1, с. 301]. У такому контексті зауважуються переважно ті випадки, в яких один з народів перебуває на вищому ступені економічного розвитку, технічного процесу чи рівня культури. Саме таким чином можна пояснити ранні лексичні запозичення з латинської мови, що відносяться до першого століття нашої ери, коли германці познайомилися з більш високою технікою будівництва у римлян та предметами, що не були відомими в побуті та життєдіяльності германців. Як результат ці лексеми міцно інтегрувалися в словниковий склад німецької мови. Це загальновідомі слова, запозичені з латинської мови, напр.: *Mauer* (murus), *Ziegel* (tegula), *Kalk* (calcem), *Pforte* (porta), *Fenster* (fenestra), *Keller* (cellarium), *Straße* (strata), *Meile* (milia), *Wall* (vallum), *Küche* (coquina), *Kessel* (catinus), *Wein* (vinum), *Kohl* (caulis), *Kirsche* (ceresia), *Pfeffer* (piper) тощо [3, с. 43–45].

Розвідки процесу запозичення у діяхронії демонструють також аналогічну картину численних запозичень з латинської та частково грецької мов, що прийшли в німецьку мову в основному протягом VII – XI століть у зв'язку з прийняттям християнства і розвитком клерикальної та світської освіти. Наприклад: *Kirche* (грецьк. Kyriaké), *Bischof* (грецьк. Episcopos), *Engel* (грецьк. Ángelos), *Teufel* (грецьк. Diábolos), *Kloster* (claustrum), *Mönch* (monachus), *Note* (nota) тощо [3, с. 46].

Якщо ж розглянути більш пізні періоди лексичних запозичень, то вплив, наприклад, Французької буржуазної революції кінця XVIII століття позначився на тому, що в німецьку мову були запозичені і вкоренилися в ній багато слів, які отримали інтернаціональне поширення: *liberal*, *Reaktion*, *Propaganda*, *Komitee*, *Emigrant*, *Monarchist* тощо.

Значними стають до кінця XVIII та в XIX столітті лексичні запозичення з англійської мови у зв'язку з тим, що до цього часу все більше відчувається вплив Англії, провідної колоніальної держави, країни передової промисло-

вої техніки. Так, з області техніки запозичуються слова: *Mulemaschine, Ventilator, Koks, Patent, patentieren* та ін.; зі сфери фінансових і торгових взаємин: *Scheck, Banknote, Budget, Export, Import*; зі сфери політичного життя і зовнішньої політики: *Koalition, Kolonisation, Meeting, Opposition, Parlamentarier*; з побуту та інших сфер: *Beefsteak, Roastbeef, Plaid, Brandy, Pony, boxen, Klub* тощо.

Численні французькі запозичення, за словами М.Д. Степанової, на які була багатою мова середньоніжньонімецької лицарської поезії, майже не залишили слідів у словниковому складі німецької мови. Асимілювалися й залишилися в мові лише поодинокі слова, що виражають загальні поняття, наприклад, *tanzen, fein*, водночас маса галліцизмів, що є позначеннями лицарських звичаїв, предметів лицарського одягу, побуту тощо, безслідно зникли з мови зі зникненням лицарського стану [3, с. 47].

Від виду запозичення, коли разом зі словом запозичується й поняття, відрізняються запозичення, де в національну мову входить лише іншомовна оболонка, водночас поняття, яке таким чином виражається, вже існує в національній мові. У цьому контексті корисною буде історична довідка про масові лексичні запозичення в XVII столітті в період, який називається істориками *Alamodezeit*, тобто періодом моди на все іноземне, насамперед французьке. Цей період демонструє тенденцію лексичних запозичень із французької мови, які пропонувалися як дублети до німецьких лексем [5, с. 254].

Так, форми звертання в цей період були виключно французькими, наприклад, *Madame, Monsieur*; французькі слова запозичуються для позначення імен спорідненості. Замість німецьких *Vater, Mutter, Oheim, Muhme, Vetter, Base* вживаються французькі *Papa, Mama, Onkel, Tante, Cousin, Cousine*. Замість таких загальноновживаних німецьких слів, як *Vergnügen, schmeicheln, lieblosen*, вживаються французькі *Präsier, karessieren* тощо.

Під час цього дослідження варто згадати також тенденцію, яку спостерігаємо в мові колишньої ФРН, де умови сприяли тому, що в німецьку мову проникла велика кількість англійських і американських слів, особливо американізмів [2, с. 123]: *okey* (= *alles in Ordnung, geht in Ordnung*), *job* (= *Arbeit, Stelle*), *boss* (= *Chef, Besitzer, Wirt*), *shop* (= *Laden*), *boom* (= *Konjunktur*), *cartoon* (= *Karikatur*), *kill* (= *ermorden, töten*) тощо.

Підсумовуючи вищезгадане, зазначаємо, що всі лексичні запозичення можуть бути двох видів. Перший вид має місце у тому разі, коли іншомовні слова запозичуються в тій мовній оболонці, в якій вони існують у своїй рідній мові. Наприклад: нім.: *rar* (франц. *rare*), нім.: *Onkel* (франц. *oncle*) тощо. Мовна оболонка запозиченого слова може надалі асимілюватися стосовно звукового строю національної мови. Ступінь асиміляції при цьому залежить від шляху запозичення. Так, найдавніші запозичення були сприйняті через усне спілкування, тому вони показують повну асиміляцію їх фонетичної і граматичної форм [1, с. 300–301].

Такими, наприклад, є слова: *Kohl* (лат. *caulis*), *Straße* (лат. *strata*), *Tisch* (лат. *diskus*), *Tafel* (лат. *tabula*), *Grenze* (слав. *межа*) тощо. Запозичення пізніших періодів (XVI – XX ст.) відбувалися в основному письмовим шляхом через художню та наукову літературу. Останнє є особливо характерним для термінологічної лексики. Такий шлях запозичення, на нашу думку, веде до більшого збереження форми запозичених слів, отже, лише до часткової асиміляції їх звукової оболонки. Другий вид лексичних запозичень полягає в тому, що запозичуване слово перекладається на відповідний знак. Таким чином, запозичується у такому разі не звукова оболонка слова, а його морфологічна структура й семантична вмотивованість, що передаються засобами сприймаючої мови. Такий вид запозичень носить назву «калька» та позначається термінами *Übersetzungslehnwort* або *Lehnübersetzung*.

Проблемі класифікації словникового складу німецької мови з точки зору його походження, як і проблемі класифікації запозичених слів, у навчальній і науковій літературі відводиться значне місце. Причиною цього є неспроможність традиційної уніфікованої класифікації запозичених слів у німецькій лінгвістиці. У вітчизняній германістиці є також інша класифікація, що враховує не тільки роль запозиченої лексики у словниковому складі німецької мови, але й ступінь асиміляції форми запозичених слів. На відміну від повністю асимільованих слів типу *Mauer, Fenster*, слова типу *Produktion* відносяться до іншомовних слів. Відповідно до цієї класифікації іншомовні слова в німецькій мові поділяються на три групи [5, с. 743]:

- інтернаціональні слова;
- загальноновживана іншомовна лексика;
- маловживана іншомовна лексика.

Найбільш значну й важливу частину іншомовних слів становить інтернаціональна лексика, яка в семантичному плані являє собою суспільно-політичні та науково-технічні терміни. Характерною ознакою інтернаціональних слів є їх словотворча продуктивність.

До загальноновживаної іншомовної лексики у цій класифікації відносяться слова, які за ступенем формальної класифікації наближаються до інтернаціональних. Кількість цих слів відносно невелика. Слів термінологічного характеру в цій лексичній групі значно менше, ніж у групі інтернаціональної лексики. Переважають у цій групі словникові одиниці, що відносяться до різних сфер побуту. Характерним для таких слів з нейтральним стилістичним забарвленням є відсутність у німецькій мові рівнозначних їм синонімів. Третя група в класифікації – маловживана іншомовна лексика – цілком збігається з групою іншомовних слів [4, с. 456–457].

Таким чином, кожна з двох класифікацій запозичених слів ставить своєю метою показати життя запозиченої лексики в сучасній німецькій мові. На нашу думку, друга класифікація більш чітко відображає функціонування іншомовної лексики в складі національної мови.

Серед основних причин запозичень лексем з інших мов вбачаємо також такі:

1) «закон мовної економії», коли в когнітивно-дискурсивній діяльності мовці запозичують такі експресивно-образні одиниці, які здатні найбільш влучно та ефективно замінювати цілі тексти, лаконічно передавати се-

мантику події: *Grand Opening, Kick-off, Bredouille (Mit deiner Frage hast du mich aber ganz schön in die Bredouille gebracht)* [3, с. 50–52];

2) дія в мові закону єдності та боротьби протилежностей. З одного боку, тенденція до узагальнення та синкретизму (неподільності) – рудименти міфологічної свідомості. Це дає змогу іншомовній лексемі або вислову презентувати денотативну ситуацію як гештальт з усіма його атрибутами і функціями, включаючи також і його номінацію. З іншого боку, прагнення до семіозису знаків непрямо-похідної номінації для вираження суб'єктивних, дискурсивно зумовлених смислів: *Je suis Charlie – wir schaffen das; de ne supporte pas les Bleus – ich unterstütze die französische Nationalmannschaft nicht* (в цьому виразі йдеться аж ніяк не про національну французьку збірну, а про синці та інші прояви фізичного насилля стосовно жінок та дітей) [4, с. 52–54];

3) потреба в нових емоційно-експресивних позначеннях уже відомих явищ об'єктивної дійсності: *Glamourladu, Thron (Sessel oder Sofa zu Hause im alltäglichen Leben), Darknet (dunkles Treiben)* usw [4, с. 56–58];

4) лексеми запозичуються для назв реалій та понять, яких раніше не існувало в житті народу: *das Handy* (нім. пропонує лексему *das Händi*); *Bluetooth* (досл. перекл. англ. мовою – блакитний зуб) [4, с. 58–61].

Під час пропонованого наукового пошуку було здійснено спробу виділення популярних сфер, в яких процес запозичення іншомовної лексики відбувається інтенсивно та характеризується підвищеним інтересом у носіїв німецької мови (ми не претендуємо на завершеність цього переліку):

1. Соціосфера: *der Analytiker* (аналітик), *der Programmierer* (програміст), *der Manager, der Leader, der Coach* (консультант), *der Casanova* (казанова), *der Macho* (мачо), *der Womaniser* (вуменайзер), *der Ladykiller* (ледікілер), *das Businesslady* (бізнес-леді), *das Primelady* (прайм-леді);

1.1. Медіасфера: *“Quiz-Show”, “Deal or No Deal (Liebesshow)”, “Hessens härteste Karaoke-show”, “Boxen live im Zweiten”, “Fashion”, der Krimi* (детектив);

2. Техносфера: (або предметна сфера): *das Floppy* (дискета), *die Ceranplatte* (панель зі склокераміки), *die Chips* (чіпи);

3. Біосфера: *der Parmesanregen* (пармезановий дощ);

4. Антропосфера: *das Beckgeschwür* (досл. пухлина від пива марки “Becks”), *der Gössermuskel* (досл. м'яз від пива марки “Gösser”);

5. Сфера абстрактних понять: *die Liebe-pragma, die Liebe-mania* (кохання-прагма (раціональні відносини), кохання-манія).

Ці сфери було виокремлено на матеріалі огляду сучасних лексикографічних джерел та відповідної фахової літератури.

Підсумовуючи результати пропонованого дослідження, варто зауважити, що ця стаття має оглядовий характер та пропонує подальші вектори наукового пошуку, які спрямовані на дослідження запозиченої лексики на матеріалі певного конкретного дискурсивного матеріалу. Перспективним вважаємо також подальше вивчення пропонованих у дослідженні сфер, в яких найбільшою частотністю та популярністю характеризуються запозичені лексичні одиниці.

Література:

1. Лутай Н.В., Бесараб, Т.П., Коновалова В.Б. Письмові навички при вивченні англійської мови як іноземної. Теоретичні перспективи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. 2015. Вип. 53. С. 300–303.
2. Лутай Н.В., Бесараб Т.П. Творчі завдання на заняттях з вивчення англійської мови. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ: МОВА – КУЛЬТУРА – ОСОБИСТІСТЬ: матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 7–8 квітня 2016 р.). Острог, 2016. С.203–206.
3. Burger H. Sprache der Massenmedien. Berlin; New York: Walter de Gruyter 1990. P. 41–62.
4. Duden in zwölf Bänden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 4., neubearbeitete Auflage. Dudenverlag. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich. 2007. B. 7. 969 p.
5. Duden: Auf gut Deutsch. Rechtschreibung, Grammatik und Wortwahl einfach erklärt 2018. Mit Übungen. Dudenverlag – Dortmund; Leipzig; Wien; Zürich. 2017. 969 p.

Анотація

Ю. БУНТУРІ, Т. ПОЛЯНСЬКА, С. НІКОНОВ, Н. ЛУТАЙ. ЗАПОЗИЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті пропонується аналіз процесу запозичення з метою визначення його ролі в сучасній німецькій мові. Аналіз конкретного мовного матеріалу демонструє стійкість та високу частотність використання іншомовної лексики, яка запозичується в мову разом із новими поняттями. Результатами цього наукового пошуку є опис мовних тенденцій у секторі досліджуваної проблематики у фокусі діхронічного ракурсу. Здійснюється опис основних причин запозичень лексем з інших мов та описуються популярні сфери, в яких процес запозичення іншомовної лексики відбувається інтенсивно та характеризується підвищеним інтересом у носіїв німецької мови.

Ключові слова: запозичення, іншомовна лексика, національна мова, сфера запозичення.

Аннотация

**Ю. БУНТУРИ, Т. ПОЛЯНСКАЯ, С. НИКОНОРОВ, Н. ЛУТАЙ. ЗАИМСТВОВАНИЯ
В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье предлагается анализ процесса заимствования с целью определения его роли в современном немецком языке. Анализ конкретного языкового материала демонстрирует устойчивость и высокую частотность использования иноязычной лексики, что заимствуется в язык вместе с новыми понятиями. Результатом данного научного поиска является описание языковых тенденций в секторе исследованной проблематики в фокусе диахронического ракурса. Осуществляется описание основных причин заимствований лексем из других языков, описываются популярные сферы, в которых процесс заимствования иноязычной лексики происходит интенсивно и характеризуется повышенным интересом у носителей немецкого языка.

Ключевые слова: заимствования, иноязычная лексика, национальный язык, сфера заимствования.

Summary

**Y. BUNTURI, T. POLYANSKA, S. NIKONOROV, N. LUTAY. BORROWINGS
IN MODERN GERMAN LANGUAGE**

The research paper suggests an analysis of the borrowing process in order to determine its role in modern German language. The analysis of a specific linguistic material demonstrates the stability and high frequency of using foreign language vocabulary, which is borrowed into the language together with new concepts. The result of this research is a description of the language trends in the sector of the studied problem range in the focus of the perspective diachrony. The main reasons for borrowing lexemes from other languages are described, and popular areas are studied, in which the process of borrowing foreign language vocabulary takes place intensively and is characterized by increased interest of the native speakers of German.

Key words: borrowing, foreign language vocabulary, national language, sphere of borrowing.

*старший викладач кафедри
іноземних мов
Дніпропетровського національного
університету залізничного
транспорту імені академіка
В.А. Лазаряна*

КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ-МЕТАФОР З КОНЦЕПТОМ “HOUSE/HOME”

Необхідність розвитку та розширення економічних зв'язків, просування зони вільної торгівлі, мультинаціональні риси компаній вносять якісні зміни у характер загальнолюдського спілкування. Бізнес має великий вплив на розвиток міжнародних відносин і міжнаціональних контактів. До економічної діяльності залучається суспільство у цілому, його якість життя безпосередньо залежить від можливості оволодіння політичною та економічною інформацією, що вимагає всебічного вивчення та освоєння термінології, яка обслуговує цю наукову галузь.

Сучасна лінгвістична наука спрямована на дослідження когнітивної функції мови, тому особливу цікавість викликають проблеми її семантичної мінливості, зумовленої ситуативним, творчим вживанням мовного знака. Економіка – це та галузь знань людини про світ, де особливо виразно виявляються головні інтереси соціуму, де помітні зміни в суспільній свідомості, ментальності носія мови, де має місце активна мовна динаміка. Усі явища і процеси відбиваються у своєрідних лексичних утвореннях, які являють собою предмет наукового дослідження. У лінгвістиці головним постав розгляд метафори як когнітивного явища, механізм якого широко задіяний у процесах концептуалізації, формуванні семантики похідного слова, терміноутворення і породження дискурсу.

У метафоричному способі утворення економічних термінів метафора виступає як засіб вираження спеціального поняття і служить для передачі знань, асоціюючи спеціальне поняття із загальновідомим, пов'язуючи ці асоціації за зовнішньою подібністю. Оскільки настає новий етап у вивченні процесу метафоризації в термінології, то виникає питання про необхідність проникнення в сутність явищ і дослідити формальний аспект метафори, її терміноутворювальні ресурси, використовувані у створенні метафоричних номінацій, які допомагають виявити універсалії й особливості асоціативних процесів в економічній лексиці англійської мови.

Теоретичною та методологічною основою роботи стали фундаментальні дослідження з когнітивної лінгвістики Дж. Лакоффа, Г. Колшанського, О. Кубрякової; теорії метафори (М. Блек), теорії метафоричного моделювання (А. Баранов, А. Чудинов, Н. Арутюнова, Ю. Караулов та ін.), теорії мовної діяльності і психолінгвістики, представлені працями О. Потебні, Л. Виготського, Н. Жинкіна, О. Леонтьєва тощо.

Проаналізовано низку наукових робіт сучасних вітчизняних дослідників із залученням спеціальних галузей: семантико-когнітивний аналіз метафори мови [4], морфологічний і синтаксичний принципи структурної класифікації метафор у політичному дискурсі [3], метафоричне моделювання концепту war/війна та його відтворення у перекладі [8], зооморфні терміни-метафори в англійській економічній термінології [7], єврометафори в мовленні мас-медіа [9], антропоморфна метафора у політичному дискурсі [5] тощо.

Дослідження метафори залишається досить актуальним і нині. Вивчаються її стилістичні можливості, семантика і функції, закономірності метафоризації, особливості метафоричного знака.

Результати наукових досліджень дають підстави вважати, що метафора бере активну участь у формуванні концептуальної картини світу, відіграє важливу роль в інтеграції вербальної й образно-чуттєвої систем людини, а також є ключовим елементом категоризації мови через реалізацію концепту, що визначає необхідність подальшого розгляду та аналізу. Вивчення когнітивних метафор у мові економіки є так само необхідним, як і їх дослідження в літературі.

Актуальність роботи зумовлена інтересом лінгвістів до вивчення когнітивних структур, необхідністю проаналізувати лексичні системи в їх безпосередньому зв'язку з дійсністю. Актуальність також визначається необхідністю лінгвокультурологічного осмислення поняття “house/home” як одного з базових концептів менталітету англійського суспільства, оскільки раніше не проводився детальний розгляд цього питання.

Наукова новизна розвідки полягає в комплексному підході до дослідження метафоризації як способу терміноутворення в англійській економічній термінології, при чому екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники виникнення метафоричних термінів у цій галузі наукового знання розглядаються з урахуванням специфіки національної свідомості. У роботі вперше подано механізм метафоричного переосмислення під час репрезентації економічних понять за допомогою концепту “house/home”.

Стаття має на меті дослідити роль метафори як способу терміноутворення в англійській економічній лексиці та проаналізувати економічні терміни-метафори з концептом “house/home” з позицій когнітивістики. Мета передбачає розгляд завдань: здійснити структурний та семантичний аналіз метафоричних термінів, які є важливим засобом номінації та словотвірним чинником в англійській фаховій мові економіки, з'ясувати їх особливості та функції.

Предметом дослідження постають лінгвокогнітивні особливості економічних термінів-метафор англійської мови зі складником “house/home”.

Матеріалом дослідження слугували дані англомовних тлумачних, енциклопедичних, етимологічних, синонімічних, фразеологічних, словників, а також приклади мовної актуалізації концепту “house/home” у прямому і непрямому вираженні, отримані з економічних текстів.

У сучасній лінгвістиці вирішення багатьох кардинальних проблем щодо організації терміносистем стає можливим завдяки поширенню когнітивного підходу, який дає змогу залучати до сфери аналізу принципи сприйняття всіх об'єктів, явищ навколишнього світу в їх взаємодії і взаємовпливі. Метафора є універсальним категорійним явищем, що відіграє першорядну роль в естетико-пізнавальній та аналітико-синтетичній діяльності людини. Велика кількість метафор створюється у сферах функціонування мови, які потрапляють у центр особливої уваги громадськості, та в галузях, дискусійних у суспільстві, таких як політика, економіка, екологія [1] та ін.

В англійському економічному дискурсі однією з основних концептуальних метафор постає метафора, яка узагальнює національно-специфічне бачення світу і подає асоціації суспільства, його політичних інститутів з будинком, резиденцією, житлом або домівкою. Важливим поняттям і центром Всесвіту в житті кожного англієця є будинок. Туди він прагне потрапити після роботи, про нього він мріє під час мандрівок, його він вважає найбільшою цінністю. Недарма англієці говорять: “Home, sweet home”, з теплотою згадуючи про свою затишну оселю; недарма вони пишуть на кухонних рушниках: “There is no place like home”. Поширене прислів'я “My house is my castle” ілюструє прагнення англієців до недоторканності їхнього особистого життя і виражає значення, яке надається власності, що перебуває в самому серці британського ставлення до житла. Тому кожен англієць мріє жити в окремому будинку [11, с. 174].

«House» – це споруда, будинок зі стінами стелею і підлогою, це один з видів будівлі, у якому живуть люди, напр.: *country house, guest house, frame house, row house, ranch house, chapter house (Greekhouse), dosshouse (flop-house)* [2] тощо.

Семантичне навантаження лексеми розширилося і має кілька відтінків: заклад (*basket house, playhouse, coffee house, public house, opera house, free house* [2] та ін.); виробнича споруда (*glasshouse, warehouse, oast house* тощо); транспортні засоби, використовувані для житла (*houseboat*); сукупність людей, які проживають у будинку; сім'я, що включає обслуговуючий персонал (*household*) тощо.

Таким чином, *house* переважно використовується, коли йдеться про один з видів будівель: одно- або двоповерхову споруду, де мешкає одна родина. Хоча можна жити в будинку (*house*), лексична одиниця *home* додає емоційного забарвлення того місця, де людина проживає. Найчастіше люди називають те, що вони будують, словом *house*, а після закінчення будівництва, коли починають жити там всією родиною, називають його словом *home*. Це цілком природно, тому що *house* стає *home* лише тому, що в ньому живуть люди.

Житло називається словом *home* через свою енергетику, яка там панує, через почуття власності у родині. Слово *home* означає тепло, батьківщину, затишок, сім'ю або місце, де людина вперше з'явилася на світ і де пройшло її дитинство, з яким у неї пов'язані найтепліші та найніжніші спогади: *I made my home at Richmond. I still call Australia home* [2].

Причиною появи економічних термінів-метафор зі складником “house/home” постає робота мислення, залежного від національно-культурних особливостей, оскільки сам процес термінологізації ґрунтується на специфічному національному мотивуванні. Це стосується передусім термінів, створених у мові, у якій метафора має велике значення, при цьому характерним є рух метафори від первинного значення до спеціального (галузевого). Залучення засобів метафоризації дає змогу суб'єктам економічного дискурсу позначати нові явища дійсності, фіксувати події, що відбуваються в ній, передбачати їх можливий розвиток, уявляти явища й об'єкти в перспективі. Економічний дискурс – лінгвокогнітивний феномен, визначений певною соціальною діяльністю, яка специфічним чином «заломлює» відображення навколишньої дійсності й утворює особливу реальність. Крім того, економічний дискурс включається до контексту професійної діяльності і внаслідок цього має високий ступінь предметності, конкретності та практичної спрямованості.

Важливу роль у процесі дискурсивного аналізу відіграє поняття «концепт», яке визначається як «оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [6, с. 90]. Тобто утворення концептів пов'язано з пізнанням світу, з формуванням уявлень про нього; концепт є основою мовної картини світу, він включає емоційний, експресивний та оцінний аспекти.

Традиційно метафора з концептом “house/home” пов'язана з позитивним прагматичним змістом: будинок – це укриття, схованка від життєвих негараздів, сімейне вогнище, символ фундаментальних моральних цінностей тощо.

Понятійна сфера зі складником “house/home” має всі необхідні умови для поширення метафори. Вона добре знайома кожній людині, вона детально структурована і знаходиться в колі «одвічних» інтересів людини; постає основою, найбільш природною і комфортною сферою існування людини та її сім'ї. Крім того, ця сфера має високий емоційний потенціал: рідна домівка, своє житло, власний будинок, родинне вогнище, сімейний побут, облаштування будинку – всі ці поняття здатні пробуджувати добрі почуття. Концепт володіє розгорнутою мережею елементів внутрішньої організації: для свідомості англієця будинок – це і будинок, і житло для окремої родини, і сім'я як така, і безліч периферійних компонентів, які зазвичай відображаються словниками як відтінки значень [10].

Для мови економіки є продуктивним використання концепта “house/home”, до складу якого входять поняття на позначення:

1) будівлі, споруди: *fashion house* (будинок моделей), *freight house* (вантажний склад), *council house* (будинок (міської) ради), *discount house* (обліковий будинок), *meeting house* (будинок, де люди зустрічаються для виконання будь-якого завдання), *house of commerce* (торговий дім), *Companies House* (будинок реєстрації компаній) та ін.;

2) установи: *the House* (парламент), *House of Commons* (палата общин), *House of Representatives* (палата представників), *lower/upper house (chamber)* (одна з двох палат парламенту в деяких країнах), *House of Delegates* (палата депутатів (у законодавчому органі деяких штатів)), *Home Office* (Міністерство внутрішніх справ) тощо;

3) закладів та об'єктів комунального господарства: *acceptance house* (акцептний банк), *house of issue* (інвестиційний банк, який організує і гарантує випуск нової позики), *bond house* (інвестиційний банк), *clearing house* (розрахункова палата), *treasure house* (казначейство), *Customs House* (митниця) тощо;

4) компаній: *business house* (фірма), *export houses* (спеціалізовані фірми, що займаються міжнародною торгівлею), *auction house* (компанія, яка проводить аукціони), *financial house* (фінансова компанія), *discount house* (вексельна контора), *securities house* (фірма з торгівлі цінними паперами), *wire house* (велика брокерська компанія, яка, як правило, має численні філії на території країни) та ін.;

5) суто професійних понять: *home market* (внутрішній ринок), *house price* (курс на біржі), *home demand* (попит на внутрішньому ринку), *house brand* (торгова марка, що використовує виключно роздрібну торгівлю (група підприємств роздрібно-торгівлі) для продукту або лінійки продуктів, які, як правило, продаються за цінами, нижчими за ціну схожих товарів торгових марок виробника), *house poor* (людина, яка має фінансові труднощі внаслідок надмірних витрат на утримання будинку або в результаті занадто високої вартості житла) тощо;

6) збірних та абстрактних понять: *home economics* (сфера людської діяльності, що забезпечує задоволення однієї із першочергових фізіологічних, матеріальних, соціальних та духовних потреб людини – потреби у житлі [2]), *New Home Sales* (дані про продаж нового житла), *Home Counties* (графства, що оточують Лондон), *Guard Home* (загони місцевої оборони, ополчення), *home rule* (самоврядування, автономія), *home construction activity* (житлове будівництво), *home manufacture* (вітчизняне виробництво) та ін.;

7) кліше: *put (set) one's house in order* (упорядкувати свої справи), *as safe as houses* (у повній безпеці) тощо.

За допомогою термінів-метафор реалізуються різні функції, які перебувають у взаємозв'язках між собою. Передусім, метафори в економіці використовуються з метою називання понять і формування певного розуміння наукової реальності (номінативна функція). Крім того, вони утворюють поняття з новим семантичним навантаженням (словотворча функція), спрямовані головним чином на інформування адресата (інформативна функція) та спонування його до дії (апелятивна функція). Метафори реалізують емоційно-оцінну, компресійну та аттрактивну функції у текстах економічного характеру: *Previously, European airlines could only fly to the US from the carrier's home country. The conference proceeded at the Cannon House Office Building* [10].

Отже, характерними рисами термінів-метафор з концептом “*house/home*” можна вважати такі: 1) за структурою вони здебільшого складаються з двох (кількох) компонентів; 2) первісна внутрішня форма лексеми (будинок, споруда, житло, квартира, приміщення) розширює сферу свого використання до таких понять: палата, компанія, фірма, контора, майстерня, господарство, біржа, цех, склад, банк та ін.; 3) окреслення понять, пов'язаних з професійною (економічною) діяльністю; 4) намагання пов'язати різні рівні значення; 5) сприяння уникнути надлишкової складності викладу, зробити матеріал більш зрозумілим, заснованим на знайомих адресатам конкретних образах; 6) створення емоційного фону повідомлення.

Таким чином, метафора є важливим засобом утворення нових економічних термінів за допомогою знаків мовної системи, вона постає продуктивним способом мовного освоєння нового у позамовній дійсності і є закономірним явищем, якому належить важлива роль у формуванні економічної термінології.

У результаті проведеної інтерпретації термінів-метафор з концептом “*house/home*” у мові економіки можна дійти висновку, що цей складник поширений у цій сфері. Крім того, такі когнітивні метафори дають змогу подати зміст економічного тексту або статті більш зрозуміло та доступно, з певною мірою експресивності, тобто вони використовуються для передачі наукової інформації в простішій і легшій для розуміння формі. Метафора виступає інструментом збагачення мови науки і служить вектором розвитку наукового знання.

Результати роботи можуть сприяти подальшому розширенню і поглибленню досліджень з вивчення метафоризації різних предметних галузей економіки. Для більш повного усвідомлення закономірностей метафоричної концептуалізації сучасної англійської економічної термінології у перспективі необхідно зупинитися на проблемі типів метафоричних моделей і принципів їх систематизації, розглянути закономірності розгортання метафоричних моделей у контексті, тексті тощо. Цілеспрямований аналіз моделей метафоричних термінів, які функціонують в економічній сфері, сприятиме виявленню тенденцій розвитку економічного дискурсу і допоможе визначити ступінь впливу змін соціально-економічного характеру на функціонування мови. Крім того, подальші розвідки можуть стосуватися вивчення метафори на стику таких дисциплін, як лінгвістика, прагмалінгвістика і когнітологія.

Література:

1. Вальчук Г.В. Метафоричні концепти в сфері економіки (на матеріалі публікацій газети The Times та англomовних документів ЄС) URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8559/97/>.
2. Вікіпедія. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki>
3. Дацишин Х. Морфологічний і синтаксичний принципи структурної класифікації метафор у політичному дискурсі. Вісник Львівського ун-ту. Сер. Журналістика. 2001. Вип. 21. С. 506–509.
4. Кравцова Ю.В. Семантико-когнітивний аналіз метафорики мови: от метафорической картины мира к метафорической концептосфере. URL: movoznavstvo.com.ua/download/pdf/2011_2/article/10.pdf
5. Кравченко Вікторія. Антропоморфна метафорика в сучасному англomовному політичному дискурсі. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/8670/1/Kravchenko.pdf>

6. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьян-ков, Л.Г. Лузина, Ю.Г. Панкрац. Изд-во Московского государственного ун-та: Москва, 1996. 245 с.
7. Рибенок Вікторія. Зооморфні терміни-метафори в англійській економічній термінології. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2015/зооморфні-терміни-метафори-в-англійській/>
8. Стаднік Ірина. Метафоричне моделювання концепту war/війна та його відтворення у перекладі. URL: <http://linguistics.kspu.edu/system/files/205-214.pdf>
9. Трач Н.С. Єврометафори в мовленні мас-медіа (українсько-польські паралелі на матеріалі видань «Український тиждень» та «Gazeta wyborcza») URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3530/Trach_Yevrometafory_v_movlenni.pdf
10. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/>
11. O'Driscoll James. Britain. The country and its people: an introduction for learners of English. 3rd ed. Oxford University Press, 2003. 225 p.

Анотация

О. ЗАНІЗДРА. КОГНІТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ-МЕТАФОР З КОНЦЕПТОМ “HOUSE/HOME”

У статті представлений механізм метафоричного переосмислення під час репрезентації економічних понять за допомогою концепту “*house/home*”. Досліджена роль метафори як способу терміноутворення в англійській економічній лексиці та аналізуються економічні терміни-метафори з концептом “*house/home*” з позицій когнітивістики. Здійснено структурний та семантичний аналіз метафоричних термінів, які є важливим засобом номінації та словотвірним чинником в англійській фаховій мові економіки, з’ясовуються їх особливості та функції.

Ключові слова: терміни-метафори, метафоризація, дискурс, концепт, когнітивний.

Аннотация

О. ЗАНИЗДРА. КОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ-МЕТАФОР С КОНЦЕПТОМ “HOUSE/HOME”

В статье представлен механизм метафорического переосмысления при репрезентации экономических понятий с помощью концепта “*house/home*”. Исследована роль метафоры как способа терминообразования в английской экономической лексике и анализируются экономические термины-метафоры с концептом “*house/home*” с позиций когнитивистики. Осуществлен структурный и семантический анализ метафорических терминов, которые являются важным средством номинации и словообразовательным фактором в английской профессиональной речи экономики, определяются их особенности и функции.

Ключевые слова: термины-метафоры, метафоризация, дискурс, концепт, когнитивный.

Summary

O. ZANIZDRA. COGNITIVE FEATURES OF ENGLISH ECONOMIC METAPHORICAL TERMS WITH “HOUSE / HOME” CONCEPT

The article presents the mechanism of metaphorical rethinking when representing economic terms with the help of the “*house/home*” concept. The role of metaphor as a way of term formation in the English economic lexis is studied and economic metaphorical terms with the “*house/home*” concept from the positions of cognitive science are analyzed. Structural and semantic analysis of metaphorical terms is carried out. Metaphorical terms being an important means of nomination and word-formation factor in the English functional language of the economy, their features and functions are clarified.

Key words: metaphorical terms, metaphor, discourse, concept, cognitive.

викладач кафедри німецької мови і
літератури з методикою
викладання
Криворізького державного
педагогічного інституту

СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЖІНКА» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Словниковий склад мови перебуває у стані постійного розвитку, віддзеркалюючи зміни, які відбуваються в усіх сферах життя і діяльності людей. У процесі цього розвитку словотвір, тобто утворення нових слів на базі вже існуючих за допомогою спеціальної мовної техніки, має велике значення. Словотвір відноситься до структури мови, вивчення загального устрою якої невід’ємно пов’язане з вивченням законів словотвору, його способів і засобів. Знання цих законів, способів і засобів не тільки сприяє огляду всього кола лексики тієї чи іншої мови в теоретичному плані, але має, безумовно, і практичне значення в опануванні нерідною мовою. Слід зазначити, що саме дослідження словотвору в діячності дає змогу вивчити шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови і їх етимологічну словотворчу будову.

У роботах В.В. Левицького, О.І. Москальської детально розглянуті основні способи словотвору в германських мовах. Аналізуються види і способи словотвору різних частин мови – іменників, прикметників, займенників, дієслів, надаються значення й етимологія префіксів і суфіксів. У теоретичних курсах німецької мови (наприклад, в «Історії німецької мови В.М. Жирмунського і в посібнику Л.Р. Зіндер і Т.В. Строевої-Сокольської») є невеликі розділи, присвячені цій темі. У німецькій філологічній літературі є низка розділів у наукових граматиках Я. Грима, Г. Пауля, Л. Зюттерліна, В. Вільманса, Ф. Бляца, а також декілька спеціальних робіт, присвячених питанням словотвору німецької мови, які можуть бути використані для вивчення фактичного матеріалу. У роботі М.Д. Степанової «Словотвір сучасної німецької мови» здійснюється спроба представити якомога більш повне викладення способів і засобів словотвору німецької мови. Щодо історичних даних, то вони застосовуються лише в якості необхідних відомостей, у зв’язку з тим чи іншим явищем і як підтвердження стійкості словотворчого устрою у цілому.

У цій роботі здійснюється аналіз словотворчих моделей слів, що входять до лексико-семантичної групи «жінка». Дослідження лексико-семантичної групи «жінка» здійснювалося на матеріалі словників трьох періодів розвитку німецької мови – давньоверхньонімецької, середньоверхньонімецької і нововверхньонімецької. У результаті вилучення похідних кожної з лексичних одиниць, що належать до різних частин мови, вдалося виділити словотворчі моделі композит досліджуваної лексико-семантичної групи у кожному з періодів. Оскільки похідні представлені переважно іменниками і прикметниками, під час словотворення яких застосовувалась префіксація і суфіксація, в роботі надається характеристика префіксів і суфіксів.

До складу лексико-семантичної групи «жінка» в давньоверхньонімецькій мові входять сім лексичних одиниць: *frouwa* ‘1) жінка; 2) дружина; 3) пані; хазяйка, власниця; 4) жінка шляхетного походження; жінка зі становищем’, *gemala/gemahha* ‘дружина, наречена’, *hia/hiwa* ‘дружина’, *idis/itis* ‘жінка; неземна жінка; божественна жінка’, *magad/magatin* ‘діва, незаймана дівчина; дівчина, дівиця, дівчинка, дівчина; розм. (кохана) дівчина; подруга, служниця’, *quena* ‘дружина, жінка’, *wib/wip* ‘1) жінка; 2) дружина; 3) пані; 4) дівчинка; дівчина; 5) розм. (кохана) дівчина; подруга; 6) заст. служниця, прислуга’.

У результаті дослідження словникового матеріалу давньоверхньонімецької мови було виділено такі словотворчі моделі для іменників:

1. Stamm + Stamm (основа + основа), досліджувані лексичні одиниці як другий компонент (основне слово). Першим компонентом складного слова виступають іменники, прикметники, числівники: *heimfrouwa* ‘дружина’, *ubarhīwt* ‘порушення подружньої вірності’, *zwichhīwt/zwichhīwt* ‘двічі одружений/заміжня’, *werolmagad* ‘земна діва’, *altquena* ‘(стара) жінка’, *dionestwib* ‘служниця’. Загальна кількість – 20 ЛО, 46,5%.

2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як перший компонент (означальне слово): *magadgurtla* ‘пасок нареченої’, *wibgiwāti* ‘жіноче вбрання’. Загальна кількість – 11 ЛО, 25,6%.

3. S + Suffix (іменник + суфікс): *hīwunga* ‘одруження; весілля’, *magadheit* ‘Jungfrauenstand, Jungfräulichkeit’, *wibiltin* ‘жінка’. Загальна кількість – 12 ЛО, 27,9%.

Щодо словотворення прикметників, то для слів досліджуваної групи зафіксовано прикметники тільки з суфіксом *-lih*: *wiblih* ‘жіночий, по-жіночому’, *itislih* ‘жіночий’, *madaglih* ‘1. дівочий; 2. незайманий’. Загальна кількість – 4 ЛО.

Слабкі дієслова, які належать до похідних цієї групи, утворено від основ відповідних іменників за допомогою префіксів *gi-/ge-, un-, ana-*: *ungihīwen/ungehien* ‘не одружуватися, не виходити заміж’, *anagehīwen* ‘одружуватися’ – 2 ЛО, 66,7%. Складне дієслово з прислівником як першим компонентом представлено тільки одним прикладом, оскільки словотворча модель прикметник/прислівник + дієслово в системі словотворення дієслів у давньоверхньонімецькій мові представлена не великою кількістю прикладів: *zusamanehīwen* ‘одружуватися, виходити заміж’ – 1 ЛО, 33,3% [1; 2].

У середньовісній німецькій мові кількість слів лексико-семантичної групи «жінка» скорочується на дві одиниці, оскільки іменники *idis/itis* і *quena* виходять із вживання. У результаті дослідження словникового матеріалу відповідного періоду було виділено такі словотворчі моделі (для іменників):

1. Stamm + Stamm (основа + основа), досліджувані лексичні одиниці як другий компонент (основне слово). Першим компонентом складного слова виступають іменники і прикметники: *adelvrouwe* 'пані шляхетного походження', *trütgemahel* 'люба наречена', *dienestmaget* 'служниця', *dienstwip* 'служниця'. Загальна кількість – 55 ЛО, 41,4%.

2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як перший компонент (означальне слово): *vrouwenhâr* 'жіноче волосся', *gemahel-vingerlîn* 'весільна обручка'. Загальна кількість – 64 ЛО, 48%.

3. S + Suffix (іменник + суфікс): *vrôuwelîn*, *vroulîn* (зменшувальне від *vrouwe*), *magetlîn* (зменшувальне від *maget*), *wibelîn* (зменшувальне від *wib*), *gemahel-schaft* 'заручини', *magedîn* (зменшувальне від *maget*), *magetheit* 'чистота, цнотливість', *wipheit* 'жіночість', *magetuom* 'чистота, цнотливість'. Загальна кількість – 12 ЛО, 9%.

4. Präfix + S + (префікс + іменник): *unvrouwe* 'жінка, яка не гідна називатися високим ім'ям 'жінка' (den Ehrennamen 'Frau' nicht verdienendes Weib). Загальна кількість – 1 ЛО, 0,8%.

5. Präfix + S + Suffix (префікс + іменник + суфікс): *unwîpheit* 'das Wesen, das der echten weiblichen Gesinnung zuwider ist'. Загальна кількість – 1 ЛО, 0,8%.

Для прикметників виділено такі словотворчі моделі:

1. S + Suffix (іменник + суфікс) з суфіксами:

-lich: *vrouvelich* 'властиве жінці', *gemahellich* 'шлюбний', *hilich* 'шлюбний', *magetlich* 'дівочий, незайманий', *wîplich* 'властиве жінці' – 7 ЛО, 43,8%.

-in: *vrôuwîn* 'жінки як складова частина чого-небудь', *ge-mahelîn*, *wibîn* 'про особу жіночого роду' – 3 ЛО, 18,6%.

-lôs: *wîblôs* 'без жінки' – 1 ЛО, 6,3%.

-bar: *hibære* 'дорослий', *magetbære* 'дівочий, незайманий' – 2 ЛО, 12,5%.

-haft: *wîphaft* 'жіночий, по-жіночому' – 1 ЛО, 6,3%.

2. Präfix + S + Suffix (префікс + іменник + суфікс): *unvrouvelich* 'не властиве жінці', *unwîplich* 'не властиве жінці' – 2 ЛО, 12,5%.

Похідні дієслова утворено від основ відповідних іменників за допомогою префіксів *ê-* (нім. *ein-*), *ent-*, *über-*, *un-*: *ê-wîben* 'одружитися, вийти заміж', *ent-wîben* 'der Weiblichkeit entkleiden', *über-wîben* 'одружитися, вийти заміж неприйнятним чином' (sich auf eine unangemessene Weise verheiraten), *un-wîben* 'займатися чим-небудь у такий спосіб, який неприйнятний для жінки' (auf unweibliche Weise sich mit etw. befassen). Загальна кількість – 4 ЛО, 25% на кожен одиницю [3; 4].

У сучасній німецькій мові відбулося подальше зменшення досліджуваної лексико-семантичної групи на одну одиницю – вийшло із вживання слово *hie*. Для решти слів було виділено такі словотворчі моделі (для іменників):

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як другий компонент (основне слово): *die Putzfrau* 'прибиральниця'. Загальна кількість – 105 ЛО, 65,2%.

2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як перший компонент (означальне слово): *die Frauenzeitschrift* 'журнал для жінок', *die Weiberherzen* 'серця жінок'. Загальна кількість – 51 ЛО, 31,7%.

3. S + Suffix (іменник + суфікс): *das Frauchen* '1. хазяйка собаки, 2. маленька жінка', *das Weibchen* 'самець', *das Fräulein* '1. дівчина, 2. дівчина (як звертання), 3. пані, фройляйн (перед прізвищем незаміжньої жінки)', *die Fraulichkeit* 'жіночість', *die Weiblichkeit* 'жіночість'. Загальна кількість – 5 ЛО, 3,1%.

Під час словотворення прикметників продуктивними суфіксами є:

-lich: *fraulich* 'жіночий', *weiblich* 'жіночий, жіночий, по-жіночому' – 2 ЛО, 50%.

-haft: *frauenhaft* 'жіночий, по-жіночому' – 1 ЛО, 25%.

-isch: *weibisch* 'подібний жінці, плаксивий' – 1 ЛО, 25%.

Дієслово утворено за допомогою префікса *be-* від основи іменника *das Weib*: *sich beweiben* 'заст. і жарт. одружуватися' – 1 ЛО [5; 6].

Оскільки суфікси іменників і прикметників, а також префікси були і залишаються продуктивними і розповсюджуваними афіксами, вважаємо за доцільне розглянути походження, значення і еволюцію тих із них, які належать до словотворчих моделей лексико-семантичної групи «жінка».

Під час словотворення іменників лексико-семантичної групи «жінка» зафіксовано такі суфікси:

-ung (герм. *-ing/-ung*) виник у результаті перерозкладу основ, що закінчуються на *-n-*, з наступним іє. *-k-*, тобто зі складення морфем *-en-k/-n-k*. Як суфікс жіночого роду вживався для утворення абстрактних іменників. У готській мові ці суфікси не засвідчені. В англійській мові траплялися обидва варіанти – *-ing* і *-ung*, однак поступово *-ung* вийшов з ужитку. У німецькій мові навпаки одержав поширення саме варіант *-ung*. У сучасній німецькій мові *-ung* є дуже продуктивним суфіксом і вживається для утворення абстрактних віддієслівних іменників.

-heit походить від самостійного слова двн. *heit* 'особа, особистість, образ' (> свн. *heit* 'властивість'). Цей суфікс вживався для утворення абстрактних іменників, які позначали стан або властивість. У сучасній німецькій мові *-heit* оформлює жіночий рід.

-lîn/-lein, -chen виникли в результаті перерозкладу морфологічної структури слова і злиття приголосного в кінці кореня з суфіксом *-lîn*. У сучасній німецькій мові мають зменшувально-пестливе значення, оформлюють середній рід.

-scaf(t) утворився від самостійного слова двн. *scaf* 'властивість, риса'. За його допомогою утворювалися абстрактні іменники, що означали характер стосунків між людьми. У сучасній німецькій мові за допомогою суфікса *-schaft* утворюються іменники жіночого роду.

-**tuom** був спочатку самостійним словом (від ігерм. кореня **dhē-/dhō-*, від якого утворено дієслово *tuon* ‘робити’) і яке в германських мовах мало спочатку значення ‘стан’, а потім також ‘вирок, суд’. Цей словотворчий елемент вживався, передусім, з іменниками, рідше – з прикметниками.

-**in** застосовувався для утворення іменників жіночого роду. Сучасний суфікс *-in* вживається для утворення похідних іменників жіночого роду від відповідних чоловічого.

Під час словотворення похідних прикметників лексико-семантичної групи «жінка» продуктивними суфіксами є такі:

-**lih** походить від самостійного слова зі значенням ‘тіло’ (двн. *lih/lich*). Спочатку сполучення з другим компонентом **-lik* означали «подібний > такий же > -подібний». Пізніше *-lic* перетворилося на суфікс прикметників і прислівників *-ly*. У сучасній німецькій мові цей суфікс використовується для утворення численних прикметників з абстрактним значенням.

-**in** має іє. походження. Він використовувався в іє. мовах для позначення належності чи зв'язку. У давніх герм. мовах суфікс *-in* використовувався для утворення відносних прикметників.

-**los**, герм. **laus-* походить від герм. **lius-/laus-/lus-* ‘втрачати’ (пор. н. *verlieren*, а. *lose* ‘втрачати’). Гот. *laus* означає ‘порожній’, отже, першим значенням суфікса **laus-* було ‘позбавлений чого-небудь’. Цей суфікс у результаті історичного розвитку набув у сучасній німецькій мові форми *-los*, в англійській – *-less*.

-**bar**, герм. **baeri* (> *bāri*) утворений від дієслова **beran* «нести» і означає «несений, - носний» (пор. рос. -носний) і етимологічно пов'язаний з укр. *брати* і гот. *bairan* «нести».

-**haft** за своєю формою є дієприкметником від дієслова **habjan* «піднімати, нести».

-**isch** герм. **-isk-* (іє. **-is-ko-*) спочатку означав властивість того предмета, від назви якого був утворений прикметник [7, 129–133; 8, 377–383; 9, 78–82].

Під час словотворення дієслів велике значення мала префіксація. Префікси *bi-* (н. *be-*), *gi-* (н. *ge-*), *int-*, *ant-* (н. *ent-*) походять від відповідних прийменників і прислівників місця. Спочатку вони були компонентами складних слів, але згодом почали вживатися як префікси і стали у цій функції досить продуктивними. Паралельно з локальними значеннями вони отримали низку непрямих абстрактних значень, які суттєво впливали на значення дієслів [7, 134; 9, 82].

Словотворчі моделі іменників, прикметників і дієслів, а також кількісний показник для кожної моделі окремо надаються в таблицях.

Таблиця 1

Словотворчі моделі іменників

Періоди		Моделі Лексичні одиниці	Stamm + Stamm (основа + основа), досліджувані лексичні одиниці як другий компо- нент (основне слово)	S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як перший компонент (означальне слово)	$\begin{matrix} \wedge \\ S \end{matrix}$	$\begin{matrix} \wedge \\ S \end{matrix}$	$\begin{matrix} \wedge \\ S \end{matrix}$	Загальна кількість
Давньоверхньо- німецький	Кількість слів	frouwa	5	---	---	---	---	5
		gemala/gemahha	---	---	---	---	---	
		hia/hiwa	3	---	5	---	---	8
		idis/itis	---	---	---	---	---	
		magad/magatin	1	2	1	---	---	4
		quena	1	---	---	---	---	1
		wib/wip	10	9	6	---	---	25
			20 ЛО 46,5%	11 ЛО 25,6%	12ЛО 27,9%	---	---	43 ЛО 100%
Середньоверхньо- німецький	Кількість слів	vrouwe	22	51	2	1	---	76
		gemahle	2	6	2	---	---	10
		hîe	---	1	2	---	---	3
		maget/magt	3	5	4	---	---	12
		wîp	28	1	2	---	1	32
			55 ЛО 41,4%	64 ЛО 48 %	12 ЛО 9%	1 0,8%	1ЛО 0,8%	133ЛО 100%
Нововерхньо- німецький	Кількість слів	die Frau	60 ЛО	42 ЛО	3 ЛО	---	---	105ЛО
		die Gemahlin	---	---	---	---	---	---
		die Magd das Mägd(e)lein die Maid	---	---	---	---	---	---
		das Weib	45 ЛО	9 ЛО	2 ЛО	---	---	56 ЛО
			105 ЛО 65,2 %	51 ЛО 31,7 %	5 ЛО 3,1 %	---	---	161ЛО 100%

Таблиця 2

Словотворчі моделі прикметників

Періоди	Суфікси Моделі	-lih	-in	-lôs	-bar	-haft	isch	¬ + S + ^	Загальна кількість
	Лексичні одиниці								
Давньоверхньонімецький	frouwa	---	---	---	---	---	---	---	---
	gemala/gemahha	---	---	---	---	---	---	---	---
	hia/hiwa	---	---	---	---	---	---	---	---
	idis/itis	1	---	---	---	---	---	---	1
	magad/magatin	1	---	---	---	---	---	---	1
	quena	---	---	---	---	---	---	---	---
	wib/wip	2	---	---	---	---	---	---	2
		4 ЛО	---	---	---	---	---	---	4 ЛО
Середньоверхньонімецький	vrouwe	1	1	---	---	---	---	1	3
	gemahele	1	1	---	---	---	---	---	2
	hîe	1	---	---	1	---	---	---	2
	maget/magt	2	---	---	1	---	---	---	3
	wîp	2	1	1	---	1	---	1	6
		7 ЛО 43,8%	3 ЛО 18,6%	1 ЛО 6,3%	2 ЛО 12,5%	1 ЛО 6,3%	---	2 ЛО 12,5%	16ЛО 100%
Нововерхньонімецький	die Frau	1	---	---	---	1	---	---	2
	die Gemahlin	---	---	---	---	---	---	---	---
	die Magddas Mägd(e) leindie Maid	---	---	---	---	---	---	---	---
	das Weib	1	---	---	---	---	1	---	2
		2 ЛО 50%	---	---	---	1 ЛО 25 %	1ЛО 25%	---	4 ЛО 100%

Таблиця 3

Словотворчі моделі дієслів

Періоди	Префікси Моделі	Дієслова	be-	ê-	ent-	über-	un-	¬ + V	Adjektiv/ Adverb + V	Загальна кількість
	Лексичні одиниці									
Двн.	gemala/gemahha	gimahalen	---	---	---	---	---	---	---	---
	hia/hiwa	hîwen	---	---	---	---	---	2	1	3
								2 ЛО 66,7%	1 ЛО 33,3%	3 ЛО 100%
Свн.	vrouwe	vrouwen	---	1	1	1	1	---	---	4
	gemahele	ge-mahelen/ ge-mehelen	---	---	---	---	---	---	---	---
	hîe	hî-râten	---	---	---	---	---	---	---	---
	wîp		---	---	---	---	---	---	---	---
			---	1 ЛО 25%	1 ЛО 25%	1 ЛО 25%	1 ЛО 25%	---	---	4 ЛО 100%
Нвн.	das Weib	sich beweiben	1	---	---	---	---	---	---	1
			1 ЛО							1 ЛО

Таким чином, у результаті дослідження виявлено, що найпродуктивнішими моделями словотворення в усіх трьох періодах німецької мови для іменників є модель S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як другий компонент (основне слово): двн. – 20 ЛО, свн. – 55 ЛО, нвн. – 105 ЛО і модель S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці як перший компонент (означальне слово): двн. – 11 ЛО, свн. – 64 ЛО,

нвн. – 51 ЛО. Для прикметників найпродуктивнішою моделлю є модель S + суфікс *-lih*: двн. – 4 ЛО, свн. – 7 ЛО, нвн. – 2 ЛО. Щодо дієслів, то всі вони утворені від відповідних іменників за допомогою префіксів. Найбільша кількість похідних дієслів припадає на двн. період (3 ЛО) і свн. період – 4 ЛО.

Література:

1. Köbler Gerhard. Taschenwörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes. München-Wien-Zürich, 1994. 399 S.
2. Schützeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co, 2012. 414 S.
3. Benecke G.F., Müller W., Zarncke F. Mittelhochdeutsches Wörterbuch: Mit Benutzung des Nachlasses von G. F. Benecke: in 4 Bänden. Leipzig: Hirzel, 1854 – 1866 (Reprint: Hildesheim: G. Olms, 1986. Bd. 1-3. 3664 S.).
4. Lexer M. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1974. 343 S.
5. Москальская О.И. Большой немецко-русский словарь: в 2 т. Москва, 2003. Т. 1. 860 с., Т. 2. 656 с.
6. Langenscheidts Großwörterbuch: in 2 Bänden. Berlin, 1997. Band 1. 1076 S., Band 2. 1177 S.
7. Lewickij V., Pohl Heinz-Dieter. Geschichte der deutschen Sprache. Winnyzja: Nowa Knyha, 2010. 254 S.
8. Левицький В.В. Основы германистики. Вінниця: Нова Книга, 2006. 527 с.
9. Москальская О.И. История немецкого языка: Учебник для институтов и факультетов иностранных языков. М.: Высшая школа, 1985. 280 с.

Анотація

**Н. ЛІТВИНОВА. СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЖІНКА»
У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ
І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

У статті аналізуються словотворчі моделі композит лексико-семантичної групи «жінка» у різні періоди розвитку німецької мови. Аналіз охоплює такі частини мови, як іменники, прикметники і дієслова. Вказується на наявність певних словотворчих моделей, суфіксів, префіксів, що вживались у кожному з періодів і які не зазнали суттєвих змін на подальших етапах розвитку німецької мови.

Ключові слова: словотворча модель, префікс, суфікс, лексико-семантична група.

Аннотация

**Н. ЛИТВИНОВА. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ КОМПОЗИТ, КОТОРЫЕ ВХОДЯТ
В ЛСГ «ЖЕНЩИНА» В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ, СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ
И НОВОВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье анализируются словообразовательные модели композит ЛСГ «женщина» в разные периоды развития немецкого языка. Анализ охватывает такие части речи, как существительные, прилагательные и глаголы. Указывается на наличие определённых словообразовательных моделей, суффиксов, префиксов, которые употреблялись в каждом периоде и которые не подверглись существенным изменениям на дальнейших этапах развития немецкого языка.

Ключевые слова: словообразовательная модель, префикс, суффикс, лексико-семантическая группа.

Summary

**N. LITVINOVA. THE WORD-BUILDING PATTERNS OF COMPOSITE WORDS THAT COME
INTO THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “WOMAN” IN THE HIGH OLD GERMAN,
THE HIGH MIDDLE GERMAN AND THE HIGH NEW GERMAN LANGUAGES**

In the article there have been analyzed the word-building patterns of the composite words, that come into the lexical-semantic group “woman” in the different periods of the development of the German language. The analysis involves such parts of speech as nouns, adjectives and verbs. It is pointed out the availability of the certain word-building patterns, suffixes and prefixes which were used in each period and which weren't subjected to the essential changes in the next stages of the German language development.

Key words: word-building pattern, prefix, suffix, lexical-semantic group.

*Leitende Hochschullehrerin,
Lehrstuhl für Fremdsprachen
Die nationale Universität für
Eisenbahnwesen,
namens des Akademiemitglieds
W. Lasarjan, St. Dnipro*

*Hochschullehrerin,
Lehrstuhl für Fremdsprachen
Die nationale Universität für
Eisenbahnwesen,
namens des Akademiemitglieds
W. Lasarjan, St. Dnipro*

SPRACHLICHE UND METHODISCHE ASPEKTE DER AUSBILDUNG DER STUDENTEN DER TECHNISCHEN HOCHSCHULE BEI DER ARBEIT MIT DEN BERUFSAUSGERICHTETEN DEUTSCHSPRACHIGEN FACHTEXTEN

Erklärung des Problems. Das Lesen und Übersetzen von wissenschaftlichen – technischen Fachtexten in einer Fremdsprache ist fester Bestandteil des Unterrichts „Fremdsprache“ an der Technischen Universität. Die aus der Fachliteratur erhaltenen Informationen können von den Studierenden bei der Erstellung von Studienarbeiten, bei der Erstellung von Berichten und bei der Durchführung von Diplomarbeiten verwendet werden, um ihr Wissen in einem bestimmten Fachgebiet zu erweitern und in ihrer wissenschaftlichen Arbeit und zukünftigen beruflichen Tätigkeit zu verwenden.

Die Besonderheit des Lesens und Übersetzens wissenschaftlich-technischer Texte ist das volle Verständnis und die genaue Übersetzung aller Fachbegriffe bei Beibehaltung von Inhalt und Stil, die sich auf einen bestimmten technischen Schwerpunkt beziehen [4]. Die Ausbildung von Studenten der Fachterminologie an den technischen Hochschulen ist ein wichtiges und relevantes linguistisches Problem, das eine tiefe theoretische Entwicklung und eine optimale praktische Lösung erfordert.

Die Aktualität dieses Problems hängt mit der Beschleunigung des wissenschaftlichen und technologischen Fortschritts zusammen. Die untrennbare Verbindung der Sprache mit dem Leben und den Aktivitäten der Gesellschaft drückt sich darin aus, dass alle Prozesse der sozialen Entwicklung und des wissenschaftlichen und technologischen Fortschritts dynamisch und vielschichtig im Wortschatz und insbesondere in fachbegrifflichen Systemen sind.

Fachbegriffe bestimmen das Wesen wissenschaftlicher Entdeckungen, reflektieren den Inhalt von sich entwickelnden Wissensgebieten, vermitteln neu geschaffene und bereits existierende Konzepte in Wissenschaft und Technologie, dienen einerseits der Bezeichnung neuer Subjekte und Phänomene und andererseits der Intensivierung der internationalen Kooperation.

Unter den heutigen Bedingungen kann ein moderner Ingenieur auf dem Arbeitsmarkt nicht erfolgreich sein, wenn er nicht über ein ausreichend großes Fachwissen in der Spezialisierung für die erfolgreiche Umsetzung von beruflicher fremdsprachlicher Kommunikation verfügt. Das Studium der Fachbegriffe ist nicht nur ein Weg zu einer erfolgreichen internationalen Zusammenarbeit, sondern auch ein Weg zu einer tieferen Beherrschung der Fachkenntnisse. Wie es bekannt ist, wird der Prozess der fremdsprachlichen Kommunikation in jeder professionellen Sphäre nur dann qualitativ sein, wenn ein vollständiges gegenseitiges Verständnis zwischen den beiden Seiten besteht. Dies erfordert sowohl eine hohe Fachkompetenz als auch die Fähigkeit, diese Fachkompetenz in einer Fremdsprache korrekt zu vermitteln. Das ist unmöglich, ohne die Fachbegriffe im Bereich ihrer beruflichen Orientierung zu beherrschen.

M.N. Wolodina glaubt, dass „<...> die Hauptfunktion des Fachbegriffs darin besteht, so genau wie möglich spezielle Konzepte auszudrücken, und trägt zusammen mit einem repräsentativen und kognitiven, auch einen soziokommunikativen Charakter“ [2, S.19].

Das Ziel dieses Artikels ist es, die grundlegenden sprachlichen und methodischen Aspekte der Ausbildung der Studenten bei der Arbeit mit den fachorientierten deutschen Texten zuzuordnen, die Erlernung der Besonderheiten der Übersetzung von wissenschaftlichen Texten, eine theoretische Analyse der sprachlichen Charakter der wissenschaftlichen und technischen Fachbegriffe als grundlegende und wichtige Komponenten der wissenschaftlichen und technischen deutschen Texte, sowie deren besondere Bedeutung in der deutschen wissenschaftlichen Literatur, als eine Möglichkeit, Informationen in der Weltgemeinschaft auszutauschen und zu verbreiten.

Analyse der neuesten Publikationen. Die Einführung von innovativen Ansätzen zur Bildung von Fremdsprachenkompetenz der technischen Studenten wurde in der Arbeit von T.A. Kuptsowa und I.G. Miroschnitschenko untersucht [9]. Die Bildung von Terminologie System von Spezialisten beim berufsorientierten Fremdsprachenunterricht wurde von Aletschanowa I.W., Frolova N.A. erklärt [1]. Über die Funktion und Übersetzung von Begriffen in Fachtexten schrieb T.R. Kyjak. Er hat auch das Thema der genauen Reproduktion des ursprünglichen Begriffs mittels einer anderen Sprache, während der Inhalt und der Stil bewahrt wurden, erklärt [4; 5]. A.M. Klöster führte eine Kategorienanalyse von deutscher Terminologie der Ingenieurspsychologie durch, hob die strukturelle Organisation des Begriffskorpus von in der untersuchten Terminologie hervor [6]. Die Bedienung des Terminologie Systems wurde von M.N. Wolodina vorgestellt [2]. Die

Idee, dass der Begriff nicht als eigenständiges Zeichen, sondern als Mitglied des bestimmten Systems betrachtet werden sollte, wird in den Arbeiten von D.S. Lotte entwickelt, der das Systematisierungskonzept eines Terminologie Systems auf einem logisch basierenden konzeptionellen Rahmen vorschlug [10]. Das Studium von Fragen der Übersetzungstheorie, der Unordnung der Terminologie und der ungleichen Verwendung derselben Begriffe durch verschiedene Autoren wurde von W.N. Komissarow untersucht [8]. Die Fachsprachenlinguistik und ein modernes Modell der wissenschaftlichen und technischen Übersetzung am Beispiel der deutschsprachigen Fachkommunikation erforschte A.L. Mitschenko [11].

Ausstellung des Hauptteils. Die theoretische und praktische Bedeutung des Problems der Ausbildung der Studenten der technischen Hochschule bei der Arbeit mit ausländischen Fachtexten, mit den Fachbegriffen von wissenschaftlichen und technischen Texten liegt darin begründet, dass der Unterricht der deutschen Sprache ernste methodische Schwierigkeiten hat, erstens mit dem Fehlen deutscher Lehrbücher und fachbegrifflich verbunden Wörterbücher für jeden Zweig der technischen Fachrichtungen; zweitens, mit der unentwickelten methodischen Grundlage für die Einreichung von Fachbegriffsvokabular für Studenten in ihrem Fachgebiet; und drittens, mit dem Fehlen der allgemeinsten Informationen in den Lehrbüchern auf dem Gebiet der Fachbegriffe, die eine wissenschaftliche und angewandte linguistische Disziplin, semantischer Ursprung, grammatische Organisation und die Gesetze des Funktionierens von Begriffen untersucht.

Deutsche Fachbegriffe in einer Fachhochschule erfordert eine besonders gründliche Untersuchung, da sie sowohl eine Informationsquelle als auch ein Werkzeug zur Beherrschung von Fachkenntnissen darstellt. A.M. Klöster meint, dass der Begriff als ein effektives Werkzeug für die wissenschaftliche Kommunikation durch die Rationalisierung, Speicherung, Verarbeitung und Übertragung von Informationen dienen soll [6]. Daher ist es notwendig und sinnvoll, möglichst allgemeine Informationen zu Fachbegriffen und Terminologie in den deutschen Lehrplan aufzunehmen.

Der Begriff, in der antiken Philosophie, ist ein Konzept, der die stabilen und dauerhaften Aspekte der Realität im Gegensatz zu den vielfältigen und volatilen Aspekten ihrer sinnlichen Bilder festlegt. In der aristotelischen Syllogistik und traditionellen Logik sind Begriffe die Elemente der Urteile, die den Syllogismus ausmachen: die Subjekte und Prädikate ihrer Schlussfolgerungen und Prämissen [7, S. 681].

Die Begriffe – das sind Wörter oder stabile Ausdrücke, die die Begriffe eines speziellen Wissensbereichs oder einer bestimmten Aktivität bezeichnen [16, S. 508]. Begriffe existieren nicht einfach in der Sprache, sondern in einer bestimmten Terminologie. Terminologie ist eine Sammlung von Begriffen in einem bestimmten Bereich von Produktion, Aktivität und Wissen, die einen speziellen Bereich des Vokabulars bilden, der der bewussten Regulierung und Ordnung am zugänglichsten ist [13, S. 116].

Die Begriffe eines beliebigen Zweiges von Wissenschaft und Technik können in drei semiotischen Beziehungen charakterisiert werden: in Bezug auf Semantik (Eindeutigkeit, Genauigkeit und stilistische Neutralität); in Bezug auf die Syntax (System, Produktion); in Bezug auf Pragmatik (Grad der Bequemlichkeit der Verwendung von Begriffen, ihre Kürze). Es sollte jedoch besonders betont werden, dass solche terminologischen Eigenschaften wie zum Beispiel Eindeutigkeit, Genauigkeit und Kürze tatsächlich mehr die Anforderungen sind, als ihre konstanten Eigenschaften erfüllen.

Die wissenschaftliche Terminologie zeichnet sich bekanntermaßen durch eine besondere Mobilität von Inhalten aus. Der Inhalt des wissenschaftlichen Begriffs wird durch nachfolgende Definitionen ständig vertieft, da der wissenschaftliche Begriff mit seinem Inhalt immer subtilere Konzepte der Natur der Dinge differenziert.

Als lexikalische Einheit, die nach den Gesetzen der Sprache funktioniert, wird der Begriff mehrwertig. Der Kontext hilft, das Problem zu lösen, die Bedeutung eines Ausdrucks zu wählen, in dem die Aktualisierung eines der Werte auftritt.

Die deutsche Terminologie basiert auf dem Wortbildungssystem der allgemeinen Schriftsprache. Sie unterscheidet und verwendet jedoch in erster Linie jene Methoden, die ausreichend geeignet sind, die Spezifik der professionellen Sphäre der Sprache widerzuspiegeln. Es ist bekannt, dass die wichtigsten Formen der Bildung von Fachbegriffen sind: die semantische Methode; Befestigung; Zusammensetzung der Wörter; Abkürzungen und die syntaktische Methode. Es sollte berücksichtigt werden, dass syntaktische Begriffsbildung den höchsten Grad an Produktivität in der Sprache der Wissenschaft hat [14].

Der grammatikalischen Struktur der deutschen Fachbegriffe entsprechend, sind sie in zwei Gruppen unterteilt: Begriffe-Wörter und Begriffe-Wort-Kombinationen. Die quantitativ kleinere Zusammensetzung von Wortbegriffen in der Fachterminologie verringert ihre allgemeine Rolle im Funktionieren der Begriffe überhaupt nicht, da sie ihren nuklearen Teil darstellen. Dies sind die Zusammenfassung von allgemeinen Begriffen, Terminologie, die Studenten der technischen Universitäten in der Anfangsphase des Unterrichts deutscher Fachsprache vertraut gemacht werden sollten.

Natürlich, sollte man bei der Vermittlung der speziellen Begriffe den Kenntnisstand der Studenten im Bereich der Linguistik im Allgemeinen und insbesondere im Bereich der Terminologie, der Ebene ihrer Fachkompetenz und auch das Interesse an der Beherrschung der Fachbegriffe berücksichtigen.

Es ist wichtig, dem Studenten die Möglichkeit zu geben, mit fachausgerichteten Texten, vielen Fachbegriffen zu arbeiten, ihn zu unterrichten, spezielle und intelligente einsprachige und zweisprachige Wörterbücher, enzyklopädische Publikationen zu verwenden. Bei solchen gemeinsamen Arbeiten ist es notwendig, auf die sprachlichen und strukturellen Besonderheiten der Begriffe hinzuweisen, die im gegenwärtigen Stadium ihrer Entwicklung untersucht werden, sowie auf die Besonderheiten dieser Begriffe unter dem Gesichtspunkt der Diachronie. Diese Tatsache beinhaltet auch die Verwendung von etymologischen Wörterbüchern.

Die Assimilation von Begriffen ist viel schneller und effizienter, wenn der Lehrer bei der Einführung einzelner Begriffe die Studenten über die Konzepte informiert, die die Basis der betreffenden Einheiten bildeten, und über die Geschichte des Auftretens und der Entwicklung dieser Begriffe berichtet. Die Demonstration des Zusammenhangs zwischen linguistischen Fakten und Wissenschaft und Technik trägt nicht nur zu einer effektiveren Assimilierung

begrifflicher Einheiten bei, sondern auch zu einer effektiveren Wahrnehmung von technischen Phänomenen, Objekten und Prozessen, die sie übertragen.

Um die Fachbegriffe in die Lehrpraxis zu integrieren, wird ein gesamtes System der Arbeit der Studenten mit wissenschaftlichen und technischen Texten und Fachbegriffen eingeführt und angewendet. Die Arbeit mit einem wissenschaftlichen und technischen Text beinhaltet verschiedene Aufgaben im Zusammenhang mit Lesen: Vorlesen, um die allgemeine Bedeutung des Textes zu verstehen, die grundlegenden Ideen von Paragraphen zu formulieren, die zum Verständnis notwendigen Textteilen führen, und die wichtigsten Begriffe zu wählen, eine konsistente Darstellung des Inhalts des Textes bei der Vorbereitung der Zusammenfassung und Anmerkung zu geben.

Die Durchführung aller Arten von Arbeiten mit dem wissenschaftlichen und technischen Text erfolgt unter Betonung von Begriffen, indem ihre Rolle bei der Offenlegung des Inhalts sowohl des gesamten Textes als auch der einzelnen Sätze und Textauszüge ermittelt wird. Den Studenten, die Deutsch an einer technischen Universität studieren, sollte man beibringen, folgendes klar zu verstehen: eine der Hauptschwierigkeiten beim Übersetzen eines technischen Textes aus dem Deutschen ist die Synonymie von Begriffen, deren Ursache die Mehrdeutigkeit des Begriffs ist. Und um eine korrekte, richtige Übersetzung des Textes zu erhalten, ist es notwendig, nicht nur zu überlegen, zu welcher Sphäre der Begriff gehört und in der Lage ist, Wörterbücher zu verwenden, sondern auch das linguistische Umfeld des Begriffes, den Kontext, in dem es verwendet wird, richtig zu interpretieren und zu verstehen.

Wenn wir von Begriffsvokabular sprechen, sprechen wir in erster Linie von lexikalischen Einheiten, mit einem sehr verzweigten und subtilen Bedeutungssystem. Die lexikalischen Fähigkeiten, wie bekannt ist, werden Schritt für Schritt gebildet. Die Struktur der komplexen Übungen zur Bildung und Entwicklung lexikalischer Fertigkeiten in der Fachbegriffsarbeit umfasst drei folgende Phasen: Semantisierung und primäre Einführung von Wortschatz; die Bildung von lexikalischen Fähigkeiten und die Verbesserung der lexikalischen Fähigkeiten.

In der ersten Stufe des Studiums ist es notwendig, die Studenten mit dem Klang und dem graphischen Bild des Begriffs vertraut zu machen, mit seinen semantischen Merkmalen. In diesem Stadium werden rezeptiv-reproduktive Simulationsübungen, die Übungen zur Nominierung und Identifikation durchgeführt.

Die Ausbildung des Fachbegriffsvokabulars in den Übungen zielt auf die Entwicklung verschiedener Teiloperationen ab, die die Grundlage für die Ausführung komplexer Operationen lexikalischer Fertigkeiten bilden. Diese Übungen sind bedingt konditional-kommunikativ, was eine umgangssprachliche Aufgabe und eine Sprachsituation vorsieht.

Um eine lexikalische Einheit in einfache und komplexe Äußerung einzubeziehen, werden in der letzten Stufe der Verbesserung der lexikalischen Fähigkeiten die Übungen, durchgeführt. Auch in diesem Stadium werden Übungen benötigt, die einen reibungslosen Übergang von der Verbesserung der lexikalischen Fähigkeiten zur Entwicklung von Sprachfertigkeiten ermöglichen. Alle Übungen, die in dieser Stufe durchgeführt werden, sind kommunikative Übungen und sie sorgen für das Vorhandensein einer Situation und einer umgangssprachlichen Aufgabe.

Die Wissenschaftlerinnen T.A. Kuptsowa und I.G. Miroshnitschenko, die methodischen Konzepte des Fremdsprachenunterrichts untersuchen, nennen folgende Übungen, die an der technischen Hochschule für die Bildung von Fähigkeiten zur Verwendung der Sprache für Berufszwecke verwendet werden: die Fall-Methode, die Methode der Rollenspiele und Design-Arbeiten, Präsentationen [9].

Schlussfolgerungen. Das aktuelle und ernsthafte sprachliche und methodische Problem an der technischen Universität ist heute die Ausbildung der Studenten der Arbeit mit berufsorientierten Fachtexten, die in diesen Texten mit speziellen Fachbegriffen arbeiten. Im Zentrum der Lösung steht ein Fachbegriffskomplex, mit dem sich die Studierenden in der Anfangsphase des Deutschunterrichts vertraut machen sollten. Besondere Aufmerksamkeit sollte darauf gelenkt werden, die Studenten mit verschiedenen Arten von Wörterbüchern, einschließlich etymologischer Wörterbücher, zu beschäftigen.

Es ist sehr wichtig, den Studenten mit fachorientierten Texten, vielen Fachbegriffen zu arbeiten. Die Arbeit mit wissenschaftlichem und technischem Text sollte verschiedene Arten des Lesens, der technischen Übersetzung, der Annotation, der Abstraktion umfassen. Das Arbeiten mit Fachbegriffen, wie bei lexikalischen Einheiten, beinhaltet einen dreistufigen Komplex von Übungen, der mit der Semantik des Vokabulars beginnt und mit kommunikativen Übungen zur Entwicklung und Verbesserung der Sprachfähigkeiten endet. Nur unter Berücksichtigung aller oben genannten Punkte ist es möglich, die fremdsprachliche, terminologische Kultur von Studenten einer Fachhochschule erfolgreich zu gestalten und zu verbessern.

Literaturverzeichnis:

1. Алещанова И.В., Фролова Н.А. Формирование терминосистемы специалиста в профессионально-ориентированном обучении иностранному языку исследовали // Современные проблемы науки и образования. 2013. № 4.
2. Володина М.Н. Теория терминологической номинации. М., 1997.
3. Kade, O. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung. Leipzig: Verl. Enzyklopädie, 1968. 128 с.
4. Кияк Т.Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка (32), 2007. С. 104–108.
5. Кияк Т.Р., Огуй О.Д., Науменко А.М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2006. 592 с.
6. Клёстер А.М. Категориальная структура немецкой терминосистемы инженерной психологии. Вестн. Ом. ун-та. 2012. № 3. С. 147–151.
7. Ковалёв С.М., Ильичёв Л.Ф., Федосеев П.Н., Панов В.Г. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия. 1983. 681 с.

8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. М.: Высш. шк., 1990. 253 с.
9. Купцова Т.А. Мірошніченко І.Г. Упровадження інноваційних підходів у формуванні іншомовної компетентності студентів технічного профілю. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». Вип. 5. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 93–98.
10. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. М.: Изд-во АН СССР, 1961. 160 с.
11. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу: монографія. (На прикладі німецькомовної фахової комунікації); Вінниця: Нова книга, 2013. 448 с
12. Покушалова Л.В. Обучение профессионально ориентированному языку в техническом вузе. Л.В. Покушалова, Л.Т. Серебрякова. Молодой ученый. 2012. № 5. 389 с.
13. Реформатский А.А. под ред. В.А. Виноградова. Введение в языковедение: учебник для вузов. М.: Аспект Пресс, 2002. 563 с.
14. Strassmann J. Fachbegriffe Literatur. Manuskript.
15. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Berlin: Akademie-Verlag, 1987. 308 S.
16. Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. 683 с.

Summary

K. PERERVA, M. SMYRNOVA. LINGUISTIC-METHODOLOGICAL METHODS OF TEACHING TECHNICAL UNIVERSITY STUDENTS TO WORK WITH PROFESSIONALLY-ORIENTED GERMAN-LANGUAGE TEXTS IN THE SPECIALTY

The article deals with the actual problem of the main linguistic-methodological aspects in teaching technical university students to work with professionally-oriented German-language texts in the specialty. The questions of studying the peculiarities of translating scientific and technical texts by students in the specialty are explored in detail. Particular attention is paid to the main issues of the linguistic essence of scientific and technical terms as the main and most important components of scientific and technical German-language texts, as well as their special significance in translating German-language scientific and technical literature as the way of exchanging and disseminating information in the world community.

Key words: professionally oriented training, translation of scientific and technical texts, terminological vocabulary, technical terms, mastering of terminology, stages of work with scientific and technical text.

Анотація

К. ПЕРЕРВА, М. СМІРНОВА. ЛІНГВОМЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ВУЗУ РОБОТІ З ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМИ НІМЕЦЬКОМОВНИМИ ТЕКСТАМИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема актуалізації лінгвометодологічних аспектів у навчанні студентів технічного вузу роботі з професійно-орієнтованими німецькомовними текстами за фахом. Детально досліджуються питання вивчення особливостей перекладу студентами науково-технічних текстів за фахом. Особлива увага приділяється основним питанням лінгвістичної сутності науково-технічних термінів як основних і найважливіших компонентів науково-технічних німецькомовних текстів, а також їх особливе значення в перекладі німецькомовної науково-технічної літератури як способу обміну і поширення інформації у світовому співтоваристві.

Ключові слова: професійно-орієнтоване навчання, переклад науково-технічних текстів, термінологічна лексика, технічні терміни, засвоєння термінології, етапи роботи з науково-технічним текстом.

Аннотация

Е. ПЕРЕРВА, М. СМІРНОВА. ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКОГО ВУЗА РАБОТЕ С ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННЫМИ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫМИ ТЕКСТАМИ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ

В статье рассматривается проблема актуализации лингвометодологических аспектов в обучении студентов технического вуза работе с профессионально-ориентированными немецкоязычными текстами по специальности. Подробно исследуются вопросы изучения особенностей перевода студентами научно-технических текстов по специальности. Особое внимание уделяется основным вопросам лингвистической сущности научно-технических терминов как основных и важнейших компонентов научно-технических немецкоязычных текстов, а также их особая значимость в переводе немецкоязычной научно-технической литературы как способа обмена и распространения информации в мировом сообществе.

Ключевые слова: профессионально-ориентированное обучение, перевод научно-технических текстов, терминологическая лексика, технические термины, усвоение терминологии, этапы работы с научно-техническим текстом.

PhD, Associate Professor
English Philology Department
Lviv Ivan Franko National University

CONCEPT DEATH IN SETH'S CHANNELINGS

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. Cognitive linguistics treats language as a reflection of the cognition of the world process. It is based on the principle of language anthropocentricity: linguistic facts and phenomena are in close connection with the person, his/her mentality and culture. Therefore, the analysis of words' meanings reflects some certain knowledge about the world. Language, on the one hand, is a form of organization of the national space and ethnic relations, and, on the other hand, it is a means of description and explanation of these interrelationships, a mechanism of preservation and transference of social experience, national identity constructing.

The problem of concept in modern linguistics is one of the most argued spheres of research. Taking into account various definitions of concept, it must be admitted that concept is a mental entity, characterized by a dialectical relationship between language, consciousness and culture. Concept is defined as national, culturally and socially determined, structured mental phenomenon, usually expressed by language means, having the conceptual basis and containing the evaluative component. It is a complex, multifold phenomena that exceeds the boundaries of the language system.

Therefore, the **topicality** of the work is motivated by the fact, that it is a research within a new domain of linguistics (cognitive), which analyzes the structured representation of the world in human mental activity rendered by language means. The research is even more actual, as linguistics definitely does not abound in researches concerning channeling-discourse with just few instances of scientific insights; thus the research provides scientific speculation upon the problems of cognitive modeling of the concept's functioning in different discourses, channeling-discourse in particular.

Analysis of recent research and publications. In linguistics concept as the object of research was studied by V.A. Maslova [3], O.S. Kubryakova [2], A.N. Prihod'ko [5], Z.D. Popova and I.A. Sternin [4], and many others. The very concept DEATH was analyzed on the material of English literature by E. Sereda [6] concerning its phraseological means verbalization and by T.V. Bublyk [1], who traced its peculiarities in meditative discourse. V.V. Tarasenko tackled the problem of opposition LIFE-DEATH in English and Russian languages concerning its phraseological means of representation [7].

The aim of this study. The article continues the cycle of scientific publications of the author profiling channeling-discourse (a separate type of esoteric discourse) and the details of the conceptual picture of the world as presented in this particular type of discourse. The aim of this publication is to specify the characteristics of concept DEATH in the channelings of Seth (channeled by Jane Roberts) in terms of frame analysis worked out by S. Zhabotynska, as well as account for the semantic structure broadening of the concept in the discourse under analysis.

The outline of the main research material. Despite the fact that concept is one of the key notions in cognitive linguistics, the scholars are still not unanimous on its definition, providing different terms that denote this notion: *archetype*, *prototype*, *mentifact*, *symbol*, *gestalt*, *cultureme*, *logoepisteme* etc. [5, 13]. Within numerous approaches there is no unique definition which would provide an exhaustive explanation of the given term, confirming the complex and controversial nature of concept and knowledge about it. All approaches underline lingual character of concept that undergoes modification according to the sphere of research. Within the linguistic domain scholars mostly observe concept in terms of linguacultural and cognitive approaches which do not contradict each other. Concept, as a unit of cognition, moves from individual conceptual sphere to the social one; whereas, concept, as a unit of culture, is fixed as collective experience, later acquired by an individual. The research, carried out in this article, combines the two approaches: modelling concept DEATH in terms of frame analysis (cognitive approach), it includes the comparative analysis of the given concept as represented in human culture vs that of multidimensional plane of existence, and, finally, concludes as to their content correspondence, testifying to the semantic shift of concept broadening (inclusion of new components into the concept sphere).

The article also suggests a modification of the term concept, pertinent to the major approaches: concept is the discrete mental entity, the basic unit of the intellectual code of the human or any other being endowed with consciousness. This modification is essential when it comes to the analysis of channeling-discourse, as this type of discourse has a rather distinctive peculiarity: the process of channeling communication, with one of the actors being a higher spiritual entity from a multidimensional plane of existence, involves not only hearing/seeing (sometimes termed as clairvoyance), but a kind of communication similar to telepathy [13]. Therefore, in order to embrace the cognitive-communicative process of both the interlocutors, we consider it necessary to suggest such an improvement on the term 'concept' definition.

Then there comes to surface a rather essential question: is there a direct correspondence between the conceptual sphere of the other-dimensional spiritual creatures – the actual authors of the channelings – and that of a human being (or humanity in general)? The analysis of some basic concepts in channelings of Kryon and Seth [13] showed that their verbalization explicates the semantic shift of broadening: both Seth and Kryon operate with the additional senses of the concepts, senses that are absent in the human cognitive picture of the world.

It seems logical to suppose that multi-dimensional (non-physical) plane of existence moulds a different understanding of key concepts or universal phenomena, concept DEATH among them. Human society has different views on this notion, the main of them including: 1) the death of a living being; 2) the final cessation of vital functions in an organism; 3) termination of biological metabolism in the organism/part of organism; 4) end of the life of a person or animal; 5) natural imminent end of the existence of living beings; 6) the absolute/permanent end/cessation of something [8; 14].

Channeling-discourse offers quite an unusual explanation of the concept under analysis, and this article observes the evidence of the particularities of its explication in channeling-discourse on the material of such works by Jane Roberts (the channeler of Seth) as “Seth: The Eternal Validity of the Soul”, “Seth: Way towards Health”, “Seth: Individual and the Nature of Mass Events”, “The Nature of Personal Reality”. Concept DEATH appears in such combinations as “life and death”, “live through deaths”, “life after death”, “die and reborn”, “rhythm of birth and death”, “die symbolically”, emphasizing that DEATH is not ultimate; it is not an end to LIFE, and is not opposed to LIFE.

The results of the research present concept DEATH as an inter-frame unity, comprising five frames textually represented in the material subjected to analysis. The first is the **notional frame** with its slots, characterising the concept concerning its quantity, qualities, manner of existence and temporal features.

The slot [DEATH is SUCH (quality)] characterizes the concept through its combinability with the attributive adjectives and descriptive word combinations. In Seth’s channelings there are explicated the following characteristics of concept DEATH:

1) the physical essence of human death, pertaining to our material existence [DEATH is PHYSICAL/BIOLOGICAL/BODILY/PERSONAL]: *So basically the inner portion of you, the soul-stuff, will not suddenly change its methods of perception nor its characteristics after physical death [9], People, she said, at last openly recognizing the great necessity and desirability of biological death, would in many instances simply “turn themselves off” [10, 35], They wanted to die. How could their thoughts allow them to bring about their bodily deaths? [10, 190], The knowledge is usually hidden for many reasons, but the fact of death, personal death, is never forgotten [11, 226];*

2) usefulness of death [DEATH is NECESSARY/HEALTHY]: *Even your c-e-l-l-s (spelled) know that their deaths are necessary for the continuation of your physical form [10, 286]; We must admit, then, that death is indeed a part of life – and even more, we must say that death is healthy [12, 140];*

3) suicidal character of any death [DEATH is SUICIDAL]: *Some people who consider suicide believe in life after death, and some do not – and in the deepest of terms all deaths are somewhat suicidal [12, 263]. Esoteric sources account for such a characteristic of death, stating that every human embodied on our planet has a kind of “arrangement” concerning the conditions and terms of every his/her incarnation; thus at the end of the “term” we terminate ourselves;*

4) sudden character of any death [DEATH is ACCIDENTAL/ UNEXPECTED]: *<...> on conscious levels the members of the species will come to fear the chance of accidental death more than anything else, and that this powerful concern may seriously circumscribe behaviour [10, 34], He’s come through with four more sessions since then, too – the last three of them growing out of the unexpected death of our young cat, Billy [10, 181];*

5) variable as to the time reference [DEATH is EARLY/SLOW/ SUDDEN]: *An understanding of these issues can greatly help throw light on the question of early deaths and diseases, and spontaneous abortions [12, 285]; The control over matter is vigorous, and they usually stay within the body, dying either in accidents where death is immediate or in sleep or with a disease that strikes quickly [9], Ideally this desire for death, however, would simply involve the slowing of the body’s processes, the gradual disentanglement of psyche from flesh; or in other instances, according to individual characteristics, a sudden, natural stopping of the body’s processes [10, 13].*

The quantitative slot [DEATH is SO MANY] demonstrates the multiplicity of the concept, the very lexeme being used in plural form to designate different instances of DEATH: *When one has been born and has died many times, expecting extinction with each death [9], <...> the multitudinous deaths and rebirths that occur within your body in physical terms [3], You are alive, therefore, in the midst of small deaths [9].*

Temporal slot of the notional frame describes DEATH as a kind of demarcation line, a transition period, and can be subdivided into three subsets:

1) [STH exists BEFORE DEATH]: *<...> he [...] gave us some excellent material on animal consciousness before and after death – because “tragedies” come in all shapes and sizes [10, 14];*

2) [STH/SB exists IN/DURING DEATH]: *So you are to some extent now alive in the midst of the death of yourself [9], Therefore in the sleep state, each of you have undergone – to some degree – the same kind of absence of consciousness from physical reality that you experience during death [9], You grow and live through deaths that happen in you constantly, and travel through births within your lifetime that you do not comprehend [11, 170];*

3) [STH exists AFTER DEATH]: *Your present personality as you think of it is indeed “indelible” and continues after death to grow and develop [9], Now, you may or may not be greeted by friends or relatives immediately following death [39], You can find out what the soul is now, therefore. It is not something waiting for you at your death [9].* The last two sub slots contradict the scientific approaches to death, which deny any life after it and consider the instance of death to happen momentarily without human experiencing anything.

Actional frame of concept DEATH includes the slots of state/process [DEATH acts], contact action [DEATH acts upon STH] vs [STH acts upon DEATH] and cause [DEATH causes STH] vs [STH causes DEATH]. Concept DEATH belonging to abstract notions, this frame is of metaphoric essence.

The slot [DEATH acts] denoting the process/state is objectivised in the examples: *If death disappeared on your planet even an hour all of life would soon be threatened [12, 140], No death occurs by chance, nor any birth [10, 76], ... the person’s death loomed almost greater in importance than the life itself [10, 164], Even when biological “failures” develop, as with stillborn infants, or malformed ones, the inner consciousness involved does not give up, and even though death results [12, 74], There are also mass statements of the same kind for people come together to die, however, to seek company in death as they do in life [10, 164] (in death =in the process of dying and consequent state of death).*

In the slot of contact action concept DEATH can perform either of two roles: the initiator of the action or its recipient. The actualization of the first subtype we find in several varieties depending on the type of patient:

1) [DEATH acts upon SB]: *None of my deaths surprised me* [9], *Death will not bring you an eternal resting place* [9], *Partially, then, such deaths are meant to make the survivors question the conditions* [10, 19], *You chose the set of conditions that you did because in past existences you were so terrified of death that you tried to hide its knowledge from yourself* [11, 227].

2) [DEATH acts upon STH]: *The death serves a purpose species-wise while it also serves the purposes of the individual* [10, 9], *It (death) prunes the planet, so to speak, so that there is a room and time for all* [12, 140];

3) [DEATH acts upon ABSTRACT NOTIONS]: *They (beliefs) are often triggered, finally, by a traumatic life situation – the death of a spouse or parent* [12, 270], *<...> that death will assure it (life) of still another existence* [12, 160], *...low-grade infection from which the soul can be cured only by death* [10, 45].

The sub slot [SB acts upon DEATH] is actualised as follows:

1) denoting cognitive or emotional processes: *We do not know death in your terms* [9], *If the person is mourning the death of a spouse or close family member*; *<...>* [12, 279];

2) expressing human's desire for death or disobedience to it: *In most instances they choose quick deaths* [12, 286], *... when the individual... is actively seeking either death or a crisis situation biologically* [10, 184], *The fact is that when death comes it is wanted* [10, 273], *Individuals who defy death time and time again are ... more frightened of it than most other people are* [12, 142].

Causative slot [DEATH causes STH] is actualised in the patterns [DEATH causes LIFE SEEM DEARER]: *Life seems more dear in your terms, corporeal terms, because of the existence of death* [11, 226] and [DEATH frees INNER SELF], *<...> the self must shed its ego and die symbolically in order that the inner self can be free* [11, 163].

Causative slot [STH causes DEATH] represents DEATH as a result of the activity of: 1) a biological organism: *The scientists "predict" how many people might be "attacked" by <...> a virus that has caused a given number of deaths* [10, 10]; 2) a person: *If there were no death, you would have to invent it* [10, 30]; 3) God: *All That Is, whose love forms your breath, your life, your death* [12, 325].

Taxonomic frame has the slot [DEATH-Identified is STH- Identifier]:

1) [DEATH is SENTENCE]: *Spiritually the death sentence given you is another chance at life...* [11, 227];

2) [DEATH is CHOICE]: *The choice of life and death is always yours* [11, 227];

3) [DEATH is TRANSFORMATION]: *Death is not an end, but a transformation of consciousness* [10, 138], i.e. death presupposes life continuation, but in a different form.

4) in its connection to life DEATH is described as its extension, vertex or an addition to life in the slot [DEATH is (life's) PAUSE/EXTENSION/ VERTEX/ADDITION]: *In these terms, what you call death is simply the insertion of a longer duration of that pulsation of which you are not aware, a long pause in that other dimension, so to speak* [9], *All my deaths were the complement of my lives, in that it seemed to me that it could not be otherwise* [9], *Death is not an affront to life, but means its continuation – not only inside the framework of nature as you understand it, but in terms of nature's source* [10, 97], *...but remember that no consciousness considers death an end or a disaster, but views it instead as a means to the continuation of corporeal and noncorporeal existence* [12, 194], *The fact is that death in its way is the culmination of life, leading toward a new birth and new experience* [10, 273].

Possessive frame demonstrates the relation [STH-Possessor has SMTH-Possessed], specified in the slots of partiality [STH-Whole has STH-Part] and inclusion [STH-Container has STH-Content]. In the slot of partiality DEATH is a part of a whole, usually life in most general sense [STH-WHOLE has DEATH-PART]: *The death, say, of physical tissue, is merely a part of the process of life as you know it in your system* [9], *The phase of death is, then, a part of life's cycle* [10, 286], *There is hardly anything mysterious in the idea that life can kill. On a biological level all death is hidden in life, and all life in death* [11, 146]. The last example shows that the opposite understanding of life as a part of death is also true, as well as one more variant of these concepts correlation, when life and death are viewed as equally significant parts of existence: *Life and death are both states of existence* [10, 187].

In the slot of inclusion concept DEATH represents a container composed of different items: 1) [DEATH contains EXPERIENCE] *Birth and death contain between them earthly experience that you perceive as happening within a given period of time* [11, 227]; 2) [DEATH has FUNCTION]: *Birth and death then have their function, intensifying and focusing your attention* [11, 227]; 3) [DEATH has CONTENT]: *Such individuals usually choose deaths with a high dramatic content* [10, 164].

Comparative frame is represented through likeness and rendered through the slots of similarity [DEATH is like STH] and likeness [DEATH is as if STH]. The slot [DEATH is like STH] compares death with life, stressing that death is a natural process and people should not be afraid of it: *<...> as death conditions seem much more like life conditions* [9], *Because of death, life is possible, so these two seemingly opposite qualities are simply different versions of the same phenomena* [12, 140].

The slot [DEATH is as if STH], which also serves as a conceptual metaphor basis, is objectivised in the following examples:

1) [DEATH is LESSON]: *Twice I died of starvation. I always found my deaths highly educational* [9]; *It was always a lesson between lives to trace the thoughts and events that "led to a given demise"* [9]; *They turn their deaths into lessons for other people, forcing them to ask questions* [10, 164];

2) [DEATH is FACE OF EXISTENCE]: *Life and death are but two faces of your eternal, ever-changing existence, however* [11, 227];

3) [DEATH is BREATH]: *<...> the rhythm of birth and death is like a breath taken and exhaled. Feel your own breath as it comes and goes* [11, 154];

4) In the channelings we may also find a mythological explanation to the process of death, depicted as a crossing of the river: *Certain images have been used to symbolize such a transition from one existence to another...The crossing of the River Styx is such a one...The maps were known beforehand. At death, the consciousness hallucinated the river vividly.*

Relatives and friends already dead entered into the ritual, which was a profound ceremony also on their parts. The river was as real as any that you know, as treacherous to a traveller alone without proper knowledge [9]. Here we may trace a conceptual metaphor [DEATH is JOURNEY]: the image of a dead person is projected on a traveller.

On the whole, the concept DEATH has demonstrated a vast variety of understandings: it is endowed with various qualitative and quantitative characteristics, participates in different actions assuming the role of agent or patient, serves as a productive base for metaphoric interpretation.

Conclusions and perspectives of further research in this field.

The analysis of the concept DEATH verbalisation in the channelings of Seth explicated different characteristics of the object under study, including positive axiological characteristics. The results testify to the fact that in channeling-discourse the concept under analysis undergoes semantic content broadening through inclusion of the notions “after-death life” and “during-death existence/experience” into its domain.

The perspectives of the research in terms of cognitive-communicative approach comprise profiling the cognitive spaces of the channeling-discourse actors (the disembodied entities as the addressers, and the humans as the addressees) in the channelings of separate entities alongside the description of channeling as a peculiar type of discourse in general.

References:

1. Бублик Т.Є. Англomовна медитативна притча: структурно-семантична та когнітивна інтерпретація: автореф. дис ... канд. філ. наук: Львів, 2013. 17с.
2. Кубрякова Е.С. Концепт. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е.С. Кубряковой. М., 1996. 245 с.
3. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие. М.: Флинта: Наука, 2004. 296 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. 314 с.
5. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. 307с.
6. Середа Е. Представление концепта “Death” в английской фразеологической картине мира: дисс. ... канд. фил. наук. Санкт-Петербург, 2016. 184 с.
7. Тарасенко В.В. Концепты «жизнь» и «смерть» в системе языка и сознании разноязычных носителей: на материале фразеологизмов: дисс. ... канд. фил. наук. Комсомольск-на-Амуре, 2008. 244 с.
8. Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education Limited, 2009. 2081 p.
9. Roberts J. Seth Speaks: The Eternal Validity of the Soul. URL: https://archive.org/stream/pdfy-56rRUG-ov0xn05ih/Jane%20Roberts%20%20Seth%20Speaks_djvu.txt.
10. Roberts J. The Individual and the Nature of Mass Events. Prentice-Hall, 1981. 307 p.
11. Roberts J. The Nature of Personal Reality. New World Library, 1994. 446 p.
12. Roberts J. The Way toward Health. Amber-Allen Publishing, 1997. 374 p.
13. Petryk T. Communicative Space of Language Personality in Modern American Channelings. Филолог. Volume 7. Issue 14. Филологічний факультет Університету у Бањої Луци, 2016. Р. 19–35.
14. The Concise Oxford Dictionary of Current English. Oxford: Clarendon Press, 1991. 1454 p.

Summary

T. PETRYK. CONCEPT “DEATH” IN SETH’S CHANNELINGS

The article tackles the problem of conceptual picture of the world as presented in channeling-discourse. Channeling is termed as a peculiar type of communication between the human and higher spiritual beings. On the material of Seth’s channelings concept DEATH is described in terms of frame analysis. There have been singled out the peculiarities of the notional, actional, possessive and comparative frames with the corresponding slots. The concept is proved to undergo the semantic shift of broadening.

Key words: channeling, concept, frame, slot, semantic shift.

Анотация

Т. ПЕТРИК. КОНЦЕПТ «СМЕРТЬ» В ЧЕННЕЛИНГАХ СЕТА

Стаття розглядає проблему концептуальної картини світу у ченнелінг-дискурсі. Ченнелінг визначається як особливий тип спілкування людини та вищої духовної сутності. На матеріалі ченнелінгів Сета описано концепт «СМЕРТЬ» у термінах фреймового аналізу. Виділено понятійний, акціональний, посесивний та компаративний фрейми та їх слоти. Подано докази розширення семантичного наповнення цього концепту.

Ключові слова: ченнелінг, концепт, фрейм, слот, семантичний зсув.

Аннотация

Т. ПЕТРИК. КОНЦЕПТ «СМЕРТЬ» В ЧЕННЕЛИНГАХ СЭТА

В статье рассматривается проблема концептуализации мира в ченнелинг-дискурсе. Ченнелинг определяется как особенный тип общения человека и высшей духовной сущности. На материале ченнелингов Сэта описан концепт «СМЕРТЬ» в терминах фреймового анализа. Выделены понятийный, акциональный, посесивный и компаративный фреймы и их слоты. Представлены доказательства расширения семантического наполнения указанного концепта.

Ключевые слова: ченнелинг, концепт, фрейм, слот, семантический сдвиг.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-
педагогічна академія»
Харківської обласної ради

АНГЛОМОВНИЙ ДИТЯЧИЙ ПОЕТ ЯК СУБ'ЄКТ ДИСКУРСИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Антропоцентричність лінгвістичних теорій і практик обумовлює модель наукового знання, що постулює значущість ролі людського фактору в мові. Дискурсивний характер сучасних лінгвістичних досліджень дозволяє залучати до осмислення проблеми особистості ментальні, когнітивні, психологічні, прагматичні, соціальні та інші чинники. Однак, незважаючи на фокусування уваги лінгвістів на проблемі особистості, багато питань залишаються поза увагою науковців, зокрема особистість англomовного дитячого поета як суб'єкта дискурсивної діяльності залишаються недостатньо дослідженою. Пропоноване дослідження видається актуальним з огляду на те, що є необхідність вивчення діяльності особистості автора, яка маніфестується особливостями англomовного дитячого поетичного дискурсу. Інтерпретація дитячого поетичного дискурсу (ДПД) як сукупності процесу і результату мислиннево-мовленевої діяльності відправника поетичного тексту – автора і отримувача – дитини; як результату національного і культурологічного, історичного і соціального процесів у вигляді поетичних текстів, що призначені для дітей і створені лінгвокреативними особистостями; як сукупності поетичних текстів, що може сприйматися дитиною відповідно до її психофізіологічних особливостей, системи фонових знань і цінностей, вимагає розширення меж усвідомлення мовної особистості англomовного дитячого поета. У цьому світлі вважаємо за доцільне введення поняття «дискурсивна особистість».

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі. Проблема дослідження феномену мовної особистості постає однією з найбільш складних і багатовекторних у царині сучасної лінгвістики, набуваючи категоріального статусу. На сучасному етапі над проблемою дослідження мовної особистості плідно працює ціле гроно науковців (С.Г. Воркачов, М.М. Бахтін, І.О. Голубовська, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, Т.А. Космеда, В.В. Красних, Н.В. Петлюченко, Л.Л. Славова, Ю.С. Степанов, С.О. Сухих, О.М. Шахнарович та інші).

Широка уживаність терміну «мовна особистість» пов'язана з синтетичним характером цього поняття, що актуалізує міждисциплінарність сучасних досліджень людини, інтегрування різних галузей лінгвістики у вивченні цього терміну. Напрямок вектору лінгвістичних досліджень в бік мовної особистості демонструє різні погляди науковців на цей феномен, що проявляються в різноманітні його дефініції: мовна особистість, мовленнєва особистість, комунікативна особистість, соціокомунікативна особистість, елітарна особистість, метамовна особистість, універсальна особистість, національна особистість, дискурсивна особистість тощо.

З'ясовано, що у процесі комунікації особистість репрезентується у декількох іпостасях: «людина, яка говорить» (Н.Д. Арутюнова) [1], «мовна особистість» (Ю.М. Караулов) [4], «мовленнєва особистість» (В.І. Карасик) [3], «комунікативна особистість» (В.В. Красних) [6].

Найбільш уживаним виявляється поняття «мовна особистість», що розуміють як сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів) [4, с. 245]. Т.А. Космеда стверджує, що «мовна особистість характеризується певним ступенем володіння мовою, соціальним та особистісним вибором мовних засобів» [5, с. 133]. Мовну особистість трактують як носія мови, здатного до мовленнєвої діяльності [14, с. 64]. На думку О.О. Селіванової «мовна особистість – це іманентна ознака особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну і комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу [11, с. 370].

«Комунікативну особистість» розглядають як сукупність відмінних якостей особистості, що виявляються в її комунікативній поведінці і забезпечують особистості комунікативну індивідуальність [2, с. 10].

Пропонують також застосовувати термін «мовленнєва особистість», що розуміють як особистість, яка реалізує себе в комунікації, обираючи і здійснюючи певні стратегії і тактики спілкування, обираючи і використовуючи певний репертуар засобів [6, с. 51].

Наведені вище поняття викликають наукові суперечки стосовно їх ідентифікації чи диверсифікації.

Виділення невирішених проблем, яким присвячено статтю. Складна структура особистості, яка репрезентується за допомогою мови і дискурсу, знаходить своє відображення у роботах С.М. Плотнікової, яка наводить чітке розмежування поняття «мовна особистість», «комунікативна особистість», «дискурсивна особистість» [8; 9; 10]. У роботах науковця, дискурсивна особистість трактується як мовна особистість, яка породжує певний дискурс у вигляді безперервно поновлюваного або закінченого, фрагментарного або цілісного, усного або письмового повідомлення. Ця особистість діє в сфері виробництва повідомлень і несе відповідальність за їх зміст [9, с. 39]. Дискурсивну особистість розуміють як учасника комунікативних подій, в умовах яких і відбувається вибір необхідних лексичних, граматичних і стилістичних засобів, як тактичних дій, що відповідають мовленню-

вій стратегії; як комунікативну особистість, яка володіє сукупністю індивідуальних комунікативних стратегій і тактик, когнітивними, семіотичними, мотиваційними вподобаннями; носій реального життєвого досвіду; суб’єкт соціальних дій та інтеракцій [12, с. 462]. «Дискурсивна особистість складається з особистості мовної, яка, поряд з мовним кодом, здатна до використання та трактування інших семіотичних кодів залежно від типу дискурсивних відношень...» [13, с. 282]. Зустрічаємо поняття «дискурсна особистість» в наукових розвідках. З позицій А.В. Нікітіної термін «дискурсна особистість» «містить елементи мовної, мовленнєвої, комунікативної, риторичної особистості, які виявляються в певних дискурсах, через усвідомлення їх цінностей, опанування стратегій, тактик, типових мовленнєвих жанрів, невербальних засобів» [7, с. 277].

Звернення до класичних та сучасних робіт з дослідження мовної особистості, зокрема специфіки діяльності дитячого поета дозволяє виокремити нову грань в дослідженні цього феномену, а саме дискурсивний підхід. Послуговуючись розумінням митця слова як суб’єкта дитячого поетичного дискурсу, вважаємо за необхідне введення поняття “дискурсивна особистість англomовного дитячого поета”.

Формулювання мети статті. Мета наукової розвідки полягає у виявленні основних характеристик мовної особистості англomовного дитячого поета, яка існує і реалізується в англomовному дитячому поетичному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували дитячі поезії таких авторів, як Джулії Дональдсон (Julia Donaldson), Едварда Ліра (Edward Lear), Кенна Несбітта (Kenn Nesbitt), Христини Джорджини Россетті (Christina Georgina Rossetti), Шелдона Сілверстіна (Sheldon Silverstein). Загальна кількість – 269 віршів.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Мовну особистість дитячого поета розуміємо як сукупність здібностей, характеристик, таланту і хисту носія конкретної мови, що обумовлюють створення автором поетичних текстів, призначених для дітей.

Дитячий поет репрезентує певну лінгвокультуру, в межах якої він творить свої поетичні тексти для широкого загалу дитячої читацької аудиторії. Виходячи з аналізу мовностилістичних особливостей авторського мовлення, репрезентованого в поетичних текстах, що відображають бачення автором навколишньої дійсності (картини світу) з метою досягнення конкретних цільових настанов, схарактеризовується мовна особистість поета.

Мовна особистість дитячого поета вирізняється високим рівнем мовної компетенції, що актуалізує досконалі знання літературної мови, вміння доцільно обирати і застосовувати багатий арсенал мовностилістичних засобів для досягнення мети; хист до римування, що репрезентується у римованих текстах з чіткою ритмічною організацією; знання психофізіологічних особливостей дітей. Виокремлені якості дають підстави розглядати дитячого поета як інтелектуальну особистість, яка володіє фундаментальними знаннями з мови, культури мовлення і риторики, творчими здібностями. Зазначене вище свідчить про приналежність особистості дитячого поета до елітарної мовленнєвої культури. У цьому світлі варто звернути увагу на багатокомпонентність класифікації складових частин авторської компетенції: мовна, комунікативна, культурна, спеціальна, експертна, текстотворча, інформативна та деякі інші.

Витоками творчості виявляється легкість утворення асоціацій, що репрезентує творчу фантазію (уяву). Щодо особистості дитячого поета, вартим уваги постає той факт, що його уява постійно працює, творячи для дітей. Дитячий поет створює нові образи, зрозумілі дитячому сприйманню, на основі фонових знань рецепієнтів, з орієнтацією на їх емоційсферу. Це складний процес, що свідчить про креативну складову частину мовної особистості дитячого поета. Креативність дитячого поета зумовлює його знання психофізіологічних особливостей дитини і «пам’ять дитинства», що має безпосередній зв’язок з авторською уявою. Креативність автора обумовлює майстерне та віртуозне використання різноманітних засобів, аби викликати бажані емоції у дитини з метою впливу на процес формування особистості дитини. Тут можна говорити про лінгвокреативну складову частину мовної особистості дитячого поета.

Одним із видів лінгвокреативної діяльності поета виявляється мовна гра. Мовна гра репрезентується як порушення загальноприйнятих канонів і правил мови, за допомогою якої досягається максимальний ефект впливу на емоційсферу читача. Актуалізація мовної гри в текстовому просторі дитячої поезії надає тексту оригінальності, експресивності, індивідуальності поетичного мовлення. Мовна гра вербалізується за допомогою текстотворчих можливостей мовних одиниць на звуковому, морфемному, лексичному і синтаксичному рівнях.

Послуговуючись методом суцільної вибірки, було проведено аналіз мовностилістичних особливостей, що вербалізуються в англomовних дитячих поетичних текстах. Проведений аналіз дозволив виявити найтипівіші приклади мовної гри, що репрезентуються у текстовому просторі дитячих віршів. Найбільш поширеними виявляються: звукове обігравання слів (алітерація, звуконаслідування), і повтори, що вербалізуються на різних мовних рівнях.

Поміж фонетичних особливостей, що вербалізуються у текстовому просторі дитячих віршів досить частотним явищем виявляється алітерація, що допомагає не лише зацікавити маленьких читачів, але й сприяє формуванню їх фонетичної компетенції, наприклад: “Shhhhhhh! / Don’t rushhh, / Or the fox will be off / With a swishhh / Of its brushhh...” (Джулії Дональдсон “Shhhhhhh!”) [17, с. 32].

У дитячих поетичних текстах репрезентовано звуконаслідування, що допомагає поглиблювати знання дитячої аудиторії про навколишній світ у вигляді звуків, формуючи ставлення і розширюючи досвід малят. Наприклад, у наведеній нижче поезії репрезентовані звуконаслідування, що ознайомлюють дітей з тваринним світом: “Deep in the wood I heard a bird: / Too-whit, too-who. / I said to the woodland bird I heard, / “And who are you?” / “I am an owl, a woodland owl, / How do you do, too-who? / Too-whit, too-who.” (Джулії Дональдсон “Birdsong”) [17, с. 20].

Найяскравіше репрезентовані в дитячих поетичних текстах повтори, що вражають своїм різноманіттям (повтори звуків та їх сполучень, повтори слів, словосполучень і речень). Ця особливість зумовлена психофізіологічними особливостями дітей, рівнем розвитку їх емоціосфери тощо. У вірші Христини Россетті “The Wind” [22] двічі повторюється блок питання-відповідь “*Who has seen the wind?/ Neither I nor you*”, при цьому автор змінює *through* на *by*, щоб уникнути відчуття нав’язування. У наведеному нижче прикладі зrealізовується прийом повтору (кожен рядок починається лексемою на позначення їжі *bean*), при цьому автор уводить лексеми на позначення видів прийому їжі (*breakfast, lunch, dinner, brunch, snack, dessert*): “*Beans for breakfast./ Beans for lunch. / Beans for dinner./...*” (Кенн Несбітт “The All-Bean Diet”) [19].

Лексичним засобом виразності поетичного мовлення виступають індивідуально-авторські неологізми – оказіоналізми, що можуть розглядатися як вид мовної гри, оскільки вони характеризуються індивідуальністю, створюваністю, експресивністю, залежністю від контексту. Авторські новотворення можуть бути прикладом мовної гри, в основу якої покладені семантичні механізми, що передбачають поєднання слів з метою утворення нових. У вірші Кенна Несбітта “My Hippo Has the Hiccups” вербалізований такий оказіоналізм: *hiccopotamus* = *hiccup* + *hippopotamus* (гіпопотам, що гикає): “*My hippo has the hiccups/ and his hiccups shake the ground./ <...> I didn't see the sign said./ “Hiccopotamus for sale”*” [20, с. 2].

У вірші Едварда Лира “An Alphabet” репрезентовані яскраві приклади оказіоналізмів, водночас автор використовує прийом додавання літери у (вимова якої додає голосні звуки наприкінці слова, пом’якшуючи мовлення) до слів, що закінчуються однаковим звуком [f], що підсилює емоційність поетичного мовлення: “*F/F was once a little fish, / Fishy / Wishy / Squishy / Fishy / In a Dishy / Little Fish!*” (Edward Lear “An Alphabet”) [18].

Джерело ігрового сенсу репрезентується в дитячих поетичних текстах складним словом або поєднанням слів. Іноді дитячі поети вдаються до використання спунеризмів. Так, наприклад, у вірші “Runny’s Heading Rabbits” Шелдона Сілверстіна майже у кожному рядку поет міняє початкові звуки у парі слів, що утворюють словосполучення: “*Runny lent to the wibrary / And there were bundreds of hooks –/ Bistory hooks, biography gooks, / And lots of bory stooks./... A bience scook? A boetry pook?/ Oh, no – a bomic cook!*” [26].

Таким чином, доходимо висновку, що мовна гра постає не лише формальним явищем, а як активізація уяви, пам’яті, мовленнєво-мислиннєвих процесів у діяльності митця слова, що націлена на створення дитячих поетичних текстів. Зазначене засвідчує креативну складову мовної особистості автора, яку можна розуміти як лінгвокреативну.

В дитячих поетичних текстах вміщено інформацію про світ, що оточує дітей. Цільова настанова дитячого поета полягає в ознайомленні з новими явищами та предметами навколишнього світу з опорою на життєвий досвід дитини. Пропонуючи цілісну картину світу таким чином, щоб він був зрозумілий свідомості маленьких читачів, митець дитячого поетичного слова вирізняється майстерним володінням різноманітних мовних прийомів. Римовані, з чіткою ритмічною організацією дитячі поетичні тексти, репрезентуючи широкую палітру різноманітних лінгвістичних засобів, легко сприймається, повторюється і заучуються напам’ять.

Дитячі автори творять поетичні тексти, що апелюють до ранніх форм мислення, впливають на формування вразливого світу емоцій дітей, задовольняють дитячі потреби в русі, грі, звукових імітаціях, пізнавальних потребах. Так, наприклад, в поетичному мовленні дитячих авторів вербалізується рухова діяльність, що спонукає дітей до дій: “*I played a game./ I rode my bike. / I had a snack./ I took a hike./ I read a book./ I watched T.V./ ...*” (Kenn Nesbitt “I played a game”) [20, с. 34]. Дитячі вірші є первинним джерелом поповнення словника дітей і формування їх фонетичної обізнаності, закладають фундамент комунікативних навичок. Дитячі поети, які володіють високим рівнем мовної компетенції, вирізняються майстерним використанням мовностилістичних прийомів, здатні за допомогою поетичного слова сприяти розвитку пам’яті, уваги і мислення маленьких читачів, надихати на творчість, мобілізувати дитячу уяву. Принцип конкретності і предметності поетичного мовлення актуалізує зазначене вище. Вірш Кенна Несбітта “My Lunch” є яскравим прикладом конкретності і предметності, де вербалізовані лексичні одиниці на позначення різноманітної їжі, яку так люблять діти, але яка не є корисною: “*A candy bar./ A piece of cake. / A lollipop./ A chocolate shake./ ...*” (Kenn Nesbitt “My Lunch”) [21, с. 15].

Маємо змогу окреслити мовленнєвий портрет англomовного дитячого поета, що вміщує різні ролі автора. Мовна особистість *дитячого поета* будує свою поведінку відповідно до очікувань (рольовими приписами) і в цьому сенсі являє собою різновид ролі.

У поетичному мовленні автор бере на себе різні ролі, що зумовлені цілями комунікації і характеристиками адресата, і, що використовуються як засіб для досягнення цілі. Прагматичні ролі репрезентують типи, моделі мовленнєвої поведінки, що породжені культурою суспільства, і є знаковими для носіїв цієї культури. Взаємодія ролей створює образ дитячого поета. Виконання різних ролей дозволяє змінювати стратегію і тактику мовлення. Ролі також сприяють оцінці обставин комунікативної ситуації. Таким чином, створюється уявлення наявності дитини, оповідача, дорослого, батька тощо у текстовому просторі дитячої поезії. Однією з основних прагматичних ролей є роль *дитини*. У вірші “Tell me” Шелдона Сілверстіна роль *дитини* актуалізується за допомогою характеристик особистості, наприклад: “*Tell me I’m clever./ Tell me I’m kind, / (talented, cute, sensitive, graceful and wise, perfect)...*” (Sheldon Alan Silverstein “Tell me”) [24]. Автор може виступати у ролі *оповідача*. Прикладом може слугувати вірш Шелдона Сілверстіна “Where the sidewalk ends” [27]. Можна також виокремити роль *дорослого*, що поєднує дитину зі світом дорослих-батьків, які встановлюють певні правила поведінки для дітей. Ці правила можуть пригнічувати фантазію і вигадку дитини, бажання веселитися та жартувати. Тому роль поета-дорослого дозволяє наблизитися до дитячого світу і уявити те, що діти хотіли б зробити у реальному житті. Наприклад, у

вірші “Cuttin’ Kate” Шелдона Сілверстіна [23] зображено дівчинку, яка все різала ножицями, тобто робила ті речі, які в реальному житті батьки не дозволяють робити дітям. У казках “Little Red Riding Hood and the Wolf”, “Cinderella”, “Three Little Pigs” Роальда Даля [16] зреалізовується роль *казкаря*.

Англomовний дитячий поет виконує такі функції, створюючи для дітей: Автор – Поет, Автор – Дитина, Автор – Оповідач, Автор – Казкар. Дитячий поет може також виступати в ролі вихователя, вчителя тощо, що створюють в уявленні читача певний образ, роблячи мову переконливою і максимально доступною для сприймання, «працюючи» тим самим на реалізацію цільової настанови автора.

Усе вище зазначене, підтверджує думку, що дискурсивна особистість – це мовна особистість, яка породжує певний дискурс і несе відповідальність за зміст повідомлень [9, с. 39]. Англomовний дитячий поет може розглядатися як дискурсивна особистість, що породжує англomовний ДПД у письмовому вигляді (римовані твори). Мовна особистість англomовного дитячого поета існує і реалізується в англomовному дитячому поетичному дискурсі, що має матеріальне оформлення (дитячі поетичні тексти фіксуються письмово чи в інший спосіб).

Створюючи поетичні тексти, що призначені для дітей, автор чітко повинен усвідомлювати особливості своєї читацької аудиторії. Якщо діти легко сприймають поетичні твори автора, якщо у них виникає бажання слухати/читати їх знову, повторювати і, навіть, зачувати напам’ять, тоді дискурсивна особистість дитячого поета має змогу бути залученою до дитячого комунікативного простору і набувати ознак комунікативної особистості. За умови, якщо дитяча поезія не втрачає своєї значущості після смерті автора, дитячий поет продовжує залишатися комунікативною особистістю. Однак тут мова вже йде про віртуальний комунікативний простір [9, с. 41].

Дискурсивна особистість англomовного дитячого поета репрезентується шляхом особистісних індексів [15]: національного, соціального, інтелектуального, інтенційного, мовного, мовленнєвого, емотивного, пізнавального/когнітивного.

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Являючись мовною особистістю, дитячий поет, який володіє характеристиками обумовленими особливостями адресата-дитини, що вирізняють його від загалу митців слова, може пройти процес становлення себе як дискурсивної особистості, створюючи дитячий поетичний дискурс. У випадку, якщо поетичні тексти дитячого автора є затребуваними читацькою аудиторією, дитячий поет набуває ознак комунікативної особистості. Мовна особистість дитячого поета репрезентує високий рівень мовної компетенції, майстерне володіння літературною мовою, хист до римування, «пам’ять дитинства», лінгвокреативну складову особистості митця, чия уява невпинно працює створюючи дитячі поетичні тексти. Комунікативна – актуалізує взаємодію з читацькою аудиторією з орієнтацією на дитину, обізнаність її психофізіологічними особливостями. Дискурсивна особистість дитячого поета зреалізовується у здатності створювати такий дискурс, який буде сприйнятним для дитячої свідомості, який буде викликати насолоду від ритму та ритму, захоплювати звуковою формою та змістовним наповненням, який буде моделювати умови для інкультурації та соціалізації особистості дитини; для її розвитку, виховання й емоційного становлення; загалом, буде виявлятися своєрідним способом для пізнання світу дитиною.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. Москва: Языки русской культуры, 1999. I-XV. 896 с.
2. Беспмятнова Г.Н. Языковая личность телевизионного ведущего: автореф. дис. ...канд. филол. наук.: 10.02.19 / Воронеж, 1994. 19 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва: Гнозис, 2004. 390 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 262 с.
5. Космеда Т.А. Мовна спроможність, комунікативна компетенція, мовна особистість як проблемні питання сучасного українського мовознавства. Лінгвістична палітра: зб. наук. пр. з актуальних проблем лінгвістики; за заг. ред. проф. Л.А. Лисиченко; Харків. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків, 2009. С. 129–140.
6. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: ИТДГК «Гнозис», 2003. 375 с.
7. Нікітіна А.В. Дискурсна особистість як лінгводидактичне поняття. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць; за ред. проф. А.Л. Ситченка; МНУ імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв, 2015. № 4 (51), грудень. С. 271–282.
8. Плотникова С.Н. Языковая, коммуникативная и дискурсивная личность: к проблеме разграничения понятий. Лингвистика дискурса; Вестник ИГЛУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»; отв. ред. С.Н. Плотникова. Иркутск, 2005. С. 5–16.
9. Плотникова С.Н. Говорящий/пишущий как языковая, коммуникативная и дискурсивная личность. Вестник Нижневартовского государственного университета. 2008. № 4. С. 37–42.
10. Плотникова С.Н. Языковое, коммуникативное и дискурсивное пространство. Лингвистика дискурса; Вестник ИГЛУ. Серия «Лингвистика и межкультурная коммуникация»; отв.ред. С.Н. Плотникова. Иркутск, 2008. С. 131–136.
11. Селіванова О. сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
12. Синельникова Л.Н. О научной легитимности понятия «дискурсивная личность». Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 24 (63). 2011. № 2. Часть 1. С. 454–463.
13. Солошук Л.В. Принцип ідентифікаційної взаємодії вербальних та невербальних компонентів комунікації в англomовному діалогічному дискурсі. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2005. № 24. С. 282–286.

14. Сухих С.А., Зеленская В.В. Репрезентативная сущность личности в коммуникативном аспекте реализаций. Краснодар, 1997. 164 с.
15. Bucholtz M., Hall K. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. Discourse Studies. London: SAGE Publications, 2005. Vol 7, (4–5). P. 585–614.
16. Dahl Roald. Revolting Rhymes. London: Puffin, 2003. 48 p.
17. Donaldson Julia Wriggle and Roar. Rhymes to Join in with. London: MacMillan Children's Book, 2015. 32 p.
18. Lear Edward. An Edward Lear Alphabet. New York: HarperCollins Children's Book, 1999. 25 p.
19. Nesbitt Kenn. Funny Poems [online]. Available at: <http://www.poetry4kids.com> (accessed: 05.06.2018).
20. Nesbitt Kenn. My Hippo Has the Hiccups: And Other Poems I Totally Made Up (A Poetry Speaks Experience). Naperville, Illinois: Sourcebooks Jabberwocky, 2009. 176 p.
21. Nesbitt Kenn. Revenge of the Lunch Ladies: The Hilarious Book of School. New York: Meadowbrook: Simon and Schuster, 2012. 80 p.
22. Rossetti Christina Georgina. Sing-Song: A Nursery Rhyme Book. London: MacMillan and Co., 2007. 168 p.
23. Silverstein Shel. Cuttin' Kate. New York: HarperCollins Children's Book, 2003. 20 p.
24. Silverstein Shel. Falling up. New York: HarperCollins, 2006. 171 p.
25. Silverstein Sheldon Alan. Poems [online]. Classic Poetry Series: The World's Poetry Archive. 2004. 31 p. URL: <http://www.poemhunter.com> (accessed: 23.12.2017).
26. Silverstein Shel. Runny Rabbit: A Billy Sook. New York: HarperCollins, 2005. 96 p.
27. Silverstein Shel. Where the Sidewalk Ends. New York: Particular Books, 2010. 192 p.

Анотація

А. ПИКАЛОВА. АНГЛОМОВНИЙ ДИТЯЧИЙ ПОЕТ ЯК СУБ'ЄКТ ДИСКУРСИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена висвітленню основних характеристик мовної особистості англomовного дитячого поета. Мовна особистість дитячого поета характеризується високим рівнем мовної компетенції, ідентифікується як носій елітарної мовленнєвої культури, вирізняється лінгвокреативною складовою частиною. Послугуючись розумінням митця слова як суб'єкта дитячого поетичного дискурсу, маємо змогу для введення поняття «дискурсивна особистість англomовного дитячого поета». У роботі засвідчується той факт, що мовна особистість англomовного дитячого поета існує і реалізується в англomовному дитячому поетичному дискурсі.

Ключові слова: мовна особистість, комунікативна особистість, дискурсивна особистість, дитячий поет, дитячий поетичний дискурс.

Аннотация

А. ПИКАЛОВА. АНГЛОЯЗЫЧНЫЙ ДЕТСКИЙ ПОЭТ КАК СУБЪЕКТ ДИСКУРСИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена освещению основных характеристик языковой личности англоязычного детского поэта. Языковая личность детского поэта характеризуется высоким уровнем языковой компетенции, идентифицируется как носитель элитарной речевой культуры, охватывает лингвокреативную составляющую. Рассматривая автора как субъекта детского поэтического дискурса, имеем возможность использовать понятия «дискурсивная личность англоязычного детского поэта». В работе утверждается тот факт, что языковая личность англоязычного детского поэта существует и реализуется в англоязычном детском поэтическом дискурсе.

Ключевые слова: языковая личность, коммуникативная личность, дискурсивная личность, детский поэт, детский поэтический дискурс.

Summary

A. PIKALOVA. THE ENGLISH-LANGUAGE CHILDREN'S POET AS AN AGENT OF DISCOURSE ACTIVITIES

The article is devoted to the coverage of the main peculiarities of the linguistic personality of the English-language children's poet. The linguistic personality of the children's poet is characterized by a high level of linguistic competence, it is identified as the informant of an elite speech culture, it is distinguished by a linguistic and creative component. Considering the author as an agent of the children's poetic discourse, we have the opportunity to use the concept "discursive personality of the English-language children's poet". The work confirms the fact that the linguistic personality of the English-language children's poet exists and realizes in the English-language children's poetic discourse.

Key words: linguistic personality, communicative personality, discursive personality, children's poet, children's poetic discourse.

УДК 81'373.613.512.161=2

І. Покровська

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри тюркології
Інституту філології
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

С. Плешкун

студентка 4 курсу
Інституту філології
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ЕТИКЕТНИХ ЗВОРОТІВ У СУЧАСНОМУ ТУРЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У світлі сучасних лінгвістичних напрямків взаємозв'язок мови і релігії не викликає сумнівів. Релігія – це система принципів і вірувань, які ґрунтуються на вірі у Всевишнього, передбачають систему приписів і обрядів, норм та заборон, дотримання яких є обов'язковим. У межах лінгвокультурології така культурна інформація має своє відображення в мові, і ця проблематика є традиційною з точки зору вивчення релігійної ономастики в сучасному мовознавстві.

Мусульмани звертаються до Всевишнього та вживають релігійні етикетні вирази не лише в молитві, але й в повсякденному лексиконі. Це можна помітити під час спілкування з носіями мови або під час перегляду сучасних турецьких фільмів. Можна підкреслити, що лексеми з Корану увійшли в сучасну турецьку мову як етикетні фрази.

Актуальність дослідження полягає у вивченні специфіки функціонування в мові турецьких кінострічок етикетних виразів релігійного походження, оскільки відображення релігії в мові є невичерпним джерелом національної самобутності кожної нації. Питанням релігійних лексем та виразів присвячені окремі дослідження таких вчених-тюркологів, як А.К. Байбурін, К.А. Каша, І.О. Коверна, З.Б. Озер, В.М. Підвойний, І.Л. Покровська та інші, проте функціонування етикетних виразів у турецькому кінематографі у цих працях не опрацьовано.

Мета полягає у дослідженні релігійної лексики, яка використовується в сучасному турецькомовному дискурсі.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань, як: розкрити особливості функціонування релігійної лексики у сучасному дискурсі; зібрати ілюстративний матеріал із досліджуваних творів; класифікувати матеріал; визначити індивідуально-авторські особливості вживання релігійної лексики у комунікативно-прагматичному аспекті.

Об'єктом дослідження є етикетні вирази релігійного спрямування сучасної турецької мови, **предметом** – комунікативно-прагматична роль релігійних етикетних висловів, які використовуються носіями турецької мови з різними семантико-стилістичними цілями.

Матеріалом дослідження слугували етикетні вирази, які були відібрані з таких сучасних турецьких серіалів, як: “Kara Sevda” («Нескінченне кохання»), “Kırgın çiçekler” («Ображені квіти»), “Muhteşem Yüzyıl” («Величне століття»); турецьких словників: “Güncel Türkçe Sözlük” («Актуальний турецький словник»), “Büyük Türkçe Sözlük” («Великий турецький словник»), “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” («Словник прислів'їв та ідіом»).

Новизна дослідження ґрунтується на тому, що вперше подається контекстуальний аналіз перекладу етикетних виразів сучасної турецької мови, здійснюється всебічне дослідження релігійної лексики у сучасному турецькомовному дискурсі.

Етикетні вирази є специфічною та невіддільною частиною усного, письмового спілкування, а також в значній мірі національно маркованою лексикою. У вітчизняному мовознавстві термін мовленнєвий етикет був введений російським вченим В.Г. Костомаровим у 1967 році. Турецькі мовознавці етикетні вирази включають до групи сталих сполук, які мають назву *kalıp sözler*. Ці вирази функціонують не лише в молитві, але і в стилях світського характеру. Це можна помітити під час спілкування з носієм мови або переглядаючи турецький кінематограф. Згідно з релігійними традиціями турків, ввічливі привітання і добрі побажання на адресу один одного грають для них дуже велику роль.

Лексеми з Корану увійшли в повсякденну мову і художню літературу в якості етикетних фраз, часто зі значним ступенем ослаблення релігійного забарвлення, хоча в самому Корані вони мають тільки релігійне значення. За даними І.Л. Покровської [1, с. 120], відомо, що Аллах є центром турецької релігійної картини світу. Звернення до Аллаха в будь-якій комунікативній ситуації є для турків цілком природним явищем. Зрозуміло, що релігійно-ономастична лексика додає мовленню емоційно-експресивного забарвлення. Використовуючи ці фрази, комунікант досягає розкриття зображення духовного світу турків, їхнього побуту й життя. Аналізуючи розмовну мову турків, нам вдалося дослідити та записати з турецьких серіалів деякі етикетні вирази з релігійними онімами, зокрема:

1. Вигук: “Aman!” – «Ох, ой, Боже!»; “Aman Allah!” – «Помилуй Боже!»; “Aman, ne güzel” – «Боже, яка краса!»; “Aman yarabbi!” – «Помилуй Господи!»; “Allah Allah!” – «О, Всевишній Аллах»; «О Боже мій!» (висловлює здивування, нудьгу, нетерпіння, і так далі); “Allahım!” – «Боже мій! О, мій Аллах!». Для прикладу наведемо фрагмент діалогу з серіалу “*Kırgın çiçekler*” (“Ображені квіти”):

- *Aman yarabbi! Ne oldu yanı?*
- *Bi tektubi göndermedin mi?*
- *Помилуй Господи, що знову сталося?*
- *Ви не відправляли цього листа? [4].*

2. Побажання. Зазначені приклади побажань, які містять звернення до Бога і святих осіб, були висловлені мовцями у різних комунікативних ситуаціях: у процесі розмови, для закінчення діалогу, ставали квінтесенцією різних оповідей тощо. Такі побажання відносилися як до людей, які самі про щось просять на власні потреби, так і стосовно третіх осіб, щодо яких побажання було сформульоване. Можна висловити припущення, що деякі побажання були висловлені «невідомо», тобто вони є природним способом завершення розмови. Проте також є такі приклади, у яких побажання становлять центральну частину діалогу і використовуються цілеспрямовано з вірою й очікуванням на їх здійснення як на щось справжнє і реальне: “Allah seni, aileni ve sevdiklerini korusun!” – «Нехай Аллах вбереже тебе, твою сім’ю і тих, кого ти любиш»; “Allah çokça salat ve selam etsin!” – «Нехай Аллах пошле благодать»; “Allah acısın!” – «Нехай Аллах допоможе!»; “Allah işini rast getirsin!” – «Нехай Аллах допоможе тобі в справі!»; “Allah iyilik versin!” – «Дай Бог всього хорошого!»; “Allah tamamına yetiştirsin!” – «Нехай Аллах допоможе (закінчити що-небудь)»; “Geçmiş olsun!” – «Нехай мине все погане, видужуй, поправляйся!»; “Allah şifa versin!” – «Хай Аллах дасть здоров’я». Для прикладу наведемо фрагмент діалогу з серіалу “*Kırgın çiçekler*” (“Ображені квіти”):

- *Allah seni, aileni ve sevdiklerini korusun! Her türlü kazadan beladan şerden musibetten şeytanlaşmış insanlardan ve şeytanların şerrinden korusun inşallah. Hep iyi ol, hep mutlu ol ve hep gülümse olur mu?*
- *İyi ki varsınız Feride Hanım. Yardımınız için tekrar teşekkür ederim.*
- *Нехай Аллах захистить тебе, твою родину та твоїх близьких! Я сподіваюсь, що ви будете захищені від злих людей і злих духів з усіх сфер життя. Завжди будьте щасливими і завжди посміхайтесь, добре?*
- *Як добре, що Ви є, пані Феріде. Дякую ще раз за вашу допомогу [4].*

3. Подяка: Релігійні звороти-подяки передають відчуття вдячності за певну допомогу, найчастіше морально-духовну підтримку, і є своєрідним прославленням Бога, наприклад: “Allah (senden) razı olsun!” – «Дякую! Хай буде Аллах (тобою) задоволений»; “Allah seninle birlik olsun!” – «Дякую! Хай буде Аллах з тобою» (відповідь на привітання); “Allah iyiliğini senden esirgemesin!” – «Дякую! Хай Аллах нічого не пожалкує для тебе»; “Allah bereket versin!” – «Хай Аллах дасть достаток»; “Allah razı olsun!” – «Нехай буде тобою задоволений Аллах!»; “Teşekkür ederim!” – «Дякую».

4. Покарання: “Allahın belâni versin!” (букв. «Нехай тобі Аллах дасть біду»); “Allah” *ından bulsun!*” (букв. «Нехай знайде від Аллаха!»); “Allah cezası versin!” (букв. «Нехай покарає Аллах!»); “Allah kahretsin!” – «Прокляття». Вдалим прикладом вважаємо фрагмент діалогу з серіалу “*Kırgın çiçekler*” (“Ображені квіти”):

- *Mesude bana neden kızdığını anlatıyorum. Lütfen sakın ol tamam mı?*
- *Allah Senin Belanı Versin Kemal! Bana bak! Sorunlarımı çözmekten bıktım. Böyle bir şeyi bir daha yaparsan seni terk ederim., Ne yapacaksın o zaman?*
- *Mesude bir daha böyle yapmam. Saçma şeyler söylüyorsun!*
- *Karatalım artık bu konuyu.*
- *Mesude, я не розумію, чому ти сердилася на мене. Заспокойся вже, добре?*
- *Нехай тебе Аллах покарає, Кемалю! Дивись-но сюди, я вже втомилася вирішувати твої проблеми [4].*

5. Привітання: “Allah eşini sana seni de eşine mübarek etsin!” – «Хай Аллах благословить вас із дружиною»; “Allah sevgilerinize size, sizi de birbirinize mübarek etsin!” – «Хай Аллах благословить вас із дружиною»; “Allah ikinizi bir yastıkta kocatsın!” – «Побажання довгих років разом на весіллі, або коли укладається шлюб».

6. Співчуття: “Allah rahmet eylesin!” – «Нехай спочиває з миром»; “Allah rahmet etsin!” – «Нехай Аллах дасть йому спочити з миром»; “Kimsenin başına getirmesin!” – «Не приведи Аллах нікому такого горя!». Для прикладу наведемо фрагмент діалогу з серіалу “*Muhteşem Yüzyıl*” (“Величне століття”):

- *Hürem Sultan...*
- *Geç ziyaretinin önemi nedir? ... Kocam' la bir şey mi oldu... yoksa evlatlarım...*
- *Evlatlarınız iyi çok şükür! Fakat çok önemli bir haberim var ..*
- *Söylesene ne oldu...*
- *Hürem Sultanİbrahim Paşa ölmüş!*
- *Ne diyorsun sen... Nasıl.... İbrahim Paşa öldüğünden Emin misin?*
- *İki gözlerimle gördüm!*
- *Allah rahmet etsin!*
- *Хюрем Султан...*
- *Яка причина вашого пізнього візиту? Щось сталося з моїм чоловіком... чи з моїми дітьми...?*
- *З вашими дітьми все прекрасно! Але у мене для вас важлива новина.*
- *Тож кажі, що трапилось.*
- *Хюрем Султан...Ібрагім Паша помер!*
- *Що ти таке кажеш... як... ти впевнений в його смерті?*

- Я на власні очі це бачив!

- Нехай Аллах дасть йому спочити з миром [3].

7. Ствердження: відрізняються від побажань тим, що герої, які їх висловлюють, щиро переконані в існуванні певного факту, сприймають реальність такою, якою вона є. Як правило, вони не прагнуть чогось більшого, оскільки вірять, що буде саме так, як запланував це Всевишній. Успіх у справах доручають саме йому, довіряються його опіці, доручають йому всі свої справи і діяння. Наведемо приклади тверджень: “Allah bilir!” – «Бог знає»; “Hamdüsena, Allah a (bin) şükür” – «Слава Аллаху!»; “Allaha şükür!”, “Hele şükür!”, “Hamdüsena” – «Слава Аллаху!», «Вдячність Аллаху!», «Вдячність Всевишньому»; “Allah bir kapıyı kapatır, öbür kapıyı açar” – «Аллах одні двері закриває, інші двері відкриває».

В розмовній мові можна зустріти лексеми з компонентами *Hak, Mevla, Tanrı*: “Hakk a (Mevla ya) kavuşmak” (букв. Возз’єднається з Господом (тур. *Hak, Mevla*) «відправиться на той світ»; компонент *Tanrı* (укр. *Господь*) виступає як варіативної іменник в лексемі: “Tanrı (Allah) yarattı demek” (букв. «Не говорити, що створив Господь (Аллах)», «Не шкодувати»; “Tanrı (Allah) aşkına” – «Заради Бога (Господа)»; “Tanrı (Allah) korusun!” – «Нехай Господь (Аллах) береже!» [2, с. 73]. Як приклад наведемо фрагмент діалогу з сучасного турецького серіалу “Kara Sevda” («Нескінченне кохання»):

- Emir, Allah aşkına uyma, ne olur. Abimi artık rahat bırak!

- Zeynep işine bak bebeğim.

- Emire, заради Бога, залиш мого брата в спокої наразі!

- Зейнеп, не втручайся, маленька. [5].

Здійснений аналіз, дає змогу дійти висновку, що релігійні етикетні вирази у мовній комунікації (так само як й інші мовленнєві звороти) відіграють значну роль. У турецькій мові винайдено велику гаму таких висловів, які у статті розподілено на сім категорій, а саме: привітання, побажання, ствердження, співчуття, покарання, вигуки і подяки. Вони виконують різноманітні функції: визначають емоційний стан співрозмовників, ілюструють певні форми людської поведінки, окреслюють характер людини через схожість її дій до поведінки божественних осіб, використовуються як засоби висловлення прохання, подяки, прокляття, докорів тощо. Функціонуючи як комунікаційні форми, які передаються в усному і писемному виді від покоління до покоління, релігійні вислови, безсумнівно, можна вважати складовою усної народної творчості певного народу.

Послугуючись релігійними висловами, мовець прагне використати їх семантичне навантаження з різною метою: як ресурс ідентифікації з нацією, як спосіб комунікації, для характеристики середовища, а також як засіб художнього мовлення. Таким чином, роль представлених релігійних висловів можна визначити так:

- вітання, спрямовані на зав’язання контакту або уникнення конфлікту;
- побажання мають на меті формування відчуття шанобливості, поваги і зміцнення відчуття віри;
- аналіз формул-стверджень засвідчує ознаки смиренності, покірності, віри у невідворотність долі, що досягається через насичення висловів богословським змістом;
- вигуки посилюють емоції, зумовлені реакцією застереження, підбадьорення або іншою релігійною спрямованістю;
- подяка демонструє очищення, відродження сил, зміцнення віри і вдячності за отримане божественне благословення.

Очевидно, що релігійне мовлення є однією із найдавніших світоглядних форм міжлюдської комунікації, тому його вивчення, аналіз та сучасний аспект використання є невичерпним джерелом національної самобутності кожної нації.

Література:

1. Покровська І.Л. Специфіка вживання етикетних виразів релігійного походження (на матеріалі сучасної турецької мови). Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції «Іноземна мова професійного спрямування як складова підготовки дипломатів та фахівців у сфері зовнішніх зносин». Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. С. 118–124.
2. Покровская И.Л. Турецкая фразеология и паремология коранического происхождения как фрагмент языковой картины мира. Международное специализированное издание “KARADENİZ”/BLACK SEA, Yıl 5, Sayı 17, 2013. S. 69–78. Закордонна публікація.
3. Muhteşem Yüzyıl Resmi YouTube Kanalı. URL: <https://www.youtube.com/user/muhtesemyuzyil>.
4. Kırgın çiçekler Resmi YouTube Kanalı. URL: <https://www.atv.com.tr/webtv/kirgin-cicekler/bolum>.
5. Kara-sevda Resmi YouTube Kanalı. URL: <https://www.startv.com.tr/dizi/kara-sevda/bolumler>.

Анотація

І. ПОКРОВСЬКА, С. ПЛЕШКУН. КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНА РОЛЬ РЕЛІГІЙНИХ ЕТИКЕТНИХ ЗВОРОТІВ У СУЧАСНОМУ ТУРЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

У статті подано лінгвістичний аналіз низки релігійних етикетних зворотів, які використовуються в сучасній турецькій мові. Проаналізований мовний матеріал охоплює досить різноманітні мовні явища, а саме: специфіку вітань, побажань, стверджень подяк тощо. У статті визначається роль і значення релігійних зворотів мовної комунікації.

Ключові слова: теорія релігійних цінностей, релігійна лексика, релігійна ономастика.

Аннотация

И. ПОКРОВСКАЯ, С. ПЛЕШКУН. КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ РОЛЬ РЕЛИГИОЗНЫХ ЭТИКЕТНЫХ ОБОРОТОВ В СОВРЕМЕННОМ ТУРЕЦКОЯЗЫЧНОМ ДИСКУРСЕ

В статье представлены лингвистический анализ ряда религиозных этикетных оборотов, используемых в современном турецком языке. Проанализированный языковой материал охватывает довольно разнообразные языковые явления, а именно: специфику поздравлений, пожеланий, утверждений благодарностей и тому подобное. В статье определяется роль и значение религиозных оборотов в речевой коммуникации.

Ключевые слова: турецкий язык, теория ценностей религии, религиозная лексика, религиозная ономастика.

Summary

I. POKROVSKAYA, S. PLESHKUN. COMMUNICATIVE-PRAGMATIC ROLE OF RELIGIOUS ETIQUETTE FIGURES OF SPEECH IN CONTEMPORARY TURKISH-SPEAKING DISCOURSE

The article presents a linguistic analysis of a number of religious etiquette figures of speech used in modern Turkish language. The analysed linguistic material covers quite a variety of language phenomena, namely the specifics of greetings, wishes, gratitude statements, etc. The article defines the role and significance of religious turning points in linguistic communication.

Key words: theory of religious values, religious vocabulary, religious onomastics.

THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF HOMONYMY IN ENGLISH

Formulation of the scientific problem. Modern lexicology has in many cases to solve the problem whether we have to deal with two or more meanings of one word or with two or more different words sounding the same. Such questions arise concerning, for example, the nouns *hand*, *head*, *board*, the verbs *draw*, *bear*, *plant*, and a number of other words.

There exists an opinion that homonyms may be created through the break-up of a former case of polysemy. Form-words, prepositions and conjunctions give sufficient evidence to this: *provided*, past participle of *provide*, and a conjunction provided meaning *on the condition that* [4, p. 118].

Each of these problems was dealt with separately as they arose in the course of linguistic studies of the verb system [3; 6; 8; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. It may prove expedient to cast a look at the problem in its entirety.

Analysis of the latest investigations of the question. Whether we think it necessary to find an invariable structural meaning which manifests itself in different ways in different applications of a grammatical category, or whether we deny the necessity of such an invariable meaning, is a matter which largely depends on a scholar's theoretical views on the meaning of grammatical categories and grammatical forms in general [9, p. 23]. We can hardly expect either of these views (for or against an invariable structural meaning for every category and every form) to be definitely proved as the only right one. We will proceed from the assumption that an invariable meaning does exist.

Let us look for an invariable meaning of the ing-form or ing-forms in their different applications. The traditional view is, that we have two homonymous forms: the participle (present or perfect) and the gerund (present or perfect) [1, p. 141]. A more recent view, put forward by E. Kruisinga, is that there are not two different forms sounding the same but one form, which he shortly terms "the -ing", being used in different ways in the sentence [11, p. 57].

The novelty (newness) of this article consists in identifying homonymous models and systemizing the procedures for their differentiation, and in including the new homonymic meanings of words appeared during for the last ten years by means of development and applying of the internet technologies.

The aim of the article is to investigate systemic and pragmatic character of the homonymy in grammar, analyze paradigmatic connections and establish the procedures for their differentiating homonymous structure.

Presentation of the basic material and interpretation of the results of the investigation. Proceeding from the general concept of language as the system of material signs, we accept the following fundamental thesis:

- a) all the lingual formations have sign status;
- b) informative aspect is ontologically inseparably connected with material aspect and they are integrated.

A linguistic sign is a bilateral linguistic unit having its content and expression sides. Correlation between content and its lingual expression is rather complicated. The limits of conceptual content and expression do not coincide in all the points: one and the same form has several functions, one and the same meaning is expressed by several forms [17, p. 1115]. Any sign is potentially «homonym» and «synonym» at one and the same time that is, it is formed by the intersection of those two rows of phenomena. The nature of the lingual sign is both constant and variable.

Correlations between two sides of a sign are very complicated and controversial. Controversy between them is caused by its dual nature and the absence of the isomorphism between the two sides of the sign. Absence of the isomorphism of the sides of a sign is known as asymmetric dualism of the linguistic sign [7, p. 130].

There are two types of asymmetry: *qualitative* and *quantitative*.

a) *Qualitative* asymmetry is the discrepancies, which are observed between the sides of a language sign without taking into consideration their indissoluble integrity.

b) *Quantitative* asymmetry reveals itself in the fact that two or more units from one set may correspond to one unit from another set. These relations are of reverse character in respect to each other. As a rule they are called ambiguity and synonymy.

Ambiguity is not only objectively possible but also objectively necessary as a result of the law of the economy of speech and psychological characteristics of the human's thinking.

The question to what extent phenomena, which represent ambiguity are homogenous and whether there are qualitative differences between separate expressions of ambiguity is very important.

There are two points of view on this problem:

- linguists, clearly seeing difficulties, which are connected with additional division of polysemy, declare their unwillingness to define differentiation of the peculiar cases of ambiguity: polysemy and homonymy;
- other linguists insist on the necessity of differentiation of homonymy and polysemy.

In the linguistic literature a lot of methods of differentiating of homonymy and polysemy are described; most of them are of the psychological and semantic character and most of them work on the lexical material [1; 4].

There are two aspects according to which the problem of homonymy is discussed:

a) *nessesity/occasionality*

Homonymy (as well as polysemy) is not an occasional phenomenon, it can not be taken away from the natural language.

b) *usefulness/harm*

First of all we can speak of usefulness and harm of homonymy in diachrony and synchrony. Bloomfield L. showed in his work that in the process of language development homonymization plays a positive role: it is a stimulus to the vocabulary renovation and one of the sources of its renovation. In synchrony homonymization can be estimated in different ways [8, p. 450].

If we consider homonymy from the standpoint of language as an implement, then it helps language to be compact in the sense of reduction of definitions and this is a positive feature.

Homonymy is the hindrance in communication. Participants, which are the necessary prerequisites of any communicative act, include a sender of the message, its recipient and hindrances that homonymy brings in. Due to hindrances the message is perceived by the recipient with such a meaning, which was not foreseen by a sender.

Theoretical difficulties, which are connected with the studying of grammatical homonymy in many aspects are like those difficulties, which the investigator of lexical homonymy encounters.

Isomorphism, which is usual for units of different levels of language structure, causes the following common features of both grammatical and lexical homonymy:

- 1) material (phonetic) coincidence of units that have different meanings;
- 2) both kinds of homonymy arise as a result of the divergence and promote more economical usage and distribution of language means;
- 3) two kinds of homonymy are widespread in the language;
- 4) homonymous grammatical units also exist along with the polysemantic units, moreover one and the same phonetic system may be a part of both homonymous and polysemantic group.

It should be taken into consideration that there exist significant differences between the two types of homonymy. Thus, lexical homonymy is always individual, while grammatical homonymy is the type of relations that includes more or less significant spheres of the lexical material. Grammatical homonymy can only occasionally be of the individual character and only in the system, against the background of the absence of homonymy in the frames of the same type. Such grammatical homonymy that is close to lexical homonymy is observed in the classes of words that are closed and given in the list. For instance: homonymy in the personal pronouns *you₁*, *you₂*, *you₃* exists on the background of the absence of homonymy in other personal pronouns.

In the frame of homonymy which is characteristic of grammatical units, phenomena of morphological and syntactical homonymy stand apart from each other. Godel R. considers that homonymous are monemes which have phonological coincidence but differ in their associative relations [33, p. 32].

Shendels E.I. gives the following definition of the basic unit of the morphological homonymy: "homophorms are different grammatical forms of one word with different grammatical meanings" [10, p. 106].

Levin S.R. gives extremely general definition: "two linguistic forms that are identical in their phonetic structural building but different in their meaning are considered to be homonyms" [12, p. 4 6].

Homonymous units are identified as those which display a certain distinguishing feature against the background of other units in spite of their material identity.

To the problems of the morphological homonymy belong:

- systematic and pragmatic character of the morphological homonymy; its limits and dependence on redundancy characteristic of morphological system; connection of homonymy with durability of the morphological oppositions;
- correlation between homonymy and polysemy on the morphological level and categories of their differentiation;
- analysis of the units which have homonymous charge;
- correlation between conversion and homonymy;
- connection between morphological homonymy and lexical semantics of a word;
- the question whether it is legitimate only about intraclass morphological homonymy or also about interclass homonymy.

Homonymy includes separate parts of morphological paradigm and in such a way becomes an inalienable feature of all the morphological system of the language.

Any unit of the morphological structure, which is marked by homonymy, besides its basic paradigmatic connections also has an additional one. For instance: phonetic system [kam] is the member of two paradigms, which differ from each other and are built on different basis:

1) *come – comes – come*;

2) *come₁ – come₂ – come₃*.

In the first case we have a conventional morphological paradigm. If a unit is also marked by lexical homonymy then it is also a member of a lexical homonymous paradigm.

Limits of expansion of homonymous charge of the morphological paradigm are strictly determined by the morphological system of the language.

Conclusion. Homonymy was analyzed as a phenomenon of synchrony and viewed as a result of opposite processes of semantic divergence of words, etymologically coming from one and the same source.

Isomorphism, which is usual for units of different levels of language structure, causes common features of both grammatical and lexical homonymy, yet there exist considerable differences between the two types of homonymy. Lexical homonymy is always individual, while grammatical homonymy can only occasionally be of individual character.

We could see that Bloomfield L. stated that in the process of language development homonymization plays a positive role: it is a stimulus to the vocabulary renovation and it is also its source.

Perspectives for further investigations. The problem of homonyms is very actual nowadays. There are several problematic questions in the field of homonymy the major of which is the problem of distinguishing of homonyms and polysemantic words. The problem of homonymy is still waiting for its detail investigation. Also must be said that whereas distinction between polysemy homonymy is relevant and important for lexicography it is not relevant for the practice of either human or machine translation. We hope that this article will be applied at high education by both teachers and students of English, or those who are interested in the field of homonymy. The problem of distinction of homonymy and polysemy in all the languages has not been investigated thoroughly yet and there are still much opportunities to discover new fields of approaches and this problem is still waiting its salvation.

References:

1. Иванова И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва, 1981. 285 с.
2. Карцевский С. Введение в изучение междометий. Москва, 1984. С. 127–137.
3. Райхель Г.М. К вопросу о грамматическом значении сочетания to be + причастие II в современном английском языке: автореф. дисс. канд. филолог. наук: спец. 10.02.04 – германские языки, Калинин, 1954. 19 с.
4. Сухорольська С.М., Федоренко О.І. Методи лінгвістичних досліджень: Навч. посібник для студентів, аспірантів і науковців. Львів: ВІД ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 378 с.
5. Шендельс Е.И. Транспозиция морфологических форм (на материале современного немецкого языка), 1964, С. 104–110.
6. A Grammar of Contemporary English. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. London: Longman group, 1972, 1120 p.
7. Bloomfield L. Language N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, 1933, 564 p.
8. Chafe W.L. Meaning and the Structure of Language. London Un. Of Chicago Press, 1976, 360 p.
9. Godel R. Homonymie et identite, 1948, p. 5–15
10. Kruisinga E. A Handbook of Present – Day English: In 2 vol, 1925, 357 p.,
11. English Grammar. Collins Publishers, The University of Birmingham. 1990. P. 437. URL: <http://www.stiba-malang.com/uploadbank/pustaka/ENGLISH%20GRAMMAR%20BOOK.pdf>.
12. G. Yule Oxford Practice Grammar for Advanced Learners. Oxford University Press, 2012. P. 228. URL: https://vk.com/doc231197793_306458893?hash=f49e975908c04e2701&dl=b9ece635472e424b73.
13. John P. Broderick English Grammar: Patterns and Choices. Old Dominion University. January 1, 2005. URL: <http://ww2.odu.edu/al/jpbroder/egpc.html>
14. al/jpbroder/egpc.html
15. M. Foley My Grammar Lab for Advanced Learners. Pearson Education Limited. 2012. P. 410. URL: https://vk.com/doc8069473_319475897?hash=8aca6f44c58618e958&dl=fc9459a364b312295a.
16. 319475897?hash=8aca6f44c58618e958&dl=fc9459a364b312295a.
17. M. Hewings Advanced Grammar in Use. Cambridge University Press, 2013. P. 295. URL: https://vk.com/doc8069473_210990824?hash=60113fc122a523aa05&dl=b30aab792bf36a3b8b.
18. Theory and Practice in Language Studies. 2012. URL: <http://www.academypublisher.com/tpls/vol02/no06/tpls0206.pdf>.

Summary

M. PUKALIAK, I. ZINCHUK. THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF HOMONYMY IN ENGLISH

The article explores the problem of homonymy in grammar. It also provides the analysis of paradigmatic connections and establishes the differentiation of homonymous structure as well as theoretical difficulties. Morphological and grammatical homonymy as a system of modern language is also discussed.

Key words: homonymy, grammar, polysemy, morphology, paradigm, system.

Анотація

М. ПУКАЛЯК, І. ЗІНЧУК. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ОМОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У даній статті досліджується проблема омонімії у граматиці. Також у даній статті надано аналіз парадигматичних зв'язків та висвітлюється проблема омонімічної структури, а також теоретичні труднощі. Досліджується морфологічна та граматична омонімія як система сучасної мови.

Ключові слова: омонімія, граматики, полісемія, морфологія, парадигма, система.

Аннотация

**М. ПУКАЛЯК, И. ЗИНЧУК. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
ПРОБЛЕМЫ ОМОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

В данной статье исследуется проблема омонимии в грамматике. Также в данной статье дан анализ парадигматических связей и освещается проблема омонимических структур, а также теоретические трудности. Исследуется морфологическая и грамматическая омонимия как система современного языка.

Ключевые слова: омонимия, грамматика, полисемия, морфология, парадигма, система.

асистент кафедри романських мов
та інтерлінгвістики
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ОСОБЛИВСТІ МЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Постановка наукової проблеми та її значення. Розвиток медицини надзвичайно збагатив та вплинув на словниковий запас цієї сфери мовлення. Практикуючі лікарі, дослідники та науковці потребують мовленнєвих засобів для позначення нових об'єктів, приладів, інструментів, хірургічних операцій тощо. Поряд з цим можна помітити, що в процесі розвитку медичного дискурсу, його словниковий запас стає більш точним та технічним.

Ще одним вагомим фактором є те, що в процесі глобалізації медицина є галуззю з найстрімкішими темпами розвитку. Винайдення нових ліків, способів лікування хвороб та методів їх діагностики потребує використання нових лексичних одиниць.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Свого часу питання термінології вивчали такі лінгвісти, як: Д.С. Лотте, В.І. Карбан, Т.Л. Канделаки, В.П. Даниленко та інші. Ґрунтовно особливостями перекладу медичних текстів займався канадський лінгвіст М. Руло, а також швейцарський вчений Х. Лі-Янке. Зокрема, останній виділив п'ять основних проблем перекладу медичної лексики, спільних для будь-яких мовних пар.

Мета і завдання. Метою даної статті є словотвірний аналіз медичних термінів сучасної французької мови, визначення їх лексико-семантичних особливостей та основних проблем під час перекладу.

Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань:

- визначення лінгво-прагматичних особливостей медичної лексики;
- виявлення основних перекладацьких труднощів у текстах медичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Здоров'я є однією з найважливіших цінностей людини. Людство завжди турбувалося та шукало шляхи збереження та покращення свого здоров'я.

В сучасному світі медицина є однією з галузей з найінтенсивнішим розвитком, у результаті чого ця сфера мовлення постійно збагачується новими поняттями та термінами. Це пояснюється потребою у нових лексичних одиницях для позначення та відображення невідомого прогресу у галузі медицини. Водночас лексичний запас медичного дискурсу стає більш точним та технічним.

Відомо, що в основі медичної лексики більшості мов знаходяться терміни латинського та грецького походження. Також вагомий внесок у розвиток медичної термінології зробила арабська мова.

Більшість сучасних медичних термінів з'явилася в європейських мовах в XVIII ст. після винайдення мікроскопа, а також із введенням у використання анестезії та асептики, з чим пов'язано виникнення нових галузей медицини. В XX ст. з розвитком таких галузей як генетика, вірусологія, радіологія, дієтологія та інших, а також зі створенням нових медичних препаратів, сучасного медичного обладнання, виникла необхідність номінації нових понять. Проте у сучасному світі очевидним стає той факт, що розвиток мови медицини відбувається паралельно з розвитком власне медицини як науки. У ході нашого дослідження ми змогли переконатися, що сучасна медицина все менше використовує грецьку мову чи латину, замість чого розвиває термінологію, характерну для кожної окремої мови. Це пов'язано перш за все з тим, що більшість мовців, які не є спеціалістами в галузі медицини, не розуміють та не використовують грецьку чи латинську мови.

Досить часто вживання медичної термінології ускладнюється внаслідок її неправильного використання особами, які не є спеціалістами в даній галузі, тобто пацієнтами, їх родичами та іншими. Як наслідок, діалог між лікарем та пацієнтом не рідко стає досить складним та незрозумілим. Водночас застосування професійної термінології значно спрощує спілкування між лікарями. Мовці-неспеціалісти, які не володіють професійною медичною лексикою, використовують лексичні одиниці повсякденного вжитку для позначення та опису проблем медичного характеру. Наприклад, у сучасній французькій мові пацієнтами використовується вираз *mal du coeur* замість *nausée* (нудота).

Говорячи про особливості медичної лексики сучасної французької мови, варто відзначити її особливий морфологічний аспект. Встановлено, що значна кількість французьких медичних термінів утворена суфіксальним або префіксальним способами. Більшість префіксів є латинського чи грецького походження та несуть в собі смислове навантаження.

Наведемо приклади декількох смислових одиниць, які найчастіше зустрічаються в медичній лексиці сучасної французької мови (таблиця 1).

Варто вказати на те, що в сучасній медичній лексиці французької мови широкого вжитку набувають різного типу скорочення. Одні з них є загальновідомими, інші ж більш конфіденційними. Близько 20% скорочень, які зустрічаються в медичних картках пацієнтів, не зустрічаються в медичних словниках. Спочатку скорочення найчастіше використовувалися лікарями для того, щоб приховати від пацієнта можливі хвилюючі факти, наприклад, *néo* - *néoplasie*, *c* - *cancer*, *dl* - *douleur*, *Hb* - *hémoglobine* etc.

Сьогодні скорочення використовуються не стільки для того, щоб приховати важкі діагнози хворого, скільки для спрощення комунікації, адже вони дозволяють лікарям бути більш лаконічними у своїх висловлюваннях.

Загалом, аббревіація – це спосіб словотвору шляхом об'єднання скорочених, повних або скорочених і повних основ і який вважається однією з основних ознак наукової та технічної лексики. Часто вживається є аббревіація і

Таблиця 1

Смислові одиниці медичних термінів

Префікси	Суфікси
a- ou an- : absence brady- : lent dys- : fonction anormale homéo- : semblable hyper- : trop, excès, augmentation hypo- : peu, diminution para- : à côté de péri- : autour poly- : plusieurs, souvent, beaucoup post- : après, en arrière pré- : avant, en avant tachy- : rapide	-algie : douleur -ectomie : ablation, exérèse -émie : sang, taux sanguin -graphie : examen radiologique, enregistrement -ite : inflammation, infection -logie : étude de -ome : tumeur -ose : état pathologique chronique -pathie : maladie -scopie : examen optique -tomie : ouverture, incision chirurgicale -urie : urines, taux urinaire

в медичній лексиці сучасної французької мови, і треба зазначити, що вона використовується як на письмі, так і в усному мовленні. В процесі проведення нашої розвідки було помічено, що сучасній французькій медичній термінології властиві такі типи аббревіатур:

1) аббревіатури з ініціальних літер: *ACSOS: agressions cérébrales secondaires d'origine systémique*, *CBP: Cirrhose biliaire primitive*;

2) усічені слова: *Abs : Absorption*, *dl : douleur*;

3) змішаний тип: *mtl: millithermie*.

Визначено, що досить часто зустрічаються терміни-омоніми, які також в більшості випадків притаманні саме аббревіатурам. Тобто одна аббревіатура має декілька різних варіантів розшифрування. Наприклад, *EO: Etude d'opportunité ou emballage original*, *EP: embolie pulmonaire ou échange plasmatique ou épanchement pleural*, *FO: fond d'œil ou foramen ovale*, *HC : hémoculture, hospitalisation complète ou hypercalorique*.

Результати розвідки засвідчують, що медична лексика сучасної французької мови містить чималу кількість термінів-епонімів, характерною особливістю яких є власне ім'я. Як відомо, у науці епонім – це назва явища, поняття, структури або методу по імені людини, що вперше виявила або описала їх [3, с. 260–262]. Медицина ж має особливо багату епонімічну традицію. Медичні терміни-епоніми бувають двох типів, залежно від того чи ім'я стало загальноживим, (*parkinsonisme*), чи зберегло власну назву (*amnésie de Broca*). Однак варто зазначити, що використання власних іменників не надто спрощує труднощі, які виникають під час перекладу. Перш за все тому, що таких термінів є надто багато, а також часто їх переклад не відповідає жодному правилу [1, с. 35–41]. Іноді україномовний термін-епонім може мати французький відповідник без епонімного складника і навпаки (*fracture de Le Fort – перелом верхньої щелепи*, *хвороба Боткіна – hépatite épidémique*), або ж українському епоніму відповідає зовсім інший епонім у французькій мові.

Здатність до утворення епонімних термінів зростає в залежності від рівня абстрактності іменника. Тобто, чим більше поняття охоплює явище, назване загальним іменником, тим більшу кількість спеціальних термінів це слово здатне утворити у поєднанні з власним іменником [2]. Наприклад, *синдром Дауна – syndrome de Down – епонімний термін*, *ембріодія – acronimie – абсолютний термін*.

Під час проведення нашої розвідки було виявлено, що в останні десятиліття більшість досліджень щодо особливостей та способів перекладу медичної лексики відбувалося в мовних парах, де однією з мов обов'язково була англійська. Проте найчастіше перекладознавці, вказуючи на основні проблеми перекладу медичних текстів, не уточнюють, які саме з них мають універсальний характер, а які відносяться до конкретних мовних пар.

Так, канадський лінгвіст М. Руло виділяє шість основних проблем перекладу на матеріалі англійської та французької мов, а саме: 1) особливості вживання, в тому числі і метонімічне вживання термінів; 2) швидка зміна термінології; 3) термінологічна синонімія; 4) труднощі перекладу термінів-епонімів; 5) незбіг афіксів, наприклад, *фр. – dentaire, англ. – dental*; 6) незадовільна якість спеціалізованих двомовних словників [6, с. 220].

Швейцарський лінгвіст Х. Лі-Янке виокремлює п'ять основних проблем перекладу медичної лексики, які є спільними для будь-яких мовних пар: 1) термінологічні проблеми; 2) труднощі перекладу скорочень; 3) труднощі перекладу термінів-епонімів; 4) допустимість використання англіцизмів; 5) особливості поєднання мовних одиниць та структури тексту [5, с. 147–148].

Під час проведення нашого дослідження було помічено, що в процесі перекладу медичної лексики сучасної французької мови значною проблемою є синонімія термінів. Разом з тим нерідко зустрічаються й етимологічно збіжні пари синонімів, які відрізняються між собою частотою використання. Наприклад, у французькій мові *récurrent* використовується так само часто як і *récidivant*, тоді як в українській мові набагато частіше зустрічається термін *рецидивуючий*, ніж *рекурентний*.

Ще однією важливою проблемою є невідповідність в класифікації та номенклатурі органів та систем органів у французькій та українській мовах, а також різниця в методах дослідження та подачі результатів. Наприклад, в українській медичній практиці під час проведення аналізу крові зустрічається такий параметр дослідження як *кольоровий показник крові*, тоді як французькі лікарі використовують інший показник –

середній вміст гемоглобіну в еритроциті, який у франкомовних медичних текстах позначається англомовною аббревіатурою МСН.

Чимало труднощів виникає під час перекладу термінів з епонімним компонентом. В.Г. Куликова виділяє вісім лексико-семантичних груп медичних епонімів [3, с. 260–262]:

1) анатомічні терміни: *antigène de Forsman* – антиген Форсмана, *fibres de Muller* – волокна Мюлера;

2) назви хвороб: *paralyse de Bell* – параліч Белла, *maladie d'Apert* – хвороба Аперта;

3) симптоми хвороб: *signe de Barre* – симптом Барре, *symptôme de Bogodar* – симптом Богодара;

4) збудники захворювань: *agent d'Eaton* – збудник мікоплазменної пневмонії, *bacille d'Eberth* – збудник черевного тифу;

5) методи дослідження та лікування: *technique de détraction de Harrington* – метод витягування за Харінгтоном, *procédé de Gilbert* – метод пальпачії за Жильбером;

6) хірургічні операції: *amputation de Farabeuf* – ампутація голени за Фарабефом, *valvuloplastie de Tourpet* – антирефлюксна операція за Турпе;

7) медичні інструменти та прилади: *pince de Crile* – зажим Крайля, *appareil Eléma* – ангиокардіограф Елема;

8) назви медичних препаратів та речовин: *protéine de Bence-Jonson* – альбумін Бенс-Джонсона.

Слід зазначити, що використання епонімів більш характерне для французької медичної лексики, українській мові властива відсутність прізвища, наприклад, *appareil d'Emerson* – апарат ручної вентиляції легень, *méthode de Brophy* – метод уранопластики.

Варто також вказати на певні найхарактерніші граматичні особливості медичної лексики, які полягають у розбіжності родів термінів. Наприклад, назви хвороб на -іт, -ит в українській мові є чоловічого роду (*bronхit, gastrит*), у французькій мові – вони жіночого роду (*bronchite, gastrite*). Назви речовини на -оза в українській мові жіночого роду (*лактоза, фруктоза*), у французькій – чоловічого (*lactose, glucose*) тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Беручи до уваги все сказане нами вище, доходимо висновку, що медицина є невіддільною частиною життя кожної людини, а стрімкий розвиток даної галузі в сучасному світі знаходить своє відображення у швидкому збагаченні та поповненні її лексики. Проводячи дослідження, ми спробували охарактеризувати основні лексико-семантичні особливості медичної лексики сучасної французької мови та виявили, що для неї характерні численні скорочення, аббревіатури, а також терміни з епонімним компонентом. Дані особливості є водночас основною проблемою під час перекладу медичних текстів.

Проблема медичної лексики завжди залишатиметься актуальною та цікавитиме дослідників, зважаючи на швидкі темпи розвитку галузі медицини. Перспективи вивчення медичної термінології ми вбачаємо у можливості дослідження функціонування медичної термінології у дотичних наукових галузях.

Література:

1. Гринев-Гриневич С.В. Введение в терминоведение. М.: Академия, 1994. С. 35–41.
2. Данилова И.С., Данилова Ю.С. Структурно-семантические особенности медицинских терминов в английском и французском языках и проблемы их перевода на русский язык (краткое сообщение). Вестник новых медицинских технологий. Электронное издание. 2014. No 1. Публикация 4–4.
3. Куликова В.Г. Трудности перекладу французьких медичних термінів-епонімів: культурологічний аспект. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Вип. 58. 2015. С. 260–262.
4. Lee-Jahnke H. L'enseignement de la traduction médicale: un double défi?. Meta: Journal des traducteurs. Vol. 46, No 1. 2001. P. 145–153.
5. Rouleau M. La traduction médicale: une approche méthodique. Brossard (Québec): Linguatex, 1994. 326 p.

Анотація

О. СЕМЕНЮК. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ОСОБЛИВОСТІ МЕДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ СУЧАСНОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Дослідження присвячене актуальній проблемі лексико-семантичних особливостей медичної лексики сучасної французької мови, а також труднощів її перекладу.

У сучасному світі медичний дискурс стає доволі розповсюдженим, адже медицина є невіддільною частиною життя кожної людини, а також запорукою його комфорту та тривалості. Водночас стрімкий розвиток науки, а також відмінності медичних практик та систем різних країн створюють труднощі для міжкультурної комунікації та перекладу.

У ході наукової розвідки нами були розглянуті основні лінгвістичні особливості медичної лексики французької мови.

Результати дослідження показали, що даний тип лексики є надзвичайно численним. У ньому присутня особливо велика кількість аббревіацій, скорочень, а також епонімів.

Можемо стверджувати, що в результаті проведеного аналізу нам вдалося виявити основні особливості медичних термінів французької мови, а також ряд основних труднощів при їх перекладі.

Ключові слова: медична лексика, епонім, медична аббревіатура, скорочення.

Аннотация

**Е. СЕМЕНЮК. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
МЕДИЦИНСКОЙ ЛЕКСИКИ СОВРЕМЕННОГО ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА**

Исследование посвящено актуальной проблеме лексико-семантических особенностей медицинской лексики современного французского языка, а также трудностей ее перевода.

В современном мире медицинский дискурс становится все более распространенным: так как медицина является неотъемлемой частью жизни каждого человека, а также гарантией ее комфорта и продолжительности. В то же время, стремительное развитие науки, а также отличия медицинских практик и систем разных стран создают трудности для межкультурной ком-муникации и перевода.

В процессе изучения данного вопроса были рассмотрены основные лингвистические особенности медицинской лексики французского языка.

Результаты исследования показали, что данная лексика является чрезвычайно многочисленной. В ней присутствует большое количество аббревиатур, сокращений, а также эпонимов.

Можем утверждать, что в результате проведенного анализа удалось определить основные особенности медицинских терминов французского языка, а также ряд трудностей при их переводе.

Ключевые слова: медицинская лексика, эпоним, медицинская аббревиатура, сокращение.

Summary

**O. SEMENIUK. LEXICAL-SEMANTIC AND TRANSLATIONAL PECULIARITIES
OF THE MEDICAL LEXIS OF MODERN FRENCH**

This study is dedicated to a timely problem of the lexical-semantic peculiarities of medical lexis in modern French as well as to the difficulties of its translation.

In the modern world, medical discourse is becoming more widespread due to the fact that medicine is an integral part of any person's life being a key to its comfort and longevity. At the same time, a rapid development of science and differences between medical practices and systems in different countries create difficulties for intercultural communication and translation.

In the course of our research we have studied the linguistic peculiarities of medical lexis of the French language.

The research findings have demonstrated that this type of lexis is numerous. It comprises a particularly substantial number of abbreviations, contracted forms, as well as eponyms.

It is possible to state, that as a result of the conducted analysis, we have managed to reveal the main peculiarities of medical terms in French, as well as a range of the major difficulties occurring during translation.

Key words: medical lexis, an eponym, medical abbreviation, contraction.

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
німецької філології
Харківського національного
педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМПЛІКАТУР У МОВІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки, як такої, що насамперед спрямована на дослідження мови з антропологічної точки зору, значуще місце посідають дослідження функціонування імплікатур та їх реалізація та актуалізація у дискурсах різних типів. Незважаючи на те, що імплікатури є досить дослідженим явищем у сучасній лінгвістиці та прагмалінгвістиці, перспективним видається питання про розгляд функціонування імплікатур у діалогічному мовленні медичних працівників та їх зумовленість професійними та ситуативними закономірностями.

Мета роботи полягає у первинному встановленні типології функціонування імплікатур у німецькомовному медичному дискурсі зокрема, та в інституційному дискурсі загалом.

Об'єктом даного дослідження є інституційний дискурс загалом, та усний медичний дискурс як підтип інституційного дискурсу.

Предмет дослідження складають діалогічні фрагменти повсякденного спілкування медичних працівників, які містять імплікатури, а також тактики та стратегії, до яких вдаються лікарі та медичний персонал у спілкуванні професійної направленості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом у лінгвістиці все більше уваги приділяється вивченню професійної мови лікарів та молодшого медичного персоналу. Дослідження мови професійного спілкування лікарів проводиться здебільшого зарубіжними вченими, які розглядають цей лінгвістичний феномен з точки зору інституційного медичного дискурсу [11], виокремлюють різноманітні тактики та стратегії мовленнєвої поведінки лікарів та молодшого медичного персоналу у межах інституційного та медичного дискурсів [1; 2]. Значну увагу також приділяють зокрема особистісному фактору у спілкуванні лікаря з пацієнтом [9], соціально-психологічним аспектам медичного дискурсу [9] тощо.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки існує багато визначень того, що можна вважати дискурсом. Найчастіше розрізняють дискурс у широкому та вузькому значенні. Під дискурсом у широкому значенні прийнято розуміти комунікативну подію, що відбувається між адресатом та адресантом (спостерігачем) у процесі комунікативної дії у певному часовому та просторовому контексті. Ця комунікативна дія може бути мовленнєвою чи письмовою, мати вербальні чи невербальні складники [3, с. 7]. У вузькому значенні виокремлюють тільки вербальну складову частину (комунікативну дію) та дефінують її як «текст» або «розмову» [11, с. 65].

Також актуальними сьогодні є такі дефініції дискурсу як мовного явища: 1) текстова (дискурс як зв'язаний текст у сукупності з екстралінгвальними факторами) [5]; 2) соціально-інституціональна (дискурс як приклад мовленнєвої поведінки у соціальній інституціональній сфері) [4]; 3) конвертаційна (дискурс як мовлення) [10]; 4) культурно-семіотична (дискурс як «мова у мові», що має своє вираження у вигляді особливого соціокультурного явища) [7, с. 44]; 5) когнітивна [8, с. 11]; 6) когнітивно-комунікативна [6].

Найбільш релевантним для цього дослідження є соціально-інституціональний підхід до розуміння дискурсу, оскільки професійну мову медичних працівників через їх особливості найчастіше відносять до інституційного дискурсу. Під інституціональним дискурсом тоді розуміють такий дискурс, який «проявляє себе у типових ситуативно-комунікативних актах, які є характерними для системи відношень та функціонування певного соціального інституту. Через його соціальну вимушеність інституційний дискурс несе на собі відбиток нормативної заданості певних суспільних відношень та комунікацій» [11, с. 66].

Вивчення медичного дискурсу як підтипу інституційного дискурсу з точки зору лінгвістичної, мовленнєвої спрямованості має своєрідну обґрунтованість, оскільки здоров'я є однією з найвищих цінностей людини. Хвороби не можна оминати та їх лікування потребує спеціальної підготовки та спеціальної мовної компетенції лікарів та молодшого медичного персоналу.

Під час комунікації будь-якого роду мовець вдається до певних стратегій та тактик, за допомогою яких мовець намагається найбільш вдало донести до партнера по комунікації важливу інформацію. Дослідники виокремлюють такі основні, загальні стратегії медичного дискурсу – діагностуючу, лікуючу та рекомендувальну. До тактик, до яких вдається лікар під час розмови з пацієнтом або його родичами, відносять тактики запиту конкретної інформації, переконання, спонукання, роз'яснення, пояснення, формування ходу думок пацієнта, презентації [1; 2]. Наведена вище класифікація стратегій та тактик у медичному розмовному дискурсі є також релевантною для даного дослідження.

Корпус даного дослідження було відібрано за допомогою методу суцільної вибірки під час спілкування лікарів та молодшого медичного персоналу з пацієнтами, членами їх родин, відвідувачами клініки та у професійному спілкуванні один з одним. Проведене дослідження дозволило встановити, що для німецькомовного медичного дискурсу релевантними є такі тактики:

а) спонукання

(1) *A.: Wir haben Ihnen eine schlechte Nachricht zu überbringen.*

P.: *Ist sie verletzt? (sie = kleine Tochter)*

A.: *Sie müssen jetzt tapfer sein.* +> *Sie ist nicht verletzt, sondern tot*

У наведеному вище прикладі лікар вдається до тактики спонукання, уникаючи одночасно прямої відповіді на питання відвідувачки про стан своєї маленької пацієнтки і надаючи своїй співрозмовниці можливість самостійно вивести необхідну інформацію про те, що восьмирічна дівчинка, яку привезла швидка допомога, померла.

б) формування ходу думок

(2) A1: *Der Tat? Glauben Sie an ein Verbrechen?*

A2: *Unfall kommt meiner Meinung nach kaum in Frage. Und Selbstmord? Musste der Mann erst ein Gefäß zerschlagen, um sich den Schnitt beizubringen?* +> *Das war ein Mordversuch.*

У наведеному фрагменті один лікар намагається довести іншому лікарю на прикладі власного досвіду та знань, що травми, отримані їх пацієнтом, у жодному разі не можуть бути сумісними з життям і що такі ушкодження людина не може нанести собі сама. Водночас мовець хоче переконати співрозмовника у своїй правоті.

У наступному дискурсивному фрагменті лікар намагається переконати чоловіка своєї пацієнтки у тому, що його дружина дійсно дуже хвора, її вагітність може завадити її подальшому лікуванню і йому б не завадило погодитися на переривання вагітності. Лікар вдається до використання вищого ступеню порівняння прикметників, аби якось пом'якшити свою новину.

(3) P.: *Heißt das, sie könnte das Baby verlieren?*

A.: *Das wird unsere kleinste Sorge sein. So grausam es auch für Sie klingen mag: unsere allerkleinste.* +> *Sie kann das Baby verlieren, aber sie kann auch selbst sterben.*

в) пояснення

У наступному дискурсивному фрагменті лікар психіатричного відділення надає пояснення для своєї відмови від вечері тим, що його пацієнти потребують його уваги саме зараз, під час грози. Він спирається на свій попередній професійний досвід роботи з такого роду хворими.

(4) A.: *Essen Sie mit uns? Dann müssen Sie dazuhalten. Wir lassen sonst nichts übrig.*

A.: *Ich habe keine Zeit. Es gibt ein Gewitter. Da sind die Kranken besonders unruhig.* +> *Ich esse mit Ihnen nicht.*

У наступному прикладі лікар, якого викликали до тяжкохворої пацієнтки, спирається на власний досвід та за допомогою імплікатури дає зрозуміти своєму співбесіднику, що його кохана одужає, бо інакше б він не очікував біля неї, поки їй покращає. У своє висловлення лікар імпліцитно вкладає позитивний прогноз щодо стану своєї пацієнтки.

(5) B.: *Kommt sie durch?*

A.: *Glauben Sie, dass ich solange hier bei Ihnen stünde, wenn sie nicht durchkäme?* +> *Ich stünde nicht hier, wenn sie nicht durchkäme* +> *Sie kommt durch.*

У наступному фрагменті імпліцитну реакцію лікаря на цілком обґрунтовані зауваження відвідувача (чоловіка пацієнтки, якій лікар не зміг або не хотів допомогти) можна трактувати як певне підтвердження його некомпетентності – усі лікарі у будь-якій країні світу дають клятву Гіппократа та зобов'язані робити все, аби принаймні не нашкодити своєму пацієнтові. Цей лікар навіть не надав своїй пацієнтці першої медичної допомоги.

(6) A.: *Das kann ich Ihnen beim besten Willen nicht sagen. Sie ist mir schon im Empfangsbereich zusammengeklappt, hatte Schaum vor dem Mund, hat die Augen verdreht und war zu keiner Auskunft mehr fähig. Ich habe sie sofort ins Krankenhaus bringen lassen.*

B.: *Und sind dann essen gegangen.*

A.: *Warum nicht? Eine solche Patientin fällt nicht in meinen Bereich.* +> *Ich bin dann essen gegangen.*

г) переконання

У наведених нижче прикладах медична сестра намагається переконати свого співрозмовника у тому, що лікар, який опікується його дружиною, має рацію і що його дружина знаходиться у такому тяжкому стані, що боротьба за її життя вже не має ніякого сенсу. Єдине, що чоловікові залишається, – піддатися на благання лікаря та медичного персоналу та відключити пацієнтку від апаратів, які підтримують її життя. Її співрозмовник в процесі розмови імпліцитно вдається до відмови від цього та боротьби за свою дружину.

(7) Krankenschwester.: *Nehmen Sie doch Rücksicht! Bitte. Gönnen Sie ihr Ruhe.*

B.: *Aber Sie hört mich! Sie ist am Leben! Sie braucht mich...* +> *Nein, ich nehme den Rücksicht nicht.*

(8) B.: Schwester Gisela. Bitte. Helfen Sie mir. Ist das gut für sie? Ich meine, tut ihr das weh?“

K.: Das müssen Sie mit dem Oberarzt besprechen.

B.: *Aber der Mann ist... ein Unmensch!* +> *Ich werde das mit dem Oberarzt nicht besprechen.*

д) роз'яснення

У наступному дискурсивному фрагменті лікар так м'яко, як тільки це можливо в такій ситуації, пояснює чоловіку своєї пацієнтки, чому вони можуть розмовляти, не приховуючись. Своєю відмову виконати прохання свого відвідувача лікар передає імпліцитно, аби не зашкодити почуттям свого співбесідника.

(9) B.: *Sprechen Sie bitte etwas leiser! Sie kann uns doch hören!*

A.: *Sie dämmert vor sich hin, wir haben ihr die höchste Dosis Valium gegeben, die wir verantworten können. Denn noch ist sie ja tatsächlich schwanger.* Was ja eigentlich schon ein Wunder ist. +> *Ich werde nicht leiser sprechen/Sie kann uns nicht hören.*

У наступному прикладі чоловік пацієнтки імпліцитно вказує лікарю на невідповідність його попередніх висловлень стосовно самопочуття його пацієнтки та того, що він говорить зараз. При цьому мовець, також імпліцитно, відмовляється виконати прохання лікаря та дозволити дружині померти, тому що в родині вже є троє дітей та вони чекають на четверту.

(10) A.: *Wir sind uns alle einig, dass Sie es ihr in aller Liebe sagen sollen. Normalerweise macht das einer von uns Ärzten, aber nachdem Sie sich so rührend um Ihre Frau kümmern...*

B.: Herr Doktor, erst hieß es, sie kann mich gar nicht verstehen, und jetzt soll ich sie plötzlich auf den Tod vorbereiten. Sie stirbt nicht! Sie wird das schaffen! Sie kriegt ein Kind! +> Ich werde das nicht tun.

Висновки та пропозиції. Проведений аналіз корпусу дослідження дозволив встановити, що найбільш частотними тактиками, до яких вдаються як лікарі та медичні сестри, так і пацієнти та члени їх родин під час комунікації, є пояснення, роз'яснення та спонукання. При цьому лікарі у своєму мовленні вдаються до тактики формування ходу думок не тільки у розмові з пацієнтами, але й у розмовах зі своїми колегами.

Перспективи подальшого дослідження вбачаються в більш детальному аналізі функціонування імплікатур у німецькій мові як мові професійного спілкування медичних працівників, залежність використання імплікатур від типу отриманої освіти та займаної посади (досвідчений лікар чи медична сестра), функціонування імплікатур у фаховій мові лікарів та молодшого медичного персоналу, які не є носіями мови. Перспективним також вбачається аналіз імплікатур у мовленні лікарів та молодшого медичного персоналу з точки зору ініціального або реактивного ходу у спілкуванні з пацієнтами та членами їх родин.

Література:

1. Барсукова М.И. Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Саратов, 2007. 20 с.
2. Бейлинсон Л.С. Характеристики медико-педагогического дискурса (на материале логопедических рекомендаций). Дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград, 2001. 187 с.
3. Дейк ван Т.А. К определению дискурса. URL: <http://www.nsu.ru/psych/internet/bits/vandijk2.htm>.
4. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация; пер. с англ. Изд. 2-е. М.: Эдиториал УРСС, 2015. 320 с.
5. Донец П.Н. О «пограничном» дискурсе. Когниция, коммуникация, дискурс. 2011. № 3. С. 16–25.
6. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. 549 с.
7. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. М.: Языки русской культуры, 1999. 448 с.
8. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 196 с.
9. Медицинский дискурс. Вопросы теории и практики: материалы 4й междунар. науч.-практ. конф., 14 апреля 2016 / Твер. гос. мед. ун-т; под общ. ред. Е.В. Виноградовой. Тверь: Ред.-изд. центр Твер. гос. мед. ун-та. 2016. 190 с.
10. Осборн М. Метафора в публичном выступлении; пер. с англ. Т.Н. Зубакиной / М. Осборн, Д. Эллиндер. Политическая лингвистика. 2011. № 1 (35). С. 244–253.
11. Шурафина Л.С. Медицинский дискурс как тип институционального дискурса. Вестник Челяб. гос. ун-та. № 37 (328). 2013. С. 65–67.

Анотація

М. СИДОРОВА. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІМПЛІКАТУР У МОВІ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Статтю присвячено функціонуванню імплікатур у німецькомовному професійному спілкуванні медичних працівників. Стаття окреслює поняття медичного дискурсу та функціонування у ньому імплікатур. Також у роботі встановлюється типологія тактик, до яких вдаються лікарі та молодший медичний персонал під час спілкування зі своїми пацієнтами та членами їх родин – спонукання, формування ходу думок, пояснення, переконання, роз'яснення.

Ключові слова: імплікатура, медичний дискурс, мова професійного спілкування, тактика, стратегія.

Аннотация

М. СИДОРОВА. ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ИМПЛИКАТУР В ЯЗЫКЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ МЕДИЦИНСКИХ РАБОТНИКОВ

Статья посвящена функционированию импликатур в немецкоязычном профессиональном общении медицинских работников. Статья устанавливает понятие медицинского дискурса и функционирование в нем импликатур. Также в работе очерчивается типология тактик, которые используют врачи и младший медицинский персонал во время общения с пациентами и членами их семей – побуждение, формирование хода мыслей, объяснения, убеждения, разъяснения.

Ключевые слова: импликатура, медицинский дискурс, тактика, стратегия, язык профессионального общения.

Summary

M. SYDOROVA. FUNCTIONING IMPLICATURES IN THE LANGUAGE OF PROFESSIONAL COMMUNICATION OF HEALTH WORKERS

The article deals with the functioning of implicatures in German-speaking professional communication of health workers. The article establishes the concept of medical discourse and the functioning of implicatures in it. Also, the work outlines the typology of tactics that health workers use in communication with patients and their families - motivation, formation of thoughts, explanations, beliefs.

Key words: implicature, medical discourse, tactics, strategy, language of professional communication.

*аспірант кафедри англійської мови
Чернівецького національного
університету
імені Юрія Федьковича*

КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ «КОНФІДЕНЦІЙНОГО СЛУХАЧА»

Діалог, спрямований на досягнення порозуміння між сторонами, ґрунтується на дотриманні таких ідей, як довіра та взаєморозуміння. Водночас у конфліктній ситуації така взаємодія повинна існувати як у спілкуванні двох опозиційних сторін, так і між третім учасником діалогу (медіатором), який може бути залучений як примиритель.

Актуальність цієї статті зумовлена наявністю величезної кількості постулатів, котрі регулюють діяльність посередника у процесі примирення сторін. Важливим залишається лінгвістична складова частина їх реалізації у мові. Закріплені принципи нейтральності, неупередженості, об'єктивності та конфіденційності, встановлені нормативними документами, регулюють діяльність медіатора, проте нерозкритим залишається лінгвістичний аспект реалізації таких принципів у мові. Беручи до уваги складність та індивідуальність кожного із принципів, вважаємо за необхідне детальніше зупинитись на принципі «конфіденційності», як одному із засадничих елементів на шляху до розбудови довіри та взаєморозуміння на стадії примирення сторін.

Метою статті є встановити та визначити характерні особливості комунікативних стратегій посередника, спрямованих на налагодження довіри між учасниками конфлікту, через дотримання принципу конфіденційності щодо почутого.

Матеріалом для статті слугують уривки із художнього конфліктного дискурсу англійської та американської літератури кінця XIX – початку XXI століття.

Методологію статті складає використання загальнонаукових методів, зокрема індукції (втлення ідеї конфіденційності у комунікативній площині), дедукції (перенесення схем комунікативних стратегій у реалізацію принципу «конфіденційності»). Застосування описового методу через прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації дозволило провести інвентаризацію одиниць мови на втілення принципу конфіденційності. Метод мовностилістичної абстракції дозволив розглянути мовлення конфіденційного слухача як вторинну раціональну систему з урахуванням її стилістичної диференціації і таким чином звернути увагу в комплексі на особливу ієрархію відносин, що залежать від типу, жанру тексту, більш глибоко дослідити стилістичні ресурси і функціональні особливості тексту.

Медіативний процес передбачає залучення третьої нейтральної сторони у переговори з метою налагодження комунікації між конфліктними сторонами та подальше сприяння щодо вирішення суперечки.

Вивченням комунікативної сторони медіації займалися такі науковці як Велівченко В.Ф., Гулієва Д.О., Кларк Г.Г., Онуфрієнко Г., Статєєва О.В. Дослідженню комунікативних стратегій у конфліктному дискурсі присвячені праці Гаража М.М., Ішмуратова А.Т., Мартинюк А.П., Фадєєва О.В., Федюк А.М. та інших.

О.В. Статєєва розглядає комуніканта-медіатора як мовного посередника, що виступає рівним учасником діалогу і має на меті погасити конфлікт. В залежності від результату діалогу за участю такого медіатора, можна виділити рівень продуктивності його дій, зокрема повний (конфлікт вичерпано), звернутий (наявний конфлікт, але немає можливості його вирішити) і авторський коментар, що вербалізує роль медіатора [2, с. 201].

Радянський мовознавець та дослідник Й.А. Стернін характеризує комунікативну поведінку особистості як «сукупність норм і традицій спілкування певної групи людей» де комунікативні норми – комунікативні правила, обов'язкові для виконання в даній лінгвокультурній спільноті, а комунікативні традиції – правила, не обов'язкові для виконання, але дотримуються більшістю і розглядаються в суспільстві як бажані для виконання [3].

Відповідно до Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах, медіатор є безпристрасним щодо сторін у справі; нейтральним щодо наслідків процесу медіації; поважає точки зору сторін і забезпечує рівність урахування їхніх позицій; не має повноважень нав'язувати сторонам певне рішення; умови проведення медіації мають гарантувати таємність особистої інформації; зміст обговорень в перебігу медіації є конфіденційним; медіаторові слід, коли це доречно, проінформувати сторони про можливість отримання консультацій; медіаторові слід виявляти особливу турботу про добробут і найкращі інтереси [1, с. 2].

Ще одним документом, який затверджує принципи роботи медіатора є Європейський Кодекс поведінки медіаторів (European Code of Conduct for Mediators) [4], що розроблений ініціативною групою практикуючих медіаторів (посередників) за підтримки Європейської Комісії (червень 2004 р., Брюссель).

Так, комунікативна поведінка медіатора визначається принципами роботи професійної спільноти медіаторів і реалізується через стратегії нейтралітету, конфіденційності та неупередженості.

Принцип конфіденційності знаходить своє відображення у процесі медіації у взаємодії із таким поняттям як «конфіденційний слухач», суть якого полягає в тому, що сторони погоджуються розкрити інформацію третій нейтральній стороні на засадах збереження таємниці, яка не може бути переданою іншій стороні без згоди на це правовласника. Разом з цим, сторони можуть погодитись розкрити таку інформацію у разі «зустрічі» інтересів сторін, якщо конфіденційна інформація стане визначальною у примиренні принципів розбіжностей [5, с. 8].

Здебільшого конфіденційність процесу є попередньо обумовленою, проте інколи сторона може цікавитись отриманням додаткової інформації про іншого у медіатора. З метою збереження довіри сторін до медіатора, перед

посередником стоїть виклик, що передбачає демонстрацію негативної реакції на будь-який намір порушити правила медіації однією із сторін, а з іншого боку – не втратити довіру сторін.

Тактика акцентування на конфіденційності здебільшого вживається посередником з метою розкриття додаткової інформації. Окрім цього, медіатор часто послуговується і тактиками кооперації, що реалізується через техніку вживання займенників першої особи множини, створюючи атмосферу спільності, або вживаючи назви соціальних груп, до яких усі сторони переговорів належать.

“And Minny, everything you say here is in confidence”, I say. “You’ll get to read everything we <...>”.

“What makes you think colored people need your help?” Minny stands up, chair scraping. “Why you even care about this? You white” [6].

Отже ми можемо спостерігати, що таке акцентування може бути сприйнято по-різному. Зокрема, у цьому випадку, ми бачимо, що недовіра розкривати «таємницю» полягає у суб’єктивному ставленні через стереотипне уявлення щодо сторін із різним кольором шкіри *“Why you even care about this? You white”*.

Необхідність дотримання такого принципу прямо пов’язана із готовністю сторін вступити до діалогу. Зокрема, можемо проаналізувати уривок «невідвертої розмови», зважаючи на недовіру щодо конфіденційності процесу.

He checked his file. “Oh, it’s a girls’ school, isn’t it?”

“Yup.”

“Are you sexually attracted to girls?” Luce said this quickly.

It was like a tap from a rubber hammer. But I stifled my reflex.

(...) He put down his pen and knit his fingers together. He leaned forward and spoke softly. “I want you to know that this is all between us, Callie. I’m not going to tell your parents anything that you tell me here.”

(...) I longed to tell him about the Object. I longed to tell somebody, anybody. My feelings for her were still so strong they rushed up my throat. But I held them back, wary. I didn’t believe this was all private [6].

З однієї сторони посередник наголошує про конфіденційність інформації « (...) I want you to know that this is all between us, Callie (...) », але з іншої – намагається використати техніки маніпуляції задля розкриття такої інформації « (...) I’m not going to tell your parents anything that you tell me here (...) ». У такому разі використання такої тактики слугувало мовною девіацією самого посередника, що призвело до втрати довіри, результатом якої є внутрішня боротьба сторони щодо бажання розповісти, і сумнівами у конфіденційності сказаного: « (...) I longed to tell him about the Object. I longed to tell somebody, anybody. My feelings for her were still so strong they rushed up my throat. But I held them back, wary. I didn’t believe this was all private ».

На противагу недовіри до медіатора, можемо спостерігати той факт, коли сторони наголошують на інформації, яку вони вважають конфіденційною і яка не може бути поширеною без їхньої згоди.

У наведеному уривку із роману «The Help», після індивідуальної бесіди Містера Джонні та Ейбілін, перший наголошує на небажанні розголошувати факт зустрічі, оскільки вважає, що це може знизити позитивну атмосферу їхніх налагоджених відносин.

I eye the door, wondering when Miss Celia’s going to be home. I don’t know what she’d do if she found Mister Johnny here.

“Look,” he says, “don’t say anything about meeting me. I’m going to let her tell me when she’s ready” [6].

Тактика відмови – реакція на спробу дізнатись більше інформації, яка попередньо обумовлена як таємна. Важливим є те, що медіація може відбуватись за участю більше ніж двох сторін, окрім цього, медіатор може звертатись за отриманням інформації до третіх осіб. Саме такий формат медіації ми простежуємо у наступному уривку.

“Who told you? Who else knows about this?” I see the paranoia rising in Mother’s eyes. It is her greatest fear coming true, and I feel sorry for her.

“I will never tell you who told me. All I can say is, it was no one . . . important to you,” I say. “I can’t believe you would do that, Mother”.

Тактика шифрування – коли медіатор з метою збереження персональних даних вживає узагальнюючу назву, наприклад:

He was as old as my father but in league with the younger generation. I longed to tell him about the Object.

“Your mother says you have a close relationship with a friend of yours” Luce began again. He said the Object’s name. “Do you feel sexually attracted to her? Or have you had sexual relations with her?”

“We’re just friends,” I insisted, a little too loudly. I tried again in a quieter voice [6].

Тактика збереження інформації, що полягає в тому, що медіатор, як і будь-яка із сторін не може поширювати відомості отримані у процесі переговорів серед інших осіб. Зокрема, прикладом цього є внутрішнє мовлення Ейбілін, представлене у наведеному нижче уривку:

I feel my face crinkle up. “You think she take me back? After everything I said?”

“Nobody else gone wait on her. And she knows it.”

“Yeah. She dumb” I sigh. “But she ain’t stupid”

I go on home. I don’t tell Leroy what’s bothering me, but I think about it all day and all weekend long. I’ve been fired more times than I have fingers. I pray to God I can get my job back on Monday [6].

У випадку належної компетентності медіатора щодо уникнення мовних помилок, посередник повинен також застосовувати тактики нівелювання спроб стати об’єктом маніпуляції сторін щодо розкриття додаткової інформації.

З метою зупинення такої маніпуляції, медіатор може використовувати **тактику обговорення вчинку**, наприклад використовуючи фрази *“you provoke me and I would like to discuss this <...>”*, або комбінуючи з тактикою похвали *“<...> we’ve already discuss it you are smart enough not to provoke me any more <...>”*.

Висновки. Таким чином, метою стратегії реалізації принципу конфіденційності є збереження довіри задля ведення ефективного діалогу. До того ж варто звернути увагу на те, що тактики, якими послуговується посередник, залежать не лише від первинного значення не розповсюджувати інформацію, що корелюються із тактикою збереження інформації та тактикою шифрування, але й від реакції на спроби однієї із сторін розкрити таємниці іншого (тактика відмови), мети налагодити комунікацію та отримати додаткову інформацію (тактика акцентування).

Література:

1. Рекомендації № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах (ухвалена Комітетом Міністрів 21 січня 1998 р. на 616-ому засіданні заступників міністрів) URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%E2%84%96%20R%20\(98\)%201.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%E2%84%96%20R%20(98)%201.pdf) (дата звернення: 04.09.2017).
2. Статеева Е.В. Роль коммуниканта-медиатора в художественном дискурсе. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2013. № 6. Ч. 1. С. 198–202. URL: <http://www.gramota.net/materials/2/2013/6-1/53.html> (дата звернення: 07.03.2016)
3. Стернин И.А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования. Русское и финское коммуникативное поведение. Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. С. 4–20. URL: <http://commbehavior.narod.ru/RusFin/RusFin2000/Sternin1.htm>. (дата звернення: 05.04.2018).
4. European Code of Conduct for Mediators. URL: <http://www.mediacia.com/documents.htm>. (дата звернення: 08.10.2017)
5. Peterson N. The Mediation Dictionary. 2007. URL: <http://www.mediationdictionary.com/pdf/mediationdictionary.pdf> (дата звернення: 14.03.2018).
6. Stockett K. The Help. Penguin Group, 2009. URL: https://gelleresol.weebly.com/uploads/3/0/1/6/30164729/the_help_-_kathryn_stockett.pdf (дата звернення: 08.05.2015).

Анотация

А. ЧОРНИЙ. КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ «КОНФІДЕНЦІЙНОГО СЛУХАЧА»

У статті розглянуто комунікативні особливості реалізації посередником принципу «конфіденційність» у конфліктному дискурсі. Зокрема зосереджено увагу на різноаспектності дотримання принципу «конфіденційності» в межах діалогічного мовлення. Увага звернена на кореляцію комунікативних стратегій посередника із завданнями, що постають перед «конфіденційним слухачем». Детально розглянуто особливості комунікативних тактик: тактики акцентування на конфіденційності, тактики відмови, тактики шифрування, тактики збереження інформації та тактики обговорення вчинку, що становлять корпус комунікативної реалізації принципу «конфіденційність» у процесі примирення сторін.

Ключові слова: медіація, принцип «конфіденційність», «конфіденційний слухач», комунікативні тактики.

Аннотация

А. ЧОРНИЙ. КОММУНИКАТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧИ «КОНФИДЕНЦИАЛЬНОГО СЛУШАТЕЛЯ»

В статье рассмотрены коммуникативные особенности реализации посредником принципа «конфиденциальность» в конфликтном дискурсе. В частности, сосредоточено внимание на разноаспектности соблюдения принципа «конфиденциальности» в пределах диалогической речи. Особое внимание обращено на корреляцию коммуникативных стратегий посредника с заданиями, возникшими перед «конфиденциальным слушателем». Детально рассмотрены особенности коммуникативных тактик: тактики акцентирования на конфиденциальности, тактики отказа, тактики шифрования, тактики сохранения информации и тактики обсуждения поступка, которые составляют корпус коммуникативной реализации принципа «конфиденциальность» в процессе примирения сторон.

Ключевые слова: медиация, принцип «конфиденциальность», «конфиденциальный слушатель», коммуникативные тактики.

Summary

A. CHORNIL. COMMUNICATIVE PECULIARITIES OF SPEECH OF “CONFIDENTIAL LISTENER”

The article deals with the communicative peculiarities of the mediator's realization of the principle “confidentiality” in conflict discourse. The attention is drawn to the diversity of the connotation meaning of the confidentiality in a dialogue speech. The main part of the article is dedicated to the correlation between communicative strategies of a negotiator and tasks that have to be reached by “the confidential listener”. The key features of the presented typology of the communicative tactics of confidentiality (tactic of making an accent on the confidentiality of the information, tactic of refusing the proposes to be aware of secret datum, tactic of coding the information, tactic of saving the information and tactic of discussion the desire to get confidential information) are analyzed as a corpus of the peaceful communicative tactics in the process of mediation.

Key words: mediation, principle of confidentiality, confidential listener, communicative tactics.

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри германської
філології та методики викладання
іноземних мов Південноукраїнського
національного педагогічного
університету
імені К. Д. Ушинського

ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ЗГОДИ / НЕЗГОДИ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ: МЕЛОДИЧНИЙ КОМПОНЕНТ

Постановка проблеми. У контексті розширення міжкультурних зв'язків та становлення англійської мови як мови міжнародного спілкування, особливо у сфері бізнесу, нагальними постають питання зв'язку певних інтенцій та мовних засобів їх реалізації. Як відомо, просодія є одним із важливих засобів забезпечення акту усної комунікації, що поряд з іншими мовними засобами актуалізує смисл висловлювання. Саме просодії приписується головна роль у формуванні ілокутивних актів, завдяки чому вона стає засобом забезпечення успішної комунікації. Тому доцільним вважається проведення досліджень зв'язку інтенцій та просодії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема мовних засобів реалізації інтенцій згоди та незгоди в англійській мові не є новою для сучасної лінгвістики. Зокрема, описано лексико-граматичні та синтаксичні засоби вираження цих інтенцій та виділено два структурно-семантичних типи їхньої актуалізації – синтаксичний та лексичний. До першого відносяться монопропозиційні та поліпропозиційні моделі речень, ілокутивне призначення яких – виражати згоду / незгоду, як-то конструкції з експліцитним або імпліцитним повтором; до другого належить коло лексик, що утворює лексико-семантичну групу із значенням згоди / незгоди – відповідні комунікативи – стереотипні та нестереотипні (*right, correct, no*), прислівники-модифікатори (*absolutely, possibly*), фразеологічні конструкції (*go along with, call it a deal*) [3; 4; 5; 7].

У мовленні із засобами інших мовних рівнів взаємодіє просодія, яка у деяких випадках розширює спектр значень вербального корпусу, значно зміщує його центр або виявляється навіть більш однозначною за нього [2, с. 270–271]. Тому дослідники припускають, що «комунікативні смисли та мелодико-структурні типи знаходяться в більш безпосередньому зв'язку, ніж комунікативні смисли та повністю оформлені в лексико-граматичному плані комунікативні типи» [6, с. 113].

Дослідження просодії висловлювань згоди та незгоди проводилось переважно з позицій конверсаційного аналізу, під час якого до уваги бралось узгодження мелодичних та динамічних характеристик реактивних висловлювань згоди / незгоди та попередніх реплік. Так, у результаті інструментальних досліджень було виявлено, що таке узгодження відбувається за рахунок однакового рівня частоти основного тону (як правило, різниця завершення ініціальної фрази та початку реактивної складає ≤ 2 півтонів), рівня інтенсивності та однакового мелодичного контуру під час вираження згоди; нижчого рівня частоти основного тону та інтенсивності під час реалізації незгоди [9, с. 1754; 10, с. 210–211].

Інтенції згоди та незгоди відіграють важливу роль у розгортанні усного діалогічного бізнес-дискурсу (переговорів, нарад, зустрічей), тоді згода виступає бажаною реакцією та очікуваним результатом ділової комунікації, тоді як незгода становить загрозу ефективному спілкуванню у бізнес-середовищі. Як засвідчило інструментально-фонетичне дослідження просодії згоди в англійськомовному діалогічному бізнес-дискурсі, просодичні засоби актуалізації цієї інтенції корелюють з прагматикою ділового дискурсу, що характеризується певною регламентованістю та конвенціональністю, а також додатковими інтенціональними смислами, які накладаються на базову інтенцію [8].

Виділення невирішених проблем, яким присвячено статтю. Таким чином, як показав аналіз останніх публікацій, вивченню мовних засобів вираження згоди та незгоди в англійській мові присвячено чимало праць, але проблема просодичних засобів реалізації цих інтенцій ще недостатньо розроблена, чим зумовлена актуальність подібних досліджень. Новим є також вибір дискурсу – діалогічний бізнес-дискурс, для якого коректне вираження згоди / незгоди є принциповим, що визначає практичну цінність таких розробок.

Провідним компонентом просодичної системи, на який слухач реагує першочергово, є мелодика [1, с. 13]. Тому метою дослідження було встановлення та порівняння мелодичних характеристик висловлювань, що реалізують інтенції згоди та незгоди в англійськомовному діалогічному бізнес-дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Матеріалом дослідження виступили 827 висловлювань, що реалізували інтенції згоди та незгоди, з яких 420 висловлювань згоди та 407 висловлювань незгоди, екстраговані методом суцільної вибірки з аудіо- та відеозаписів англійськомовних (американський варіант) діалогічних інтеракцій компаній державного та приватного сектору сфери продажу товарів та послуг. Електроакустичний аналіз, що здійснювався за допомогою комп'ютерної програми Praat версії 6.0.14, передбачав аналіз певних параметрів частоти основного тону (ЧОТ) жіночих та чоловічих реалізацій. Під час проведення аналізу враховувалися наступні мелодичні параметри:

- середні максимальні та мінімальні значення ЧОТ;
- пікове значення ЧОТ у висловлюванні;
- локалізація максимуму ЧОТ у синтагмі.

Насамперед, аналізу були піддані середні максимальні та мінімальні значення ЧОТ, що дали змогу визначити середній діапазон ЧОТ у висловлюванні. Результати аналізу представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Усереднені максимальні та мінімальні значення частоти основного тону
у висловлюваннях згоди та незгоди**

Межа значень ЧОТ	Показники значень ЧОТ (Гц)			
	Висловлювання згоди		Висловлювання незгоди	
	Реалізації жінок	Реалізації чоловіків	Реалізації жінок	Реалізації чоловіків
Максимальне значення ЧОТ	170,45	131,27	152,72	110,83
Мінімальне значення ЧОТ	85,82	62,23	75,22	51,56

Як видно з таблиці, висловлювання, що реалізували інтенцію згоди, мали значно ширший діапазон ЧОТ, ніж висловлювання незгоди, що було підтверджено результатами статистичної перевірки за t-критерієм Стюдента. Ширший діапазон ЧОТ, як відомо, корелює з інтенціями впевненості, вужчий – невпевненості, напруги. Отримані дані є, на наш погляд, зрозумілими, зважаючи на те, що згода виступає завжди очікуваною реакцією у будь-якій комунікації, а тим більше, діловій. Незгода ж – небажаний мовленнєвий акт, під час реалізації якого мовець намагається елімінувати негативний ефект і звучить дещо невпевнено.

Варто зазначити, що якщо під час вираження згоди жінками та чоловіками середній діапазон висловлювання майже однаковий, то при реалізації інтенції незгоди, діапазон ЧОТ дикторів-жінок дещо вужчий за діапазон дикторів-чоловіків, що є ширшим через зниження нижньої межі. Це може бути поясненим роллю гендерного фактору – жінки, не зважаючи на певні зміни у ставленні до них чоловіків у бізнес-сфері, все ж почуваються у цій традиційно чоловічій галузі менш впевненими, тому під час вираження незгоди як небажаної реакції, вони звучать набагато менш впевненими за чоловіків в аналогічній ситуації. А впевненість, як вже зазначалося, безпосередньо корелює з діапазоном ЧОТ.

Нижче на рисунку 1 наведено показники діапазону ЧОТ, який обраховувався як різниця між абсолютним максимумом та мінімумом ЧОТ у висловлюванні та вимірювався у півтонах.

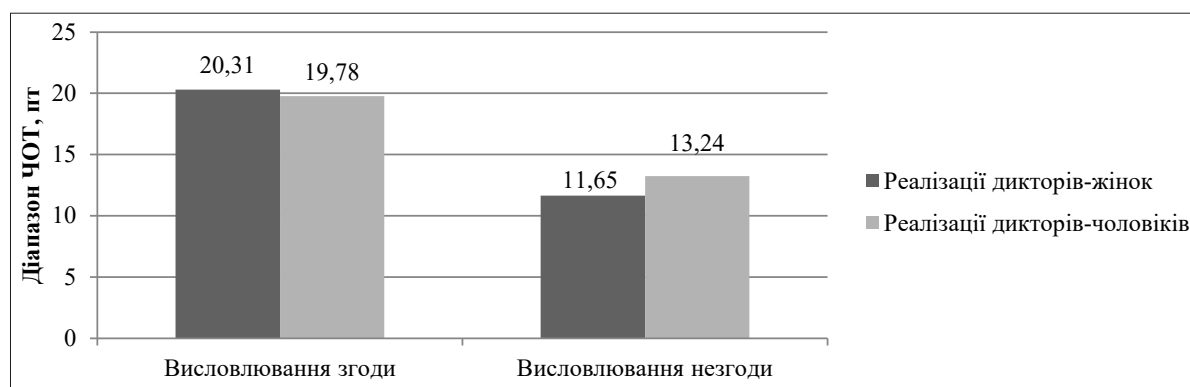

Рис. 1. Діапазон частоти основного тону висловлювань згоди та незгоди, пг

Наступними вимірялися показники пікових значень ЧОТ у висловлюваннях з досліджуваними інтенціями; результати аналізу наведені на рис. 2.

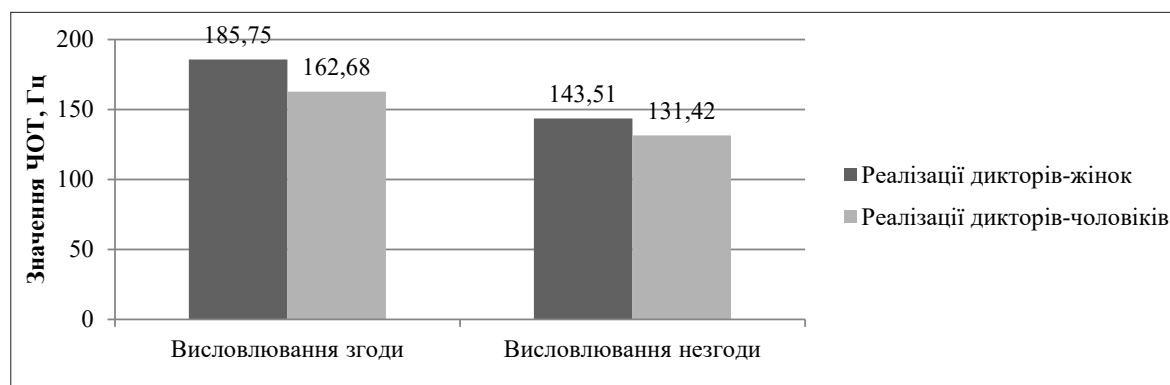

Рис. 2. Пікові значення частоти основного тону у висловлюваннях згоди та незгоди, Гц

Як проілюстровано на рисунку 2, пікові значення ЧОТ у висловлюваннях незгоди знизилися як у жіночих, так і чоловічих реалізаціях. Проте варто зазначити, що пікові значення ЧОТ висловлювань дикторів-жінок знизилися на 23 Гц, тоді як у висловлюваннях дикторів-чоловіків – лише на 12 Гц. Хоч перевірка за t-критерієм Стюдента показала, що така різниця знаходиться на межі із незначущою, все ж здається необхідним звернути увагу на ці результати, які, на нашу думку, пояснюються тими ж гендерними стереотипами, про які йшла мова вище. Проте ці результати потребують перевірки на більшій за обсягом вибірці.

Аналіз локалізації пікових значень ЧОТ у досліджуваних реалізаціях виявив певні закономірності у їхній позиції під час вираження різних інтенцій (див. табл. 2).

Таблиця 2

Локалізація пікових значень частоти основного тону у висловлюваннях згоди та незгоди, %

Локалізація пікового значення	Висловлювання згоди		Висловлювання незгоди	
	Реалізації жінок	Реалізації чоловіків	Реалізації жінок	Реалізації чоловіків
1-ий наголошений склад	74,50	72,28	78,31	73,31
ядерний склад	20,53	22,12	18,36	20,75
інша позиція	4,97	5,60	3,33	5,94

Так, як продемонстровано у таблиці 2, у висловлюваннях як згоди, так і незгоди, пікове значення локалізується найчастіше на першому наголошеному складі – у 74,50% / 72,28% випадків реалізацій згоди та 78,31% / 73,31% реалізацій незгоди. Різниця між позицією розміщення пікового значення ЧОТ у висловлюваннях дикторів-жінок та чоловіків не виявилась суттєвою під час статистичної перевірки. Але все ж таки можна побачити певну тенденцію щодо частішої локалізації частотного максимуму на першому наголошеному складі у жіночих реалізаціях, що може відбуватися паралельно із розміщенням піку інтенсивності, розміщення якого на ядрі синтагми передає більший ступінь впевненості.

Таким чином, проведений електроакустичний аналіз виявив певні закономірності щодо мелодичних характеристик висловлювань, які актуалізують інтенції згоди та незгоди. Висловлювання згоди, у цілому, характеризуються розширеним частотним діапазоном, підвищеними показниками усереднених та абсолютних значень ЧОТ незалежно від статті диктора. Незгода у досліджуваному дискурсі виражається за допомогою зниження показників цих параметрів у жіночих та чоловічих реалізаціях. При цьому діапазон ЧОТ у висловлюваннях згоди жінок дещо ширший за діапазон висловлювань чоловіків; тоді як діапазон ЧОТ у реалізаціях незгоди дикторів-жінок дещо вузьчий за той, що мав місце у реалізаціях дикторів-чоловіків. Дослідження позицій локалізації пікових значень ЧОТ під час вираження згоди та незгоди у жіночих та чоловічих реалізаціях не виявило суттєвих відмінностей.

Аналіз отриманих результатів дозволив констатувати наявність зв'язку між інтенціями згоди / незгоди та мелодичними параметрами, що їх актуалізують. Крім того, одержані дані засвідчили вплив гендерного фактору на просодію висловлювань згоди / незгоди, що, у свою чергу, підтвердило залежність просодичних характеристик від загального контексту дискурсу. У даному випадку, це усний діалогічний бізнес-дискурс, який має стереотип маскуліності.

У перспективі подальших досліджень – аналіз динаміки огинаючої кривої ЧОТ у різних сегментах синтагми, типів термінальних тонів, комбінацій напрямків руху огинаючої кривої ЧОТ у перед'ядерному та ядерному сегментах, характеру розташування наголошених та ненаголошених складів у перед'ядерному сегменті; аналіз просодії різних інтенціональних відтінків згоди та незгоди у діалогічному бізнес-дискурсі тощо.

Література:

1. Валігура О.Р. Особливості реалізації мелодичного компонента інтонації в англійському мовленні українських білінгвів. Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. 2010. № 11. С. 12–22.
2. Зиндер Л. Р. Общая фонетика. М.: Высшая школа, 1979. 312 с.
3. Нейленко Л.Л. Семантико-прагматические свойства высказываний со значением согласия (на материале английского диалога): дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Пятигорск, 2004. 219 с.
4. Поройкова Н.И. Функционирование средств выражения согласия-несогласия в диалоге. Функциональный анализ грамматических категорий и единиц: сб. науч. тр. Л., 1976. С. 102–115.
5. Рудик І.М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди / незгоди в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Харків, 2001. 17 с.
6. Светозарова Н.Д., Гулида В.Б. О типологическом сходстве интонационных систем. Экспериментально-фонетический анализ речи. Проблемы и методы. Вып. 2. Л., 1989. С. 106–113.
7. Шумило Т.В. Нецеленные высказывания согласия / несогласия в русском и английском языках. Язык. Общество. Проблемы межкультурной коммуникации: материалы междунар. науч. конф. (Гродно, 20–21 марта 2012 г.). В 2 ч. Ч. 1. редкол.: Л. М. Середя (гл. ред.) и др. Гродно: ГрГУ, 2012. С. 396–398.
8. Юмрукуз А.А. Просодия мовленнєвого акту згоди в англійськомовному діалогічному бізнес дискурсі (інструментально-фонетичне дослідження): дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2017. 346с.
9. Ogden R. Phonetics and Social Action in Agreements and Disagreements. Journal of Pragmatics. 2006. Vol. 38, Issue 10. P. 1752–1775.
10. Pickering L., Hu G., Baker A. The Pragmatic Function of Intonation: Cueing Agreement and Disagreement in Spoken English Discourse and Implications for ELT. Pragmatics and Prosody in English Language Teaching; J. Romero-Trillo (eds.). New-York: Springer-Verlag, 2012. P. 199–218.

Анотація

**A. ЮМРУКУЗ. ПРОСОДИЧНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ІНТЕНЦІЙ ЗГОДИ ТА НЕЗГОДИ
В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ БІЗНЕС-ДИСКУРСІ: МЕЛОДИЧНИЙ КОМПОНЕНТ**

Стаття присвячена дослідженню мелодичних характеристик висловлювань згоди та незгоди в англійськомовному діалогічному бізнес-дискурсі, а саме діапазону частоти основного тону. За результатами інструментально-фонетичного дослідження описуються такі мелодичні характеристики, як діапазон, пікові значення частоти основного тону, локалізація піків частоти основного тону у синтагмі. Доведено наявність зв'язку між аналізованими мелодичними характеристиками та відповідною інтенцією.

Ключові слова: англійськомовний діалогічний бізнес-дискурс, згода, незгода, діапазон, частота основного тону.

Аннотация

**A. ЮМРУКУЗ. ПРОСОДИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА АКТУАЛИЗАЦИИ ИНТЕНЦИИ СОГЛАСИЯ
И НЕСОГЛАСИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ БИЗНЕС-ДИСКУРСЕ: МЕЛОДИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ**

В статье исследуются мелодические характеристики высказываний согласия и несогласия в англоязычном диалогическом бизнес-дискурсе, а именно показатели диапазона частоты основного тона. В соответствии с результатами проведенного инструментально-фонетического исследования описаны такие мелодические параметры, как диапазон, пиковые значения частоты основного тона, локализация пиков частоты в синтагме. Доказано существование зависимости между проанализированными мелодическими параметрами и соответствующими интенциями.

Ключевые слова: англоязычный диалогический бизнес-дискурс, согласие, несогласие, диапазон, частота основного тона.

Summary

**A. YUMRUKUZ. PROSODIC MEANS OF IMPLEMENTING THE INTENTIONS OF AGREEMENT
AND DISAGREEMENT IN ENGLISH BUSINESS-DISOURSE: MELODIC COMPONENT**

The article focuses on melodic characteristics of agreement and disagreement utterances in the English dialogical business-discourse, namely on the values of the pitch range. Based on the results of instrumental phonetic study the following melodic parameters are described: pitch range, maximum values of fundamental frequency and their location in the syntagm. It has been proved that there is a correlation between the analyzed melodic parameters and certain intentions.

Key words: English dialogical business-discourse, agreement, disagreement, pitch range, fundamental frequency.

6. Теорія літератури

6. Теория литературы

6. Literary theory

кандидат філологічних наук,
докторант
кафедри зарубіжної літератури та
теорії літератури
Бердянського державного
педагогічного університету

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ СЕМІОТИЧНОЇ ШКОЛИ У СУЧАСНОМУ ПРОЧИТАННІ

Сучасний філологічний дискурс буквально перенасичений різноманітними варіаціями використання базових понять французької семіотичної школи другої половини ХХ століття. Найбільш широкого потрактування нині зазнають такі категорії, як текст, інтертекст, інтертекстуальність, читач, код, інтерпретовані свого часу Р. Бартом та його ученицею Ю. Крістєвою. Незважаючи на безпрецедентну значимість внеску французьких семіотиків у розвиток європейської гуманітаристики, сучасне прочитання їхніх здобутків у галузях філологічного напрямку далеко не однозначне. Багатоаспектність та смислоємність зазначених понять подекуди призводить до певної теоретичної «розмитості», взаємної дифузії, що, своєю чергою, провокує утруднення порозуміння між науковцями. У зв'язку з цим варто говорити про проблему специфіки засвоєння, оцінки та прикладного застосування базових понять французької семіотичної школи у сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

Зазначена проблема зумовлює мету нашої публікації, яка полягає у з'ясуванні особливостей потрактування термінів текст, інтертекст, інтертекстуальність, читач, код у теоретико-методологічних парадигмах мовознавства та літературознавства, встановленню співвідносності цих понять у зазначених координатах дослідження.

Найвідоміша теза Р. Барта про «смерть автора» логічно зумовила зосередженість дослідника на особі читача, який у працях семіотика частково переймає функції автора. Основу гіпотези складає розмежування всіх можливих текстів на дві групи: тексти для читання (*lisibles*) та тексти для писання (*scriptibles*). Останні характеризуються наявністю «прихованих» смислів, вони не прозорі, багатоаспектні, «таємничі», змушують до активного читання, адже тільки таким чином відбувається процес смислопородження. Відповідно, методологічна стратегія дослідження текстів для читання спрямована на побудову моделі структури твору, а аналіз текстів для писання у методологічному плані вимагає текстологічного аналізу, суть якого за Р. Бартом полягає у зануренні тексту до відкритої мережі з метою простеження його структурації: «Структурацію тексту можна виявити за сповільненого читання в конотаціях, вторинних сенсах, які витворюються продуктивністю тексту, коли *взаємодіють з іншими принесеними кодами*. Замість системи утворюється *мережа*» [8, с. 153]. Таким чином, Р. Барт, зосередивши фокус дослідження на процесі читання, утверджує інтертекстуальність як провідну характеристику певної групи багатовимірних текстів, але ця характеристика не є властивістю тексту самого по собі, а оприявнюється виключно в процесі читання: «<...> текст зітканий із великої кількості різних видів письма, що вийшли з різних культур та вступають у відношення діалогу, пародії та суперечки один із одним, але вся ця множинність фокусується в певній точці, якою є не автор, як вважали дотепер, а читач» [1, с. 387].

Для позначення мінімальної одиниці смислу, виокремленого в процесі структурації, Р. Барт вводить поняття «лексії» – найменшої частки, в межах якої переплітаються різноманітні значення, спродуковані безкінечними варіаціями та зв'язками мережі. Бартівські лексії певною мірою співвідносні із сучасним визначенням інтертекстами як найдрібнішого елементу теоретичної парадигми у теорії інтертекстуальності. Оскільки у процесі читання означування лексій відбувається у свідомості читача, то справедливим видається твердження про його творчу функцію. Переплетіння значень лексій продукують асоціативні поля, які Р. Барт називає кодами. Якщо до Р. Барта коди розуміли переважно як правила впорядкування, то у зв'язку із працями французького дослідника варто говорити про намагання продукувати смисл. Сенсовірна функція коду відтак яскраво проявляється саме у художніх текстах, провідною ознакою яких є інтертекстуальність. Водночас О. Переломова зауважує, що ефективність читацької структурації вимагає підготовленого досвідченого читача, оскільки чим вищою буде читацька компетенція, тим ширші асоціативні поля вона спродукує: «Декодування інтертексту можливе лише за умови наявності в індивідуальній когнітивній парадигмі читача відповідного фрейму» [8, с. 26–27].

Свій погляд на процес сенсоутворення в тексті, заснований на переосмисленні ідей Р. Барта, запропонували сучасні дослідниці В. Желязова та О. Щербак: «Інтертекстуальний складник літературного твору в процесі його інтерпретації «розпадається» на семіотичні знаки, що, своєю чергою, групуються у певні знакові системи або коди. Завдяки кодам розпізнавання семіотичної природи вербальних і невербальних знаків відбувається без значних комунікативних «втрат». Саме тому коди відіграють важливу роль під час лінгвосеміотичного аналізу художнього твору» [5, с. 112].

За Р. Бартом коди – певні «асоціативні поля», спродуковані історично зумовленим «шлейфом» значення тієї чи іншої мовної одиниці, слова. Чіткого визначення поняття «код» у роботах дослідника немає. Основу теорії коду за Р. Бартом складає вірізнення в межах будь-якого художнього твору провідних кодів: герменевтичного, семічного, символічного, проайретичного та культурного, завдяки яким відбувається прочитання смислу тексту. Який зазвичай текст постає результатом переплетіння кодів, постійне накладання та заміщення яких породжує «читацьке нетерпіння», спровоковане бажанням досягнути нюанси сенсу, що вислизують.

Інтерпретація бартівських кодів різняться не лише залежно від галузі гуманітаристики, в рамках якої вони застосовуються, а й в межах теоретичної парадигми однієї гуманітарної дисципліни: від праці до праці коди різняться не лише відтінками значень, а й власне переліком. Так, у літературознавчій енциклопедії Ю. Ковалів називає герменевтичний, немонічний, символічний, проайретичний та культурний коди. Водночас сам Р. Барт не завжди послуговується власною типологією. У праці “Sade, Fourier, Loyola” (“Сад, Фур’є, Лойола”, 1971) серед іншого читаємо: “Les deux codes, en effet, celui de la phrase (oratoire) et celui de la figure (érotique) se relaient sans cesse, forment une même ligne, le long de laquelle le libertin circule avec la même énergie: la seconde prépare ou prolonge indifféremment la première, parfois même l’accompagne” [11, с. 437]. (Справді, два коди, код фрази (ораторський) і код фігури (еротичний) безперервно переходять один в одного, утворюють єдину лінію, по якій іде єдиним потоком енергія лібертинажу: фраза може випереджати фігуру, а може і слідувати за нею, може навіть іноді супроводжувати її: це несуттєво). Зазначені тут ораторський та еротичний коди однозначно йдуть у розріз із авторською концепцією про п’ять кодів, запропонованою раніше. Цей приклад не поодинокий і засвідчує постійний пошук дослідником відповідних методологічно досконалих прийомів і засобів аналізу текстів культури у широкому розумінні цього поняття, певну теоретичну «ліберальність» як самого Р. Барта, так і всієї французької школи «нової критики»: «Від фрагмента до фрагмента, від твору до твору, через наукові есе, книги і статті, Р. Барт розвиває кілька ідей, які і дають змогу говорити нам про системність, структурність наукових пошуків семіолога, не забуваючи при цьому, що Р. Барт не був би Р. Бартом, якби не залишив самому читачеві можливість самостійного пошуку смислів та ідей у розмаїтті текстів, багатому як за формою, так і за змістом, хоча термінологічний апарат його багато в чому не такий стрункий, як того вимагає сувора науковість» [7, с. 130].

Цікавим прикладом застосування бартівських кодів як провідного елементу інструментарію літературознавчого дослідження є праця А. Горбань «Функціонування кодів у художньому тексті («Три зозулі з поклоном» Григоря Тютюнника)» [4]. Дослідниця використовує метод сповільненого читання, простежуючи структурування на рівні мотиву погляду у сюжеті новели, і спостерігає, що «Функціонування різних кодів, які наповнюють погляд відмінним сенсом, проявляється в дублюванні або оберненості підтекстів» [4, с. 35]. Авторка надзвичайно детально аналізує всі прояви погляду/бачення у новелі («хто на кого дивиться/не дивиться»), наслідуючи бартівську аналітичну манеру, задля демонстрації перетину різних кодів у межах того чи іншого погляду. Такий аналіз українського літературного твору, безперечно, має бути корисний хоча б у сенсі прикладу «роботи» текстової теорії Р. Барта. Викликає запитання мета цієї розвідки: «<...> простежити функціонування кодів у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном», аби довести, що цей текст має бездоганну з функціонального погляду структуру, яка відкрита, тобто передбачає різні способи структурування, відтак «літературна змодельованість» аж ніяк не суперечить «щемливій незакінченості», більше того саме така структура уможливила співтворчість і зумовлює варіативність рецепції» [4, с. 28–29]. Унікальність та художня цінність новели Г. Тютюнника, на наше глибоке переконання, безперечна і не вимагає літературознавчого чи будь-якого іншого підтвердження. Відтак обраний для аналізу текст далеко не єдиний в системі української літератури містить в основі відкриту структуру, придатну для читацької структурації і згідно з Р. Бартом належить до групи «текстів для писання».

Одночасно з розвитком наукової думки Р. Барта у напрямі розбудови семіотики як науки працювала ще одна французька дослідниця, болгарка за походженням, лінгвіст і теоретик літератури, авторка терміна «інтертекстуальність» і основоположниця однойменної теорії, ідеї якої справили значний вплив на розвиток європейської гуманітарної думки другої половини ХХ століття Юлія Крістева. Найвідоміша на пострадянських теренах праця дослідниці «Бахтін, слово, діалог, роман» [6] постала внаслідок зацікавленості авторки працями М. Бахтіна, зокрема теорією діалогізму, творче засвоєння якої спричинило виникнення теорії інтертекстуальності у західноєвропейському науковому дискурсі: «Однак, сам будучи не чим іншим як дискурсом, одержувач також включений в дискурсний універсум книги. Він зливається з тим іншим текстом (іншою книгою), стосовно якого письменник пише власний текст, отже, горизонтальна вісь (суб’єкт – одержувач) і вертикальна вісь (текст – контекст) зрештою збігаються, виявляючи головне: будь-яке слово (текст) є таким перетином двох слів (текстів), де можна прочитати щонайменше ще одне слово (текст). У Бахтіна, втім, розмежування цих двох осей, які він називає відповідно діалогом і амбівалентністю, проведено не досить чітко. Однак у цьому разі недолік строгості слід швидше розглядати як відкриття, вперше зроблене Бахтіним у галузі теорії літератури: будь-який текст будується як мозаїка цитат, будь-який текст – це вибирання і трансформація якого-небудь іншого тексту. Тим самим на місце поняття інтерсуб’єктивності стає поняття інтертекстуальності, і виявляється, що поетична мова піддається як мінімум подвійному прочитанню» [6, с. 429]. Як бачимо, французька авторка у своїй праці поруч із глибоким аналізом досліджень М. Бахтіна подає власну концепцію текстової та міжетекстової організації і взаємодії. Жодним чином не применшуючи заслуг російського філолога, Ю. Крістева розробляє свою теорію інтертекстуальності на основі праць М. Бахтіна, чітко розмежовуючи тези радянського дослідника та власні ідеї.

Водночас сучасні російські філологи надзвичайно критично висловлюються щодо постструктуралістської рецепції ідей М. Бахтіна у роботах Ю. Крістевої. Зокрема, Н. Брагінська на десятих Лотманівських читаннях (2004) прямо звинуватила французьку дослідницю у плагіаті: «Для Юлії Крістевої меніппея – це ніяк не реконструкція, яка має після того, як її сконструюють, стати пояснювальною інстанцією, а безпосередня літературна реальність, річ, а не ідея. Але нічого, крім того, що сказано про меніппею у Бахтіна, вона не знає. Розділ «Меніппея» в її роботі – це переклад французькою без лапок шматка з четвертого розділу «Проблем поетики Достоевського». Здається нібито Крістева теж щось пише про меніппею, а між тим вона не додала від себе ані слова! Потім Крістеву перекладають російською. Тепер можна порівняти просто Бахтіна з Бахтіним у зворотному перекладі» [2, с. 79].

Інша відома російська дослідниця проблем розроблення сучасних методологій філологічного аналізу, зокрема на прикладі форм інтертекстуальності та метатекстуальності роману І. Гончарова «Обломов», Т. Васильчикова відводить здобуткам Ю. Крістєвої в історії становлення та розвитку теорії інтертекстуальності досить скромну роль: «Дослідниця познайомила західний світ з особистістю та науковими ідеями М. Бахтіна. До цього часу Ю. Крістєва була добре знайома з кількома працями М. Бахтіна різних років: «Проблеми поетики Достоевського», «Творчість Франсуа Рабле і народна культура середньовіччя і Ренесансу», «Марксизм і філософія мови. Основні проблеми соціологічного методу в науці про мову», «Формальний метод у літературознавстві. Критичний вступ у соціологічну поетику». Особлива увага приділена нею роботі Бахтіна «Проблеми змісту, матеріалу і форми у словесній художній творчості» (1924), де вперше формується ідея художнього діалогу культур, яка лежить в основі поняття «інтертекстуальність», хоча сам термін ученим не вживається» [3, с. 190]. Із цитованої статті Т. Васильчикової витікає висновок, що не тільки праці Ю. Крістєвої, а й Р. Барта, а за ними й усієї французької школи « нової критики » та постструктуралістів, – не що інше, як продукт переказу та маніпуляцій ідеями М. Бахтіна, що вочевидь відповідає сучасній російській ідеології «слов'янського світу», але з усією очевидністю суперечить реаліям об'єктивної дійсності та законам елементарної логіки.

У цьому ж напрямі зосереджено дослідження іншого російського філолога Д. Шукурова, який співставляючи філологічну концепцію М. Бахтіна з теорією інтертекстуальності постструктуралістськи орієнтованого західного літературознавства доходить висновку: «Можливо, що, проступаючи у пізньому постструктуралізмі, зокрема у роботах Ю. Крістєвої 1990-х років, тенденція до «повернення» суб'єктивності пояснюється прагненням скорегувати уже класичну теорію інтертекстуальності, виходячи з принципово інших методологічних позицій, які були відкриті теорією М. Бахтіна» [10, с. 109]. Задля об'єктивності корисно зазначити й інші погляди на проблему.

Так, казахський учений Є. Турашбеков вказує на принципове розмежування між теорією діалогізму М. Бахтіна та теорією інтертекстуальності французьких дослідників: «Основна риса відмінності між теорією діалогізму М. Бахтіна і теорією інтертекстуальності в розумінні дослідників постмодернізму і постструктуралістів виражається в постулюванні останніми «смерті автора» (Р. Барт) – на противагу висунутого М. Бахтіним принципу конструктивної єдності художнього тексту» [9].

Очевидно, що наукові ідеї М. Бахтіна, зокрема його теорія діалогізму, відіграла значну роль як творчий імпульс для становлення теорії інтертекстуальності Ю. Крістєвої, але про повне запозичення чи творчий переказ тут не йдеться. Водночас найбільш відоме і часто цитоване визначення інтертекстуальності належить Р. Барту: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш або менш впізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти оточуючої культури. Кожен текст є новою тканиною, зітканою зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагменти соціальних ідіом тощо – всі вони поглинуті текстом і перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту і навколо нього існує мова. Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту інтертекстуальність не може бути зведена до проблеми джерел і впливів; вона постає загальним полем анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих чи автоматичних цитат, що подаються без лапок» [12]. У зв'язку з цим, на нашу думку, варто говорити про становлення теорії інтертекстуальності як результату спільної праці французьких семіотиків, розвинутої з часом постструктуралістами та теоретиками постмодернізму.

Ю. Крістєва у своїх наукових працях також досить часто використовує поняття «код» перш за все як елементу аналітичного апарату дослідження. Чіткого визначення цього поняття у роботах Ю. Крістєвої не знаходимо. Водночас така ситуація видається логічною з огляду на те, що введення терміна в літературознавчий ужиток здійснив її вчитель і науковий керівник. У працях Ю. Крістєвої поняття «код» функціонує як повноцінний термін і застосовується для означення сутності таких категорій, як «текст» та «інтертекстуальність», які є засадничими для літературознавчої концепції французької авторки: «Подібна динамізація структуралізму можлива лише на основі концепції, що розглядає «літературне слово» не як певну точку (стійкий сенс), а як місце перетину текстових площин, як діалог різних видів письма – самого письменника, одержувача (або персонажа) і, нарешті, письма, утвореного нинішнім або попереднім культурним контекстом» [6, с. 428]. Текстові площини, про які пише Ю. Крістєва, у цьому контексті постають ні чим іншим як «асоціативними полями» Р. Барта, тобто кодами, використання яких уможливило варіативність інтерпретації того чи іншого літературного тексту.

Отже, ідея Р. Барта про «смерть автора» виводить на авансцену літературознавчого аналізу категорію «читач», який частково переймає функції автора, відтак сенсотвірні можливості тексту розширюються. «Текст» мислиться вже не як «конструктивна єдність», а як перетин «текстових площин», «кодів» інших текстів та контекстів, привнесених у інтерпретацію через особу читача. «Код» виявляється не системою правил впорядкування, а за Р. Бартом, «асоціативним полем» хаотично сформованих значень у процесі структуризації тексту в мережі. Текст у працях Ю. Крістєвої постає точкою перетину і взаємодії різномірних елементів, які поглинають і трансформують один одного до невпізнання. Поняття «інтертекстуальність», сформоване під впливом ідей М. Бахтіна і уведене в науковий ужиток Ю. Крістєвою, «класичних» обрисів набуває у дослідженнях Р. Барта і включає категорію тексту як абсолютної тотальності, тому не може зводитися до питання про літературні впливи і запозичення. Сучасне російське літературознавство включає корпус певним чином політично ангажованих досліджень, у яких тією чи іншою мірою заперечується наукова оригінальність Ю. Крістєвої та її вклад у становлення теорії інтертекстуальності, аж до звинувачень у плагіаті. Натомість пропонується розглядати непересічну роль французької дослідниці в ознайомленні західноєвропейської наукової спільноти із працями видатного російського філолога М. Бахтіна. У сучасних вітчизняних мовознавчих студіях інтертекстуальність переважно розглядається як властивість по-

стмодерністських текстів. Дослідження літературознавців у цьому напрямі зосереджені в основному на виявленні міжтекстових зв'язків, авторській інтерпретації елементів тієї чи іншої традиції.

Перспективою подальших розвідок обраного ракурсу дослідження може бути з'ясування особливостей інтерпретації базових понять французької семіотичної школи у сучасних теоретичних та прикладних працях західно-європейських чи американських наукових студій філологічного напрямку.

Література:

1. Анненкова И.В. Язык современных СМИ как система интерпретации в контексте русской культуры. М.: Флинта: Наука, 2005. С. 94–414.
2. Брагинская Н.В. Славянское возрождение античности. Русская теория: 1920-е–1930-е годы: материалы десятых Лотмановских чтений. М.: РГГУ, 2004. С. 49–80.
3. Васильчикова Т. Теория интертекста в филологии: основные этапы исторического формирования. Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Социальные, гуманитарные, медико-биологические науки. Т. 18. № 1 (2). С. 189–196. URL: http://www.ssc.smr.ru/media/journals/izvestia_hum/2016/2016_1_189_196.pdf (дата звернення: 05.06.2018).
4. Горбань А. Функціонування кодів у художньому тексті («Три зозулі з поклоном» Григора Тютюнника). Літературознавчі студії / за ред. П.В. Білоуса. Житомир: ЖДУ, 2011. С. 28–40.
5. Желязкова В.В., Щербак О.В. Особливості функціонування кодів та субкодів у лінгвосеміотичній системі інтертекстуального художнього твору (на матеріалі роману І.С. Григорука «Ватерлінія»). Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. Вип. 33. С. 111–114.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман. Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. М.: ИГ Прогресс, 2000. С. 427–457.
7. Левина Е.В. О терминологии Барта. Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010. № 1 (5): в 2-х ч. Ч. II. С. 126–131. URL: www.gramota.net/materials/2/2010/1-2/37.html (дата звернення: 12.10.2017).
8. Переломова О.С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект. Монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.
9. Турашбеков Е.А. Интекст в терминах теории интертекстуальности. URL: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2014/Philologia/3_170300.doc.htm (дата звернення: 05.06.2018).
10. Шукуров Д.Л. Дискурс М. М. Бахтина и теория интертекстуальности. Известия высших учебных заведений. Серия «Гуманитарные науки». 2012. Т. 3. Вып. 2. С. 105–109. URL: <https://www.isuct.ru/e-publ/gum/ru/node/398> (дата звернення: 04.06.2018).
11. Barthes R. Oeuvres completes. 1968-1971 / nouvelle edition revue, corrigee et presentee par Eric Marty. Paris, Seuil, 2002. V. 3. 1074 p.
12. Barthes R. Texte. Encyclopaedia universalis. P., 1973. Vol. 15. P. 78.

Анотація

О. БОГОВИН. БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ СЕМІОТИЧНОЇ ШКОЛИ У СУЧАСНОМУ ПРОЧИТАННІ

У статті досліджуються базові поняття французької семіотичної школи, як-от текст, інтертекст, інтертекстуальність, читач, код, інтерпретовані свого часу Р. Бартом та його ученицею Ю. Кристевой. Увагу в основному зосереджено на проблемах специфіки засвоєння, оцінки та прикладного застосування цих понять у сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідженнях.

Ключові слова: французька семіотика, текст, інтертекстуальність, читач, код.

Аннотация

О. БОГОВИН. БАЗОВЫЕ ПОНЯТИЯ ФРАНЦУЗСКОЙ СЕМИОТИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В СОВРЕМЕННОМ ПРОЧТЕНИИ

В статье исследуются базовые понятия французской семиотической школы, такие как текст, интертекст, интертекстуальность, читатель, код, интерпретированные в свое время Р. Бартом и его ученицей Ю. Кристевой. Внимание в основном сосредоточено на проблемах специфики усвоения, оценки и прикладного применения этих понятий в современных отечественных и зарубежных исследованиях.

Ключевые слова: французская семиотика, текст, интертекстуальность, читатель, код.

Summary

O. BOHOVIN. BASIC CONCEPTS OF FRENCH SEMIOTIC SCHOOL IN MODERN READING

The article deals with the basic concepts of the French semiotic school such as text, intertext, intertextuality, reader, code, which were interpreted by R. Bart and his student J. Kristeva. Main attention was paid to the problems of specificity of assimilation, estimation and application of these concepts in modern domestic and foreign studies.

Key words: French semiotics, text, intertextuality, reader, code.

*кандидат філологічних наук,
докторант кафедри германських
мов і зарубіжної літератури
Кам'янець-Подільського
національного університету імені
Івана Огієнка*

ДИЗАБІЛІТІ ТА ІНВАЛІДНІСТЬ: ГЕНЕАЛОГІЯ ПОНЯТЬ

Дослідження ненормативної тілесності є надзвичайно актуальним та обумовлюється цілим спектром філософських, культурних, мистецьких, політичних, економічних та суспільних викликів, які постали перед людством в другій половині XX – початку XXI століть. Зміни торкнулися світоглядних основ західної цивілізації – деструкція антиномічних конструктів мислення, емансипація, мультикультурна лібералізація, боротьба за права людини та проти дискримінації, як-от: класової, расової, гендерної, сексуальної, етнічної чи тілесної природи.

Розвинені трансатлантичні національні культури гетерогенізуються в процесі прагнення до всеосяжної інклюзивності. Образ здорового чоловічого/жіночого стрункого і довершеного гетеросексуального тіла, який побутував протягом століть, втрачає свою актуальність, а гуманітарні науки все частіше звертаються до проблеми Інших, особливо людей з відмінним тілом. Ненормативна тілесність вже не сприймається як щось табуйоване чи заборонене, а радше як метафоризована індивідуальна або соціально-політична відмінність. Питання хвороби, стигми та ідентифікації фізичної чи психічної із сфери медицини стають інтересом психології, філософії, соціології, культурології, мистецтвознавства та літературознавства. Обравши європейський та прозахідний вектор розвитку, Українська держава робить перші кроки у цьому напрямку задля подолання системи закритості, упередженості та нерозуміння. Сумнозвісні та доленосні історичні події – Революція Гідності та війна на Сході – лише каталізували невідворотні зміни у ставленні до людей з обмеженими можливостями.

Об'єднавчим компонентом, який лежить на міждисциплінарному перехресті досліджень Іншої тілесності, є «disability studies» (студії або дослідження дизабіліті). Слово “disability” здебільшого перекладають як «інвалідність», тому логічним видавалося б використання студій чи досліджень інвалідності. Проте цей термін в українському контексті має напрочуд вузьке, здебільшого патологічне значення та не віддзеркалює у повній мірі всіх конотацій його англійського відповідника. Обмежене розуміння призвело до негативного маркування вітчизняним суспільством цього поняття. Коріння проблеми лежить у радянському підході до вирішення проблем неповносправних людей, яких потрібно було ізолювати, закрити та відгородити за високими парканами спеціалізованих установ.

На межі тисячоліть із розгортанням метаантропологічного дискурсу в філософії відбулася переоцінка у ставленні до питань ненормативної тілесності. Вітчизняна наукова думка не залишилась осторонь цього процесу. Вперше на просторах нашої держави поняття дизабіліті вжила доктор наук, професор Вікторія Суковата. Аналізуючи конотаційні відмінності між східнослов'янським терміном «інвалідність» та англійським “disability” у своїй розвідці «Теорія “дизабіліті” та конструкції інвалідності в масовій культурі» вона окреслила особливості цього явища в межах різних соціокультурних систем – американської, західноєвропейської, радянської та пострадянської. Дослідниця констатувала, що саме останнє в повній мірі відповідає як ідеям рівноправ'я, емансипаторським рухам, ліберальній ідеології боротьби меншин проти дискримінації, так і загальнолюдським цінностям [4, с. 84–98].

Питання Іншого тіла не зосталось поза увагою і українського літературознавства. У своїй статті Тетяна Свербілова крізь призму соціальної моделі дизабіліті дослідила мотив подорожі у сучасному синема-тексті [2, с. 488–505]. На відміну від Вікторії Суковатої, науковець послуговується словом дизабіліті, що, на наше переконання, є більш вдалим, ніж дизабіліті як відповідник англійському «disability» з огляду на мовно-фонетичні особливості української мови. Ми, погоджуючись із її варіантом, використовуємо саме термін дизабіліті у нашій статті та пропонуємо його не тільки для терміносистем новітнього вітчизняного літературознавства, а також інших гуманітарних дисциплін.

Окресливши окремі аспекти проблеми, обоє вчених не ставили собі за мету з'ясувати еволюцію самих понять, які застосовуються в академічному просторі дослідниками ненормативної тілесності. Таким чином, основним завданням нашої праці є визначення генезису термінів «дизабіліті»/«інвалід»/«інвалідність» в етимологічних площинах, діахронних зрізах та теперішніх синхронних зв'язках задля увиразнення їх теоретико-методологічних перспектив.

Слово «інвалід» має іншомовне походження. Воно прийшло до нас із німецької (Invalide) чи французької (invalide) мов та запозичене з латинського invalidus «слабкий, хворий», утвореного із заперечної частки in- «не» та прикметника validus «сильний, міцний», похідного від дієслова valere «бути сильним, міцним» [1, с. 301]. Проте французьке походження видається більш правдоподібним, оскільки саме у цій країні термін почав вживатися в юриспруденції. Французькі монархи вели численні воєнні кампанії, наслідком яких стало зростання числа скалічених солдатів. Королі Генріх II, Генріх III та Генріх IV поклалися на церковні інституції та благодійників у догляді за воєнними. Однак лише за правління Людовіка XIV намітився прогрес у вирішенні цієї злободенної соціальної проблеми. У своєму указі від 24 лютого 1670 року король розпорядився побудувати Будинок Інвалідів (фр. Hôtel des Invalides), щоб ті, хто проливали свою кров для захисту монархії, мали змогу провести решту своїх днів у спокої [14, с. 51].

Через півстоліття, маючи на меті максимально наблизити тодішню відсталу Росію до стандартів цивілізованої Європи, цар Петро Олексійович Романов (Петро I) видає низку указів (1710, 1720, 1722 та 1724 років), у яких уперше регламентувалися державно-інституційне та юридичне ставлення до людей з обмеженими можливостями. Таким чином, запозичений із французької мови термін «інвалід» почав вживатися в російській мові, про що свідчить «Толковый словарь живого великорусского языка» 1881 року Володимира Івановича Даля. У ньому зазначено, що інвалідами вважалися заслужені воїни, які відслужили в армії та нездатні до служби у зв'язку з каліцтвом, ранами чи старістю [5, с. 42]. На теренах України це поняття вочевидь почало побутувати у XVIII столітті через територіальну приналежність до Російської імперії. Інвалідами впродовж більше трьохсот років іменувалися виключно скалічені представники мілітарних організацій. Ситуація змінилась лише у XX столітті, що потверджує академічний тлумачний Словник української мови в 11 томах 1970 – 1980 років. У ньому інвалід – це «людина, що частково або повністю втратила працездатність унаслідок поранення, хвороби, каліцтва чи старості» [3, с. 24]. Ця дефініція залишилася незмінною із радянських часів і продовжує використовуватися сучасним українським мовознавством.

В англійському науковому просторі слово “invalid” вперше з’явилося у середині XVIII сторіччя в «Універсальному етимологічному англійському словнику» в розумінні «особи пораненої чи скаліченої на війні і непридатної до подальшої служби» (переклад мій – *Н. М.*) [9, с. 462]. Упорядники вказують на те, що воно запозичене із французької та латинської мов. Застосовувалися також його похідні – “invalidity” (недійсність) та “invalidate” (ослаблювати). Подібне вузьке застосування продовжилось і в XIX столітті, про що свідчить Британська енциклопедія. Саме в цей час були відкриті воєнні госпіталі у містах Челсі та Гринвіч для лікування травмованих піхотинців та моряків імперії на зразок того, що заснував Людовік XIV в Парижі [11, с. 299].

Ширшого значення термін «інвалід» набуває в американському академічному дискурсі, де вже з 1828 р. він використовувався для іменування будь-якої особи слабкої, немічної чи хворої [23, с. 996]. Така дефініція практично не зазнала суттєвих змін і була реалізована в лексикографічних джерелах XX – XXI століть як в США ([22, с. 506]; [25, с. 445]), так і Великої Британії ([20, с. 431]; [18, с. 856]) в узагальненому розумінні будь-кого, хто не в змозі доглядати за собою через хворобу, похилий вік чи травму. Для позначення самого стану інвалідності в англійській літературі побутували поняття – invalidism, invalidity, invalidhood та invalidness, проте на сьогодні вони вважаються застарілими і здебільшого не вживаються.

Етимологічно “disability” походить із старофранцузького іменника жіночого роду “Disabilitie”, що перекладається як «безсилля». Одночасно вживалися прикметник “disable” (недієздатний) та дієслово “Disabler” (оголошувати когось неспроможним або робити безсилим) [12, с. 717]. Ці слова почали використовуватися в діловодстві у роки правління останнього монарха Англії з династії Ланкастерів Генрі VI (1421–1471), який під час та після Столітньої війни посідав ще й титул короля Франції. Вперше їх використав англійський суддя та письменник Томас де Літлтон у своєму «Трактаті про посвідчення». Його праця вважається вченими однією з перших у юриспруденції в галузі майнового права. Твір написаний так званою французькою законною мовою, яка була заснована на англо-норманському варіанті старонормандської та використовувалась у судочинстві середньовічної Англії аж до початку XVII сторіччя. Перше видання книги побачило світ у 1481–1482 роках і неодноразово перевидавалось [17]. З подальшим поступом наукового прогресу “disability” набуває все більшого поширення в академічній літературі Великобританії різних історичних періодів. Свідченням цього є «Словник французької та англійської мов» 1632 року, в якому воно співвідносилось з французьким “inhabilité” (непридатний чи позбавлений права, вартості) [6, с. 90]. Подібно “Invalide”, цей термін найбільше поширюється в юриспруденції, а доказом є «Технічний лексикон або універсальний англійський словник мистецтв і наук» 1708 року. Тут він розглядається в межах англійської правової системи, актів парламенту та монархії (Act of the Ancestor, Act of the Party, Act of Law, the Act of God) в значенні правової нездатності, яка наступала після визнання судом підозрюваних винними у зраді чи інших тяжких злочинах. На них та на членів їх сімей накладалися обмеження, наслідком яких була заборона на передачу у спадок належної їм власності. Варто зазначити, що практика такого покарання в основному застосовувалася до цілком здорових людей і в меншій мірі до психічно хворих, чий стан описувався латинським виразом Non compos mentis (несамовитий, безумний чи безпам’ятний) [13, с. 261]. Подальшу деталізацію подає «Універсальний етимологічний англійський словник» 1726 року. За його допомогою ми можемо стверджувати, що “disability”/“disable” утворені за допомогою префіксальної заперечної частки dis- «не» і кореневої першооснови – латинського іменника жіночого роду «habilitas» (спроможність) та прикметника «habilis» (придатний, голий) з узагальненим тлумаченням дизабіліті як «стану неспроможності, нездібності та квалості» (“being unable, uncapable or unfit”) [8, с. 268].

Популярність ідей Просвітництва в Європі в XVII – XVIII століттях дали поштовх неабиякому поступу гуманітарних наук. Вагомий внесок у цей процес зробив відомий лексикограф Семюел Джонсон. Завдяки його наполегливій праці у 1756 році побачив світ перший двотомний словник англійської мови, в якому автор подавав значення слів із творів тодішніх письменників. Такий підхід дав можливість узагальнити та розширити розуміння «disability» як «1. браку сили робити щось, слабкості; 2. відсутності належної кваліфікації для будь-якої цілі, правої перешкоди» (переклад мій – *Н. М.*) [15, с. 297]. У наступному більш повному виданні 1785 року цього ж словника дослідник вказує на дизабіліті також як і на безсилля (impotence) [16, с. 598]. В інших публікаціях Семюела Джонсона, надрукованих пізніше у XIX сторіччі, потрактування цього поняття суттєво не змінилось. Лише у 1897 р. здійснено найбільш повний опис терміну у «Новому англійському словнику на історичних принципах», де на основі матеріалів зібраних Філологічним товариством Оксфорда, розширені визначення були доповнені

численними прикладами вжитку “disability” у художній та науковій літературі XV – XIX століть. Так, це вже «1. брак здатності (виконувати будь-яку справу або функцію); недієздатність, неспроможність, безсилля; 2. неможливість в очах закону або створена законом; обмеження, спрямоване на те, щоб запобігти будь-якій особі чи групі осіб ділитися обов’язками або привілеями, які в іншому випадку були б доступні для них» (переклад мій – Н. М.) [7, с. 397–398]. Однак точніших обрисів дизабіліті набуває в англійських джерелах XX століття, де його денотат звужується та конкретизується. Лише у 1903 р. цей термін безпосередньо представили як відсутність тілесної активності, сили чи міці, а також нестачі психічної чи розумової здатності [21, с. 65]. Таке потрактування залишилось актуальним і через століття, адже у «Лонгменському словнику сучасної англійської мови» “disability” – «1. фізичний або психічний стан, який ускладнює будь-кому правильно використовувати частину свого тіла або навчатися нормально; 2. коли у Вас є фізична або психічна нездатність; 3. гроші, які уряд дає людям з фізичними вадами» (переклад мій – Н. М.) [18, с. 441].

Цінним для нашого дослідження є еволюція поняття дизабіліті у лексикографічних працях американських філологів. XIX століття стало переломним для Сполучених Штатів Америки. Молода держава шукала власну ідентичність та прагнула до визначення свого місця у світі. Ці стремління були підкріплені вагомими академічними здобутками. Зокрема до таких належить перший «Американський словник англійської мови» 1828 року, упорядником якого був шанований мовознавець Ной Вебстер. Він, виходячи із реалій власної країни, глибше конкретизував “disability” як «1. відсутність належної природної або тілесної здатності, сили чи здібності; слабкість; імпотенція; як дизабіліті, що виникає внаслідок немочі або зламаних кінцівок; 2. відсутність належних інтелектуальних здібностей чи сили розуму; недієздатність; як дизабіліті психічно хворого мислити або укладати договори» (переклад мій – Н. М.) [23, с. 577]. Проте важливим є інший аспект, на який звернув увагу автор. Лексикограф, на відміну від його британських попередників, пояснив денотативну відмінність між словами disability та inability. Останнє вказує на брак здатності, тоді як перше на її втрату [23, с. 577]. Це означає, що дизабіліті інтерпретується вже не так як відсутність навичок чи знань, а як неможливість здійснювати певну діяльність у силу фізичних чи психічних вад. Таке потрактування залишилось незмінним упродовж XIX століття в межах американського наукового дискурсу, підтверджуючим фактом є подальші видання праці Ноя Вебстера. Незначне доповнення з’явилося в багатотомному «Словнику століття» – енциклопедичному лексиконі англійської мови 1895 року, у якому дієслово «disable» означало калічити (to cripple) та паралізувати (to paralyze) [19, с. 1639].

Малопомітна, проте, на наш погляд, сутісна зміна відбулась у розумінні дизабіліті в першій чверті XX століття. У лексикографічних джерелах США вчені почали виділяти це поняття в площині нестачі чи відсутності фізичної, інтелектуальної і, як наслідок, соціальної здатності [22, с. 286]. Це був перший крок до усвідомлення західним англосовним науковим простором суспільної важливості окресленої проблеми. Після Другої світової та інших воєнних кампаній з фронту повернулось чимало скалічених солдат, які потребували лікування, догляду та належної уваги з боку держави. У той період філологи наголошували, що дизабіліті вже не так є браком чогось, а саме станом, у якому перебуває особа. Важлив ою є і згадка про «неможливість займатися професією через фізичний чи психічний розлад» (переклад мій – Н. М.) [24, с. 236]. Зрештою, акумулювавши історичну традицію та здобутки вчених, сучасне американське мовознавство зводить дефініцію “disability” до двох найосновніших значень: «1: фізичний, розумовий, когнітивний або стан розвитку, який погіршує, перешкоджає чи обмежує здатність людини займатися певними завданнями або діями чи брати участь у типових щоденних заходах та взаємодіях, [...] також: порушена функція або здатність [...]; 2 а (1): порушення (наприклад, хронічне захворювання або травма), що перешкоджає будь-кому займатися продуктивною працею [...], (2): порушення (наприклад, spina bifida), що призводить до серйозних функціональних обмежень для неповнолітніх; b: програма, що надає фінансову підтримку особі, яка постраждала від дизабіліті, [...] також: фінансова підтримка, надана такою програмою» (переклад мій – Н. М.) [10].

Синтезуючи наші напрацювання, ми можемо констатувати, що “invalid/invalidity” та “disability” побутують у межах координат західноєвропейського академічного простору вже більше п’яти століть. Незважаючи на схоже латинське та французьке походження та первинне застосування в документообігу, саме дизабіліті набуло найбільшого поширення у Великій Британії та США. Причинами цьому є як генеалогічна первинність, так і початкова семантична багатозначність. Недивно, що саме цей термін є частиною багатьох дисциплін – юриспруденції, філософії, соціології, медицини чи досліджень ненормативної тілесності. Вважаємо доцільним застосування поняття дизабіліті для сучасних українських літературознавчих студій в силу його поліаспектності та меншого негативного сприйняття.

Література:

1. Етимологічний словник української мови: у 7 т.; ред. кол. О.С. Мельничук (гол.) та ін.; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1985. Т. 2. 573 с.
2. Свєрбілова Т.Г. Мотив подорожі в сучасному сінєма-тексті в світлі соціальної моделі дизабіліті (ненормативної тілесності) Сучасні літературознавчі студії. 2015. Вип. 12. С. 488–505.
3. Словник української мови: в 11 т.; ред. кол. І.К. Білодід (гол.) та ін.; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. Київ: Наук. думка, 1973. Т. 4. 840 с.
4. Суковата В.А. Теорія «дизабіліті» та конструкції інвалідності в масовій культурі Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2012. № 1. С. 84–98.

5. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т.; авт.-сост. В.И. Даль. Санкт-Петербург: Типография М.О. Вольфа, 1881. Т. 2. 814 с.
6. A Dictionary of the French and English Tongues / compiled by Randle Cotgrave. London, 1632. 326 p.
7. A new English dictionary on historical principles / edited by Dr. James Augustus Henry Murray. Oxford: Clarendon Press, 1897. V. 3. 1240 p.
8. Bailey Nathan A universal etymological English dictionary. London, 1726. 946 p.
9. Bailey Nathan A universal etymological English dictionary. London, 1763. 946 p.
10. Disability. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/disability> (дата звернення 01.06.2018).
11. Encyclopaedia Britannica. Edinburgh: A. Constable and company, 1903. V. 11. 800 p.
12. Godefroy Frédéric Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle: en 10 volumes. Paris: Casteillon-Dyvis, 1883. V. 2. 793 p.
13. Harris John Lexicon technicum, or A universal English dictionary of arts and sciences: explaining not only the terms of art, but the arts themselves. London: Printed for Dan. Brown, Tim. Goodwin, John Walthoe, Tho. Newborough, John Nicholson, Dan. Midwinter and Francis Coggan, 1708. V. 1. 930 p.
14. Histoire de l'hôtel Royal des Invalides depuis sa fondation jusqu'à nos jours. Tome Premier. Blois: Ch. Groubenthal, 1845. T. 1. 386 p.
15. Johnson Samuel a Dictionary of the English language. London: Printed for J. Knapton, C. Hitch and L. Hawes [etc.], 1756. V. 1. 578 p.
16. Johnson Samuel a Dictionary of the English language. London: J. F. And C. Rivington [etc.], 1785. V. 1. 1104 p.
17. Littleton Thomas Les Tenures. London, 1585. 171 p.
18. Longman dictionary of contemporary English / director Della Summers. Harlow, 2003. 1950 p.
19. The Century dictionary. An encyclopedic lexicon of the English language / prepared by superintendence William Dwight Whitney]. New York: The Century Co., 1895. V. 2. 1776 p.
20. The concise Oxford dictionary of current English / adapted by Henry Watson Fowler and Francis George Fowler. Oxford, 1919. 1044 p.
21. The encyclopaedic dictionary. London: Cassell and company, 1903. V. 3. 770 p.
22. The new supreme Webster dictionary / editor-in-chief George G. Hagar. New York: World syndicate company (incorporated), 1922. 1168 p.
23. Webster Noah an American dictionary of the English language. New York, 1828. V. 1. 1026 p.
24. Webster's seventh new collegiate dictionary / based on Webster's third new international dictionary. Springfield: G. & C. Merriam Co., 1963. 1254 p.
25. Webster's seventh new collegiate dictionary / based on Webster's third new international dictionary. Springfield: G. & C. Merriam Co., 1965. 1222 p.

Анотація

Н. МАЛАНІЙ. ДИЗАБІЛІТИ ТА ІНВАЛІДНІСТЬ: ГЕНЕАЛОГІЯ ПОНЯТЬ

У статті порушено питання виникнення, розвитку та становлення термінів «дизабіліті», «інвалідність» та «інвалід» у межах європейського наукового дискурсу. Особливу увагу приділено саме англо-американському вжитку цих понять. Основним матеріалом роботи стали численні лексикографічні джерела.

Ключові слова: дизабіліті, ненормативна тілесність, інвалід, інвалідність, генеалогія.

Аннотация

Н. МАЛАНІЙ. ДИЗАБИЛИТИ И ИНВАЛИДНОСТЬ: ГЕНЕАЛОГИЯ ПОНЯТИЙ

В статье затронуты вопросы возникновения, развития и становления терминов «дизабилити», «инвалидность» и «инвалид» в европейском научном дискурсе. Особое внимание уделено англо-американскому использованию этих понятий. Основным материалом работы стали многочисленные лексикографические источники.

Ключевые слова: дизабилити, ненормативная телесность, инвалид, инвалидность, генеалогия.

Summary

N. MALANII. DISABILITY AND INVALIDITY: GENEALOGY OF THE TERMS

The article raises the question of the emergence, development and formation of the terms “disability”, “invalidity” and “invalid” within European scientific discourse. Particular attention is paid to the Anglo-American use of these concepts. The main materials of the work were numerous lexicographic sources.

Key words: disability, non-normative corporeality, invalid, invalidity, genealogy.

*аспірант кафедри світової
літератури
та культури імені проф. Олега
Мішукова
Херсонського державного
університету*

КОНСПІРОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕКТИВ ЯК ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЖАНРОВА ФОРМА

Постановка проблеми. Легітимація конспірологічної прози, канонічним зразком якої вважається роман У. Еко «Маятник Фуко» (1988), починається із другої половини ХХ ст. Пік її популярності припав на початок ХХІ ст., що пов'язано з публікацією конспірологічного детективу Д. Брауна «Код да Вінчі» (2003). На пострадянському просторі зразками конспірологічної прози є твори Б. Акуніна, який свій перший роман «Азazel» (1998) називає конспірологічним детективом. Жанрове визначення «Азazel» як конспірологічного детективу зафіксовано і в популярній електронній енциклопедії, однак саме поняття в статті не розглядається. В українській літературі конспірологічна проза представлена творчістю В. Єшкілева, зокрема романом «Богиня і консультант» (2009). Отже наявний літературний матеріал потребує концептуалізації як в аспекті дефініції, так і жанрових складових конспірологічного детективу.

Мета статті – розглянути поняття «конспірологічний роман / детектив» у науковій рецепції, визначити його жанрові моделі та жанроутворюючі чинники, проаналізувати генетичні та типологічні зв'язки з іншими видами – готичним романом, криптоісторичною прозою, фентезі тощо.

Виклад основного матеріалу. У сучасних літературознавчих словниках дефініція «конспірологічний роман» / «детектив» дотепер не визначена. Кілька згадувань про цей жанр (піджанр) детективної літератури є у новітніх дослідженнях, присвячених масовій літературі в Україні [9, с. 38]. Одна з перших спроб термінологічно позначити це явище представлена у словнику С. Чуприніна «Російська література сьогодні. Життя по поняттях». У статті «Конспірологічна проза» критик зупиняється на деяких її характеристиках і представниках. Так, жанроутворюючою рисою конспірологічної прози він вважає її звернення до історичного / політичного дискурсу, внаслідок чого «художнє секретознавство» розглядається як одне із втілень криптоісторії. Паралель досить переконлива, оскільки криптоісторична проза, будучи паралітературним жанром, базується на уявленнях про таємні надприродні сили, що стоять за лаштунками реальних історичних подій. Невипадково книги одних і тих самих авторів дослідники відносять одночасно до цих двох піджанрів маскульту [11]. Утім, цікаво простежити відмінність конспірологічного детективу від книг популярного в сучасній культурі піджанру «альтернативна історія». Назвемо декілька таких відмінностей.

По-перше, твори «альтернативної історії» зазвичай відносять до жанру фантастики; по-друге, у них хоча й залучається історичний дискурс, однак розглядаються можливі варіанти історичних подій, які не відбувалися в реальності, за моделлю «що було б, якби...». Іншими словами, альтернативна історія – це не стільки припущення про існування якоїсь другої реальності, схованих фактів, скільки змодельована розповідь про іншу реальність, яка могла б трапитися, якщо історія розвиватиметься за іншим сценарієм. «Альтернативна історія» (у США) або ухронія (у Франції) не приховує своєї фікційності на відміну від конспірології, яка претендує на знання про існування «реальності» і «прихованої реальності». Тобто альтернативна історія – це утопія, а конспірологічна історія – спроба освоєння й перерозподілу культурного простору з метою виходу за межі культурної зони в «реальність», прагнення підтвердити «істинність» змови.

Наприклад, у романі Філіпа Рота «Змова проти Америки» (The Plot Against America, 2004) об'єктом розповіді стає «інша історія», яка могла б відбутися, якби в певний історичний момент до влади прийшов президент Чарльз Ліндберґ, а не Франклін Рузвельт. У романі реалізується гіпотетичний сценарій його перемоги над Рузвельтом на президентських виборах 1940 року, внаслідок чого була б створена коаліція США із нацистською Німеччиною. Тобто йдеться про інший перебіг історії.

С. Чупринін акцентує такі важливі елементи конспірологічної ментальності, як пошуки змовників серед різних категорій реальних і фантастичних істот у глобальному («незримий Світовий уряд») і місцевому масштабі на зразок міфопоетичної моделі «свій» – «чужий». Набір «чужих» досить строкатий: ними можуть бути іновірці, прибульці, масони, євреї, православні священники, банкіри-космополіти, об'єднані в угруповання на зразок мафії, «кібермудреці», земноводні, генерали КДБ (ФСБ, МВС і так далі) і/або ЦРУ (Мі-6, Мосад) і так далі. Саме такий набір спостерігаємо у творах «королів жанру» різних інонаціональних літератур – Д. Брауна, Дж. Роллінса, В. Єшкілева, Б. Акуніна, А. Рєвазова, М. Перла, Р.А. Уілсона, В. Флейшгаузера тощо. Непохитна віра в їх існування, могутній контроль над усім світом як результат таємної змови є інваріантною рисою конспірологічної прози. Ірраціональна компонента конспірологічної ментальності непохитна перед розумом: «сперечатися із творцями й споживачами конспірологічної літератури не тільки неможливо, але й безглуздо. Вони вірять (або роблять вигляд, що вірять) у свої фантазії, і цим усе сказано» [15, с. 673]. Цей аспект також відзначений й іншими дослідниками (Т. Амірян, О. Панченко, Д. Биков).

Питання жанрової структури конспірологічного роману активізує проблему пошуків методологій та інструментарію, адекватних естетичній природі та соціокультурним функціям паралітератури. Найбільш усталеним є генологічний підхід. Як відомо, М. Бахтін називає жанри головними героями літературного процесу, а роман вважає жанром, що знаходиться у становленні [2, с. 448]. У некласичній естетиці поняття жанру як стійкої форми, що історично склалася, розвивається. Особливо наочно ці процеси проявляються в постмодернізмі, маркуючи

всі типи словесності: «високу», «мідл», масову літературу. Якщо до середини ХХ ст. більш-менш чітко виділяються види роману (історичний, авантюристичний, соціально-побутовий, філософський тощо), то характерною рисою постмодерністської літератури є жанрова дифузія, внаслідок якої виникають гібридні форми. Так, у результаті жанрової дифузії створюються гібридні структури конспірологічної прози з елементами трилера, іронічного детективу, готичного роману, шпигунського детективу тощо. Істотне значення має авторське маркування жанру.

Жанровій природі роману споконвічно притаманна багатогранність, що особливо актуально для сучасного літературного розвитку. С. Зенкін говорить про тотальність роману, який став провідним жанром словесності й практично поглинув усю іншу літературу: «У результаті цієї експансії роман перестав визначатися і чіткою формою, і чітким змістом – він став місцем зустрічі й діалогу різних культурних традицій і тенденцій... Сучасний роман – наджанрове, трансжанрове утворення» [4, с. 33]. Водночас літературознавець акцентує той факт, що паралітература зберігає структурно-змістовну єдність у формі жанрових структур на тлі їх «розмивання» у літературі «високій».

Порівнюючи дві моделі жанрового мислення, С. Зенкін вважає масову словесність областю нової жанрової свідомості. Якщо на верхньому рівні літератури панує модель «вільного» роману й кожний автор вважає справою честі створити нову, незвичну романну структуру, то на нижчому, масовому рівні, навпаки, виробляється стійка система жанрових канонів, що стабільно зв'язують певну форму й тематику [4, с. 34]. Таким чином, жанрові структури, які «відійшли» на «нижній» рівень літератури, стають стійкими її маркерами. Такі модифікації спостерігаємо в конспірологічній прозі Д. Брауна, Дж. Роллінса, В. Єшкілева, Ю. Кристєвої, А. Рєвазова та інших.

Про таку особливість пише Джон Г. Кавелті, який пропонує інструментарій вивчення не тільки детективних жанрів, але й усієї масової культури [7]. Літературознавець виходить із естетичної природи й соціокультурних функцій масової літератури, відокремлюючи популярну літературу від так званої «міметичної», тобто «високої». Дж. Кавелті належить термін «формульна література», де формулою є ментальна структура як результат узгодженості архетипічних уявлень і зразків літератури. Отже, з одного боку, формули – це ті мінімальні повторювані конструкти, що є типові й переходять із одного твору в інші («традиційний спосіб опису»). З іншого боку, основне значення формули – це конвенційність структур сюжетів і образів, що лежать в основі однотипних творів («популярні зразки розповіді є втіленням архетипічних сюжетних форм») [7].

Поняття формули й жанру, на думку Дж. Кавелті, багато в чому збігаються, однак відмінність дослідник бачить в етапах виникнення тієї або іншої фази (або аспекту): «<...> формульний зразок існує тривалий період часу, перш ніж його творці й читаюча публіка починають осмислювати його як жанр» [7]. Те, що зазвичай називають класичними зразками жанру детективу або вестерну, Дж. Кавелті відносить до аспекту архетипу-жанру, а всі наступні модифікації заданих структур у текстовому (культурному) просторі дослідник відносить до фази формули-жанру. Тобто йдеться про кореляцію жанрового канону та його модифікацій у жанрових моделях.

Дж. Кавелті відзначає властиві сучасному літературному процесу взаємовпливи різних типів словесності, коли формули паралітератури переходять в область високої: «Часто романісти прямо використовують, обіграють стійкі форми масової словесності для створення немасових творів, включаючи їх у текст на правах складової частини» [7]. До прикладу слід назвати романи У. Еко «Ім'я троянди» («Il nome della rosa»), «Маятник Фуко» («Il pendolo di Foucault»). Ця культурологічна модель функціонування формули як ментальної структури, втіленої в літературних текстах, має особливу актуальність у вивченні жанру конспірологічного детективу. Оскільки «конспірологічним романом можна назвати як масову словесність, що відповідає конспірологічній формулі, так і міметичну, яка із цією формулою грає» [7], це дозволяє дослідникам (Д. Єсєєва, Т. Амірян) стверджувати дуальність роману про змову. Саме такий синтез спостерігаємо у романі В. Єшкілева «Богиня і консультант».

У своєму дослідженні Дж. Кавелті найчастіше звертається до американських детективів ХХ століття, які існують у загальній парадигмі американської масової словесності. Проте, на думку автора монографії «Теорія змови» М. Хлебнікова [15], у «формульного підходу» є ряд недоліків. Найбільш істотний полягає в тому, що Дж. Кавелті обмежив своє дослідження аналізом американського «крутого детективу». У порівнянні з конспірологічним романом «крутий детектив» у його американському варіанті змістовно й стилістично одномірний. Саме одномірність дозволяє застосовувати до цих текстів формульний підхід [15]. Такий погляд на проблему підтримується й іншими вченими.

Жанрові особливості конспірологічної прози є предметом дисертаційних робіт. Наприклад, у новітньому дослідженні Т. Аміряна [1] за мету поставлено виявити жанрову своєрідність конспірологічного детективу на матеріалі декількох творів. У виборі літературних творів автор керується відповідними критеріями. Так, роман «Код да Вінчі» (2003) американського письменника Дена Брауна обраний тому, що він пропонує читачеві завершену формулу конспірологічного детективу (романи «Ангели й Демони» (2000) і «Втрачений символ» (2009) того ж автора служать допоміжним матеріалом). Поліфонічний роман Юлії Кристєвої «Смерть у Візантії» (2004) розглядається як антиформа або «роман-репліка», реакція на клішованість, «цементування» жанру. Роман російського письменника Арсена Рєвазова «Самотність-12» (2005) досліджується як пародійна «відповідь» на популярний жанр конспірологічного детективу. Т. Амірян пропонує таке визначення останнього: «Конспірологічний детектив є піджанром детективної літератури, що зіштовхується не просто із проблемою пошуків «убивці», розкриття злочинної таємниці, але й зі спробою виявлення більш глобальних основ світобудови, культури, історії» [1, с. 5]. Це дозволяє виділити його жанроутворюючі складові – конспірологічний дискурс і детективний наратив.

Однак таке визначення стає предметом дискусії. На думку М. Хлебнікова, є некоректним зводити жанрову форму конспірологічного роману до підвиду детективу, тим самим відмовляючи їй у самостійності. Хід його міркувань такий: якщо у випадку детективу допускається жанрова поліфонія – «детективний роман», «детективна повість», «детективне оповідання» і навіть «детективна п'єса», то практично єдиною формою виражен-

ня конспірологічного тексту є “конспірологічний роман”. Із цим важко не погодитися, оскільки чітка жанрова диференціація дозволяє розмежувати між собою жанрові форми, а отже уникнути конспірології «без берегів». Термінологічна невизначеність призводить до того, що до конспірологічних творів потрапляє, наприклад, роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита» [див. про це: 5, с. 35].

Оскільки конспірологічний детектив не є усталеним жанром, дослідники намагаються його ідентифікувати через традиційні (готичний роман, класичний (аналітичний) детектив, соціально-побутовий роман, антиутопію) і інноваційні жанрові форми (шпигунський детектив, фентезі). Одним із типологічно близьких до конспірологічного детективу дослідники, зокрема Д. Слесарева та М. Хлебніков, вважають готичний роман. Як відомо, готична проза виникає наприкінці XVIII століття в епоху преромантизму й незабаром жанр готичного роману стає неймовірно популярним. Причому практично відразу проявляється його соціокультурна функція – поділ читача за становим принципом та читацькими уподобаннями. У повному обсязі тексти готичних романів – дорогі «трипалубники» (багатотомні серії) – читали заможні, а їх дайджести в дешевих виданнях задовольняли читацькі потреби бідних. Отже саме соціокультурна спрямованість є спільною для готичного й конспірологічного романів.

Слід зазначити низку специфічних рис, спільних для готичної та конспірологічної прози. Перш за все вони містять у собі формули масової словесності (історія про таємницю, образи злодіїв, мотиви підступності та зради тощо). Сюжетна схема готичного роману співвідноситься з конспірологічним завдяки амбівалентності уявлень про буття, поглядам на історію «зовнішню» і історію «внутрішню», екзотеричну й езотеричну. Випадкові зустрічі, незрозумілі записки й листи отримують значення й зміст тільки тоді, коли стає доступним код-подія, що ініціює наратив. Однак страшні події самі по собі – не самоціль готичного роману, важливіше атмосфера нагнітання й передчуття небезпечних поворотів долі героїв, їх зіткнення із загрозливою небезпекою, невлівомою по своїй природі. Маніфестація інфернального начала ще більш підкреслює потойбічний характер «таємниці». У готичному романі таємниця може пояснюватися як містично, так і раціоналістично (у романах Е. Редкліфф). Щодо конспірологічного роману, то в розкритті таємниці змови акцентується аналітична подача матеріалу, позасуб’єктивність, підпорядкування емоційної сфери раціональній. Утім, читач, який занурюється в атмосферу таємниці, свято вірить в її існування у реальності.

У готичній прозі ініціація головного героя, який доторкнувся до таємниці, сприймається як примха, бурхлива гра уяви або психічний розлад. У конспірологічному романі часто-густо «експлуатується» стан амнезії. У готичній літературі конфлікт розгортається навколо таємниці, герої поляризуються, існує особливий персонаж – готичний лиходій. У конспірологічній прозі система героїв також побудована за принципом антитези, суть якої – боротьба світлим та темним сил, однак детективна складова частини жанру допускає підміни, коли автор свідомо відводить читача від розгадки. Зазначені особливості готичної літератури сполучаються не тільки з конспірологічною художньою прозою, але й із загальними парадигмальними установками «теорії змови».

Поетику готичної прози маркує характерна топіка: похмурі замки, занедбані будинки, підземелля, потайні місця, монастирі з таємничим минулим. Будучи схованими від звичайного погляду, вони є вмістищем інфернального вивороту світу, де тріумфують ворожі людині сили. Потрапляючи туди, герой прирікає себе на загибель, заодно відкриваючи причини власних нещасть [6, с. 82].

Ці особливості готичного топосу у модифікованому вигляді репрезентовані у конспірологічній літературі. Однією з ключових сцен конспірологічних романів є картина таємних зборів, на яких вирішуються долі світу, розкриваються механізми соціально-історичних рухів, схованих від «профанного» погляду. Сам вибір місця зборів (цвинтар, занедбаний будинок, підземний притулок) підкреслює аномальний характер «таємних організацій», їхню ізоляваність від природних і соціальних законів.

Стереотипні прийоми готичного роману, як і конспірологічного, допомагають створенню психологічних і філософських лабіринтів, пов’язаних із дослідженням зла, що таїться в глибинах людської особистості. За словами О. Панченко, «конспірологія обумовлена потребою в поясненні й визначенні меж зла як соціальної та етичної категорії. Одночасно зло обов’язково екстериоризується, приписується уявленим «іншим», тобто групам або окремим людям, чії цілі й наміри за визначенням протилежні й шкідливі співтовариству “своїх”» [8]. Однак порівняно з готичним, конспірологічний роман має більше виходів до соціальної дійсності, відбиваючи значимі її процеси.

Отже зіставлення дозволяє акцентувати трансформацію готичних мотивів та образів у конспірологічному детективі. Типологічно схожими є такі мотиви: сюжетні (втеча й переслідування), композиційні (мотив таємниці й попереджень, мотив прагнення до заборонних знань або вчинків, що таять небезпеку), образні (мотив маски й дійсної особи, мотив двійництва / амбівалентності). Особливий інтерес представляє трансформація образів готичних лиходіїв, однак негативні персонажі конспірологічної прози, хоча й нагадують класичних попередників, переслідують більш масштабні цілі.

Проблеми жанру й поетики конспірологічного роману розглядаються в статтях Д. Бикова [3]. Автор аналізує генезис конспірологічного роману та причини його популярності в Росії. Серед них головні – крах імперії й втрата соціумом традиційних цінностей: «Герой (і часто сам автор) конспірологічного роману вірить, що ніщо на світі не відбувається просто так, але для віри в Бога його метафізичні можливості недостатні і він віддає перевагу адаптованому, міщанському варіанту релігії: всесвітній змові» [3]. Д. Биков звертає увагу на жанрові риси, які є інваріантними для інонаціональних літератур. Адже за дотепним його зауваженням, ні представник соцреалізму Анатолій Іванов, який писав конспірологічні романи в радянський час, ні Ден Браун, який застосував ті ж ну-хау на початку XXI століття, нічого нового не привнесли.

До структурних складових елементів жанрового канону Д. Биков відносить такі: по-перше, «конспірологічний роман» завжди детективного плану, з гострим сюжетом, об’ємний і захоплюючий; по-друге, усі таємниці, лиходійства й

надзвичайні події є доказом загальної версії існування змови / таємного ордена; по-третє, у конспірологічному романі обов'язково діють два головні лиходії: один – умовний організатор, інший – умовний натхненник; по-четверте, вождя змови не можна вбити. Це пов'язано частково з комерційними міркуваннями (доки вождь живий, можна писати сіквели), але головне – із глибокою переконаністю автора в непереможності зла. Хеппі-енд у конспірологічній прозі – велика рідкість: адже змову організовують фанатики, а їх не переконаєш. По-п'яте, учасники змови зберігають якусь таємницю, але сформулювати її ніхто не в змозі та найчастіше її й зовсім немає. Нарешті, по-шосте, і це вже типово російська риса, – головною метою змовників усього світу є саме Росія. Автор іронічно говорить про парадокс конспірологічної прози в її російському ізводі – носіями таємного знання, членами загадкового ордена, хоронителями прадавніх таємниць майже постійно виявляються співробітники спеціального відділу КДБ, який і не дав до кінця розвалити державу [3].

Погоджуючись у цілому, що це дійсно формульний, гібридний жанр масової літератури, зі своїми специфічними героями й наративними стратегіями, зупинимось на окремих моментах. Очевидно, для згаданого в статті Дена Брауна хеппі-енд просто неминучий, оскільки поки живий його герой, про нього можна створювати нові серії. Як відомо, серійність (серіальність) – константа паралітератури. В творах не завжди представлена пара-організатор – натхненник, можуть бути різні варіанти, зокрема найбільш уразливим, без гарантії на «конспірологічне безсмертя», є «вождь змови». Що стосується «таємниць», то в Д. Брауна вона зазвичай глобального масштабу.

Очевидно Д. Биков має рацію, коли називає російську конспірологічну прозу «екзотичною версією», що виступає «поперек решти світу»: «У всіх хоронителями таємних знань, змовниками й убивцями виступають огидні ченці, а в нас із хаотичними, абияк організованими силами зла (які саме й персоніфікують хаос) борються відважні представники законспірованих елітних підрозділів, де поряд із рукопашним боєм (теж доволі езотеричним) викладають стародавні ведичні знання» [3]. Інваріантні риси конспірологічного роману, виділені Д. Биковим, використані нами в створенні робочої моделі компаративного дослідження конспірологічного детективу в українській та англійській літературах.

Аналогічні спроби побудови конспірологічної формули представлені в дисертації Д. Слесаревої, яка визначає такі її риси:

- 1) фабула будується по моделі конспірологічного дійства;
- 2) нарація вибудовується за принципом руху погляду підозрілого;
- 3) композиція пов'язана зі збереженням інтриги й таємниці до кінця;
- 4) двополярна система персонажів: позитивний герой-конспіролог і негативні законспіровані темні сили;
- 5) образи, мотиви й деталі відбивають масмедійні метафори й стереотипи теорії змови;
- 6) простір являє собою двосвіття: відкритий світ людей і прихований світ темних сил;
- 7) час базується на криптоісторії, яка розкривається тут і зараз;
- 8) базовою категорією конспірології є суб'єкт, який може займати позицію конспіролога, героя або ворога

[10, с. 14].

Якщо систематизувати названі дослідником ознаки, то до сюжетно-композиційних параметрів відносяться властиві детективові ретроспективна оповідь (від загадки до розгадки), збіг фіналу й розв'язки; художнє осмислення теорії змови, що включає криптоісторичні аспекти; композиційна побудова системи образів і простору твору за принципом антитези; антропоцентричний характер наративу. Трохи складніше прокоментувати позицію, згідно з якою «образи, мотиви й деталі відбивають масмедійні метафори». Можливо йдеться про «взаємоперетікання» конспірологічних сюжетів із мас-медіа в тривіальну літературу й навпаки. Дійсно, такий зв'язок існує і він досить стійкий.

Топосом більшості досліджень є визнання за конспірологічним романом такої особливості постмодерністського тексту, як поліжанровість. Найбільш усталеною є думка, що це гібридний жанр, основа якого конспірологічний дискурс, ускладнений елементами інших жанрів, зазвичай, масової літератури. Водночас ключовою інстанцією конспірологічної оповіді називають суб'єктну організацію, оскільки саме суб'єкт породжує підозру, формує теорію змови із суб'єктом-ворогом на чолі, підбирає документи для її доказу та викриває темні законспіровані сили [10, с. 16]. Із цим важко не погодитися, враховуючи антропологічну домінанту теорії змови як такої.

Дослідники генезису конспірологічного роману в числі традиційних джерел також називають казку. Цікаві паралелі конспірологічного детективу з міфом і фентезі проводить О. Цветков. Таке зіставлення може бути прокоментоване із двох позицій: по-перше, обидва жанри відносяться до паралітератури; по-друге, у фентезі також використовуються міфологічні й казкові мотиви як жанроутворюючі. Автор розглядає конспірологію «не просто як один із способів пояснення історії», але як впливову форму «існування міфології в наші дні». Нерідко вона межує із магією, що обіцяє неймовірним чином звільнити «посвячених» від законів природи й влади людей. Претендуючи на елітарний статус знання для обраних, під час текстологічного аналізу конспірологія виявляється всього лише літературним жанром, близьким до фентезі [13].

Отже складно заперечувати літературність конспірологічного роману / детективу. Дійсно, як поліжанрове утворення він може містити елементи утопії, але є одна істотна відмінність, яка не дозволяє ставити між ними знак рівності. У конспірологію, як і в міфологію, носії такого типу свідомості вірять більше, ніж у реальність, у той час як умовність казки або фентезі не викликає сумнівів.

Висновки. Спираючись на теорії Дж. Кавелті про «літературну формулу», вважаємо, що конспірологічний детектив втілює своєрідний жанровий канон. Інваріантами його формульної структури є конспірологічний наратив, детективна сюжетно-композиційна основа, риси постмодерністської поетики та естетики, інтерактивна стратегія взаємодії з читачем у системі автор – текст – читач. Під конспірологічним наративом розуміємо спосіб розповіді про події з погляду теорії змови та криптоісторії, що репрезентовано в конспірологічній прозі інонаціональних літератур.

Література:

1. Амирян Т.Н. Конспирологический детектив как жанр постмодернистской литературы: Д. Браун, А. Ревазов, Ю. Кристева: автореф. канд. ... филол. наук: 10.01.03. М., 2012. 25 с.
2. Бахтин М.М. Эпос и роман (О методологии исследования романа). Вопросы исследования литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975. С. 447–483.
3. Быков Д., Ульянова Ю. Русский конспирологический роман как знамя эпохи. URL: <https://republic.ru/calendar/event/865762>
4. Зенкин С.Н. Введение в литературоведение. Теория литературы. М.: РГГУ, 2000. 86 с.
5. Золотоносов С. «Еврейские тайны» романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита». Согласие, 1991. № 5. С. 29–35.
6. Ильинская Н.И. Традиция литературной готики в малой прозе Александра Грина. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип. 45. С. 80–85.
7. Кавелли Дж. Г. Изучение литературных формул / Пер. Е.М. Лазаревой. Новое литературное обозрение, 1996. № 22. С. 33–48. URL: <http://refdb.ru/look/1260355-pall.html>.
8. Панченко А. Компьютер по имени Зверь: эсхатология и конспирология в современных религиозных культурах. Антропологический форум. 2017. № 27. URL: <https://docviewer.yandex.ua/view/>
9. Романенко О.В. Еволюція жанрових модифікацій та типологічні доміанти української масової літератури кінця XIX – початку XXI століття: автореф. дис. ... доктора філол. Наук. Київ, 2014. 40 с.
10. Слесарева Д. Поэтика конспирологического романа: автореф. дис. канд. филол. наук. Самара, 2014, 20 с.
11. Фрумкин К. Развращающая простота криптоистории. URL: <http://magazines.russ.ru/neva/2005/9/fr13.html>
12. Хлебников М. Теория заговора. Историко-философский очерк. М.: Кучково поле, 2012. URL: <http://mexalib.com/>
13. Цветков А. Конспирология как фэнтези. URL: http://komsomol.narod.ru/knowledge/demon_of_conspiracism.html.
14. Чупринин С. Жизнь по понятиям. М.: Время, 2007. 768 с.
15. Хлебников М. Теория заговора. Историко-философский очерк. М.: Кучково поле, 2012. URL: <http://mexalib.com/>.

Анотація

**О. ПЛЕТЕНА. КОНСПИРОЛОГІЧНИЙ ДЕТЕКТИВ
ЯК ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЖАНРОВА ФОРМА**

У статті розглянуто наукова рецепція поняття «конспірологічний роман / детектив», визначено його жанрові моделі та жанроутворюючі чинники, проаналізовано генетичні та типологічні зв'язки з іншими формами – готичним романом, криптоісторичною прозою, фентезі тощо. Доведено, що інваріантами формульної структури конспірологічного детективу є конспірологічний наратив, детективна сюжетно-композиційна основа, риси постмодерністської поетики та естетики, інтерактивна стратегія взаємодії з читачем у системі автор – текст – читач.

Ключові слова: конспірологічний роман / детектив, жанр, модифікація, наратив, готична проза, топос.

Аннотация

**Е. ПЛЕТЕНАЯ. КОНСПИРОЛОГИЧЕСКИЙ ДЕТЕКТИВ
КАК ПОСТМОДЕРНИСТСКАЯ ЖАНРОВАЯ ФОРМА**

В статье представлена научная рецепция понятия «конспирологический роман / детектив», определены его жанровые модели, проанализированы генетические и типологические связи с другими формами – готическим романом, криптоисторической прозой, фэнтези и такое прочее. Доказано, что инвариантами формульной структуры конспирологического детектива есть конспирологический нарратив, детективная сюжетно-композиционная основа, черты постмодернистской поэтики и эстетики, интерактивная стратегия взаимодействия с читателем в системе автор – текст – читатель.

Ключевые слова: конспирологический роман / детектив, жанр, модификация, нарратив, готическая проза, топос.

Summary

**O. PLETENA. THE CONSPIRACY DETECTIVE STORY
AS A POSTMODERN GENRE FORM**

The article presents the scientific reception of the notion “conspiracy novel / detective story”, its genre models are defined, genetic and typological connections with other forms such as Gothic novel, crypto-historical prose, fantasy, etc. are analysed. It is proved that the conspiracy narrative, the detective plot-compositional basis, the features of postmodern poetics and aesthetics, the interactive strategy of interaction with the reader in the author – text – reader system are invariants of the formula structure of the conspiracy detective story.

Key words: conspiracy novel / detective story, genre, modification, narrative, Gothic prose, topos.

7. Порівняльне літературознавство

7. Сравнительное литературоведение

7. Comparative literature

*аспірант кафедри зарубіжної
літератури
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова*

МІФОЛОГЕМИ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ЧАСУ (М. АСУЕЛА, О. СЕРАФИМОВИЧ)

У науковій літературі неодноразово зазначалося, що міфологічне мислення актуалізується в нестабільній історичній ситуації і особливо в ті періоди, коли відбувається кардинальна корекція «соціальних відносин». У подібній ситуації суспільство прагне піти від реальної дійсності і забезпечити собі хоча б відносний психологічний комфорт коштом новостворених міфів.

Підтвердимо, що міфотворчість є невіддільною частиною людської свідомості і формою соціального і психологічного захисту як маси, так і окремого індивіда. Міфотворчість посилюється за часів кризи і нестабільності, влада міфу пояснюється його безпосередньою опорою на емоційне сприйняття світу, на очікування нового і нові устремління.

Н.П. Бездір, дослідниця неоміфологізму, узагальнюючи найбільш поширені інтерпретації міфу в літературознавстві, позначає міф не тільки як універсальний культурний феномен, ідеологію і світоглядне уявлення, але як парадигму семіотичної поведінки [1]. Погоджуючись з таким трактуванням, доцільно зазначити, що міфологічний тип мислення дає орієнтири сприйняття світу і поведінки, забезпечуючи психічну стійкість людської свідомості, що є особливо актуальним в революційний період.

Література, присвячена темі революції і громадянської війни, переосмислює міфологічні комплекси відповідно до вимог часу. Наша сучасниця, літературознавець О.О. Корнієнко стверджує, що «у зв'язку з розвитком ідеології міфологічні структури, на які опирається ідеоміфологічна система, зазнають певного функціонально-семантичного переосмислення, актуального для свого часу і конкретного періоду» [6, с. 158].

Міфологічна свідомість революційного періоду обумовлює особливості світогляду і соціальної поведінки людини. Міфологеми поведінки базуються як на індивідуальній свідомості людини, ще не розчиненій в соціальному міфі, так і на архетипах, характерних для свідомості маси.

Свідомість насичується світоглядними міфами – тими цілісними моделями, які дають змогу повірити в можливість оновлення світоустрою. Більш логічного і відповідного моменту і запитам суспільства. Звідси *авторське завдання* запропонованої роботи: аналізуючи психосоматичний аспект міфу, спробуємо пояснити особливості поведінки психологічні моделі сприйняття світу у романах про революцію М. Асуели «Ті, хто знизу» і О. Серафимовича «Залізний потік».

Міф як відображення людської свідомості. Міф перетікає в літературу у вигляді сюжетно-композиційних схем (міфологеми). Міфологема – це «прототип, що знаходиться у підсвідомості і проявляється в міфі і в художньому тексті», це «насіння», з якого виростає конкретний образ або сюжет» [10, с. 15]. Тобто міфологеми, вкорінені в колективному несвідомому, можуть проявлятися в індивідуальній авторській формі в різних творах як долітературної, так і літературної художньої творчості.

Міфологеми породжуються факторами як психологічного, так і соціального характеру. О.В. Пономаренко пише про те, що міфологеми «являють собою органічну концептуальну єдність, ідеологічний комплекс, пучок асоціацій, вроджений або неявно нав'язаний культурою» [8, с. 211–212].

Досліджуючи художні тексти присвячені революції, можна стверджувати, що в ній міфи про оновлення світу стають найбільш ціннісними. Вони задають як норми «нового мислення», так і норми « нової поведінки ». Ці норми злегка коригуються, а корекція залежить від рівня соціальної свідомості індивіда та його психологічної стійкості.

Але варто зазначити, що здатність до сприйняття світу через готові міфологічні структури найбільш характерна для масової свідомості, тобто, навіть якщо індивід виокремлює себе з маси, все одно «потреба в міфі», так званий «архетипний запит» реалізується і в конкретній людині. Це явище можна позначити виразом «емоційна реакція несвідомого очікування мас». Отже цілком закономірно, що, визначаючи соціально-регулятивні функції міфу, К.В. Галаніна пише про те, що «міф регламентує поведінку людей <...>, формує колектив, генеруючи групу самосвідомість і розвиваючи критерії для самоідентифікації» [4, с. 49].

У романах про революцію міф задає нормативні зразки поведінки, морально-етичні принципи і практичне керівництво до дії, формує систему орієнтацій в світі і забезпечуючи єдність індивіда і маси. Крім того важливо відзначити одну з провідних функцій міфу у відношенні до людської свідомості – функцію психологічної компенсації: міф стає опорою в нестабільному світі, він створює ілюзію передбачуваності, народжує надію на відновлення основ. У революційній ситуації міф стає варіантом соціального існування і особливим способом орієнтації людини в світі.

Нагадаємо, що О.М. Веселовський наполягав на тому, що міфологічний тип свідомості пробуджується в «епохи громадської втоми» [3, с. 55] і, базуючись на колосальному соціогенетичному, культурному, історичному досвіді людства, опосередковує соціальну поведінку людини і встановлює особливе сприйняття дійсності. Міф виконує адаптив-

но-психологічну функцію, тобто «дозволяє людині адаптуватися до навколишньої дійсності, відчути свою приналежність до цього світу. За допомогою міфу людина прагне долати фундаментальні антиномії свого існування. Загалом, міф стає тим регулятором, який впорядковує і гармонізує відносини людини з природним і соціальним світом» [4, с. 47].

Дослідник D. Bradley зазначає, що «Azuela does not directly rework any of the associated myths, but a number of the archetypal themes are clearly reflected in aspects of, and occur at significant points in, the development of the novel; more significantly, the way in which they are employed in the novel recreates the ideological values expressed through the myths» [12, с. 96] («Асуела безпосередньо не обробляє будь-які міфи, але ряд архетипних тем чітко простежується в розвитку сюжету роману і проявляється в значущих моментах, навіть більше, спосіб, яким вони використані в романі, відтворює ідеологічні цінності, виражені через міфи» – переклад наш, Ю.С.).

У романах М. Асуели («Ті, хто знизу») і О. Серафимовича («Залізний потік») простежуються інтерпретації есхатологічної концепції і міфу про культурного героя, які визначають собою міфологеми поведінки революційного часу. Звернемося до них.

Модифікація есхатологічної моделі. Уявлення про долю людини і світу в міфологічній картині універсуму існує у формі есхатологічного міфу, який має універсальну структуру. «Класична» есхатологічна модель ґрунтується на ідеї циклічності: руйнування старого світу (Хаосу) змінюється побудовою нового світу (Космосу), який приречений на нове руйнування. Космогонічна функція Хаосу означає періодичне руйнування і відновлення Космосу: «Космос, який виникне після катастрофи, буде тим же самим Космосом, створеним Богом на початку Часів, але очищеним, відродженим і відновленим у своїй первісній славі» [5, с. 63].

Згідно есхатологічного міфу, загибель наявного світу характеризується глобальним спотворенням світопорядку, загальним розкладом культурних норм і правил, хаосом, який змінюється створенням нового світу. В рамках цього міфу історія постає як цикл, колообіг часу, що повторюється до нескінченності (створення, знищення, нове відтворення Космосу).

Есхатологічні міфи, що припускають відтворення нового світогляду, виражають поширену ідею про прогресуючу «деградацію» Космосу, що вимагає його періодичного руйнування та відновлення. Саме в цьому міфі йдеться про кінцеву катастрофу, яка буде в той же час провісником неминучого відродження світу.

Есхатологічність можна розглядати як один з проявів «катастрофічної» свідомості. Вельми істотно, що каталізаторами такого феномена в ситуаціях «зламу» виступають різного роду соціальні катаклізми (війни, революції, перевороти, бунти та інше).

У моменти соціальних криз, коли гостро висвітлюються проблеми і суперечливі моменти дійсності, що вимагають рефлексії і вирішення, починається процес переосмислення культурних універсалій і пошук нових світоглядних орієнтацій. Здійснюється модифікація есхатологічної концепції відповідно до нових потреб часу. Аналізуючи міфічний модус соціалістично орієнтованої літератури ХХ століття, О.О. Корнієнко стверджує наступне: «Якщо традиційна есхатологічна модель базується на ідеї циклічності – періодичному руйнуванні і відновленні Космосу, то радянська міфопоетична модель перериває циклічну схему: ні про яке періодичне руйнування Космосу і мови бути не може, циклічна модель розвитку заміщується лінійною, де Початок історії та її Теперішнє знаменують боротьба за знищення Старого світу. Кінець історії в майбутньому імпліцитно поєднаний із реалізацією міфопоетичного комплексу соціалістичного раю на землі. Кінець часів – з настанням Золотого століття, причому, на відміну від традиційної схеми, зв'язаного виключно з прийдешнім, а не з втраченим минулим» [6, с. 159].

Така позиція характерна і для романів про революцію в цілому: в таких творах маси сприяють руйнуванню старого світу, щоб тим самим сприяти створенню нового. Ба більше, соціальна утопія побудови нового світу тиранична, вона вимагає тотальних, у багатьох випадках морально неприйнятних, перетворень.

Виконання руйнації старого і створення нового світу в революційній літературі переноситься виключно на масу і лідера («вождя»). Відбувається стихійне, інтуїтивне повернення до міфологічного мислення і розробляється міфологема героїчного бою з ворожим світом.

Руйнування старого світу постає як героїчний бій в панорамному і досить піднесеному відтворенні подій М. Асуелою в романі «Ті, хто знизу». Вимушений втекти з дому, рятуючись від переслідування урядових військ, селянин Деметріо Масіас збирає своїх однодумців і разом з ними організує партизанський загін: «*Todos ensanchaban sus pulmones como para respirar los horizontes dilatados, la inmensidad del cielo, el azul de las montañas y el aire fresco, embalsamado de los aromas de la sierra. Y hacían galopar sus caballos, como si en aquel correr desenfrenado pretendieran posesionarse de toda la tierra. ¿Quién se acordaba ya del severo comandante de la policía, del gendarme gruñón y del cacique enfatuado? ¿Quién del misero jacal, donde se vive como esclavo, siempre bajo la vigilancia del amo o del hosco y sañudo mayordomo... Cantaban, reían y ululaban, ebrios de sol, de aire y de vida*» [11, с. 49]. («Люди дихали на повні груди, немов хотіли увібрати в себе нескінченний горизонт, нескінченні небесні простори, блакить гір і свіже, наповнене гірськими ароматами, повітря. Вони пускали в галоп своїх коней, немов хотіли в цьому шаленому стрибку заволодіти всією землею. Ніхто не згадував про суворого начальника поліції, про буркотливого жандарма, про злого касика! <...> Ніхто не згадував більше про злиденну хатину, де людина живе, подібно рабу, під невпинним наглядом господаря або похмурого, жорстокого керуючого <...> Вони співали, сміялися і улюлюкали, сп'янілі сонцем, повітрям і життям»).

Вперше вирушаючи назустріч ворогу, партизани Масіаса почуваються щасливими. Об'єднані радістю, вони по-новому відчувають оточуючу природу і, зливаючись з нею, ще сильніше відчувають революційну енергію перетворення світу.

Повстанці не усвідомлюють велику місію революції, але прагнуть до світлого майбутнього. Загін Деметріо є частиною визвольного руху, який охопив країну і це дає борцям нехай ілюзорне, але все ж відчуття, що саме тут і зараз вони творять історію: «*Por tanto, revolucionarios, bandidos o como quisiera llamarseles...; el mañana les pertenecía; había que estar, pues, con ellos, sólo con ellos*» [11, с. 33] («Революціонери, бандити, або як там їх називають <...>; майбутнє належить їм, а це значить, що слід бути з ними, тільки з ними»).

Руйнування старого світу тут пов'язане з культом несвідомого, інстинктивного, з внутрішнім хаосом і моральними вадами. Потужна бунтарська стихія, згуртована ненавистю до гнобителів і безвихідністю ситуації, піднялася з народних глибин і готова знести все на своєму шляху.

Стихійно партизани проявляють і велику сміливість. Але такі стихійні пориви дуже часто обертаються іншою стороною – вибухом інстинктів винищення: «*Como perros hambrientos que han olfateado su presa, la turba penetra, atropellando a las señoras, que pretenden defender la entrada con sus propios cuerpos*» [11, с. 85] («Немов згряя голодних псів, що винюхує здобич, вривається в будинок натовп людей, збиваючи з ніг жінок, які своїми тілами хочуть перегородити вхід»).

Захоплені революційною бурею, позбавлені стабільності, неосвічені, неписьменні селяни опиняються в полоні неприборканих інстинктів. Особливо страшною є варварська жорстокість в сценах пияцтва, коли солдати, немовби втрачаючи розум, втрачають і контроль над своїми почуттями і діями. Після однієї з бурхливих ночей, проведених в розгулі, «*a la mañana siguiente amanecieron algunos muerto* <...>» [11, с. 61] («наступного ранку дехто не прокинувся <...>»). Зображуючи похмурі сторони революції, М. Асуела часто показує героїв жертвами саморуйнування.

Маси успішно руйнують існуючий світ, але чи здатні вони створити новий? Через два роки на тому ж місці, звідки загін почав свій переможний хід, його останні живі учасники падають під ворожими кулями. «*Demetrio derrama lágrimas de rabia y de dolor* <...>» [11, с. 124] («Деметріо плаче від болю і люті <...>»). Життя ватажка загону закінчується «*con los ojos fijos para siempre*» [11, с. 124] («скляним поглядом»), зверненням на Сьерру. Його ілюзії і надії на створення нового Космосу зруйновані назавжди.

Як і М. Асуела, так і О. Серафимович – обидва письменники акцентують увагу на зламі свідомості носіїв революційного мислення. В «Залізному потоці» воїни, які ще вчора були селянами, йдуть з сім'ями і возами, «*голодные, нагие, босые, без материальных средств существования, без какой бы то ни было помощи*» [9, с. 158] («голодні, голі, босі, без матеріальних засобів до існування, без якої б то не було допомоги»). На думку автора, саме такий натовп стає рушійною силою революції.

О. Серафимович зображує масу, так би мовити, на нульовому градусі свідомості, тим самим підкреслюючи думку про те, що свідомість природно виростає з умов і вимог революції. Саме в русі народжується прагнення до створення нового світу.

Напружена динамічна оповідь створює враження потужного, цілеспрямованого масового руху до мети: «*Уже нет взводов, нет рот, нет полков, – одно неназванное, громадное, единое. Бесчисленными шагами идет, бесчисленными глазами смотрит, множеством сердец бьется одно неохватимое сердце*» [9, с. 119]. («Вже немає загонів, немає рот, немає полків, – одне неназване, величезне, єдине. Незліченними кроками йде, незліченними очима дивиться, безліччю сердець б'ється одне неохватне серце»).

Як і загін «тих, хто знизу», так і учасники «революційного потоку» О. Серафимовича керуються не розумом, а інстинктами, але на противагу М. Асуелі, О. Серафимович завершує свій твір урочистою масовою сценою: він показує народ, який досяг своєї історичної мети. Якщо на початку роману єдиною причиною масового руху була загроза життю, то в кінці твору ми спостерігаємо його апофеоз: «*А за садом в степу бесчисленное людское море, как тогда, при начале похода, такое же необозримое людское море. Но что-то новое покрывает его. Те же бесчисленные повозки беженцев, но отчего же на лицах, как отражение, как живой отблеск, печать непотухающей уверенности?*» [9, с. 151] («А за садом в степу незліченне людське море, як тоді, на початку походу, таке ж незоре людське море. Але щось нове покриває його. Ті ж незліченні вози біженців, але чому ж на обличчях, як відображення, як живий відблиск, відбиток незгасаючої впевненості?»). Це «нове» є символом невідомої, таємничої, але такої бажаної перемоги Космосу над Хаосом.

Дослідження художньої літератури, присвяченої революційному руху, доводить, що маси потребують лідера, так званого «вождя», аби здійснити есхатологічне перетворення дійсності. «Архетипний запит» мас – це поява нового культурного героя.

Трансформація міфу про культурного героя. Міф про культурного героя – один з найдавніших у фольклорній свідомості; він є найважливішою складовою частиною у розвитку будь-якої культури в цілому. С.С. Березовська розглядає «культурного героя» як універсальний об'єкт культури і дає йому таке визначення – «це є філософсько-міфологічна персоніфікація, що моделює сакрального суб'єкта, який втілює певні риси національного характеру, затребувані культурою, яка його породила, і що прийняли адекватні їй форми» [2, с. 68].

Культурний герой пройшов певний шлях еволюції від героїв, представлених в міфології, до біхевіористської моделі надлюдини. Образ героя в міфології співвідноситься з активним творінням і перетворенням світу і виступає втіленням самого принципу існування Космосу. Культурний герой «творить, впорядковує і удосконалює смисловий простір культури, проте логіка його дій носить діалектичний характер: в його образі одночасно поєднуються конструктивна і деструктивна функції» [2, с. 70].

Міфологема культурного героя в сучасному соціокультурному контексті втілена в уявленнях про людину, що володіє двома здібностями. З одного боку, герой постає як творець нових культурних цінностей; з

іншого – він є руйнівником старих традицій, норм і цінностей. Але: «<...> так чи інакше міф «проживається» аудиторією, яка захоплена священною і надихаючою міццю відтворених в пам'яті і реактуалізованих подій» [5, с. 29]. «Героїчна теорія» і теорія середовища підкріплюють тезу про міфологеми культурного героя в революційному часі. Представники «героїчної» теорії (Т. Карлайл, Е.Е. Дженнінгс, Дж. Дауд та інші) розглядають героїв як творців історії, особистісні якості яким надані суспільством за допомогою підсвідомої культурної спадщини і «сприяють заманюванню мас». Теорії середовища (Є.С. Богардуса, В.Е. Хоккінг, Х.С. Персон, А. Дж. Мерфі) пояснюють появу героя вимогами певного часу, місця і обставин, тобто ситуація викликає лідера, який і повинен стати інструментом вирішення проблеми [7]. Діяльність культурного героя описується за допомогою таких понять, як «статус», «взаємодія», «свідомість» і «поведінка» індивідів по відношенню до маси. Таким чином, в рамках цих теорій герой виступає не як ізольований індивід, а як герой, чи міфологічна свідомість проявляється під час взаємодії з масою.

Образ героя відтворюваного міфу повинен точно накладатися на архетипну матрицю. Міф, і перш за все міф героїчний, показує чудову можливість перетворення людини обмеженої, яка нічим не вирізняється, – в надмогутню істоту. Концепт надлюдина – це апогей еволюції культурного героя.

У романах про революцію навіть зовнішні характеристики «вождів» перетворюють звичайну людину в надлюдина, в культурного героя. М. Асуела фіксує «металевий блиск» очей Деметрію Масіаса («Ті, хто знизу»); О. Серафимович виділяє «залізні щелепи» і «пронизливий погляд» Кожуха («Залізний потік»). Обидва автори створюють образи напівміфічних, напівреальних героїв – «супергероїв». Кожен з цих персонажів, будучи реальною людиною, в той же час наділений легендарними рисами, заснованими на вимогах революційного часу: залізна / металева людина, здатна вести за собою і брати на себе жорстокі рішення: «*Все смотрели, не сводя глаз на Кожуха, – у него был секрет разрешить вопросы жизни и смерти: он обязан указать выход, выход – все это отчетливо видели – из безвыходного положения*», – пише О. Серафимович [9, с. 89] («Всі дивилися, не зводячи очей з Кожуха, – у нього був секрет вирішити питання життя і смерті: він зобов'язаний вказати вихід, вихід – все це чітко бачили – з безвиході»). Мотиви героїчної поведінки проявляються на різних рівнях: наприклад, в демонстрації рішучості і самовладання, в здатності взяти на себе відповідальність.

Культурні герої в міфах проходять обряд ініціації, який дозволяє їм набути необхідних героїчних якостей. У «Тих, хто знизу» Масіас кидає виклик долі, відмовляючись й надалі бути рабом для «тих, хто зверху»; його ініціація – пожежа в рідному домі і похід в гори зі зброєю в руках. Народ підтримує Деметрію і його загін, вбачаючи в них своїх захисників і визволителів від експлуатації.

Кожух проходить обряд ініціації під час мітингу, коли притихлий натовп помічає в степу вершника, порубаного козаками. Кожух, «*сжимая и разжимая железные челюсти*» [9, с. 11] («стискаючи і розтискаючи залізні щелепи»), охолоджує запал розгніваної маси, змушує її подумати про свою долю. Тут спостерігається переплетення есхатологічного міфу з героїчним, образ понівеченого вершника має символічну силу. У цей момент маса вирішує, що до старого життя вороття немає.

М. Асуела підносить образ Деметрію над масою, він наділяє героя тією внутрішньою силою, яку мексиканці цінують в людині: «Basically, in The Underdogs Azuela constructed a narrative that tells the classical story of the hero, the ideal embodiment of justice and social virtue, who naively confronts the evils of the world <...>» [13, с. 75]. («По суті, в «Тих, хто знизу» Асуела розповідає про класичну історію героя, котрий постав ідеальним втіленням справедливості і соціальної чесноти, який наївно протистоїть світовому злу...»).

Волелюбний і непокірний Деметрію Масіас, усвідомлюючи, що революційна боротьба здатна здійснити заповітні мрії селян, продовжує боротьбу навіть тоді, коли розуміє – поразка неминуча: «*Y al pie de una resquebrajadura enorme y suntuosa, como pórtico de vieja catedral, Demetrio Macías, con los ojos fijos para siempre, sigue apuntando con el cañón de su fusil...*» [11, с. 124] («А біля підніжжя величезної, зігнутої, немов вхід в старий собор, ущелини Деметрію Масіас з скляними очима продовжує цілитися зі своєї рушниці...»).

Ватажки мас переважно показуються в трагічній ситуації, яка викликає підйом особистісної самосвідомості, мотивуючий героїзм і жертвність: «It will be suggested that such powers may be partially traceable to the configuring force of the archetype of warrior function and in part to the presence of a related one, that of sacrificial death and regeneration, which colour Los de Abajo with the accumulated suggestive power of myth» [12, с. 96]. («Передбачається, що такі здібності можна частково простежити в набираючому силу архетипі воїна і, частково, в родинному архетипі жертвової смерті і переродження, які прикрашають «Тих, хто знизу» накопиченою силою міфу» – переклад наш, Ю.С.). Тим самим поетизується ідея самопожертви в ім'я «світлого» ідеалу. Романтично-героїчне трактування особистості, що реалізує свій героїчний потенціал подвигом самопожертви, покликане наблизити кінець старого світу і побудову світу нового.

Культурний герой – це соціальна маска або та роль людини, якій вона прагне відповідати в соціумі. І Масіас, і Кожух обирають цю роль, тому можна говорити про присутність в соціумі певних несвідомих установ, що прогнозують вибір бажаних ролей і моделей поведінки.

Отже, підсумовуючи, можна стверджувати наступне:

У революційний час міф реалізує базову потребу суспільства в створенні психологічного комфорту шляхом інтерпретації існуючих міфів згідно з вимогами часу. Міф не можна оцінювати з точки зору моралі. Його функція – представляти моделі поведінки і ціннісні орієнтири в будь-які історичні часи.

Література:

1. Бедзир Н.П. Особенности неомифологизма и его роль в структуре постмодернистской прозы (на материале русской и словацкой литератур). Вектори розвитку сучасного літературного процесу: збірник наукових праць: присвяч. пам'яті В.Г. Зінченка / відп. ред.: В.І. Силантьєва. Одеса: Астропринт, 2011. С. 28–41.
2. Березовская С.С. Концепт Культурного героя как универсалия культуры. Вестник Томского государственного университета. Томск: Томский государственный университет, 2010. № 338. С. 68–71.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. М.: Высшая школа, 1989. 406 с.
4. Галанина Е.В. Миф как реальность и реальность как миф: мифологические основания современной культуры: монография. М.: Академия Естествознания, 2013. 130 с.
5. Элиаде М. Аспекты мифа. М.: Инвест-ППП, 1996. 238 с.
6. Корниенко О.О. Мифический модус социалистически ориентированной литературы 30-х годов XX века. Питання літературознавства. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, 2006. Вип. 72. С. 157–170.
7. Ольшанский Д.В. Основы политической психологии. Екатеринбург: Деловая книга, 2001. 496 с.
8. Пономаренко О.В. Мифологемы в структуре жанра жития. Вісник ХДАДМ. Харків: ХДАДМ, 2007. № 3. С. 211–217.
9. Серафимович А. С. Железный поток: роман; рассказы. М.: Худож. лит., 1986. 380 с.
10. Телегин С. М. Термин «мифологема» в современном российском литературоведении. Архетипы, мифологемы, символы в художественной картине мира писателя: Материалы Международной заочной научной конференции (г. Астрахань, 19–24 апреля 2010 г.). Астрахань: Изд. дом «Астраханский университет», 2010. С. 14–16.
11. Azuela M. Los de abajo. New York: Penguin Books, 1997. 144 p.
12. Bradley D. Patterns of myth in «Los de Abajo». The Modern Language Review. United Kingdom: Modern Humanities Research Association, 1980. Vol. 75. 94–104 pp.
13. Daydi-Tolson S. Race and Social Class in Azuela's Characterization of the «Bandido». Bilingual Review. USA: Bilingual Review Press, 2008. Vol. 29. Issue 2/3. 75–80 pp.

Анотація

**Ю. САДОВСЬКА. МІФОЛОГЕМИ ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ЧАСУ
(М. АСУЕЛА, О. СЕРАФИМОВИЧ)**

У статті висвітлюється проблема впливу міфологічної свідомості революційного періоду на особливості світогляду і соціальної поведінки людини. Здійснюється аналіз інтерпретації міфів (есхатологічний міф, міф про культурного героя) у романах «Ті, хто знизу» М. Асуели і «Залізний потік» О. Серафимовича. Доводиться, що міфологічна свідомість формує моделі поведінки, актуальні для конкретного історичного періоду.

Ключові слова: міф, міфологічна свідомість, есхатологія, культурний герой, революція.

Аннотация

**Ю. САДОВСКАЯ. МИФОЛОГЕМЫ ПОВЕДЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА РЕВОЛЮЦИОННОГО ВРЕМЕНИ
(М. АСУЭЛА, А. СЕРАФИМОВИЧ)**

В статье освещается проблема влияния мифологического сознания революционного периода на особенности мировоззрения и социального поведения человека. Осуществляется анализ интерпретации мифов (эсхатологический миф, миф о культурном герое) в романах «Те, кто внизу» М. Асуэлы и «Железный поток» А. Серафимовича. Доказывается, что мифологическое сознание формирует модели поведения, актуальные для конкретного исторического периода.

Ключевые слова: миф, мифологическое сознание, эсхатология, культурный герой, революция.

Summary

**J. SADOVSKA. MYTHOLOGY OF HUMAN'S BEHAVIOR IN REVOLUTIONARY TIME
(M. AZUELA, A. SERAFIMOVICH)**

The article reveals the problem of the influence of the mythological consciousness of the revolutionary time on the peculiarities of the world outlook and social behavior of a person. The analysis of the myths' interpretation (eschatological myth, myth of the cultural hero) is carried out in the novels "The Underdogs" by M. Asuela and "The Iron Stream" by A. Serafimovich. It is proved that mythological consciousness forms models of behavior that are relevant for particular historical time.

Key words: myth, mythological consciousness, eschatology, cultural hero, revolution.

8. Загальне мовознавство

8. Общее языкознание

8. General linguistics

*викладач кафедри
німецької філології
Черкаського національного
університету
імені Богдана Хмельницького*

ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

Значну роль у різних напрямках гуманітарних наук у наш час відіграють гендерні дослідження. З'ясування ролі статей у розвитку культури, їх вираження у філософії, історії, мові, літературі, мистецтві дає змогу виявляти нові аспекти розвитку соціуму та глибше проникати у суть процесів, що відбуваються. Останнім часом лінгвістичні науки набувають антропоцентричного характеру, тому зросло значення індивідуальних параметрів людини. На перший план вийшло поняття гендерної характеристики людини, репрезентації її згідно з цим параметром у колективній свідомості етносу.

Існуючи у свідомості, формуючись у мові та реалізуючись через мовлення, гендер є одним із параметрів особистості. Гендер базується на понятті стать як біологічної субстанції та являє собою суспільно зумовлений розумовий конструкт. Саме він впливає на сприйняття базових оцінних компонентів мовної особистості.

Відомо, що найяскравішими фіксаторами культурно-національних еталонів і культурно значимих концептів, які передаються з покоління в покоління, є прислів'я. До таких концептів відносять «маскуліність» і «фемініність». З огляду на це, прислів'я німецької мови мають бути інформативними під час вивчення гендерних відносин [1, с. 134].

Слід констатувати активізацію як теоретичного, так і практичного інтересу до вивчення паремійного фонду мови. Досить продуктивно проводяться дослідження прислів'їв у соціокультурному, лінгвокультурному й історичному аспектах, зростає зацікавлення мовознавців зіставним аналізом паремій. Викликає інтерес паремійний фонд і для гендерних досліджень, оскільки дає чітке уявлення про гендерні стереотипи певної лінгвокультурної спільноти [2, с. 276].

Міждисциплінарне поняття «стереотип» знаходимо в термінологічних системах різних наук. У мовознавстві стереотипи розглядаються як відбитки специфічних особливостей суспільної дійсності, які існують у свідомості мовців. Вчені-психолінгвісти пов'язують ментальну сторону стереотипу з діяльністю людей та досліджують стереотипи рас, груп (В. Писарек, К. Писаркова). Прихильники етнокогнітивного напрямку розглядають стереотип у ширшому значенні. Вони пов'язують це поняття з мовною картиною світу у цілому (Ж. Бартмінський, А. Белова, Х. Кардела, Ж. Панасюк). Стереотип є особливою формою збереження знань і оцінок, тобто концептом орієнтальної поведінки (У. Матурана); «формою раціонального пізнання світу, яка спрощує і прискорює оброблення інформації» (А. Белова) [3, с. 2].

Вітчизняна і зарубіжна гендерна лінгвістика представлена різними аспектами дослідженнями гендерних стереотипів на матеріалі лексики (О. Бессонова, О. Бондаренко, І. Ольшанський), фонетики (В. Потапов, Т. Шевченко), фразеології (І. Зикова, Т. Клименкова, Д. Малишевська), паремії (Ю. Абрамова, О. Дубенко, А. Кириліна); соціолінгвістичними (В. Потапов), психолінгвістичними (Н. Абубікірова, О. Андріанова, О. Горошко) та дискурсивними (О. Антинескул, Г. Богданович, Е. Піщікова) дослідженнями мовленнєвої поведінки статей; аналізом гендерного аспекту художнього дискурсу (Н. Борисенко, О. Козачишина, І. Морозова), рекламного дискурсу (Т. Ускова), а також спілкування в мережі Інтернет (М. Колеснікова, Л. Компанцева). Одним із напрямів гендерних досліджень є порівняльний аналіз гендерної комунікативної поведінки різних вікових груп (А. Мартинюк, Е. Піщікова), професійних груп (О. Горошко), аналіз статусів персонажів (Н. Борисенко, В. Маслова), а також невербальних засобів комунікації (Л. Солощук, Л. Коваленко) [3, с. 3].

Гендерна лінгвістика активно розвивається з другої половини ХХ століття. Поняття «гендер» увійшло в мовознавство саме як соціолінгвістична категорія і набуло там нового значення [4, с. 287]. Питаннями гендерної лінгвістики займаються А. Кириліна, І. Клецина, А. Холод, О. Горошко, О. Рябов, І. Халєєва, О. Вороніна, В. Сфремов та ін.

За визначенням А. Кириліної, «гендерні стосунки фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, відбиваючись на поведінці, зокрема і на мовній, особистості і на процесах її мовної соціалізації». Актуальність дослідження трансформації стереотипів «чоловік» – «жінка» в мові зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до гендерних складників мовної картини світу [5, с. 83].

Метою статті є здійснення лінгвостилістичного і концептуального аналізу різних способів відображення гендерних стереотипів у німецьких прислів'ях.

Завдання статті – визначити зміст і ознаки гендерних стереотипів, які здатні впливати на упередження та регулювати поведінку індивіда в системі соціальних зв'язків та відносин; довести високий рівень стереотипності німецьких прислів'їв як джерела закованої настанови; провести лінгвостилістичний і структурно-семантичний аналіз різних засобів вираження гендерних стереотипів на матеріалі німецьких прислів'їв; окреслити систему гендерно диференційованих нормативних настанов, що втілені у німецьких прислів'ях і є засобом відображення та формування гендерних стереотипів.

Актуальність дослідження полягає в інтегрованому підході до вивчення гендерних стереотипів, відображених у німецьких прислів'ях. З огляду на значимість цієї проблематики, доречно зазначити, що гендерний «вимір» дає можливість по-іншому подивитись на добре відомі факти або здобутки та інтерпретувати їх з урахуванням гендерної диференціації. Це дасть змогу виявити німецькі прислів'я, що відбивають символи жіночого досвіду, та трактувати по-іншому «непорушні поняття». Нове прочитання дає змогу відійти від традиційних, літературознавчих або соціально-політичних трактувань, проаналізувати прислів'я з урахуванням уявлень про поняття «чоловіче» і «жіночне». Вони є складниками культури й еволюціонують у процесі історичного розвитку. Актуальним є також розгляд стереотипів у контексті соціальної взаємодії як моделі поведінки.

Дослідивши різні трактування поняття «стереотип» у сучасній лінгвістичній літературі, робимо висновок, що його розуміння спирається на когнітивний характер процесів формування стереотипу та розглядає його як форму раціонального пізнання світу. Ці трактування вважаються взірцевими для всього класу речей, тобто як перебільшене переконання, що асоціюється з певною категорією. З іншого боку, це поняття розкриває соціальний характер та підкреслює соціокультурну марковану форму поведінки представника певної етнокультури [3, с. 5].

Термін «стереотип» було введено в науковий обіг американським соціологом У. Ліппманом. Під «стереотипом» У. Ліппман розумів особливу форму сприйняття навколишнього світу, що має певний вплив на наші почуття до того, як інформація дійде до нашої свідомості [6, с. 95].

Стереотипність ментального уявлення щодо представників певної статі стосується соціокультурної категорії гендеру. Ця категорія створюється та відтворюється у соціально-психологічному просторі лінгвокультурної спільноти у процесі взаємодії різних видів, які регулюються соціокультурними нормами.

Гендерний стереотип – це історично зумовлене типізоване в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку. Стереотипізація гендерних особливостей є складником явища категоризації дійсності відповідно до глобальної когнітивної моделі, що спрямовує інтерпретаційні процеси у русло аксіологічних орієнтирів лінгвокультури [7, с. 87].

Соціальна природа гендерних стереотипів пов'язує їх творення з політичним, релігійним, класовим, економічним, освітнім, сімейно-соціальним та іншими аспектами існування суспільства. Джерелом гендерних стереотипів виступає патріархальний устрій суспільства, біблійна мораль другорядності жінки, біологічне призначення жінки-матері та обмеженість її соціальних ролей.

Стереотипи існують у свідомості і підсвідомості людей, відбиваються в одиницях мови та моделях мовленнєвої поведінки. Мовні стереотипи є складником етимологічного і переносного значення слів, ідіом і релевантні в межах певної культури. Гендерні стереотипи присутні практично в усіх мовах і мають загальнолюдський характер. Вони пов'язані з мовним кодом та проявляються на лексико-граматичному, фонетико-фонологічному та комунікативно-прагматичному рівнях [3, с. 6].

У німецькій мові збереглися сотні образних висловів, в яких відображено багатовікові спостереження народу, його життєва філософія, досвід. Вони передають сталу думку людей, їхні почуття та характер, особливості спілкування одне з одним. Передають талановито, емоційно, яскраво, з почуттям гумору. Ці мовні мініатюри неперевершені за формою та змістом. Вони виблискують як коштовне каміння у скарбниці народної мудрості [8, с. 42].

Стереотипне ставлення до представників різної статі, відображене у німецьких прислів'ях, формує образ типового чоловіка (сильного, владного, практичного, знаючого, керуючого, рішучого, рухливого, емоційно стриманого тощо) та типової жінки (хорошої господині, вродливої, вірної дружини). Серед прислів'їв, що характеризують статус чоловіка й жінки, помітна тенденція акцентувати чоловіка в будинку. Аналіз паремій німецького фольклору засвідчив, що існує багато позитивних характеристик жінки як ніжної, люблячої матері, гарної дружини для свого чоловіка. Неодноразово визначено головну роль жінки в родині. Бути дружиною, господаркою й матір'ю вважається природним призначенням жінки, тому прислів'я, що описують її як таку, виражають або передають нейтральну оцінку. Для чоловіка ж бути гарним сім'янином – окрема чеснота: *“Der Mann taub, die Frau stumm gibt die besten Ehen“* (Глухий чоловік і німа жінка – найкраще подружжя) [9, с. 59]. *“Die Frau tut es dem Manne gleich“* (Куди голка – туди й нитка, куди чоловік – туди й жінка) [9, с. 69].

Критикуються такі стереотипно жіночі якості, як балакучість, нерациональність, зла вдача, емоційна поверховість. Вона – брехлива, хитра і вивертка: *“Die Frau hält Ausverkauf“* (Розпродаж на жінках тримається) [9, с. 69]. *“Ein Mann, ein Wort, eine Frau, ein Wörterbuch“* (Де чоловік одне слово, там жінка – десять) [9, с. 90]. У німецькій ідіоматиці зафіксоване і досить зневажливе ставлення до інтелектуальних здібностей жінки: *“Es flog ein Gänschen über'n Rein, und kam als Gickgack wieder heim“* (Ворона за море літала, та розуму не дістала) [9, с. 29]. Наведене прислів'я є псевдообразом нерационального мислення жінки. Крім того, народна творчість засвідчує велике бажання дівчат вийти заміж: *“Spröde Magd macht kühne Freier“* (Манірна дівчина робить женихів сміливими) [9, с. 178].

Більшість німецьких прислів'їв відображають ієрархічність стосунків чоловік – жінка за маскулінної позиції першості. Чоловік у німецьких прислів'ях представлений як виконавець прототипної соціально-психологічної маскулінної ролі добувача-годувальника, а жінка – як виконавиця прототипної фемінної ролі берегині домашнього вогнища, що спонукає їх обирати моделі поведінки, адекватні цим ролям: *“Ein Mann, ein Wort“* (Сказано – зроблено) [9, с. 90].

Негативної характеристики набуває діяльність жінки за межами домашньої сфери, чоловічі персонажі критикуються за небажання працювати або втрату працездатності: *“Not am Mann, Mann voran“* (Доки грим не гримне, мужик не перехреститься) [9, с. 53]. Слізливість, м'якість вважаються атрибутами жіночої поведінки й розглядаються як неприпустимі для чоловіка: *“Weder warm noch kalt“* (Ні масло, ні кашка, ні квасок, ні закваска) [10, с. 76].

Проте численними є докази «особливого ставлення» чоловіка до пияцтва: *“Durch Würfel, Kart’ und Kann’, wird mancher zum armen Mann”* (Карти і пияття не доводять до пияття) [9, с. 80]. *“Lass den Trunk dem Manne, aber nicht den Verstand in der Kanne”* (Пий, та розуму не пропивай) [9, с. 145].

Практично всі прислів’я тематичної групи «зовнішній вигляд», що характеризують або змальовують жінку, оцінно марковані стереотипи, порівнюють жінку із твариною або з іграшкою, часто жінка – сексуальний об’єкт: *“Dem einen gefällt die Mutter, dem anderen die Tochter und manchen alle beide”* (Кому мати, кому донька, а кому обидві) [9, с. 45]. *“Eine schöne Frau will jeder küssen”* (Вродливу жінку кожен хоче цілувати) [9, с. 95]. Гідним уваги є вивчення того, як жінки імпліцитно або експліцитно порівнюються з неживими предметами або тваринами.

Прислів’я тематичних груп «характер» та «інтелектуальні здібності» репрезентують типову в поданні німецького мовного товариства жіночу поведінку. Тут переважають негативні якості: балакучість і сварливість, метушливість і нісенітність, примхливість. У багатьох прислів’ях жінка – власність, що приносить тільки неприємності й турботи своєму хазяїнові. Здебільшого стереотипи, що дискримінують жінку й говорять про її неавтономність, свідчать про численні жіночі пороки: нісенітність, марнотратство, підступництво [1, с. 135]: *“Zehn alte Weiber, elf Krankheiten”* (Десять старих баб – одинадцять болячок) [9, с. 252]. *“Lange Haare, kurzer Verstand”* (Хоч на голові густо, та в голові пусто) [9, с. 6]. *“Zu große Neugier treibt den Vogel in die Schlinge”* (Допитливий Барварі ніс відірвали) [9, с. 20]. Переважні в кількісному відношенні позитивно марковані ідіоми акцентують насамперед такі «чоловічі» якості, як: чесність і надійність, сміливість і витримку, волю. До чоловіка народна думка звернена як до представника роду людського. Багато прислів’їв навіть застерігають чоловіків від усіляких життєвих безладь, пов’язаних з жінкою: *“Bei junger Frau und altem Wein ist gut fröhlich sein”* (Весело тому, хто молоду жінку і старе вино має) [9, с. 26]. *“Junge Frau und alter Mann sind ein Trauriges Gespann”* (Молода дружина і старий чоловік – сумна упряжка) [9, с. 137]. *“Wenn ein Alter ein junges Weib nimmt, so lacht der Tod”* (Ненадовго старий жениться. Оце тобі, бабусю, наука, не ходи заміж за онука) [9, с. 210].

Наведені прислів’я принижують і ображають жінку як особистість, деперсоніфікація жіночого початку сприймається в мові як очевидне, що підтверджує припущення про андроцентричність мови. Досить відкрити словник прислів’їв і стане очевидним факт, що майже всі прислів’я, що стосуються жінки, містять заперечення її ролі в суспільстві. Ці паремії показують, що в мовній традиції вкоренилася тенденція принижувати жінку [1, с. 135].

Зміст будь-якого прислів’я відтворює узагальнену думку. Такі думки притаманні не тільки німецькій культурі, а й багатьом іншим культурам, у яких довгі віки домінували патріархальні стосунки та погляди, де соціальна цінність чоловіка під впливом різних умов: історичних обставин, географічного місцезнаходження, політики, економіки, форм власності тощо – була значно вищою, ніж соціальна цінність жінки.

Такі узагальнені думки називають стереотипами. Тобто недоліки чи позитивні риси, які притаманні деяким жінкам і чоловікам, закріплені за всіма жінками або чоловіками, хоча у більшості з них цих рис може взагалі не бути. Так народжуються упередження. Тобто ми ще не знайомі з жінкою або з чоловіком, а вже припускаємо, відповідно до їхньої статі, які у неї або у нього є недоліки чи переваги. Такі погляди дуже глибоко укорінилися у свідомості. Вони важко піддаються переосмислюванню. Проте життя переконує нас у тому, що ці думки та погляди не завжди є об’єктивними та справедливими [8, с. 44].

Таким чином, мова є рушійною силою формування патріархальних стереотипів, що мають певні ризики як для жінок, так і для чоловіків. Їх існування є проявом мовного сексизму.

У статті розглянуто спектр питань, що стосуються уточнення тлумачення понять «стереотип», «гендер», «гендерний стереотип» у вітчизняному та західному мовознавстві; огляду сучасних лінгвістичних підходів до аналізу гендерних стереотипів. Проведений аналіз гендерних стереотипів у німецьких прислів’ях дає змогу дійти висновку, що вони відображають ієрархічність стосунків «чоловік – жінка» за маскулінної позиції першості. Зображення представників різної статі, відображене у німецьких прислів’ях, робить внесок у формування стереотипно позитивного образу типового чоловіка як соціально активного, сильного, владного, практичного, обізнаного, керуючого тощо та типової жінки – вродливої, слухняної. Лінгвокультурологічний та концептуальний аналізи німецьких прислів’їв дали змогу дослідити механізми і способи формування гендерних стереотипів у мовній та концептуальній картині світу представників німецькомовної спільноти.

У наведених пареміях краса як стереотипно важлива жіноча риса підпорядковується практичній меті: типові ролі ідеальної жінки – вміла господиня, турботлива мати та вірна дружина. Активність, необмеженість у просторі, рішучість, розум, емоційна стриманість – основні позитивні якості маскулінних персонажів.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнення: жінки присутні лише в деяких фрагментах картини світу, створеної німецькими прислів’ями; очевидний андроцентризм, тобто орієнтованість мови на дефініції й оцінки, взяті з погляду чоловіків на світ: позитивно оцінюють якості, які необхідні, приємні або корисні для чоловіків – хазяїновитість, привабливість, невтручання в «чоловічі» справи (бізнес, політику тощо); створюючи образ жінки, німецькі прислів’я підкреслюють також її негативні риси; прислів’я німецької мови гендерно марковані й відображають принципи мовної спільноти в цілому.

Одержані результати не вичерпують висвітленої у статті проблематики, тому окреслюємо перспективи її подальшого дослідження. Звернення до історичного матеріалу дає змогу продовжити розроблення проблеми історичної зумовленості формування гендерних стереотипів, їх функціонування та трансляцію протягом поколінь. Компаративний аналіз проявів та відображення гендерних стереотипів на матеріалі німецьких прислів’їв та прислів’їв інших культур дасть змогу виділити універсальні та ідіоетнічні особливості сприйняття представників чоловічої і жіночої статей.

Література:

1. Кобякова І.К. Лінгвокомунікативні аспекти гендерних конструктів (в англомовних фразеологізмах) / І.К. Кобякова, А.В. Гема. Вісник Сумського державного університету. Серія Філологія. 2007. № 2. С. 133–138.
2. Пилипенко Ю.В. Гендерні стереотипи у паремійному фонді української та англійської мов: зіставний аспект. Сучасні напрями досліджень міжкультурної комунікації. 2011. С. 276–277.
3. Ткачик О.В. Гендерні стереотипи в англомовному фольклорі: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04. К., 2008. 212 с.
4. Буяр І.Є. Гендерна лінгвістика: здобутки та перспективи. Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Вип. 4. Луцьк, 2007. С. 287–290.
5. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. М., 1999. 155 с.
6. Lippman W. Public Opinion. WN.-Y., 1950. 273 p.
7. Мартинюк А.П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі. Х.: Константа, 2004. 292 с.
8. «Ми різні – ми рівні». Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколенової. К.: «К.І.С.», 2007. 176 с.
9. Кудіна О.Ф., Пророченко О.П. Перлини народної мудрості: Німецькі прислів'я та приказки: Навчальний посібник для студентів та викладачів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2005. 320 с.
10. Шалагина В.К. Немецкие пословицы и поговорки. М.: Институт международных отношений, 1962. 89 с.

Анотація

К. ДВОРОВА. ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У НІМЕЦЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ

У статті досліджуються поняття «стереотип», «гендер», «гендерний стереотип». Йдеться про гендерні конструкти німецької мови, їх лінгвокогнітивні аспекти у німецькомовному просторі. Автором були визначені проблеми лінгвістичної гендерології та на прикладі прислів'їв німецької мови було доведено, що мова фіксує картину світу із чоловічої точки зору, де жіноче представляється, головним чином, у ролі об'єкта, а не суб'єкта дії.

Ключові слова: стереотип, гендер, гендерний стереотип, прислів'я, маскуліність, фемініність.

Анотация

К. ДВОРОВАЯ. ОТОБРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В НЕМЕЦКИХ ПОСЛОВИЦАХ

В статье рассматриваются понятия «стереотип», «гендер», «гендерный стереотип». Речь идет о гендерных конструктах немецкого языка, их лингвокогнитивных аспектах в немецкоязычном пространстве. Автором были определены проблемы лингвистической гендерологии и на примере пословиц немецкого языка было доказано, что язык фиксирует картину мира с мужской точки зрения, где женское представляется, главным образом, в качестве объекта, а не субъекта действия.

Ключевые слова: стереотип, гендер, гендерный стереотип, пословицы, маскулинность, фемининность.

Summary

K. DVOROVA. REFLECTION OF GENDER STEREOTYPES IN GERMAN PROVERBS

The article deals with the concept of “stereotype”, “gender”, “gender stereotype”. It is about gender constructs in the German language and their cognitive aspects in the German-speaking area. The author has identified the linguistic gender problem and on the example of the German proverbs was proved that the language fixes the picture of the world from the man's point of view where femininity is mainly introduced as the object but not the subject of the action.

Key words: stereotype, gender, gender stereotype, proverbs, masculinity, femininity.

доктор філологічних наук,
доцент кафедри германського,
загального та порівняльного
мовознавства
Чернівецького національного
університету

ОМОНИМІЯ У МОВЛЕННІ: ТИПОЛОГІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Останніми десятиліттями в лінгвістичній літературі прослідковуємо тенденцію до вивчення омонімії в мовленні [4; 10; 14], що викликане недостатнім опрацюванням питань функціонування омонімії в контексті й типологічного аналізу багатозначних висловлювань у рамках комунікативного підходу, а також потребами в розробленні методики інтерпретації текстової омонімії.

Мовленнєва омонімія залишалася поза увагою дослідників з багатьох причин. По-перше, граматичні омоніми, які репрезентують омонімію форм усередині парадигми й омонімію між формами різних лексем, не фіксують у словниках, оскільки словники зорієнтовані на подання в них вихідної форми. Про складність виокремлення та повної фіксації омоформів говорять багато лінгвістів, які були свідомі того, що процес укладання таких списків надзвичайно трудомісткий і не може забезпечити достатньої повноти реєстру омоформів [16, с. 157–170]. По-друге, широкомасштабність самого явища смислового зміщення і проблема адекватності сприйняття смислу повідомлення з урахуванням узусальної (синтагматичної) омонімії, яка виникає в мовленні, вимагає від дослідника залучення й опрацювання великої кількості текстового матеріалу.

Більшість досліджень мають лише побічний стосунок до питань текстової омонімії, оскільки обмежені або констатацією наявності синтаксично неоднозначних конструкцій, або описом найяскравіших прикладів на кшталт нім. *Maria ist fertig zum Fotografieren* «Марія готова до фотозйомки / Марія готова фотографувати»; *Bert sah die Frau mit dem Fernglas* «Берт побачив жінку в бінокль / Берт побачив жінку з біноклем»; укр. *метод аналізу, який...*; *запрошення вчителя*, або розглядом синтаксичної омонімії в суто прикладному аспекті – з погляду автоматичного оброблення тексту [21; 30]. Актуальність дослідження омонімії в тексті зумовлена її широким розповсюдженням у сучасній німецькій мові: за даними Е. Агріколи, від 65 до 85% слівформ у довільно відібраних німецьких текстах виявилися синтаксично омонімічними [25, с. 22]. Крім того, недостатній рівень розроблення текстової омонімії, необхідність лінгвістичної інтерпретації морфологічно і синтаксично неоднозначних конструкцій з метою оптимізації комунікативного процесу зумовлюють потребу ґрунтовно дослідити різні аспекти неоднозначності висловлювань.

Як відомо, практично будь-який знак асиметричний. Проте традиційно вважали, що в контексті кожен знак стає однозначним, а збереження омонімії виникає внаслідок помилок мовця. Багатозначність висловлювання допускали як особливу рису стилю художнього мовлення [26, с. 22; 27, с. 252]. Проте на можливість різного тлумачення одного й того ж речення вказував ще М.В. Ломоносов. Так, фразу *он Вергилия почитает* можна тлумачити по-різному: *он Вергилия станет несколько читать* або *он Вергилия читит* [15, с. 243]. Його послідовник І.І. Давидов звернув увагу на здатність речення мати різні значення залежно від його структури, як-от: *Для чего всяк других несчастливее себя почитает?* Це речення можна інтерпретувати двоюко: «Хто здогадається кого вважати? Себе нещаснішим за інших чи інших нещаснішим за себе?» [5, с. 123].

Пізніше на існування омонімії в тексті вказували А.М. Пешковський, Л.А. Булаховський та інші. Проте фундаментальних досліджень, безпосередньо спрямованих на вивчення текстової омонімії, до 60-х років минулого століття у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві не було. Відсутність уваги до цієї проблеми Л.М. Йорданська пояснює двома причинами: «По-перше, синтаксична неоднозначність менш помітна, ніж лексична й морфологічна; по-друге, в лінгвістиці не було досить чітко поставлене питання про способи представлення синтаксичної структури речення» [9, с. 9]. Проте з розвитком науки й техніки зростає увага до омонімії загалом і до омонімії в тексті зокрема. Було доведено, що в будь-якому типі мовлення речення може зберігати свою багатозначність, яка часто буває зумисною [19]. Сміслові зміщення, які постійно супроводжують цей процес, є принциповою властивістю мовленнєвої взаємодії і викликані як психологічними особливостями спілкування, так і властивостями мовного матеріалу. Проте, як вказує О.О. Лаптева, психологічні чинники омонімії неодноразово привертали увагу як психологів, так і психолінгвістів, а особливості мовленнєвого матеріалу залишаються фактично не виявленими [14, с. 3].

Отже, метою нашого дослідження є системний опис неоднозначних синтаксичних конструкцій, встановлення причин їх появи, а також способів дизамбігування. Ця мета передбачає розгляд основних принципів опису текстової омонімії та різних підходів до її тлумачення, а також побудову алгоритму послідовного автоматичного аналізу мовлення, на який варто спиратися під час розгляду омонімії в тексті.

Одне з перших визначень текстової омонімії запропонував А.Г. Щепін, який вважав омонімічними ті синтаксичні одиниці, які мають різні значення, але збігаються за формою. Основну причину появи текстової омонімії автор вбачав у розбіжностях внутрішньої структури відрізків мовлення, які формально збігаються. Так, речення рос. *Я знал его еще ребенком* має дві внутрішні структури: *Я знал его еще тогда, когда сам был ребенком*; *Я знал его еще тогда, когда он был ребенком* [24, с. 12–13]. Аналогічне визначення омонімічності синтаксичної форми

знаходимо в У. Чейфа, для якого текстова омонімія означає семантичні розбіжності фонетично тотожних висловлювань, як-от: *Peter is standing up* «Пітер стоїть» і «Пітер встає» [23, с. 94].

Ю.Д. Апресян розглядає проблему омонімії в тексті з погляду мовної і мовленнєвої багатозначності. До мовної багатозначності автор відносить явища, які породжені або граматиною мови (неоднозначність синтаксичних конструкцій), або словником (лексична багатозначність). Наприклад, речення *Разбиение такого типа* допускає два тлумачення не через багатозначність слів, які його складають, а з огляду на дві різні синтаксичні конструкції – з об'єктивним і атрибутивним зв'язком між іменниками [1, с. 176]. Крім того, на думку автора, на створення омонімії синтаксичних конструкцій впливають не тільки лексичні й синтаксичні, але й комунікативно-прагматичні чинники [1, с. 177].

Б.С. Мучник розглядає текстову омонімію з погляду стилістики і називає омонімічні речення «реченнями з помилковим смисловим зв'язком». Вони містять три структурні складники: двоплановий компонент *X* і два компоненти *A* (лівий претендент) і *B* (правий претендент), з якими двоплановий компонент може бути пов'язаний граматично. За смислом компонент *X* може поєднуватися або лише з компонентом *A*, або з компонентом *B* [18, с. 61]. Взаємний порядок претендентів у будь-якому реченні завжди залишається без змін: *A* – лівий, *B* – правий, а компонент *X* може стояти як перед «претендентами на смисловий зв'язок з ним» (*XAB*), так і між ними (*AXB*) або після них (*ABX*). Як зазначає Б.С. Мучник, «будь-яке речення з помилковим смисловим зв'язком можна віднести до однієї з трьох схем» [18, с. 61]:

1) *XAB*: *Всю жизнь (X) обучавшийся (A) в нашем техникуме М. Симаков работал (B) строителем*;

2) *AXB*: *После окончания работы (A), что очень приятно отметить (X), многие рабочие идут (B) в вечерние школы*;

3) *ABX*: *Николай Брилев в магазине «Детский мир» (A) залез в карман (B) к гражданину Чеснокову, где (X) и был пойман* [18, с. 61–62].

До переваг цієї концепції можна віднести зосередження уваги на граматичній сполучуваності слів і їх взаємному розташуванні у реченні безвідносно до частиномовної вираженості двопланового компонента і його синтаксичної ролі. Проте такий поділ не дає змогу виявити чинники, які ведуть до омонімії висловлювання. Крім того, деякі автори наводять речення, які мають також третього «претендента», як-от: *Приятная дама (A) лет тридцати (B) с хвостиком (X) сидела (C) за этим столом, поглощенная телефонным разговором* [4, с. 31]. Ми не поділяємо також думки Б.С. Мучника про омонімічні речення як висловлювання з помилковим смисловим зв'язком, оскільки омонімію часто використовують зумисно, зокрема, для створення каламбурів, жартів, у поетичних творах тощо.

Текстову омонімію розглядають у широкому і вузькому значенні. У широкому омонімічним вважають будь-яке речення, якому слухач може дати більш ніж одну інтерпретацію. За такого розуміння омонімічними будуть не тільки речення (1) *Die Polizei hat diesen Mann am Tisch verhört; Ich grüßte den Mann mit dem Hut*, але й речення на кшталт (2a) *Die Zeit vergeht und das Kind wird vergessen*; (2b) *Die Bank ist sehr alt* («банк» чи «лавка»); *Ich habe die Mutter verloren* («мама» чи «гайка») і (3) *Der Bruder ist zurück gekommen* (чий брат?); *Ich habe ihm nicht geglaubt* (кому?) тощо. У цих випадках маємо справу з різними видами текстової омонімії. У прикладі (1) йдеться про синтаксичну омонімію у вузькому розумінні, оскільки слухач може трактувати такі висловлювання по-різному залежно від синтаксичного підпорядкування окремих членів речення. У випадку (2a) маємо різні граматичні значення однієї й тієї ж форми, які не впливають на синтаксичну конструкцію, тобто йдеться про морфологічну омонімію. Так, у реченні *Die Zeit vergeht und das Kind wird vergessen* граматична конструкція *wird vergessen* виражає як форму 3 особи однини майбутнього часу активного стану, так і форму 3 особи однини теперішнього часу пасивного стану. У прикладі (2b) омонімічність речень впливає з омонімії лексичних одиниць, які в наведених контекстах не розрізняють. Випадки, наведені в пункті (3), на думку деяких дослідників (пор. [6; 3]), взагалі не варто брати до уваги, оскільки їх особливості пов'язані не з граматиною чи синтаксисом, а з характером мовної номінації й дейксису, за яких індивідуальність денотата виявляється лише в контексті.

Інші дослідники текстової омонімії зазначають, що в будь-яких текстах постійно присутні нечіткі способи передачі інформації, не завжди зрозумілі межі між текстовим, референційним і модальним аспектами висловлювань, що веде до виникнення особливих способів передачі темарематичних відношень, вираження категорій означеності та неозначеності, породжує різні типи розуміння й неоднозначне тлумачення як окремих речень, так і тексту загалом [2, с. 14–15]. О.О. Лаптева говорить про спеціальний механізм синтагматичної омонімії, який починає діяти тоді, коли розташовані поруч мовні одиниці активізують весь набір своїх сполучувальних можливостей [14, с. 12].

Деякі дослідники відносять до чинників текстової омонімії лексичні, граматичні й структурні особливості. Так, Й. Уїлкс вважає причинами появи різних тлумачень одного й того ж висловлювання лексичну (омонімію й полісемію слів), структурну (глибинно-відмінкову) і займенниково-референційну неоднозначність [22, с. 319]. Н.В. Перцов пропонує дещо іншу класифікацію: омонімічні лексичні одиниці, неоднозначні синтаксичні конструкції, грами (поліфункціональність або множинність інтерпретацій певного граматичного значення), анафоричні займенники (неоднозначне віднесення займенника і його антецедента) [20, с. 56].

Для опису текстової омонімії достатньо, на думку деяких лінгвістів, розрізняти лексичні й синтаксичні засоби. Так, І.О. Мельчук зазначає, що лексичні засоби викликають текстову омонімію у разі актуалізації двох і більше значень полісеманта чи омонімів, як-от: *De твоя коса? Petra kaufte das Schloss*. До синтаксичних засобів автор відносить порядок слів, певну інтонацію в мовленні і, відповідно, розділові знаки на письмі. Вони мають високий рівень неоднозначності й неекспліцитності [17, с. 208–209].

Т. Виноград, чії праці в галузі автоматичного оброблення текстів вважають класичними, виокремив такі типи мовних неоднозначностей [3, с. 92]:

- 1) лексична неоднозначність у реченнях з омонімами, як-от: *Dieses Schloß wurde im 18. Jahrhundert gebaut*;
- 2) структурна неоднозначність, за якої речення можна описати більш ніж однією синтаксичною структурою: *Die Bäuerin verkaufte die Kuh, weil sie alt war*;
- 3) неоднозначність глибинної структури, за якої два різні прочитання речення можна описати лише однією синтаксичною структурою: *Die Beschimpfungen des Direktors waren nicht hinnehmbar*;
- 4) семантична неоднозначність, за якої певне словосполучення можна тлумачити по-різному, як-от: *David möchte eine Norwegerin heiraten* (слово *Norwegerin* можна вживати референтно, тобто стосовно конкретної дівчини норвезької національності, або атрибутивно, тобто стосовно будь-якої жительки Норвегії);
- 5) прагматична неоднозначність, що виникає внаслідок уживання займенників чи поліреферентних іменників на кшталт англ. *one, another*. Так, у реченні *Sie ließ das Glas auf das Tablette fallen und zerbrach es* неможливо однозначно встановити, що саме розбилося – *склянка* чи *піднос*, але при цьому обом випадкам відповідає однакова синтаксична структура.

Відповідно до наведених вище класифікацій неоднозначності пропонуємо алгоритм послідовного автоматичного аналізу мовлення, на який варто спиратися під час розгляду омонімії в тексті (див. рис. 1).

Розглянемо цей алгоритм детальніше. Фонологічний аналіз передбачено насамперед для усного мовлення (див. детальніше [13; 14]). Тут йдеться про такі явища, як невизначеність меж слова і висловлювання, нечіткість фонетичного членування, розбіжності акцентного та інтонаційного контура і паузації висловлювання з його актуальним членуванням тощо. Омонімія, яка виникає в усному мовленні, стосується насамперед рецепції, а не продукції мовлення, а тому вимагає ґрунтовного аналізу радіо-, телемовлення чи записів усного мовлення пересічних носіїв мови. Наведемо для ілюстрації декілька прикладів омофонічних речень з нашої вибірки (усього 42 речення з омофонічними формами), як-от: *Der Tänzer soll die Tänzerin fair führen / Der Tänzer soll die Tänzerin verführen; Ich bin neugierig und gefräßig / Ich bin neu, gierig und gefräßig; Er hat in Havanna, liebe Genossen, .../Er hat in Havanna Liebe genossen*. Цей тип омонімії зумовлений однаковим звучанням різних за написанням слів, як-от: *Frucht-Bar / fruchtbar; Bären / Beeren*. Про омофонію йдеться також у діалектах, як-от: швабське *kennet se...* позначає одночасно “können Sie” і “kennen Sie” [28, с. 4].

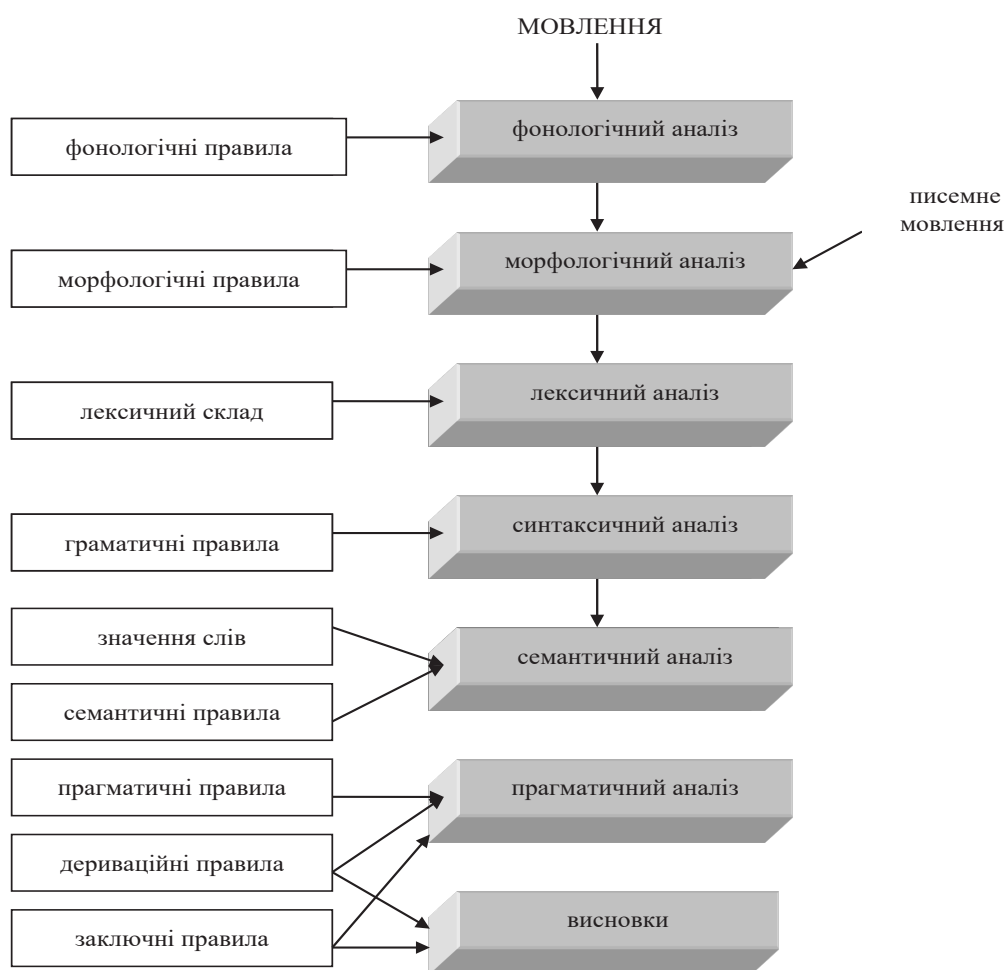

Рис. 1. Послідовність автоматичного аналізу мовлення

Морфологічну омонімію в тексті, тобто всі можливі випадки омонімії слівформ як всередині однієї частини мови, так і на міжчастининомовному рівні, детально розглянуто в нашій праці [11]. На матеріалі реєстру омоформів обсягом 431165 слівформ встановлено, що 24148 слівформ виявилися однозначними та 407017 слівформ омонімічними. Серед омонімічних виділено групи слівформ як у межах одного граматичного класу, так і різних частин мови. Шляхом зведення в отриманому списку графічно тотожних слівформ ми нарахували в сучасній німецькій мові 307467 омоформів внутрішньочастининомовних омоформів і 99550 омоформів міжчастининомовних граматичних омонімів. Спостереження над функціональними омонімами дало змогу висловити низку положень про чинники, які сприяють конверсії і утворенню функціональних омонімів. Головною причиною виникнення функціональних омонімів є необхідність компенсації відсутніх у мові слів для відображення тих чи інших сторін об'єктивної дійсності. Крім того, конверсія служить відновленню первинної відповідності між категоріями частин мови і понятійними категоріями, що також свідчить про синергетичні процеси в мові. Інші причини, які викликають або гальмують конверсію, залежать від властивостей конкретної частини мови, яка виступає в ролі джерела, і лексико-граматичних властивостей та комунікативного змісту конверсива. На досліджуваному матеріалі підтвердилася гіпотеза про те, що транспозиційні можливості частини мови залежать від семантики (спільної, розрядової і конкретного лексичного значення) і граматичних характеристик слів [11, с. 42–60; 12, с. 256–287].

Під час розгляду омонімії референційного значення варто спиратися на типологію контекстів слова, оскільки тут ми переходимо з рівня окремо взятої слівформи на рівень зв'язного мовлення.

Наступний етап аналізу текстової омонімії – це розгляд синтаксичної омонімії як важливої загальномовної проблеми, тісно пов'язаної з аспектами мовленнєвої комунікації. Синтаксична омонімія виявляє себе лише на рівні мовлення, а тому її обов'язковою умовою є збіг морфологічного й лексичного складу речення. При цьому такі речення виступають як «однакові за структурою й лексичним наповненням, але різні за змістом синтаксичні конструкції» [8, с. 3]. Дослідження синтаксичної омонімії вимагає використання різних методів синтаксичного аналізу, тобто встановлення ієрархічної структури речення й граматичних відношень між його елементами.

Про прагматичну омонімію йдеться тоді, коли синтаксично і семантично однозначні висловлювання набувають у мовленнєвих актах різних значень. Так, речення *Das ist aber kalt hier* можна пов'язати з такими мовленнєвими актами: *констатація* (мовець повідомляє про температуру в певній місцевості), *вимога* (мовець імпліцитно просить слухача закрити вікно, включити опалення тощо), *скарга* (мовець скаржиться на певний стан речей, який не можна змінити). Омонімію цього роду розглядають у руслі теорії мовленнєвих актів, насамперед у межах моделі чотирьох каналів або комунікаційного квадрату німецького психолога Ф. фон Туна [29, с. 13]. Ця модель описує багаторівневий характер повідомлень, які відправляють мовці під час комунікації. Так, *канал інформації* про стан речей містить безпосередньо факти, описані в повідомленні. *Канал заклику* передає бажання мовця або спонування до певної дії. *Канал відношення* відображає стосунки між співрозмовниками. *Канал відвертості* («Я»-повідомлення) передає «Я» мовця, наприклад, інформацію про його ставлення до себе, його мотиви, систему цінностей, емоції тощо. Об'єктивність цієї моделі автор описує на такому прикладі: жінка веде машину (жінка – адресат повідомлення), чоловік (відправник повідомлення) сидить поруч. Відправник каже: «Дивись, там попереду зелений». Конкретна інформація в цьому реченні: «Світлофор показує, що можна їхати», заклик: «Ну, їдь нарешті», «Їдь уперед, будь ласка», можливе ставлення: «У тебе уповільнена реакція порівняно зі мною», «Я звернувся до тебе на *ти*, ми добре знайомі», повідомлення про себе: «Я нетерплячий», «Я поспішаю», «Я сам хочу сісти за кермо» [29, с. 25]. Проте тут йдеться, на нашу думку, не про прагматичну омонімію, а про багаторівневий характер будь-якого повідомлення. Тракувати такі випадки як прагматичну омонімію недоцільно, інакше доведеться визнати будь-яке висловлювання омонімічним, що занадто розширить предмет дослідження мовленнєвої омонімії і виведе його за межі лінгвістики в царину психології.

Отже, проведені дослідження дає змогу стверджувати, що під час інтерпретації омонімічного висловлювання засобами текстової омонімії виступають фонетичні, морфологічні, лексичні й синтаксичні чинники, кожен з яких окремо може зумовлювати омонімізацію речення. Омонімізація виражається в процесах прирощення смислу висловлення.

Перспективним вважаємо дослідження синтаксичної омонімії з огляду на можливість виділення різних смислів в одному реченні, що зумовлене наявністю в ньому різних синтаксичних структур.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. М.: Языки русской культуры, 1995. 464 с.
2. Богин Г.И. Типология понимания текста. Калинин: КГУ, 1986. 86 с.
3. Виноград Т. Программа, понимающая естественный язык. М.: Мир, 1976. 296 с.
4. Гребенкина О.С. Коммуникативнопрагматическая интерпретация многозначного высказывания с позиций контр-адиктносинергетического подхода: автореф. дисс. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Пермь, 2002. 20 с.
5. Давыдов И.И. Опыт о порядке слов URL: <http://www.knigafund.ru/books/821>
6. Данеш Ф. Опыт теоретической интерпретации синтаксической омонимии. Вопросы языкознания, 1964. № 1. С. 3–16.
7. Дрейзин Ф.А. Синтаксическая омонимия. Машинный перевод и прикладная лингвистика. Вып. 9. М.: Наука, 1966. С. 38–43.
8. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М.: Либроком, 2009. 352 с.

9. Иорданская Л.Н. Синтаксическая омонимия в русском языке. НТИ. Сер. 2. 1967. № 5. С. 9–17.
10. Кійко С.В. Омонімія в мові і мовленні. Чернівці: Родовід, 2014. 544 с.
11. Кійко С. Омоформія в сучасній німецькій мові. Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Вип. 531: Германська філологія. Чернівці: ЧНУ, 2010. С. 42–60.
12. Кійко С.В. Синергетика омонімії як мовного, мовленнєвого і міжмовного явища. Чернівці: ЧНУ, 2016. 532 с.
13. Лаптева О.А. Живая русская речь с телеэкрана. Сегед: JATE, 1990. 517 с.
14. Лаптева О.А. Речевые возможности текстовой омонимии. М.: УРСС, 2003. 415 с.
15. Ломоносов М.В. Краткое руководство к красноречию. Собрание сочинений в 11 томах. Т. 7. М.: Гелос, 2006. С. 91–378.
16. Малаховский Л.В. Теория лексической и грамматической омонимии. М.: Наука, 1990. 238 с.
17. Мельчук И.А. Опыт теории лингвистических моделей «СМЫСЛ ↔ ТЕКСТ». М.: Языки русской культуры, 1999. 346 с.
18. Мучник Б.С. Человек и текст. М.: Книга, 1985. 252 с.
19. Ольшанский И.Г., Скиба В.П. Лексическая полисемия в системе языка и тексте. Кишинев: Штиинца, 1987. 127 с.
20. Перцов Н.В. О неоднозначности в поэтическом языке. Вопросы языкознания. 2000. №3. С. 55–82.
21. Секерина И. Психоллингвистика. Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. М.: УРСС, 2002. С. 231–275.
22. Уилкс Й. Анализ предложений английского языка. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII. М.: Наука, 1983. С. 318–371.
23. Чейф У.Л. Значение и структура языка. М.: Прогресс, 1975. 432 с.
24. Щепин А.Г. Контекстная омонимия в русском языке (речевые созвучия): автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык». Иркутск, 1963. 23 с.
25. Agricola E. Syntaktische Mehrdeutigkeit (Polysyntaktizität) bei der Analyse des Deutschen und des Englischen. Berlin: AkademieVerlag, 1968. 203 S.
26. Baldinger K. Die Semasiologie: Versuch eines Überblicks. Berlin: Akademie-Verlag, 1957. 40 S.
27. Jakobson R. Semiotik. Frankfurt. Main: Suhrkamp, 1988. 430 S.
28. Petershagen W. Schwäbisch für Besserwisser. Stuttgart: Theiss, 2003. 151 S.
29. Schulz von Thun F. Miteinander reden. Allgemeine Psychologie der Kommunikation. Reinbeck: Rowohlt, 2010. 320 S.
30. Weber H.J. Mehrdeutige Formen im heutigen Deutsch. Studien zu ihrer grammatischen Beschreibung und lexikographischen Erfassung. Tübingen: Niemeyer, 1974. 271 S.

Анотація

С. КІЙКО. ОМОНИМІЯ У МОВЛЕННІ: ТИПОЛОГІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті досліджено явище розширення мовної омонімії в тексті. Представлено систему і типологію текстової омонімії, розглянуто механізми її виникнення, описано основні підходи в інтерпретації морфологічної, синтаксичної і прагматичної омонімії. Запропоновано алгоритм послідовного автоматичного аналізу мовлення, на який варто спиратися під час розгляду омонімії в тексті.

Ключові слова: мовна омонімія, мовленнєва омонімія, текст, омофонія, граматична омонімія, синтаксичні конструкції.

Аннотация

С. КИЙКО. ОМОНИМИЯ В РЕЧИ: ТИПОЛОГИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

В статье исследовано явление расширения языковой омонимии в тексте. Представлены система и типология текстовой омонимии, рассмотрены механизмы ее возникновения, описаны основные подходы при интерпретации морфологической, синтаксической и прагматической омонимии. Предложен алгоритм последовательного автоматического анализа речи, на который следует опираться при рассмотрении омонимии в тексте.

Ключевые слова: языковая омонимия, речевая омонимия, текст, омофония, грамматическая омонимия, синтаксические конструкции.

Summary

S. KIYKO. HOMONYMY IN THE SPEECH: TYPOLOGY AND INTERPRETATION

The article is devoted to the phenomenon of expansion of a language homonymy in text. We present the system and typology of a text homonymy as well as analyze the mechanisms of its emergence. Based on many examples the main approaches at interpretation of phonetical, morphological, syntactic and pragmatical homonymy are described. The algorithm of sequential automatic analysis of speech, which should be resisted by considering homonymy in the text, is proposed.

Key words: language homonymy, speech homonymy, text, homophony, grammatical homonymy, syntactic structures.

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТЕКСТОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КУЛЬТУРА НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Научная коммуникация, будучи составляющей процесса научного исследования, результаты которого, соответственно, отражаются в научном тексте, основывается априори на первичных документах, жанровое и функциональное многообразие которых – залог их непреходящего значения. Однако под воздействием таких негативных проявлений информатизации общества, как «информационный взрыв» – «информационный голод», вследствие экспоненциального роста количества информационных источников, когда число публикаций даже по конкретной тематике превышает возможности человека ознакомиться с ними и освоить содержащиеся в них сведения, возникла проблема влияния компьютерно-информационных технологий на культуру научной коммуникации, опосредованной текстово-документной деятельностью. Это влияние характеризуется учёными (И. Квитко, В. Лейчик и др.) как отрицательное: снижение качественного уровня научных исследований, так как обмен информацией как обмен полнотекстовыми данными (статьями, обзорами и т.п.) заменяется обменом справочными данными, результатами исследований, общими параметрами и т.д. Поскольку в массивах/базах данных информационно-компьютерных систем содержатся/смешались данные первостепенной и второстепенной значимости, из которых системой без каких-либо комментариев выдаётся информация на основе совпадения ключевых слов в поисковом образе документа и проработанном под него запросе, то главным источником становится вторичная, свёрнутая информация. Изначальное предназначение последней заключается в выполнении сигнальной функции, т.е. ориентировании исследователя на полноформатный источник. Таким образом, вторичный документ заменяет первичный, основной источник, а исследователи, в первую очередь студенты, при этом довольствуются компрессированным объёмом информации, содержащейся в аннотациях или рефератах, тогда как ключевая функция первичных документов – функция инструмента исследования – предопределяет их объективную необходимость в истинно научной текстовой деятельности.

Научная терминология как важнейший и неотъемлемый компонент научного стиля речи (НСР) призвана служить инструментом номинации, обеспечивающим потребность в названии новых явлений, предметов и понятий, появляющихся в различные периоды научно-технического прогресса.

В текстовой деятельности представителей определённого научного сообщества реализуется коммуникативная функция терминологии, при этом коммуникативное значение терминологии намного шире: оно проектируется не только на удовлетворение внутринационального научного обмена, но и на международное взаимодействие, что объясняет возрастающую роль интернациональной функции научной терминологии.

С названными функциями в изучении терминологической лексики связывают ряд проблем, актуальность которых со временем не снижается, поскольку в фокусе внимания специалистов, лингвистов оказываются новые грани терминологии. Так, предметом нашего изучения и рассмотрения в данной статье является проблема формирования терминологической компетенции у студентов-иностранцев, обучающихся специальности на неродном (украинском/русском) языке.

Термины, как известно, являясь «сгустками смысла», обеспечивают высокую степень информационной компрессии научного текста, адекватность содержательной и формальной его структуры. Для формирования у студенческой аудитории интереса к сфере терминопотребления должна быть обеспечена последовательность и системность в подаче, а, следовательно, и в усвоении базовых понятий, а значит, и терминов.

Синергетический характер современной науки и расширение международного информационного обмена ведут к внедрению специальных слов – терминов, возникших в одной языковой системе, в научный язык другой. Поэтому в последние десятилетия в ряду особенно важных остаются вопросы, связанные с межотраслевой и международной согласованностью терминологий. Их соответствие интернациональным терминам, «ассимиляция», доступность и воспроизводимость – факторы, существенно влияющие на содержание и восприятие информации. Кроме того, автоматизация процессов поиска, аналитико-синтетической обработки, хранения и передачи научной информации, обусловившая необходимость выражения основного смыслового содержания первичного документа с помощью ключевых слов, основная часть которых – термины, ставит перед терминологиями различных отраслей науки и техники особые задачи, в частности – уточнение, упорядочение терминологических систем. Решение этой задачи обеспечивает закрепление результатов

познания объективных закономерностей, способствует дальнейшим исследованиям, тогда как обратная ситуация (неупорядоченная терминология, отражающая нечёткость, неопределённость системы понятий) тормозит развитие науки.

Важные теоретические положения для данного направления исследований содержат труды отечественных и зарубежных ученых, в которых рассматриваются особенности функционирования терминов в тексте научного документа (В. Лейчик, И. Квитко, Г. Кабанцев, Л. Резниченко); анализируются структурные изменения в украинской научной терминологии на протяжении XX столетия (О. Кочерга, Е. Мейнарович, Г. Наконечная); описываются словообразовательные модели построения терминов, их функционирование в конкретных отраслях практической и профессиональной деятельности; разрабатываются лингвостилистические аспекты, в частности, особенности «существования» терминов (возникновение, адаптация, гармонизация) в таких функциональных стилях, как научный/научно-технический, а также официально-деловой стиль, и механизм научной коммуникации (Т. Казарян, И. Квитко, Т. Кияк, Б. Рицар, Р. Рожанковский, В. Шинкарук). Учёные-терминоведы, обеспокоенные неупорядоченностью научно-технических терминологий и, следовательно, тем, что они не могут соответствовать возлагаемым на них задачам, связывают эти вопросы с задачами научной информации [2, с. 5].

Всем терминосистемам присущи некоторые общие недостатки, снижающие их информативные возможности: неточность, неунифицированность терминосистемы, что затрудняет информационный обмен, усложняет межатраслевые и международные научно-информационные связи. Эти недостатки отрицательно сказываются и на учебно-педагогическом процессе – вызывают затруднения при пользовании научной и учебной литературой.

В этом контексте доскональное знание понятий, составляющих терминологический «портфель» будущего специалиста, – результат методической, исследовательской работы по изучению явлений синонимии, омонимии, интерференции на уровне терминологических единиц в процессе освоения НСР студентами, обучающимися специальности на неродном (украинском/русском) языке. Добиться максимального успеха в учебном процессе – это значит привести методы обучения в соответствие с психолого-возрастными и национально-психологическими особенностями учащихся и, в частности, особенностями их мышления и памяти. А, как известно, лучше осмыслить материал помогают конкретно-образные методы, ориентированные на восприятие и запоминание, основанное на понимании [6, с. 2]. В процессе освоения НСР исследования терминологии, их компаративный анализ дает возможность рассматривать:

- отношения между языковой семантикой, восприятием и осознанием пространственных параметров окружающего мира, которые реализуются терминологически;

- изменения в толковании терминов согласно новому пониманию явлений, демонстрирующему адаптацию профессиональной терминологии к социально-экономическим преобразованиям.

Анализ и синтез как начальная и конечная фазы текстовой деятельности учёного/студента (в нашем варианте – студента-иностранца, обучающегося специальности на украинском/русском языке) объединены ещё одним звеном – этапом интерпретации информации, содержащейся в тексте первичного документа/первоисточника. В этой связи важное значение приобретает метод комплексного анализа и синтеза, основанный на принципе отражения: характерные признаки, обнаруженные в ходе анализа ключевых наименований/терминов и структуры исходного текста/первичного документа, должны быть адекватно воспроизведены при синтезе вторичного текста (в курсовой/квалификационной работе).

Мы выделяем компаративный анализ как ключевой метод для специфического типа деятельности – текстовой, в рамках научно-образовательной коммуникации. В этом контексте компаративное рассмотрение студентами-иностранцами семантики терминов (например, *информационный анализ/анализ информации, контент-анализ/анализ контента, информационный документ/вторичный документ, унификация/стандартизация, документная классификация/классификация документов и т.п.*), а также составление словаря-тезауруса для квалификационной работы способствуют реализации как образовательных задач, так и научного стремления к определению степени неоднородности, открытости, независимости кодифицированной системы конкретной профессиональной терминологии и её способность к необходимым изменениям.

Для формирования профессиональной, аналитической и коммуникативной компетенций в комплексе может быть задействован анализ определённых массивов терминов относительно выбранной отрасли. Цель его – сопоставление лексико-семантических групп терминов с тематическими параметрами «субъект–объект–действие–способ–инструментарий», поскольку они называют компоненты коммуникативных ситуаций, технологические свойства, специфические параметры и т.п. соответственно сфере функционирования реальных отношений в исследуемой предметной отрасли, благодаря чему устанавливаются их классификационные связи. Во взаимосвязи культуры научной коммуникации и профессиональной компетенции, транслятором которой служит терминологическая грамотность, вырабатываются стандарты взаимоотношений. Эти стандарты предусматривают способность осознанно управлять своими действиями и намеренно координировать намеченные цели. Во взаимодействии коммуникативных намерений детерминируются формы адаптации к контексту познавательной деятельности и гармонизируются методы его интерпретации [4, с. 27].

Таким образом, в любом аспекте система терминов определённой отрасли науки/сферы деятельности как составляющая литературного языка, подчиняясь общим законам его развития и функционирования, является, с одной стороны, объектом исследования лингвистами, а с другой – предметом овладения студентами в процессе обучения выбранной специальностью.

В результате изложенного подхода выстраивается структура взаимно приемлемой, толерантной коммуникации, в частности – культура научно-образовательной коммуникации, в русле которой реализуется когнитивная сущность процесса обучения, что определяет дидактические методы, стимулирующие сознательное овладение терминологикой будущей профессии; компаративный анализ терминов, исследуемых как в первичных, так и во вторичных документах, позволяет наметить перспективы дальнейшего их изучения.

Литература:

1. Казарян Т.Г. Фахова термінологія як фактор розвитку комунікативної компетенції студентів. Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів X Міжнар. наук.-практ. конф. Полтава: Сімон, 2017. С. 299–307.
2. Квитко И.С. Термин в научном документе. Львов : Вища школа, 1990. 125 с.
3. Кияк Т. Фахові мови як новий напрям лінгвістичного дослідження. Іноземна філологія. 2009. Вип. 121. С. 138–141.
4. Коляда-Березовская Т.Ф., Присовская Г.Е. Диалоговая коммуникация и партнёрство как методологическая основа организации процесса обучения неродному языку в техническом вузе. Альянс наук: вчений – вченому: матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. Дніпро: Біла К.О., 2018. С. 23–28.
5. Кочерга О., Мейнарович Є. Правовисні проблеми термінології. URL: <https://r2u.org.ua/node/106>
6. Курова Г.И., Романова О.К., Коляда Т.Ф. Учет особенностей коммуникативного сознания китайских студентов при обучении русскому языку. Русистика и современность: материалы Междунар. научно-практ. конф. URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/2057>
7. Лейчик В.М. Особенности функционирования терминов в тексте. Филологические науки. 1990. № 3. С. 80–85.
8. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура. Москва: ЛИБРОКОМ, 2009. С. 25.
9. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія: Історія і сьогодення. Львів: Кальварія, 1999. 110 с.
10. Рицар Б., Рожанківський Р. Порівняльний аналіз термінів з нормативних документів і словників. Вісник: Проблеми української термінології: Матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції. Львів: Львівська політехніка, 2000. № 402. С. 31–39.

Анотація

Т. КОЛЯДА-БЕРЕЗОВСЬКА, О. РОМАНОВА. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ТЕКстової ДІЯЛЬНОСТІ ТА КУЛЬТУРА НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядається вплив комп'ютерно-інформаційних технологій на культуру наукової комунікації, опосередкованої текстовою діяльністю, аналізується комунікативне значення термінології, зростаюча роль її інтернаціональної функції. Акцентується увага на проблемі формування термінологічної компетенції у студентів-іноземців, які навчаються спеціальності нерідною мовою, пропонується розгляд певних масивів термінів конкретно обраної галузі, їхньої семантики методом компаративного аналізу, що має стимулювати свідоме оволодіння термінолексикою майбутнього фаху.

Ключові слова: наукова комунікація, термінологія, текстова діяльність, компаративний аналіз термінолексем.

Анотация

Т. КОЛЯДА-БЕРЕЗОВСКАЯ, О. РОМАНОВА. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ТЕКстовой ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И КУЛЬТУРА НАУЧНОЙ КОММУНИКАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматривается влияние компьютерно-информационных технологий на культуру научной коммуникации, опосредованной текстовой деятельностью, анализируется коммуникативное значение терминологии, возрастающая роль её интернациональной функции. Акцентируется внимание на проблеме формирования терминологической компетенции у студентов-иностранцев, обучающихся специальности на неродном языке, предлагается рассмотрение определённых массивов терминов конкретно выбранной отрасли, их семантики методом компаративного анализа, что должно стимулировать сознательное овладение терминолексикой будущей профессии.

Ключевые слова: научная коммуникация, терминология, текстовая деятельность, компаративный анализ терминолексем.

Summary

T. KOLIADA-BEREZOVSKA, O. ROMANOVA. TERMINOLOGICAL ASPECT OF TEXTUAL ACTIVITIES AND CULTURE OF SCIENTIFIC COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article deals with the computer and information technologies influence on the culture of scientific communication through intermediary of textual activity; communicative meaning of terminology and the increasing role of its international function is being analyzed. Attention is focused onto the problem of terminological competence formation of foreign students who are taught special studies in the non-native language; it is proposed to consider certain arrays of terms of a specific branch, their semantics by means of the comparative analysis method that should stimulate the conscious mastery of the future profession terminology.

Key words: scientific communication, terminology, textual activity, terminology comparative analysis.

МІЖМОВНІ ЛАКУНИ В ГАЛУЗІ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У кожній країні діють свої правові звичаї, традиції, законодавство, юрисдикційні органи, історично сформувалися своєрідний правовий менталітет і культура. Під час перекладу юридичних текстів точність є важливим завданням, а отже, актуальним є питання правильної передачі відповідних термінів, особливо це стосується тих випадків, коли в мові перекладу відсутній необхідний еквівалент, тобто має місце лакунарності.

Дослідженням лакун займалися такі науковці, як: Ю. Степанов [1], В. Муравйов [2], Й. Стернін [3], Ю. Сорокін, І. Марковіна [4], О. Селіванова [5] й ін. Починаючи з праці Н. Хомського та М. Геллі (1965) [6], в англомовній літературі широкого використання набув термін “gap” (прогалина, пробіл), який є синонімом до поняття лакуни.

Під лакуною розуміють «базовий елемент національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнює переклад її текстів і сприйняття їх реципієнтами іншої культури через відсутність в одній мові порівняно з іншою певних відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень понять, категорій, асоціативних реакцій та паравербальних засобів мовлення» [5, с. 684].

У слов’янському мовознавстві одна з найперших класифікацій лакун належить В. Муравйову (1975) [2], за якою їх розподілено на етнографічні та лінгвістичні. Для встановлення лакун першого типу необхідним є визначення наявності та розповсюдженості предметів або явищ у культурі певної нації. Пошук лінгвістичних лакун, які безпосередньо не залежать від позамовних реалій, передбачає зіставний аналіз номінацій у двох мовах. У нашому дослідженні ми спираємося на класифікацію лакун, запропоновану саме цим ученим.

Мета нашої наукової розвідки – виявити міжмовні лакуни в юридичній термінології української й англійської мов та охарактеризувати відповідні типи лакунарності.

Як відомо, правові системи України та країн англо-саксонської правової сім’ї належать до різних типів [7]. В Україні закладено основи романо-германського (континентального) типу правової системи. Система загального права (Common Law) відома як англо-американський тип правової системи, що утворилася в Англії та з часом поширилася на інші держави. Країни, що приймали загальне право (США, Канада, Північна Ірландія, Нова Зеландія, Австралія й ін.), видозмінювали цю правову систему відповідно до власних потреб [8].

Англійське загальне право сформовано як неписане право, що ґрунтується на професійній традиції, міркуваннях суддів у вирішенні справ. Однією з диференційних ознак англійського права є те, що кримінальні та більшість цивільних справ розглядає суд присяжних (a jury), добір до складу якого відбувається завдяки спеціальній процедурі, що має назву “voir dire”.

Система правосуддя орієнтується на поняття судового прецеденту (judicial precedent) – судовий позов або рішення суду, що використовуються як приклад або повноваження для ідентичного або аналогічного випадку, який виник згодом. Відповідно, вищезазначені поняття (Common Law, voir dire, judicial precedent) є абсолютними етнографічними лакунами для української мови, бо в українській правничій системі відсутні.

У разі, коли спостерігаємо малу значущість певного поняття у житті носіїв однієї з мов, має місце відносна етнографічна лакуна. Так, в українській системі правосуддя поняття «суд присяжних» функціонує, але не є значущим у тому обсязі, що має це поняття для системи загального права. Аналогічна ситуація спостерігається з англійським терміном “coroner”, що означає посаду, яка існує виключно в країнах із загальною правовою системою і передається українською мовою тільки описово, на кшталт «особа, що розслідує та збирає докази смерті, яка трапилася за незвичайних обставин, раптово, коли є підозра у насильній смерті». У вітчизняній судовій системі активно оперують схожим поняттям «судово-медичний експерт».

Якщо в одній мові достатньо буде родового поняття, а в іншій мові важливими є видові назви, говорять про векторні етнографічні лакуни. Так, українське слово «адвокат» залежно від контексту англійською можна перекласти як “an attorney”, “a lawyer”, “a barrister”, “a solicitor”. За загальний термін, яким позначають людину, що надає допомогу та поради з правових питань і веде справи у суді, відповідає англійське “lawyer”. Водночас адвокат, якого позначено англійським словом “attorney”, тільки представляє свого клієнта у суді під час клопотання або захисту справи, але цей термін розповсюджується на будь-якого “lawyer”. В Об’єднаному Королівстві практикуючі юристи поділяються на 2 типи: “a barrister” – той, хто представляє клієнта на відкритому слуханні справи та може з’являтися за бар’єром, котрий відділяє суддів від підсудних, та “a solicitor” – той, кому дозволено проводити судовий розгляд справи, але не клопотання на відкритому слуханні, причому “barrister” прямо

не працює із клієнтом, а робить це через “*solicitor*”. Оскільки слово «адвокат» означає особу, яка і надає юридичну допомогу, і захищає інтереси клієнтів під час судового процесу, то йому відповідає англійське “*lawyer*”, але в українській мові немає номінацій на позначення осіб, які займаються тільки першим або тільки другим видом діяльності, тому англійські слова “*barrister*”, “*solicitor*” та “*attorney*” будуть видовими етнографічними лакунами для української мови.

Англійське слово “*law*” є родовою лакуною для української мови, тому що може бути перекладено або як «право», або як «закон». На цей факт звертає увагу автор монографії «Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування»: «переклад слова “*law*” за відсутності належного мовного еквівалента словом “закон” приводить до звуження значення слова “*law*” лише до значення нормативного акта, що приймається органом законодавчої влади, а зміст перекладу стає неповним та перекрученим» [9, с. 38].

Найсудовіший вид покарання, що полягає у позбавленні життя підсудного, відомий як смертна кара, заборонено у багатьох країнах. Та у низці країн смертна кара все ще має місце, як-от у США, при цьому людину, яка виконує смертний вирок називають “*an executioner*”. Оскільки в Україні поняття «смертна кара» вилучили із офіційного списку кримінальних покарань ще 2000 року, то зараз для мовців слово «*кат*» переважно асоціюється із середньовічним чоловіком з сокирою, який відрубав засудженим голову. Слово “*executioner*”, через зрозумілі причини, у англомовних осіб, зокрема американців, викличе низку інших асоціацій. У цьому разі йдеться про асоціативні етнографічні лакуни – про четвертий підтип етнографічних лакун.

Як приклад такої лакуни для української мови можна навести слово «самосуд». Англомовні особи використовують для такого виду покарання словосполучення «суд Лінча» (*Lynch Law*). Назва зазначеної форми самосуду пов’язана з історією США, де під час війни за незалежність плантатор на ім’я Чарльз Лінч застосовував катування та різні види знущання для розправи без суду і слідства над прибічниками Англії [10]. Саме зв’язок з історією буде викликати в американців певні асоціації, що в україномовних осіб, які не знають етимології цього слова, не з’являться. Для більшості носіїв української мови дієслово «*лінчувати*» буде означати лише вчинення самосуду.

На відміну від етнографічних лакун, існування яких зумовлено перш за все різністю правових систем, які діють у певних мовних спільнотах, а також тією чи іншою юридичною традицією, лакуни другого типу – лінгвістичні лакуни є наслідком мовної асиметрії.

Якщо слово однієї мови не має еквівалента у вигляді слова чи стійкого словосполучення в іншій мові спостерігаємо абсолютну лінгвістичну лакуну. Так, абсолютною лінгвістичною лакуною для української мови є англійське слово “*holeproof*”, яке перекладається лише описово – «закон/заповіт/контракт не залишає можливості для різного тлумачення або знаходження лазівки».

Абсолютною лінгвістичною лакуною для англійської мови є українське слово «*правосвідомість*» – «форма суспільної свідомості, яка відображає погляди людей щодо чинного чи бажаного в державі правопорядку» [11]. Зазначений термін не має фіксованого еквівалента і може бути перекладений як “*feeling for law and order*” або “*juridical (legal) awareness (consciousness)*”.

Відносні лінгвістичні лакуни, на відміну від розглянутих вище, ми отримуємо за зіставлення частот уживаності слів на позначення одного поняття різними мовами. У разі відносної лінгвістичної лакунарності слова в різних мовах, як правило, відрізняються своєю потенційною здатністю утворювати фразеологічні одиниці та роллю у словотвірній системі мови: тільки в одній з мов слово є ядром стійких виразів, створює багато похідних слів.

Спеціально-технічний термін “*riot*” (порушення спокою декількома особами, які діють з наміром чинення законних або незаконних дій у жорстокий або неспокійний спосіб) українською мовою буде перекладено як «безчинство» або «заколот». В англійській мові можемо знайти велику кількість ідіоматичних виразів зі словом “*riot*”, як-от: “*to read someone the riot act*” (завдати комусь серйозного прочухана), “*riot of color*” (велика кількість яскравих кольорів), “*to run riot*” (вийти з-під контролю); від цього слова походить певна кількість слів (*antiriot, counterrioter*). В українській мові слово «заколот» не має таких характеристик, які ми зазначили у слова “*riot*”, що дає змогу маркувати його як відносну лінгвістичну лакуну для української мови.

Своєю чергою українське слово «кара» може розглядатися як відносна лінгвістична лакуна для англійської мови, оскільки, по-перше, є ядром таких виразів, як «кара господня», «кара на горло» (страта *заст.*), по-друге, утворює похідні слова, які є компонентами термінологічних словосполучень «*карне судочинство*», «*карний кодекс*», «*карний розшук*» тощо.

Лінгвістичні лакуни третього підтипу – векторні лінгвістичні лакуни – з’являються через те, що деякі слова в одній мові охоплюють більш широкі поняття, ніж в іншій. Наприклад, англійські слова “*a homicide*”, “*an assassination*”, “*a murder*”, “*a manslaughter*” перекладаються українською як «вбивство», але кожне з них описує різний вид цього злочину. “*A homicide*” – загальний юридичний термін, який позначає будь-який вид вбивства однієї людини іншою (вбивства з метою самозахисту, сплановані або несплановані вбивства). “*A murder*” – це незаконне вбивство, яке вчинили зі злим наміром, у той час “*a manslaughter*” – це вбивство, яке вчинили без злого наміру, нерозважно, у запалі, для котрого була причина, наприклад, чоловік викрив у зраді дружину. Словом “*an assassination*”, як правило, називають убивство видатних людей та політичних лідерів через політичні, релігійні та ін. причини, яке виконує найманець (цим словом можна, наприклад, позначити вбивство Роберта Кеннеді). Таким чином, маємо чотири слова в англійській мові, які окреслюють різні за об’ємом та значенням поняття, що ми можемо розглядати як видові лінгвістичні лакуни для української мови.

В українській мові маємо такий спеціально-технічний термін з економічної галузі, як «орендар», який можна застосовувати для позначення особи, котра орендує рухому або нерухому власність. В англійській мові розрізняють “a tenant” та “a lessee”. Особу, яка підписує договір оренди, називають “a lessee”, тоді як “a tenant” – той, хто саме займає та користується власністю. Таким чином, особа може виступати у ролі останнього і не бути “a lessee”. Отже, має місце векторна лінгвістична лакунарність, а саме українське слово «орендар» називаємо родовою лінгвістичною лакуною для англійської мови.

За класифікацією В. Муравйова [2], лінгвістичні лакуни мають ще четвертий підтип, так звані стилістичні лакуни.

Оскільки розглядаємо правничу термінологію, то лакунам названого підтипу не було місця, адже термін є чітко окресленим і не може мати жодного стилістичного забарвлення, крім приналежності до терміносистеми певної галузі. Але мова – дуже гнучке явище, тому спостерігаємо поодинокі випадки стилістичних лакун у зазначеній галузі. Наприклад, у цивільному праві обставину або надзвичайну подію (землетрус, повідь), який не змогла запобігти особа та яка завдала збитків, називають форс-мажором, який перекладають як “force majeure”. Але в англійській мові поряд з “force majeure” функціонує вираз “Act of God”, що за своїм концептуальним значенням ідентичний до значення першого. Тим не менш “Act of God” має відтінок релігійності, що підкреслює непричетність людини до події та нездатність її контролювати, а отже, є стилістично маркованим зворотом.

В українській мові, на відміну від англійської, термін «вексель», що в своєму визначенні і до теперішнього часу не набув необхідного підкріплення з боку законодавчої бази, яка, на думку фахівців, потребує ще значних доопрацювань [12], має в складі свого значення відтінок архаїчності, оскільки за своїм використанням тяжіє до минулого (спадують на думку художні твори ще другої половини XIX сторіччя), адже у сучасному світі йому на зміну прийшли інші види боргових зобов’язань (акції, ф’ючерси, опціони тощо).

Результати зіставного аналізу юридичних термінів в англійській та українській мовах свідчать про наявність лакун як етнографічного, так і лінгвістичного типів у їх різноманітних проявах. Як бачимо, різність правових систем, що діють у певних мовних спільнотах, а також та чи інша юридична традиція призводять до появи етнографічних лакун. Лінгвістичні лакуни, виявлені під час зіставлення номінацій в зазначених мовах, є наслідком мовної асиметрії.

Отже, в нашій роботі питання лакунарності набуло подальшого розвитку на матеріалі правничої термінології. Перспективним вважаємо подальше дослідження цієї проблематики на матеріалі інших мов.

Література:

1. Степанов Ю.С. Французская стилистика: учебное пособие для ин-тов и факультетов иностр. яз. М.: Высшая школа, 1965. 355 с.
2. Муравьев В.Л. Лексические лакуны (на материале французского и русского языков). Владимир: Владимирский гос. педагог. ин-т, 1975. 97 с.
3. Стернин И.А. Лексическая лакунарность и понятийная безэквивалентность. Воронеж, 1997. 195 с.
4. Сорокин Ю.А., Марковина И.Ю. Опыт систематизации лингвистических и культурологических лакун: Методологические и методические аспекты. Лексические единицы и организация литературного текста: Сб. науч. трудов. Калинин, 1983. С. 35–52.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Chomsky N., Hale M. Some controversial questions in phonological theory. Journal of Linguistics. 1965. № 2. P. 97–98.
7. Distribution of the United Nations Member States According to their Legal Systems and their Various Legal Components. URL: <http://www.juriglobe.ca/eng/syst-onu/rep-sys-juridique.php> (дата звернення: 07.05.2018).
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. / Пер. з рос. Бураковський С.О. Харків: Консум, 2001. 656 с.
9. Серьогін С.В. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування: монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т.К., 2014. 124 с.
10. Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол. Ю. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. 744 с.
11. Leksika. URL: <http://leksika.com.ua> (дата звернення: 07.05.2018).
12. Особливості вексельного обігу в Україні. URL: http://pidruchniki.com/90664/finansi/osoblivosti_vekselnogo_obigu_ukrayini (дата звернення: 07.05.2018).

Анотація

Ю. КРАПИВА, А. ДЕГТЯРЬОВА. МІЖМОВНІ ЛАКУНИ В ГАЛУЗІ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Статтю присвячено вивченню міжмовної лакунарності в галузі правничої термінології. Дослідження, проведене на матеріалі англійської та української мов, дало змогу виявити етнографічні лакуни, існування яких зумовлено відмінністю правових систем, які діють у певних мовних спільнотах, а також тією чи іншою юридичною традицією. Зіставний аналіз номінацій у зазначених мовах підтвердив наявність лінгвістичних лакун, що безпосередньо не залежать від позамовних реалій, а є наслідком мовної асиметрії.

Ключові слова: лакуна, лакунарність, міжмовні лакуни, правнича термінологія, етнографічні лакуни, лінгвістичні лакуни.

Аннотация

**Ю. КРАПИВА, А. ДЕГТЯРЕВА. МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ ЛАКУНЫ
В СФЕРЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ**

Статья посвящена изучению межъязыковой лакунарности в области юридической терминологии. Исследование, проведенное на материале английского и украинского языков, позволило выявить этнографические лакуны, существование которых обусловлено различием правовых систем, действующих в определенных языковых сообществах, а также той или иной юридической традицией. Контрастивный анализ номинаций в указанных языках подтвердил наличие лингвистических лакун, которые непосредственно не зависят от внеязыковых реалий, а являются следствием языковой асимметрии.

Ключевые слова: лакуна, лакунарность, межъязыковые лакуны, юридическая терминология, этнографические лакуны, лингвистические лакуны.

Summary

YU. KRAPYVA, A. DEHTYAROVA. INTERLINGUAL LACUNAE IN LAW TERMINOLOGY

The paper is devoted to the study of interlingual lacunarity in the field of law terminology. The research, conducted on the material of the English and Ukrainian languages, made it possible to reveal ethnographic gaps, the existence of which is due to the difference in legal systems operating in certain language communities, as well as to the definite law tradition. The comparative analysis of the nominations in these languages confirmed the presence of linguistic gaps that do not depend on extra-language realities directly, but are the consequence of linguistic asymmetry.

Key words: lacuna, lacunarity, interlingual lacunae, law terminology, ethnographic gaps, linguistic gaps.

**9. Порівняльно-історичне,
Типологічне мовознавство**

**9. Сравнительно-историческое,
типологическое языкознание**

**9. Comparative historical,
typological linguistics**

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
корейської філології
Київського національного
лінгвістичного університету

ДИГРАФІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ПИСЬМОВИХ СИСТЕМАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ І КОРЕЙСЬКОЇ МОВ

Одним із основних завдань, яке продовжує ставити перед собою сучасна графічна лінгвістика, є визначення раціонального співвідношення між фонографічною писемністю і фонетичною будовою мови. І важливу роль у його вирішенні відіграють дослідження графічного інвентарю, яким оперує мова, як основи, на якій базується письмова система, оскільки саме графеми та особливості їх сполучуваності між собою формують основні принципи орфографії, на яких і тримається фонографічна писемність.

Науковці, які займалися цим питанням (Т.О. Амірова [1], І.О. Бодуен де Куртене [2], І.Дж. Гельб [3], О.О. Реформатський [4], Л.В. Сидельникова [5] та інші), визнають, що більшість алфавітних писемностей тяжіє до фонетичного або фонемного принципів орфографії, коли відтворення фонетичного інвентарю відбувається за схемою *1 звук = 1 монограф* або *1 фонема = 1 монограф* відповідно. Однак учені констатують наявність асиметрій традиційно-історичного походження у структурах навіть найраціональніших фонографічних систем. Такі спостереження наводять на думку, а чи дійсно фонографічна писемність є раціональним способом фіксації мовленнєвого потоку, і який алфавіт можна вважати раціональним.

Такий широкий підхід до постановки проблеми має на меті розгляд алфавітної писемності як феномена загалом і, насамперед, української і корейської алфавітних систем, які є неспорідненими між собою і сформованими у різний спосіб. Саме тому актуальним залишається питання, на яких засадах формується алфавіт як наочне відображення фонетичного інвентарю мови.

Для вирішення цього питання розглянемо трирівневу структуру будови фонографічної писемності, запропоновану І.О. Бодуеном де Куртене [2], у складі якої присутні три основні рівні формування писемності: власне алфавітний, графічний і орфографічний. І кожен наступний рівень формується на базі інвентарю, присутнього у попередньому. Таким чином, поняття «алфавіт» набуває більш складного визначення, ніж просто «набір літерних знаків» і потребує детальнішого вивчення на всіх рівнях побудови. Однак ми зупинимось більш детально на його графічному рівні, оскільки він є найбільш показним щодо прояву асиметрій різного плану та є базовим для формування принципів орфографії.

Отже, метою нашої статті є розкриття кількості та основних особливостей функціонування диграфічних конструкцій, що відображають приголосні звуки української і корейської мов на сучасному етапі їх розвитку для визначення основних ізоморфних і аломорфних ознак зіставлюваних письмових систем.

Завдання:

- описати набір диграфічних конструкцій, що функціонують для позначення приголосних звуків у сучасній українській і корейській мовах;
- дослідити фонетичну валентність зазначених конструкцій;
- проаналізувати одержані результати для виявлення ізоморфних і аломорфних ознак, характерних для української і корейської писемностей на сучасному етапі розвитку.

Матеріалом дослідження стали літературні джерела української і корейської мов, датовані XX – XXI ст.

Українська графічна система XX – XXI ст. оперує широким набором диграфічних конструкцій для позначення приголосних. Усі вони виказують ознаки графічних комплексів і використовуються для відтворення лише одиночних звуків. Графічні кластери для відтворення звукосполучень повністю відсутні. Розглянемо графічний інвентар української мови детальніше.

Диграфічні конструкції, які мають одне фонетичне значення:

1) диграфи **дь, ль, нь, ть** функціонують у кінцевій позиції закритих складів для відображення простих м'яких [д'], [л'], [н'], [т'] відповідно, напр., диграф **дь** у словах типу *ледь* [7, с. 12], *нудьгувала* [7, с. 16], *молодь* [8, с. 27]; диграф **ль** у словах *декілька* [7, с. 11], *пильно* [7, с. 13], *біль, шаль* [7, с. 14]; диграф **нь** у словах *осінь, тиждень, день* [7, с. 11], *сухенький, їстоньки* [7, с. 12]; диграф **ть** у словах *сирість* [7, с. 11], *мать, п'ять, навіть* [7, с. 12], *потьмарення* [12] тощо;

2) диграфи **зь, сь, ць** використовуються у кінцевій позиції закритих складів для позначення простих пом'якшених [з'], [с'], [ц'] відповідно, напр., диграф **зь** у словах типу *крізь* [7, с. 11], *близько* [7, с. 15], *вузькі* [10, с. 22], *низькі* [10, с. 30]; диграф **сь** у словах *переконавшись, якість, дивлячись, розсміявшись* [7, с. 12]; диграф **ць** у словах *кицька* [7, с. 11], *хлопець* [7, с. 16], *кінець* [8, с. 84], *силоміць* [8, с. 16] тощо;

3) диграфи **дд, тт** вживаються для відтворення подовжених м'яких [д':], [т':] відповідно у позиції перед наступним [і] або йотованими голосними, напр., диграф **дд** у словах типу *грамаддя* [10, с. 52], *підборіддя* [8, с. 77], *угіддя* [11, с. 48], *повноводдя* [11, с. 307]; диграф **тт** у словах *відплиття* [6, с. 28], *латаття* [6, с. 88], *багаття* [10, с. 37], *лахміття* [10, с. 92], *шиття* [8, с. 11] тощо;

4) диграф **зз** використовується для відображення подовженого пом'якшеного [з':] у позиції перед наступним [і] або йотованими голосними, напр., *галуззя* [10, с. 130], *риззя* [12], *мотуззя* [10, с. 48], *маззю* [10, с. 83], *зав'яззю* [11, с. 137] тощо;

5) диграф **шш** функціонує для позначення подовженого напівпом'якшеного [ш':] у позиції перед наступним [і] або йотованими голосними, напр., *по піддашию* [10, с. 111], *затишия* [10, с. 135], *сумішию* [6, с. 177] тощо.

Диграфічні конструкції, які мають два фонетичні значення:

1) диграф **дз** використовується для відображення простого твердого [дз] у позиції перед простими голосними, окрім [і], а також простого пом'якшеного [дз'] у позиції перед [і] або йотованими голосними, напр., диграф **дз** позначає звук [дз] у словах типу *гудзик* [6, с. 44], *дзвякіт* [10, с. 35], *дзуськи* [10, с. 54], *дзеркало* [8, с. 118], *дзига*, *дзилік* [11, с. 110] і звук [дз'] у словах *дзюрчить* [10, с. 52], *сто дзяблів* [10, с. 224], *дзінь-дзінь* [11, с. 110] тощо;

2) диграф **дж** відтворює простий твердий [дж] у позиції перед простими голосними, окрім [і], а також простий напівпом'якшений [дж'] у позиції перед [і] або йотованими голосними, напр., диграф **дж** позначає звук [дж] у словах типу *кинджал* [10, с. 103], *джміль* [6, с. 47], *охолоджувати* [6, с. 118], *догоджати* [8, с. 56], у *джунглях* [8, с. 124] і звук [дж'] у словах *балканджі* [10, с. 144], *бджілка* [8, с. 80] тощо.

3) диграфи **лл**, **нн** вживаються для відтворення подовжених твердих [л:] і [н:] відповідно у позиції перед простими голосними, окрім [і], а також подовжених м'яких [л':] і [н':] відповідно у позиції перед [і] або йотованими голосними, напр., диграф **лл** відображає звук [л:] у словах типу *аллах* [10, с. 43], *до мулли* [10, с. 104], *ахіллесова п'ята* [11, с. 26] і звук [л':] у словах *підземелля* [10, с. 57], *провалля* [10, с. 70], *зусилля* [10, с. 81], *бадилля* [11, с. 27]; диграф **нн** відтворює звук [н:] у словах типу *старанно* [10, с. 88], *туманна* [10, с. 101], *буденне* [7, с. 30], *повинна* [7, с. 52] і звук [н':] у словах *запитання* [7, с. 30], *запаморочення*, *підвіконня* [7, с. 34], *припущення* [7, с. 36] тощо;

4) диграф **сс** використовується для відображення подовженого твердого [с:] у позиції перед простими голосними, окрім [і], а також подовженого пом'якшеного [с':] у позиції перед [і] або йотованими голосними, напр., диграф **сс** відтворює звук [с:] у словах типу *сSAVEць*, *ссати* [11, с. 385] і звук [с':] у словах *узлісся* [6, с. 185], *рісся* [10, с. 37], *волосся* [7, с. 39], *колосья* [11, с. 189], *повноголосья* [11, с. 307] тощо;

5) диграфи **вв**, **жж**, **чч** функціонують для позначення подовжених твердих [в:], [ж:], [ч:] відповідно у позиції перед простими голосними, окрім [і], а також подовжених напівпом'якшених [в':], [ж':], [ч':] відповідно у позиції перед голосним [і] або йотованими голосними, напр., диграф **вв** відображає звук [в:] у словах типу *бовваніти* [10, с. 107], *овва* [8, с. 97], *бовван* [11, с. 39], *вважати* [12]; 2) і звук [в':] у словах *ввічливо* [8, с. 156], *ввікнути* [6, с. 16]; диграф **жж** відтворює звук [ж:] у словах типу *вожжина* [12] і звук [ж':] у словах *узбережжя* [6, с. 185], *збіжжя* [10, с. 33], *роздоріжжя* [8, с. 33], *подружжя* [8, с. 12]; диграф **чч** позначає звук [ч:] у словах типу *в Туреччину* [10, с. 28], *доччин* [6, с. 52], *Чехословаччина* [6, с. 196], *вояччина* [11, с. 84] і звук [ч':] у словах *передпліччя* [10, с. 75], *узбіччя* [10, с. 103], *поруччя* [6, с. 141], *обличчя* [8, с. 93], *струччя* [11, с. 390] тощо.

У корейській графічній системі XX – XXI ст. також присутня велика кількість диграфічних конструкцій для позначення приголосних, однак у їх складі присутні як графічні кластери, так і графічні комплекси. Розглянемо їх детальніше.

Диграфічні конструкції, які мають одне фонетичне значення:

1) диграфи **ㅌ**, **ㅍ**, **ㅍ**, **ㅍ** використовуються як графічні комплекси для відтворення посиленних приголосних [к:], [т:], [п:], [дж':] відповідно, напр., диграф **ㅌ** у словах типу *가끔*, *가까울* [13, с. 23], *뒤섞일* [13, с. 31], *겪는*, *끓임없이* [15, с. 15], *깜박거리다* [15, с. 23]; диграф **ㅍ** у словах *어떻게*, *똑같이* [13, с. 15], *뜻한* [13, с. 16], *마땅히* [13, с. 22], *말팔* [15, с. 14]; диграф **ㅍ** у словах *빠진* [13, с. 382], *뽀나무* [13, с. 424], *예쁜* [13, с. 449], *내뽀는* [15, с. 29], *뽀앗기는* [15, с. 30]; диграф **ㅍ** у словах *일찍* [13, с. 71], *진짜* [13, с. 367], *짜맞춤* [13, с. 350], *어쩌면* [15, с. 15] тощо;

2) диграф **ㄴ** функціонує у кінцевій позиції складу як графічний комплекс для позначення простого [н], напр., *심심찮게* [13, с. 15], *하찮은* [14, с. 36], *팬찮아* [14, с. 62], *벗기찮은* [14, с. 100], *술찮이* [14, с. 173], *귀찮기* [15, с. 29], *맑은*, *점잖게* [15, с. 92] тощо.

Диграфічні конструкції, які мають декілька фонетичних значень:

1) диграф **ㅍ** вживається як графічний комплекс для відображення посиленого твердого [с:] у позиції перед усіма голосними, окрім [і] та і-подібних дифтонгоїдів, його палаталізованого алофона [ш':] у позиції перед [і] та і-подібними дифтонгоїдами, а також простого твердого [т] у кінці слова або перед наступним приголосним, напр., диграф **ㅍ** позначає звук [с:] у словах типу *불쌍하게* [13, с. 414], *슬슬히* [15, с. 16], *싸우기* [15, с. 157], *쏟아내-* [15, с. 162], звук [ш':] у словах *글씨* [13, с. 16], *장씨였다* [13, с. 23], *공씨고문상서* [13, с. 27], *씨앗* [15, с. 166] і звук [т] у словах *재미있다* [15, с. 60] тощо;

2) диграф **ㅍ** вживається у кінцевій позиції складу як графічний комплекс для відтворення фонем [р/л'], позначаючи палаталізований звук [л'] у кінці слова або перед приголосними і його твердий алофон [р] у позиції перед голосними, напр., диграф **ㅍ** відтворює звук [л'] у словах типу *끓-* [14, с. 74], *끓증나-* [14, с. 123], *끓-* [15, с. 70] і звук [р] у словах *끓은* [15, с. 14], *끓은* [13, с. 96] тощо;

3) диграфи **ㄷ**, **ㅁ**, **ㅂ** функціонують у кінцевій позиції як графічні кластери, відтворюючи тверді [к], [м], [п'] відповідно у кінці слова або перед наступним приголосним, а також звукосполучення [л'г], [л'м], [л'п'] відповідно у позиції перед наступним голосним, напр., диграф **ㄷ** позначає звук [к] у словах типу *끓적하게* [14, с. 167], *끓줄기* [14, с. 275], *까닭* [15, с. 97], і звукосполучення [л'г] у словах *끓은이* [13, с. 255], *끓은* [15, с. 86]; диграф **ㅁ** відтворює звук [м] у словах типу *끓주림* [14, с. 70], *만들새* [15, с. 43], *끓겨진* [15, с. 63], і звукосполучення [л'м] у словах *끓어진* [14, с. 179]; диграф **ㅂ** відтворює звук [п'] у словах типу *끓조렸-* [13, с. 310], і звукосполучення [л'п'] у словах *끓었다* [9, с. 503] тощо;

4) диграфи **ㅌ**, **ㅍ** вживаються у кінцевій позиції як графічні кластери, позначаючи палаталізований [л'] у кінці слова або у позиції перед приголосними і звукосполучення [л'г'], [л'б] у позиції перед наступним голосним, напр.,

диграф ㅄ відтворює звук [л'] у словах типу ㅎ다 [9, с. 416], і звукосполучення [л'т^х] у словах ㅎ았다 [9, с. 404]; диграф ㅅ відображає звук [л'] у словах типу ㅅ케 [13, с. 56], ㅅ케 [13, с. 330], ㅅ다 [9, с. 251], ㅎ글ㅅ적한 [14, с. 121], і звукосполучення [л'б] у словах ㅅ은 [13, с. 395], ㅅ은 [13, с. 373] тощо;

5) диграфи ㅌ, ㅍ, ㅍ використовуються у кінцевій позиції як графічні кластери, передаючи звуки [к], [л'], [б] відповідно у кінці слова або перед приголосними, а також звукосполучення [кс], [л'с], [бс] відповідно у позиції перед наступними голосними, окрім [і] та і-подібних дифтонгоїдів, і звукосполучення [кш'], [л'ш], [бш] перед [і] або і-подібними дифтонгоїдами, напр., диграф ㅌ у словах типу ㅅ [9, с. 237], ㅌ두리 [14, с. 180]; диграф ㅍ у словах типу ㅍ [9, с. 183], ㅍ으로 [9, с. 520]; диграф ㅍ у словах типу ㅍ [13, с. 24], ㅍ지다 [9, с. 32] тощо;

6) диграф ㅍ функціонує як графічний кластер для відображення звуку [н] у кінці слова і перед приголосними, а також для відтворення звукосполучення [ндж'] у позиції перед наступним голосним, напр., диграф ㅍ позначає звук [н] у словах типу ㅅ다 [9, с. 462], ㅍㅅ다 [9, с. 323], і звукосполучення [ндж'] у словах ㅍㅅㅅ다 [14, с. 150], ㅍㅅㅅ다 [14, с. 148] тощо.

Таким чином, у складі української графічної системи функціонують 19 диграфічних конструкцій, 11 з яких мають одне фонетичне значення і 8 мають по два фонетичні значення, а у складі корейської графічної системи присутні 17 активних диграфів, серед яких 5 мають одне фонетичне значення, а 12 – декілька фонетичних значень. Такі показники говорять про відносну тотожність у загальних тенденціях досліджуваних писемностей, однак кількість полівалентних диграфів у корейській письмовій системі переважає. До того ж усі 19 конструкцій в українській писемності є графічними комплексами, водночас у складі корейської писемності лише 7 одиниць функціонують як графічні комплекси, тоді як 10 одиниць використовуються як графічні кластери, відображаючи не тільки окремі звуки, а і звукосполучення.

Отже, українська і корейська писемності мають ізоморфні ознаки у кількості активно вживаних диграфічних конструкцій, однак проявляють істотні відмінності у їх структурі, оскільки українська графічна система містить лише графічні комплекси, а корейська графічна система оперує як графічними комплексами, так і графічними кластерами.

Перспективою подальших досліджень є вивчення особливостей функціонування графічного інвентарю у контексті формування орфографічного рівня зіставляваних писемностей.

Література:

1. Амирова Т.А. Функциональная взаимосвязь письменного и звукового языка. М.: Наука, 1985. 286 с.
2. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по языкознанию. Том 1. М.: АН СССР, 1963. 385 с.
3. Гельб И.Дж. Опыт изучения письма (основы грамматики). 2-е издание. М.: Едиториал УРСС, 2004. 368 с.
4. Реформатский А.А. Введение в языкознание. М.: Аспект Пресс, 1996. 536 с.
5. Сидельникова Л.В. Эволюция системы литературных знаков французского письма IX – начала XXI столетия: фонографический та идеографический аспекты: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови». К., 2012. 32 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

6. Бурячок А.А. Орфографічний словник: посібник для учнів початкових класів середньої школи. К.: Радянська школа, 1983. 209 с.
7. Гурницька Н.З. Мелодія кави у тональності кардамону: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 400 с.
8. Корній Д. Гонимарник: роман. 2-е видавництво. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 336 с.
9. Мазур Ю.Н. Корейско-русский словарь. М.: Русский язык, 2000. 571 с.
10. Малик В.К. Твори: в 2 т. Т. I: Таємний посол: роман. Кн. 1, 2: Посол Урус-шайтана; Фірман султана. К.: Дніпро, 1986. 440 с.
11. Полякова Л.О. Український орфографічний словник з граматичними таблицями + короткий правописний коментар. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. 496 с.
12. АВВУ Lingvo 12 «Многоязычная версия» [Електронний ресурс]. Назва з титул. екрана.
13. 김도련. 한국 고문의 원류와 성격. 서울: 태학사, 1998. 481 с.
14. 김상선. 한국문학의 현주소, 그 실상과 허상. – 서울: 국학자료원, 1998. 608 с.
15. 이병훈. 영화와 여성: 영화로 보는 한국 사회와 여성. 서울: KOFA, 2012. 247 с.

Анотація

О. АЛІМЕНКО. ДИГРАФІЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ДЛЯ ВІДТВОРЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ПИСЬМОВИХ СИСТЕМАХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКОЇ І КОРЕЙСЬКОЇ МОВ

У статті досліджуються особливості функціонування складних графічних конструкцій у письмових системах сучасних української і корейської мов у рамках вивчення загальної проблеми формування і функціонування фонографічної писемності як феномена. Основним завданням дослідження є розгляд активних диграфічних конструкцій, покликаних відтворювати приголосні звуки зіставляваних мов на сучасному етапі їх розвитку з метою визначення ізоморфних і аломорфних ознак, притаманних структурам неспоріднених фонографічних систем неспоріднених мов, що належать до різних граматичних типів творення.

Ключові слова: фонографічна писемність, українська графічна система, корейська графічна система, диграфічна конструкція.

Аннотация

**О. АЛИМЕНКО. ДИГРАФИЧЕСКИЕ КОНСТРУКЦИИ, ОТОБРАЖАЮЩИЕ СОГЛАСНЫЕ ЗВУКИ
В ПИСЬМЕННЫХ СИСТЕМАХ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКОГО И КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКОВ**

В статье исследуются особенности функционирования сложных графических конструкций в письменных системах современных украинского и корейского языков в рамках изучения общей проблемы формирования и функционирования фонографической системы как феномена. Основным заданием исследования является рассмотрение диграфических конструкций, используемых для отображения согласных звуков сопоставляемых языков на современном этапе их развития с целью определения изоморфных и алломорфных свойств, характерных для структур неродственных фонографических систем неродственных языков, принадлежащих к разным грамматическим типам формирования.

Ключевые слова: фонографическая письменность, украинская графическая система, корейская графическая система, диграфическая конструкция.

Summary

**O. ALIMENKO. DIGRAPH COMPLEXES REPRODUCING CONSONANTS
IN THE WRITING SYSTEMS OF CONTEMPORARY UKRAINIAN AND KOREAN LANGUAGES**

The article deals with the peculiarities of the polygraphic complexes functioning in the writing systems of contemporary Ukrainian and Korean languages while studying the general problem of phonographic writing system formation and functioning. The main goal of the study is to look through the active digraph complexes used to reproduce the consonant sounds of the languages compared in order to find the isomorphic and allomorphic features in the structures of the unrelated phonographic writing systems representing the unrelated languages, belonging to the different grammatical system types.

Key words: phonographic writing system, Ukrainian graphic system, Korean graphic system, digraph complex.

*старший викладач кафедри теорії
та практики галузевого перекладу
Херсонського національного
технічного університету*

РОЗВИТОК МАНДРІВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ

Мандрівна література переживає нині в Україні новий зліт. З появою таких імен, як Макс Кідрук, Артем Чапай, Юрій Андрухович, Ірена Карпа та ін., пов'язаний новий етап розвитку сучасної української літератури мандрів. Уже тривалий час цей жанр і його різновиди викликали та викликають зацікавленість багатьох науковців як в Україні, так і за її межами. Але, якщо, наприклад, у Німеччині існує багато наукових розвідок цієї тематики, то наразі в Україні ця тема висвітлена з-за певних історичних причин лише частково.

На сьогодні можна констатувати, що українська література, якщо порівнювати її з літературами інших європейських країн, йшла важким шляхом розвитку, і в ній синхронно не представлені всі відомі в Європі літературні жанри певних періодів. Подорожні твори саме українських авторів починають знову з'являтися наприкінці 90-х років минулого століття, хоча ще наприкінці XIX ст. і на початку XX ст. були перші спроби написання такої літератури. Прогалини існують також і в дослідженні мандрівної літератури науковцями. До цього часу увага дослідників зосереджувалася переважно на вивченні класичних творів світової мандрівної літератури XVIII – XIX ст. (італійські оповідання Гете, Г. Гейне, твори Ж. Верна, Д. Дефо, Г. Філдінга, М. Твена, Ч. Діккенса, «Подорож з Петербурга до Москви» О. Радищева та ін.). Проте за останні 15–20 років з'явилося чимало досліджень мандрівної літератури кінця XIX – початку XX ст., зокрема серед літературознавців, журналістів, культурологів та представників туристичної галузі (праці Є. Пономарьова, М. Васьківа, О. Мамуркіної, І. Савельєвої, А. Майги та ін.). Проблема вивчення сучасної літератури мандрів залишається відкритою, оскільки ще не вирішені питання дефініції жанрів такої літератури, питання їх складників та меж.

Жанри мандрівної літератури постійно змінюються, вони здатні поєднувати в собі елементи та характерні особливості інших жанрів, отримуючи риси то мемуарів, то фантастичної літератури, то пригодницької чи то авантюрної та утворюючи привабливий для читача симбіоз. Назви жанрів літератури про мандри також відрізняються термінологічною дублетністю: література подорожі або подорожня література (С. Чорноус) [16], література переміщень (Є. Пономарьов) [14], література мандрів (Ю. Полежаєв) [13], література поневірян (А. Бондарєва) [4], подорож (Ю. Ковалів) [10, с. 229], мандрівна література (М. Васьків) [5], травелог (О. Деремедвідь, Н. Білецька, М. Горбач) [8; 1; 7] або тревелог (О. Юферева, Ю. Полежаєв) [17; 13].

Останні 20 років виявили стійкий інтерес українських мовознавців, літературознавців та журналістів як до різновидів мандрівної літератури, так і до окремих аспектів, пов'язаних з цим жанром (наприклад, праці Н. Біленької, Л. Божко, М. Васьківа, О. Юферевої, С. Чорноус, М. Горбач та ін.). Незважаючи на велику кількість різнопланових розвідок, наразі існує невелика кількість фундаментальних досліджень, присвячених темі мандрівної літератури: це дисертаційні роботи О. Калинюшко (2009) [9], О. Деремедвідь (2008) [8], П. Білоуса (1997) [2]. Більшість сучасних розвідок обмежується певним аспектом: часовим (наприклад, дослідження класичних травелогів кінця XIX – початку XX ст.) або територіальним (коли вивчаються автори певної країни, котрі писали в одному жанрі, зокрема, праця Ф. Кувшинова, присвячена вивченню дитячого радянського травелогу, порівняльні дослідження англо- та німецькомовної мандрівної літератури або дослідження С. Чорноус щодо еволюції жанру подорожі у польській літературі [16]), чи то гендерним аспектом, як у праці О. Деремедвідь («Жанровые особенности английской женской литературы путешествий конца XVIII – первой половины XIX века (на материале произведений о Крыме)» [8]. Окремо слід наголосити на дослідженнях П. Білоуса, Б. Данцига, Н. Прокоф'єва, що присвячені суто паломницьким сюжетам [13, с. 89].

Метою пропонованої публікації є розгляд наявного стану жанру мандрівної літератури та визначення дефініції мандрівного роману на сучасному етапі розвитку цього жанру.

Останнім часом в україністиці мандрівна література співвідноситься найчастіше з поняттям – травелог або тревелог (від англ. “travelogue”). Цей термін використовується переважно у двох значеннях: у широкому як узагальнююча назва для творів, пов'язаних з мандрами, та в більш вузькому значенні – як термін для подорожніх нотаток. Деякі дослідники вважають, що нині має місце навіть «бум травелогів», котрий певною мірою спричинений у першу чергу всесвітніми процесами, як-то глобалізація, відкритість кордонів та вільний доступ до мережі Інтернет. Остання виступає своєрідним пропагандистом всього нового та є місцем походження багатьох сучасних літературних експериментів, зокрема таких як літературні блоги, портали ЖЖ, онлайн-щоденники, пости у соціальних мережах і т. ін.

У своєму дослідженні радянської мандрівної літератури першої чверті XX століття Є. Пономарьов стверджує, що «мандри» як літературний жанр у своїй основі мають подорож до невідомих чи маловідомих місць та опис цієї подорожі. Й найбільш вдалим терміном, котрий відповідає цій дефініції, він вважає «травелог», який може бути реальним або вигаданим, художнім чи науковим, оскільки в ньому поєднуються два терміни: «мандри» та «логос» [14, с. 8–9]. Він зазначає також, що сучасні позначення жанрів мандрівної літератури мають об'єднатися у понятті «травелог», оскільки воно найбільш відображає сутність цього явища у XX – XXI столітті. На думку науковця,

поняття «подорож» зашироке та узагальнююче, а звичне «подорожній нарис» завузьке, оскільки розкриває лише документальний бік літературного жанру.

Літературним травелогом А. Стовба називає звіт про певну подорож, який характеризується експресивною та емоційною розповіддю про побачене, принципом жанрової свободи, провідною роллю автора-оповідача, суб'єктивністю авторської точки зору, наявністю елементів інших жанрів (автобіографії, листа, щоденника тощо) [1, с. 42].

Більшість дослідників пропонують чіткий розподіл літератури мандрів на документальну та художню (або ще в російськомовній традиції – на белетризовану) [4]. Проте О. Мамуркіна зазначає, що такий розподіл досить приблизний, й до того ж межа між цими видами нечітка, та додає третю категорію травелогу – художньо-документальний травелог. Вона характеризує його як «різновид літератури, яка поєднує ознаки художньої та документальної словесності шляхом накопичування елементів естетичного в описах того, що справді відбулося й має відбутися». [12, с. 200]. А український літературознавець Марія Горбач виокремлює такі три основні форми мандрівної літератури: формальний або неформальний травелог, нарис мандрів (власне травелог) та роман дороги [7].

Як ми бачимо поняття «травелог» у вітчизняному науковому дискурсі поступово витісняє загальноживані терміни «подорожній нарис» або «література подорожі», що на думку О. Деремедвідь відображає процеси жанрової динаміки та взаємодії. На думку дослідниці, поняття «література подорожі» – це узагальнююче поняття, котре об'єднує всі твори, пов'язані з мандрами – чи то документальні, чи то художні, чи то художньо-документальні. Путівник, наприклад, належить до літератури подорожі, проте не є травелогом [8]. Науковець намагається розвести поняття травелог і нарис, стверджуючи, що перше становить особливе «слово про подорож», відмінне від нарису, передусім, більшою ємністю зображення, децентралізацією художнього змісту, поліструктурністю, сюжетно-композиційною розкутістю. Більше того ці жанрові форми мають окремі власні різновиди: травелог вміщує подорожній щоденник, листи з дороги, мандрівні нотатки, а також власне травелог; нарис поділяється на подорожній, моралістичний, етнографічний тощо [8, с. 236].

Саме тому ми вважаємо за доцільне пристати на думку української дослідниці та розрізнити поняття «мандрівна література» як назву для групи жанрів та поняття «травелогу» як одного з її різновидів.

Порівнюючи визначення поняття «мандрівна література», наприклад, в українській та німецькій мовах, можна стверджувати, що єдності серед мовознавців досі не існує. Так, словник основних понять з літературознавства *Literatur (metzler kompakt)*, перекладений в Україні у 2005 р., визначає мандрівну літературу як подорожню та характеризує її як «збірне позначення літературних текстів, присвячених темі подорожі; охоплює проспекти, географічні твори, наукові описи мандрівок (напр., Г. Фостер, А. фон Гумбольдт), мистецькі описи подорожей (напр., Гете, Гайне й Фонтане) та подорожні романи (напр., «Одіссея» Гомера, «Дон Кіхот» Сервантеса, «Сімплісіссімус» Гріммельсгаузена, «Острів Фельзенбурга» Шнабеля, «Передчуття й присутність» Айхендорффа)» [11, с. 178].

За визначенням М. Черняк та В. Черняк, мандрівна література є «літературою подорожі», тобто жанром художньої літератури, в основі котрого лежить опис реального переміщення в достовірному (реальному) просторі мандруючого героя (найчастіше героя-оповідача), очевидця, який описує маловідомі або невідомі вітчизняні або іноземні реалії та явища, власні думки, почуття й враження, що виникли під час подорожі, а також розповідь про події, котрі відбувалися за час подорожі [15, с. 165].

Ю. Ковалів у літературознавчій енциклопедії визначає подорож як «метажанр, поширений у формі ходіння, нотаток, щоденників, мемуарів, нарисів тощо», який «ґрунтується на хронотопі шляху, на переміщенні персонажа у просторі й часі, генетично постає зі спогадів» [10, с. 229–230].

На нашу думку, найоб'ємнішим та найповнішим є визначення українських науковців В. Будного та М. Ільницького, котрі розуміють під мандрівною літературою «різноманітні тексти, в яких враження викладено у формі записок, щоденника, спогадів, листа, автобіографії, нарису, репортажу тощо. У таких творах складники *документальний* (відомості географічного, етнографічного, природознавчого, краєзнавчого характеру, особисті спостереження за історичними пам'ятками, краєвидами, побутом місцевих мешканців) і *мистецький* (фікційна, тобто вигадана подорож; есеїстичний характер, мальовничість опису, вираження особистих емоцій і роздумів з приводу неповторного локального колориту) можуть поєднуватися в різних пропорціях з елементами *міфологічними* і *фантастичними*, *публіцистичними* та *інтелектуальними*, *пригодницькими* і *любовними*, формуючи жанрові варіанти» [5, с. 361–362].

Така дефініція передбачає, що будь-хто може поділитися враженнями від подорожі, описуючи власні почуття, отриманий досвід та використовуючи задля цього різні види та форми текстів. У цьому криється одна з найпривабливіших для читача сторін цього жанру. Слушно зауважити, що першими, хто зустрічається з необхідністю поділитися враженнями від подорожі та подій у XXI столітті серед сучасних мандрівників, є переважно журналісти та блогери. Саме тому найбільша кількість останніх різноманітних наукових розвідок, присвячених сучасним подорожам, пов'язана саме з журналістикою (праці О. Юферевої, Ю. Полежаєва, Н. Білецької та ін.). Більше того переважна кількість сучасних українських авторів, котрі пишуть твори мандрівної літератури, мають журналістську освіту чи працюють у цій сфері (зокрема, А. Чапай, К. Стогній, Л. Кантер), або є авторами блогів (Ю. Андрухович, Б. Ославський, І. Карпа, Богдан (Боб) Образ, М. Кідрук), або і те й інше разом.

У кожній літературній епохі з'являвся окремий вид мандрівних творів, що був притаманний лише цьому часу й цьому етапу розвитку суспільства. Мандрівні мотиви існували ще в стародавній античній літературі («Одіссея» Гомера, «Про походження і край германців» Тацита). Середньовіччя додало яскраво вираженої релігійної спря-

мованості мандрівної літератури: поряд з творіннями вагантів (мандрівних акторів та поетів), трубадурів та менестрелів (мандрівних співаків та музикантів), з’являються так звані «ходіння» до святих місць. Традиційно першими творами української мандрівної літератури вважаються житія, ходіння та агіографії. Ці твори більш схожі на путівники (з переліком важливих міст та відстанню між ними) або на карти подорожі за біблійними маршрутами. Основною метою саме цих подорожей було відвідати місця, пов’язані з Богом, й таким чином наблизитися до нього. За визначенням Л. Божко, літературною метафорою того часу стає «змалювання шляху людини як мандрів, духовного шляху від гріховної свідомості до праведної» [3, с. 232]. Паралельно з’являлися подорожні нотатки від представників різних прошарків суспільства: звіти торговельників, моряків, дипломатів та військових, подорожні описи студентів тощо.

Середньовічні подорожі були заміщені творами епохи Великих географічних відкриттів: листами, щоденниками, звітами та бортовими журналами, описами морських подорожей та досліджень суходолу (твори Марко Поло, ходіння Афанасія Нікітіна). Яскравим прикладом українських авторів того часу були дорожні записи Василя Григоровича-Барського, які продовжували традиції середньовічного жанру паломницьких ходін до святих місць. З появою філософського та соціально-утопічного роману у вигляді подорожніх нотаток або спогадів про дивні країни мандрівна література змінюється остаточно. Є. Пономарьов у дисертаційній праці зазначає, що цей період характерний також появою так званої «подорожі на Захід» у вигляді або «ходін», тобто звітів послів про дипломатичні перемовини, або пізніше у вигляді звітів-щоденників про подорож [14, с. 72-73]. Надалі все частіше до мандрів залучаються заможні верстви населення, які описували у своїх спогадах архітектурні, живописні чи то літературні витвори іншої культури. Таким чином подорожі почали виконувати не лише інформаційно-пізнавальну, але й культурологічну функцію. У них йшлося про звичаї, побут, культуру, топоніміку відвідуваних місцевостей. Характерною рисою подорожніх нотаток того часу було детальне відображення подій, шляху, висока суб’єктивність оповідної манери автора, хронологічне укладення матеріалу, стислість та практичність [16, с. 108]. Саме цей період характеризується появою так званих «гранд турів» [12], коли освічені дворяни висвітлювали власні враження від подорожі Старим Світом.

З появою подорожніх щоденників починається наступний етап еволюції мандрівної літератури – вона містить, окрім описів місцевості, традицій, побуту чужинців ще й авторські роздуми, порівняння, враження.

Окремої уваги заслуговують подорожні щоденники експедицій «Подорож навколо світу на кораблі «Нева» українця Ю. Лисянського або «Путешествіє съ зоологическою целью къ северному берегу Чернаго моря и въ Крымъ въ 1858 году» К. Кесслера, які формували науковий і науково-популярний напрями мандрівної літератури. Починаючи з другої половини XVIII століття мандрівну літературу умовно розподіляють за трьома напрямками: художня, художньо-документальна та документальна, визначаючи, що саме остання налічує найбільшу кількість творів [16, с. 200]. Досить цікаві з історичного та філологічного поглядів є також тогочасні твори українських мандрівників-галичан (на той час територія Австро-Угорщини), котрі подорожували як рідною країною (твори Я. Окуневського, нариси К. Кахникевича, Д. Вергуна), так і країнами Азії та Європи (подорожні нотатки О. Галичанки, М. Кузика). Це приклади класичного подорожного нарису, який на початку XX століття завойовував все більшу прихильність як за кордоном, так і в Україні та ознаменував початок нового століття та нових експериментів з мандрами. Представник українського авангарду харків’янин Майк Йогансен написав і опублікував у 1928 р. перший мандрівний роман українською мовою про подорож у Слобожанську Швейцарію (нині це Донецька область) «Подорож ученого доктора Леонардо та його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію». Подорож стає найулюбленішим елементом прози того часу, вона легко піддавалася експериментуванню з формою, сюжетом, композицією, стилем тощо. Відтак вона стала одним із найпоширеніших прозових жанрів у літературі авангарду [3, с. 233].

У середині XX століття подорож стає жанром, розрахованим на масового читача. Дещо негативного відтінку набуває література для всіх про типового туриста, який подорожує задля «споживання» – отримання певного набору вражень та спогадів. Наприкінці 80-х у Німеччині публікується детальне дослідження П. Бреннера, присвячене мандрівній літературі від середньовіччя до кінця XX ст. У ньому стверджується, що мандрівна література модерну та постмодерну втратила свою функцію подорожі. Переважно через появу феномена масового туризму та медіалізацію суспільства [18, с. 648]. І знов науковці та дослідники заговорили про зміну формату жанру.

Таким чином, майже кожний етап розвитку мандрівної літератури вбирав у себе певні риси інших наявних чи популярних на той час жанрів, створюючи та кристалізуючи основні риси сьогочасної мандрівної літератури: це переміщення головного героя в просторовому та часовому контенті, обов’язкові певні інформаційні дані у вигляді натуралістичних описів, географічних найменувань, історичних фактів чи то карт місцевості, емоції та враження від порівняння «своє–чуже», духовне становлення або зростання головного героя тощо.

На перетині XX та XXI століть, коли завдяки стрімкій комп’ютеризації широких верств населення центром уваги стає масовий туризм, мандрівна література також змінюється. На перший план виступає не сам факт подорожі як переміщення з одного пункту в інший, а особисті відчуття, емоції та досвід, отримані під час неї. Головним елементом будь-якої подорожі як основи сюжетної лінії стає особистісне зростання головного героя та змінення його пріоритетів, цінностей, поглядів, його духовного світу, як у творах М. Кідрука «Любов та піранії», А. Чапая «В пошуках України», Л. Кантера, П. Солодка «З табуретом до океану» та ін.

Письменники, які працюють у жанрі травелогу, дуже часто називають цим поняттям будь-який літературний твір, в якому йдеться про просторові та часові мандри (Ю. Андрухович «12 обручів»), часто поєднуючи жанри – авантюрний роман або пригодницький роман-подорож, історичний або фантастичний тощо. Сучасні автори

вплітають мандрівний сюжет в інші жанри, отримуючи в результаті цікаві, досить неочікувані новоутворення, наприклад, пригодницький роман на основі документальних щоденників К. Стогнія «Тибет, или Изумрудная чаша патриарха», суміш нарису, репортажу та спогадів від І. Карпи «Подорожі з дітьми, або Як не стати куркою», пригодницькі травелоги з елементами автобіографічного від М. Кідрука, травелог у поєднанні з авантюрним романом та романом-вихованням від С. Жадана чи то приватна картографія від Ю. Андруховича у «Лексиконі інтимних міст». З'являється дуже багато авторів, які не перестають порівнювати «своє-чуже», відкривати для себе та співвітчизників не лише нові країни та традиції, а й інше світосприйняття, інші ментальності, що є також одним зі складників мандрівної літератури.

Повернення інтересу до мандрів в українській літературі свідчить про прагнення вітчизняних авторів запозичити жанрові прогалини та познайомити читача зі своїм світосприйняттям та світобаченням сучасності. Постмодерністська українська мандрівна література поєднуючи в собі декілька жанрів (травелог, мандрівний роман, оповідання про мандри), темою яких є мандри, стає об'єктом літературо- та мовознавчих розвідок, перспективу яких убачаємо в дослідженні жанрової специфіки цього типу художнього мовлення та мовної картини світу авторів творів про подорожі.

Література:

1. Білецька Н. Жанр травелогу на українському книжковому ринку. Коло. 2013. № 5. С. 41–44.
2. Білоус П. Паломницький жанр в історії української літератури. Житомир: ПП «Житомир», 1997. 160 с. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bilous_Petro/Palomnytskyi_zhanr_v_istorii_ukrainskoi_literatury/
3. Божко Л.Д. Мотив подорожі та туристичної поїздки в українській літературі. Вісник НАККіМ, № 4, 2013. С. 231–235.
4. Бондарева А. Литература скитаний. Октябрь. № 7, 2012. URL: <http://magazines.russ.ru/october/2012/7/bo18.html>
5. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: Підручник. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
6. Васьків М. Мандрівний нарис як спосіб пізнання іншого й самого себе *Ukrainska humanistyka i slowianskie paralele*. Tom I serii “Problemy wspolczesnej humanistyki”, 2014, № 1. С. 135–155. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/5693/>
7. Горбач М. Травелоги, або Як писати про подорожі. Читомо. 07.07.2016. – URL: <http://www.chytomo.com/news/travelogi-abo-yak-pisati-pro-podorozhi>
8. Деремедведь Е.Н. Жанровые особенности английской женской литературы путешествий конца XVIII – первой половины XIX века (на материале произведений о Крыме): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: 10.01.04 «Зарубежная литература». Симферополь, 2008. 24 с.
9. Калинюшко О.А. Жанрові модифікації травелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни». «Молодий вчений». № 6 (09). Червень 2014. С. 88–92.
10. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: У 2х томах. Т. 2. / Авт.- уклад. Ю. Ковалів. ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
11. Літературознавство. Словник основних понять. Переклад з німецького видання 320-го тому збірки Метцлера «Основні поняття літературознавства» / Перекл. А. Цяпи. Тернопіль: «Навчальна книга Богдан», 2008. Видавництво Й.Б. Метцлер, Штуттгарт, Ваймар, 2005. С. 279.
12. Мамуркина О.В. Травелог в русской литературе XVIII – начала XIX в.: трансформация эстетической парадигмы. В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. XXV междунар. науч.-практ. конф. Новосибирск: СибАК, 2013. С. 199–204.
13. Полежаев Ю. Паломницька література (ходіння) як прообраз тревел-журналістики. Держава та регіони. Соціальні комунікації. 2013. № 1 (13). С. 89–94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2013_1_20
14. Пономарев Е.Р. Типология советского путешествия. «Путешествие на Запад» в русской литературе 1920-х–1930-х годов: дис. на соиск. док. уч. степ. 10.01.01-10 русск. лит.-ра. СПб, 2014. 577с. URL: http://www.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=Fob2ar_PTgY%3D&tabid=36
15. Черняк В.Д. Массовая литература в понятиях и терминах: учебн. словарь-справочник / В.Д. Черняк, М.А. Черняк. Москва, «Флинта», 2015. 192 с.
16. Черноус С.С. Жанрова своєрідність подорожей Юзефа Ігнація Крашевського 2010. С. 223–227. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/31832>
17. Юферева О.В. Медіа-травелог у сучасному друкованому виданні: жанрові витоки, специфіка, модифікації. Вісник Львів. ун-ту. Журналістика. – 2013. Вип. 38. С. 235–241. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/5251/5269>
18. Brenner J.H. Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte. 2. Sonderheft Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur. Niemeyer, Tübingen, 1990. 749 S.

Анотація

Ю. БОГДАН. РОЗВИТОК МАНДРІВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблеми дефініції мандрівної літератури, проаналізовано етапи її становлення в Україні, представлено основні різновиди мандрівної літератури та напрями її досліджень, окреслено перспективи майбутніх розвідок.

Ключові слова: мандрівна література, подорож, літературний травелог, подорожній нарис, українська література.

Аннотация

Ю. БОГДАН. РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРЫ О ПУТЕШЕСТВИЯХ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются проблемы дефиниции литературы о путешествиях, проанализированы этапы ее становления в Украине, представлены основные жанры литературы о путешествиях и направления ее исследования, обозначены перспективы будущих исследований.

Ключевые слова: литература о путешествиях, путешествие, литературный травелог, путевой очерк, украинская литература.

Summary

J. BOGDAN. TRAVEL LITERATURE DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article deals with the problems of the travel literature defining, analyzes the stages of its formation in Ukraine, presents the main varieties of travel literature and directions of its research, outlines the prospects for future investigations.

Key words: outdoor literature, travel, travel literature, travel report, Ukrainian literature.

10. Перекладознавство

10. Переводоведение

10. Theory of translation

викладач
Кременчуцького національного
університету
імені Михайла Остроградського

ВІДТВОРЕННЯ ІМПЛІКАТУР АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Спрямування сучасної лінгвістики на антропоцентричні аспекти мови й мовлення зумовлюють актуальність досліджень, які стосуються мовленнєвої діяльності людини в дискурсі. Однією з провідних ланок сучасної антропоцентричної лінгвістики є теорія імплікатур, яка в західному мовознавстві вважається авангардною у вивченні прихованих смислів у мовленнєвій комунікації. На теренах української лінгвістики ця теорія здобула розвиток у дослідженнях діалогічного дискурсу (Ю.О. Артеменко [2], Л.Р. Безугла [16], Н.Ф. Велівченко [3], Н.В. Говоруха [5], І.М. Панченко [12] та ін.). Назріла нагальна потреба інтегрувати теорію імплікатур у перекладознавство. Тому вивчення відтворення прихованих смислів мовлення під час перекладу є актуальним і важливим завданням сучасної транслятології.

Метою статті є встановлення закономірностей втілення імплікатур англomовного діалогічного дискурсу, представлених у творах сучасної художньої літератури, у їх перекладах українською мовою.

Проблема прихованих смислів у актах вербальної комунікації стала предметом активних міждисциплінарних досліджень, тому що імпліцитна інформація являє собою один із найважливіших елементів розуміння смислової структури тексту [9]. Існує чимало ситуацій, коли мовець у мовленнєвому акті передає не тільки прямий, експліцитний смисл, але й додатково прихований, імпліцитний, тож прагматичний смисл є ширшим, ніж семантичний. Перший включає другий, приглушує чи анулює друге. Це відбувається у натяках, випадках, іронії, метафорі тощо [8, с. 37]. Імпліцитність як лінгвістичне явище «належить комунікативному рівню й проявляє себе у прихованому вираженні семантики комунікативних одиниць, які тісно взаємодіють з експліцитно вираженим змістом» [11].

Головною умовою успішного мовленнєвого спілкування є вміння слухача проникнути в комунікативний задум (намір, інтенцію) мовця. Для того, щоб цілі й завдання діалогу були успішно виконані, щоб розмова не перервалася і не пішла незапланованим шляхом, учасники мають дотримуватися правил комунікативного співробітництва і їх мовлення потребує координування. У своїй роботі «Логіка і мовленнєве спілкування» Г.П. Грайс [7, с. 223–225] сформулював Принцип Кооперації, який передбачає чотири постулати, або конверсаційні максими. Максими, які скоріше є рекомендаціями, ніж правилами, можуть порушуватися на відміну, наприклад, від граматичних правил, порушення яких призводить до неправильного чи поганого вираження висловлення. Згідно з Г.П. Грайсом імплікатури виникають на основі двох механізмів: 1) у разі стандартних імплікатур мовець докладає всіх зусиль, щоб дотримуватися Принципу Кооперації, навіть якщо результат не може бути кращим з точки зору слухача; 2) мовець навмисно нехтує максимами задля того, щоб слухач розпізнав це знехтування і вивів імплікатуру.

Г.П. Грайс виокремлює два види імплікатур – конвенційні й конверсаційні. Конвенційні імплікатури тісно пов'язані з мовним наповненням висловлення, тобто їх можна вивести поза контекстом, тоді як конверсаційні імплікатури виводяться у контексті з низки загальних умов, які визначають відповідне мовленнєве спілкування, тобто не залежать від значення слів. Конверсаційна імплікатура має бути такою, що виводиться, тому що у разі розуміння імплікатури інтуїтивно, а не за допомогою логіки, така імплікатура буде вважатися конвенційною. У разі виведення певної конверсаційної імплікатури слухач спирається на таку інформацію: 1) конвенційні значення використаних слів і знання всіх їх референцій; 2) Принцип Кооперації і його постулати; 3) контекст висловлення – як лінгвістичний, так і будь-який інший; 4) інші фонові знання; 5) той факт (або припущення), що вся релевантна інформація, яка вказана вище, є доступною обоим учасникам комунікації і що вони обидва знають або припускають, що це так.

Контекст, або ситуація спілкування, трактується у теорії мовленнєвих актів як набір підготовчих умов для успішного виконання й розпізнавання того чи іншого мовленнєвого акту. Для дешифрування імплікатур (особливо конверсаційних) необхідне знання культурного контексту – екстралінгвістичний компонент, загальні (для комунікантів) способи передачі й кодування інформації задля забезпечення можливості адекватного декодування стану речей, який передається [4].

Експліцитний смисл виражається вербально: лексичними, граматичними, синтаксичними засобами, а імпліцитний смисл адресат виводить із значень наведених одиниць з урахуванням конкретної ситуації, регістру та контексту спілкування. За І.В. Арнольд, «імплікація в широкому розумінні – це наявність у тексті вербально не виражених, вгадуваних адресатом смислів» [1, с. 148]. Адресат домислює і розширює сприйняте, спираючись на експліцитну інформацію, мовну компетенцію, асоціації, пов'язані з життєвим досвідом та набутими знаннями, загальнонаціональний і особистий спільний для учасників мовленнєвого акту культурний фон, на власний психоемоційний стан та, врешті-решт, на ерудицію, індивідуальну систему логіки і мислення; в усній комунікації відтворенню прихованого змісту сприяють також міміка, жести, інтонація. Імплікатура пов'язана з чотирма взаємозалежними явищами: 1) семантико-смисловою структурою всієї попередньої частини повідомлення – мовним висновком; 2) компонентами змісту довгострокової пам'яті (тезауруса знань про світ) – тезаурусним висновком; 3) факторами ситуативного контексту повідомлення – ситуативно-дійсничим висновком; 4) соціально-рольовими характеристиками адресанта й адресата – прагматичним висновком [14, с. 52].

Важливу роль у продукуванні та сприйнятті висловлення в прагматичному плані відіграють пресупозиції. Наразі серед учених не існує єдиної думки щодо визначення цього явища. Пресупозиція визначається як те, що сприймається як правдиве твердження у реченні, яке підтверджує інша інформація [17, с. 321]. Більшість учених сходяться в тому, що

пресупозиції – це не виражений вербально компонент смислу висловлення, яке містить фонові знання, відомі учасникам мовленнєвого акту і є опущеними без шкоди для його адекватного сприйняття [9]. Отже, речення з пресупозиціями формально фрагментарні, оскільки не несуть у своїй структурі вербальне вираження попереднього досвіду, але при цьому вони сприймаються як фактично та інформаційно повні завдяки загальному фонду знань учасників комунікативного акту. Пресупозиції стосуються знань, які і мовець, і слухач не підтверджують експліцитно у мовленнєвому акті, але передбачають як попередній досвід, відомий обох сторонам комунікації, тож пресупозиція сприяє стисненню висловлення.

Зауважимо, що в основі кожної комунікації завжди перебуває інтенція адресанта, проте ступінь явно вираженого змісту й того, що мається на увазі, може виходити за межі очікувань адресата. Частотність імплікатур у мовленні адресанта підвищує його статус в очах адресата, адже адресант виглядає розумним, таким, що розуміється на тонкощах спілкування, а адресат, своєю чергою, розуміє, що комунікативний партнер довіряє його здогадливості. Комунікація на рівні імплікатур – це більш престижний тип вербального спілкування, тому він широко використовується освіченою частиною населення, оскільки для розуміння багатьох імплікатур реципієнт має володіти відповідним рівнем інтелектуального розвитку [13, с. 59].

У художньому творі розрізняємо вертикальну комунікацію (автора з читачем) і горизонтальну (комунікацію персонажів). Відповідно, вивчення імплікатур має враховувати, на якому рівні відбувається їх актуалізація. Ця обставина має відображатися і в перекладі. Крім того, доцільним є розгалуження конвенційних і конверсаційних імплікатур, а також встановлення особливостей використання різноманітних мовних засобів як тригерів імплікатур, включно з особливостями втілення їх у перекладі. Такими тригерами виступають окремі лексеми, а також синтаксичні одиниці, які посідають центральне місце в системі імпліцитних мовних засобів. Пояснюється це тим, що саме завдяки їм здійснюється безпосереднє спілкування і повідомлюваний стан речей співвідноситься з реальною дійсністю. Як зазначає Л.М. Черноватий, імплікатури тексту оригіналу в тексті перекладу можуть маркуватися на різних рівнях – граматичному, лексичному, стилістичному тощо, і для правильної експлікації імплікатури перекладач має навчитися не концентруватися виключно на значеннях складників речення на поверхневому рівні [15, с. 357].

Дослідження відтворення імплікатур у діалоговому мовленні персонажів художньої літератури розглядаємо на прикладі оригіналу й перекладу роману «До зустрічі з тобою» британської письменниці Джоджо Мойєс, опублікованому в 2012 р. та перекладеному на українську мову Надією Хаєцькою для видавництва «Клуб Сімейного Дозвілля» у 2016 р.

Суцільна вибірка фрагментів, які містять імплікатури та їх відтворення засобами української мови, дає змогу стверджувати, що найчастіше перекладач зберігає імпліцитні смисли. Зокрема, серед способів збереження імплікатур виокремлюємо переклад, який відтворює імплікатуру такими ж засобами, як і в оригіналі:

*'Should I call Mrs Traynor, then?'
There was a short silence on the other end of the phone.
'No. Best not.'
'But –'
'Look, Lou, he often ... he often goes somewhere else when Mrs T stays over in town.'* +> Mr Traynor does not come back home after work when his wife stays in town for a night. +> He has a mistress.
*It took me a minute or two to grasp what he was saying.
'Oh' [18].*

– Може, тоді я зателефоную місіс Трейнор?
На другому кінці – коротка пауза.
– Ні. Краще не треба.
– Але...
– Послухай, Лу, він часто... він часто кудись ходить, коли місіс Ті ночує за містом. +> Містер Трейнор не повертається додому після роботи, коли його дружина залишається ночувати в місті. +> У нього є коханка.
Лише за хвилину-дві я зрозуміла, на що він натякає.
– А... [10].

У цьому фрагменті художнього тексту конверсаційна імплікатура передається в перекладі тими ж мовними засобами, якими вона створена в оригіналі, тож спостерігаємо повний збіг оригіналу й перекладу.

Трапляється і другий спосіб відтворення імплікатур у перекладі – коли граматичне оформлення тексту перекладу відрізняється від оригінального висловлення:

*I read my magazine, lifting my head only to watch the snow settle thickly around the house, creeping up the window sills in powdery landscapes. Mum sent me a text message at 12.30pm, telling me that my father couldn't get the car down the road. 'Don't set out for home without ringing us first,' she instructed. I wasn't sure what she thought she was going to do – send Dad out with a sledge and a St Bernard? <...>
I rang my parents and told them that I would stay over. My mother sounded relieved. When I told her I was going to get paid for sleeping over, she sounded overjoyed. +> The girl's mother will not worry about her daughter's getting back home in the bad weather and her family will receive some extra money.
'Did you hear that, Bernard?' she said, her hand half over the phone. 'They're paying her to sleep now.'
I could hear my father's exclamation. 'Praise the Lord. She's found her dream career' [18].*

*Я читала журнал, відриваючись од нього, тільки щоб дивитися, як сніг товстим шаром огортає будинок, лізучи на підвіконня пухнастими пейзажами. О пів на першу мама прислала мені текстове повідомлення про те, що мій батько не зміг виїхати на дорогу. «Перш ніж підеш з роботи, зателефонуй», – наказувала вона. І що це мама надумала робити: відрядить тата із санчатами та сенбернаром? <...>
Я зателефонувала батькам і сказала, що залишаюся на ніч. Моя мама **наче** відчула полегшу. А коли я сказала їй, що мені за це заплатять, вона **дуже** втішилась. +> Матір дівчини не хвилюватиметься щодо того, як її дочка діставатиметься додому в погану погоду, і їхня родина отримає додаткові гроші.
– Знаєш що, Бернарде? – сказала вона, трохи прикривши телефон рукою. – Їй вже платять за те, що вона спить.
Я почула, як батько вигукнув:
– Дяка Богові, вона знайшла роботу своєї мрії! [10]*

В оригіналі висловлення, які містять імплікатури, що вказують на полегшення, яке відчуває матір, є нейтральними, до того ж вони містять паралельні синтаксичні конструкції, за допомогою яких автор намагається підкреслити, наскільки меркантильною була матір головної героїні роману. У перекладі нагнітання ситуації відбувається за рахунок додавання посилюючих часток *nache* й *dуже*. Отже, імплікатури в перекладі мають інше граматичне оформлення, ніж в оригінальному висловленні.

Для відтворення імплікатури можуть використовуватися інші засоби, як у такому фрагменті:

‘And what do you want?’

‘What do I want what?’

‘From your life?’

I blinked. ‘That’s a bit deep, isn’t it?’ +> You are asking a personal question. +> I am not going to answer a personal question [18].

– А що ви хочете?

– Що я хочу?

– Від життя.

Я закліпала.

– Це **вже** особисте. +> Ви ставите особисте запитання. +> Я не збираюся відповідати на особисте запитання [10].

Висловлення *That’s a bit deep, isn’t it?* становить розділове питання, яке у перекладі українською мовою отримує форму стверджувального речення з посилюючою часткою *вже*: *Це вже особисте*. Оригінальне висловлення характеризується також вживанням лексеми *deep*, яка відіграє подвійну роль. З одного боку, *deep* означає *глибокий*, тобто *особистий*. Таким чином, автор має на увазі особисті запитання. З іншого боку, *deep* може мати значення *серйозний*, що підкреслює не тільки особистий характер запитання, а й *серйозність* планів, які Луїза повинна мати на майбутнє.

Поряд з передачею імплікатури під час перекладу зустрічаємо також низку випадків її втрати. Одним зі способів утрати імплікатури є її експлікація, яку розуміють як витлумачення, вербалізацію імплікатур оригіналу в тексті перекладу. Але ступінь необхідності експлікації перекладачі розуміють по-різному, а лінгвісти зазначають, що у сучасному перекладознавстві досі чітко не визначено, «які критерії потрібно застосувати для здійснення ранжування смислів за ступенем значущості та які з них потрібно і можна опускати під час перекладу» [6, с. 41]. Експлікацію імплікатури ілюструє такий уривок:

‘Only generally. I’m not asking you to psychoanalyse yourself. I’m just asking, what do you want? Get married? Pop out some ankle biters?’ +> Give birth to children? Dream career? Travel the world?’ [18].

– Мені байдуже до подробиць. Не варто вдаватись до психоаналізу. Я просто запитую, що ви хочете. Одружитися? Народити карапузів? +> Народити дітей? Мрієте про кар’єру? Хочете подорожувати світом? [10]

Конвенційна імплікатура *Pop out some ankle biters?* +> To give birth to children? під час перекладу втрачається. Розмовний ідіоматичний вираз *ankle biters* (досл.: той, хто кусає за щиколотку) – дитина (особливо маленька, яка не вміє ходити) перетворюється на лексему *карапуз*, що дає змогу зберегти зміст висловлення, експлікуючи імплікатуру, однак образність при цьому втрачається.

Розглянуту ідіому зустрічаємо в романі ще раз, де перекладач передає її як дармоїди.

I nodded. ‘They’ll have a ridiculous wedding, pop out an ankle biter or two, as you put it, buy a place in the country, and he’ll be shagging his secretary within five years,’ I said. ‘You’re probably right’ [18].

Я кивнула.

– У них буде безглузде весілля, вони народять **одного чи двох дармоїдів**, куплять хату в селі, і п’ять років по тому він спатиме зі своєю секретаркою.

– Мабуть, ви маєте слушність [10].

Аналізуючи два діалоги, які відбуваються між Луїзою й Вілом, варто звернути увагу на предмет розмови. У першому випадку фразу *ankle biters* вживає саме Віл, намагаючись установити контакт з Луїзою й розпитуючи її про плани на майбутнє. У другому випадку головні герої обговорюють новину про весілля колишньої дівчини Віла і його найкращого друга. Луїза навмисне вживає вираз *an ankle biter*, щоб підтримати його і втішити. Таким чином, експлікація імплікатури є виправданою з прагматичної точки зору, так само як збереження образності у другому прикладі виявляється доцільним, зважаючи на інтенцію мовця.

I read, and occasionally I glanced up and checked Will sleeping peacefully and I realized that there had never been a point in my life before where I had just sat in silence and done nothing. You don’t grow up used to silence in a house like mine, with its never-ending vacuuming, television blaring, and shrieking. +> I have grown up in the noisy house. +> People who have grown up in a noisy house are not used to silence +> Anyone growing up in a noisy house is not used to silence. +> I am not used to silence. <...> *A café too is a constant buzz of noise and clatter.* +> The café I worked at was also noisy. +> I am not used to silence [18].

Я читала, від часу до часу перериваючись, щоб глянути, як мирно спить Віл, і я збагнула, що **в моєму житті не було такого моменту, коли я просто сиділа в тиші й нічого не робила**. У нашому будинку з його нескінченним гудінням пылосмока, ревінням та вицанням телевізора я виросла незвичкою до тиші й безгоміння. <...> **Та й кав’ярня рідко відпочивала од шуму та галасу**. +> Кав’ярня, у якій я працювала, також була шумною. +> Я не звикла до тиші [10].

Перекладач втрачає імплікатуру *You don’t grow up used to silence in a house like mine*, експлікуючи її та передаючи за допомогою стверджувального речення *я виросла незвичкою до тиші*, водночас в оригінальному тексті

маємо заперечення *You don't grow up*, до того ж займенник *you* у цьому разі вживається для передачі неозначено-особового значення. У перекладі речення виявляється означено-особовим. Хоча розглянута імплікатура втрачається повністю, у наступному реченні перекладачеві вдається передати імпліцитний смисл, тим самим частково компенсувавши втрати в попередньому випадку. У результаті перекладу двох речень українською мовою все одно отримуємо імплікатуру *Я не звикла до тиші*.

Таким чином, за збереження імплікатури в перекладі можливі варіації, зокрема: перекладач відтворює імплікатуру такими ж засобами, як і в оригіналі; граматичне оформлення тексту перекладу відрізняється від оригінального висловлення; для передачі імплікатури використовуються інші засоби. Виявлено, що в перекладах імплікатури іноді втрачаються завдяки їх експлікації, а втрати можуть компенсуватися завдяки іншим мовним засобам.

Дослідження є перспективним з точки зору пошуку дієвих способів відтворення імплікатур у перекладі художніх творів з англійської мови на українську, а також визначення причин їх втрат та обґрунтування подібних дій перекладача, що дасть змогу зробити вагомий внесок у теорію та практику перекладу художніх творів.

Література:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. 4-е изд., исправл. и дополн. Москва: Флинта: Наука, 2002. 384 с.
2. Артеменко Ю.О. Дієслівні індикатори імплікатур в англословному дискурсі: структурно-семантичний та лінгво-прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2015. 20 с.
3. Велівченко В.О. Конверсійні імплікатури як засіб вираження емоцій мовця (на матеріалі сучасної англійської мови). Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2012. № 1023. Вип. 72. С. 30–36.
4. Власян Н.Р. Проблема разграничения конвенциональных и коммуникативных импликаций. Вестник Челябинского государственного университета. 2014. № 7. URL: https://updoc.site/download/5ad6102596d96_pdf (дата звернення: 01.06.2018).
5. Говоруха Н.В. Структурные и когнитивно-семантические модели импликаций субординативных тавтологических высказываний. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2012. № 1002. С. 22–27.
6. Государьская О.В. Семіотична модель як інструмент досягнення смислової адекватності при перекладі (на матеріалі відтворення французьких соматичних термінів українською мовою). Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія ФІЛОЛОГІЯ: збірник наукових праць. Київ: КНЛУ. 2014. Т. 17. № 2. С. 38–46.
7. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. Пер. с англ. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. Москва: Прогресс, 1985. С. 217–237.
8. Кожухова И.В. Интеррогативные, косвенные речевые акты: реализация коммуникативной неимпозитивности: (на материале английского и русского языков): монография. Челябинск: Рекпол, 2012. 143 с.
9. Мірошніченко І.Г. Пресупозиції та імплікатури як засоби стиснення тексту в українському мас-медійному дискурсі. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. 2015. Т. 23, вип. 21(2). С. 85–89.
10. Мойєс Д. До зустрічі з тобою. Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. URL: <http://www.rulit.me/tag/contemporary-romance/do-zustrichi-z-toboyu-download-free-450924.html> (дата звернення: 02.06.2018).
11. Нефедова Л.А. Когнитивно-деятельностный аспект имплицитной коммуникации. Челябинск, 2001. 151 с.
12. Панченко І.М. Імпліцитна адресатна референція в німецькомовному дискурсі: структурно-семантичний і прагматичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2016. 20 с.
13. Підгірна Н.М. Комунікативні типи компресивних конструкцій у художньому тексті. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2016. Вип. 20(2). С. 59–61.
14. Чернов Г.В. Контекстно-свободная и контекстно-связанная имплицитивность и проблема переводимости. Текст и перевод. Под ред. А.Д. Швейцера. Москва: Наука, 1988. С. 51–63.
15. Черноватий Л.М. Проблема передачі імплікатур тексту оригіналу у тексті перекладу в парі «українська-англійська мови». Наукові записки Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. Серія: Філол. науки (Мовознавство). 2011. Вип. 95(1). С. 357–361.
16. Bezugla L. Arten von Implikaturen. Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik. Fr./M.: Peter Lang, 2013. S. 169–182.
17. Hudson G. Essential Introductory Linguistics. N. Y.: Blackwell, 2000. 533 p.
18. Moyes J. Me Before You. Penguin UK. 2012. URL: https://royallib.com/book/Moyes_Jojo/me_before_you.html (дата звертання 02.06.2018).

Анотація

І. АНУРІНА. ВІДТВОРЕННЯ ІМПЛІКАТУР АНГЛОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В ПЕРЕКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються закономірності втілення імплікатур англословного діалогічного дискурсу, представлених у творах сучасної художньої літератури, у їх перекладах українською мовою на прикладі оригіналу й перекладу роману «До зустрічі з тобою» британської письменниці Джоджо Мойєс. Автор вивчає проблему прихованих значень у актах вербальної комунікації, аналізує дієві способи відтворення імплікатур у перекладах художніх творів з англійської мови на українську.

Ключові слова: імплікатура, переклад, експлікація, художній текст.

Аннотация

**И. АНУРИНА. ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИМПЛИКАТУР АНГЛОЯЗЫЧНОГО
ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА В ПЕРЕВОДЕ НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК**

В статье рассматриваются закономерности воплощения имплицатур англоязычного диалогического дискурса, представленных в произведениях современной художественной литературы, в их переводах на украинский язык на примере оригинала и перевода романа «До встречи с тобой» британской писательницы Джоджо Мойес. Автор изучает проблему скрытых смыслов в актах вербальной коммуникации, анализирует действенные способы воспроизведения имплицатур в переводах художественных произведений с английского языка на украинский.

Ключевые слова: имплицатура, перевод, экспликация, художественный текст.

Summary

**I. ANURINA. REPRODUCTION OF IMPLICATURES OF ANGLOPHONE
DIALOGUE DISCOURSE IN UKRAINIAN TRANSLATION**

The article deals with regularities of embodying implicatures of the Anglophone dialogue discourse represented in modern fiction in their translations into Ukrainian based on the original and the translation of the novel “Me Before You” by the British author Jojo Moyes. The author studies the problem of hidden meaning in the acts of verbal communication, analyses effective ways of reproducing implicatures in the translation of fiction from English into Ukrainian.

Key words: implicature, translation, explication, fiction text.

аспірант кафедри англійської
філології та перекладу
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

СПЕЦИФІКА УКРАЇНОМОВНОГО ВІДТВОРЕННЯ КВАЗІФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПЛОЩИНІ РОМАНІВ-АНТИУТОПІЙ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Приналежність певних художніх творів до відповідного жанру більшою мірою визначається низкою специфічних рис, що об'єднують ці твори. Під час перекладу українською мовою англійські оригінальні тексти мають бути адаптовані з урахуванням стилістичних і жанрових норм, адже відсутність у тексті перекладу автохтонних жанрово-стилістичних домінант може призвести до суттєвих жанрових змін, у результаті чого жанр тексту перекладу не відповідатиме жанру тексту оригіналу.

Антиутопічний жанр, як і будь-який інший, характеризується численними рекурентними сюжетно-композиційними ознаками (жанрово-стилістичними домінантами), які вимагають від перекладачів високого рівня компетентності, аби індивідуально-авторський стиль не був затьмарений стилем перекладача, в результаті чого може вийти абсолютно новий твір. Жанрово-стилістичні домінанти художнього твору визначаються як «сукупність маркованих стилістичних складників, що вирізняються у художньому тексті на жанровому (макростилістичному) та стилістичному (мікростилістичному) рівнях і визначають специфіку ідіостилу будь-якого автора в межах обраного ним жанру» [6]. Однією із жанрово-стилістичних домінант романів-антиутопій є квазіфразеологічні одиниці, які визначаються як «псевдоузуальні стійкі авторські словосполучення, що набувають ознак узуальності виключно в контексті створеного автором художнього твору» [5, с. 210].

Об'єктом цієї розвідки виступають жанрово-стилістичні домінанти романів-антиутопій, водночас предметом слугують квазіфразеологічні одиниці, які функціонують у текстовому полотні романів-антиутопій «*Мы*» Є. Замятіна та «*Brave New World*» О. Гакслі, та їх відповідники, реалізовані у перекладах англійською та українською мовами.

У площині аналізованих романів-антиутопій, за О.В. Ребриєм, спостерігаємо актуалізацію трьох категорій квазіфразеологічних одиниць, які насичують жанрову фантастичну художню картину світу: 1) власне фразеологізми, які відзначаються узуальністю і функціонують у складі мови оригінального художнього твору; 2) оказіональні модифікації оригінальних узуальних фразеологічних одиниць, характеризовані незначними структурними та/або семантичними видозмінами; 3) власне квазіфразеологізми, тобто одиниці, які реалізують свій потенціал у процесі квазіфразеологізації.

Досліджуючи особливості україномовного відтворення квазіфразеологізмів, які слугують потужним засобом об'єктивації фантастичної художньої картини світу, визначаємо, що відтворення квазіфразеологічних одиниць, які функціонують у романному просторі, здійснюється шляхом: 1) взаємозаміни узуальних фразеологізмів оригіналу та перекладу; 2) відтворення оригінального оказіонально модифікованого узуального фразеологізму аналогічним чином в українському перекладі та 3) використання калькування, описового перекладу та перекладацьких аналогів задля реалізації потенціалу квазіфразеологізованих одиниць у цільовому тексті.

Перша категорія фразеологізмів охоплює узуальні фразеологічні одиниці, використовувані як в оригінальному, так і в перекладному текстах. Розглянемо приклади:

Вывода я, к сожалению, не достроил: вспоминается только – мелькнуло что-то о «душе», пронеслась бессмысленная древняя поговорка – «душа в пятки» [3, с. 68].

I remember only that something about “heart” flashed through my mind; a purely nonsensical ancient expression, “His heart fell into his boots”, passed through my head [8, с.133].

Висновку я, на жаль, не добудував: згадується тільки – майнуло щось про «душу», пронеслася безглузда стародавня приказка – «душа в п'яти» [4, с. 75].

Структурно-семантичні особливості російського та українського фразеологізмів повністю збігаються, а от Г. Зільбургу доводиться здійснювати реконцептуалізацію метафори, закладеної у фразеологізм, з чим перекладачу, безперечно, вдається майстерно впоратися.

Фразеологічна еквівалентність також спостерігається у наступному прикладі:

“Extremes,” said the Controller, “meet. For the good reason that they were made to meet” [7].

– *Протилежності*, – сказав Головконтр, – *поєднуються*. Це саме те, що треба – змусити їх поєднуватись [1].

– *Крайнощі*, – мовив Контролер, – *сходяться*. Бо інакше й бути не могло [2, с. 29].

Щоправда, відповідники, пропонувані перекладачами, мають різне лексичне формулювання, тому визначаємо переклад В. Морозова як узуальний український фразеологізм, а С. Маренко демонструє радше апелювання до способу калькування.

Друга категорія квазіфразеологізмів особливо чітко прослідковується у творчості О. Гакслі. Письменник запроваджує метод гіпнопедії (навчання уві сні), у межах якого дітям під час сну навіюють різні сугестії, які у подальшому стають їхніми життєвими принципами. Прототипами переважної більшості сугестій є англійські приказки, оказіонально модифіковані письменниками задля підкреслення аномальності світу майбутнього:

“*Never put off till tomorrow the fun you can have today*,” she said gravely [7].

– *Ніколи не відкладай на завтра те, чим можеш насолодитися сьогодні*, – поважно вимовила вона [1].

– *Ніколи не відкладай на завтра ту втіху, яку можеш отримати нині*, – поважно виголосила вона [2, с. 46].

Англійський вираз *Never put off till tomorrow what you can do today* має в українській мові фразеологічний еквівалент *Ніколи не відкладай на завтра те, що можеш зробити сьогодні*. Впровадження автором та перекладачами оказіональної модифікації компонентів фразеологізмів призводить до високого ступеня адекватності та відтворюваності цих одиниць. Проте, на нашу думку, В. Морозов дещо відходить убік від української класичної структури фразеологічної одиниці, що у цілому не трансформує зміст повідомлення, але значною мірою нехтує плавністю перекладу. Розглянемо інший приклад:

“*But cleanliness is next to godliness*,” she insisted [7].

– *Але ж чистота – запорука фордності*, – наполягала вона [1].

– *Але ж охайному жити – це Фордові служити*, – наполягала вона [2, с. 47].

Реалізований на основі англійського (*Cleanliness is next to godliness*) та українського (*Чистота – запорука здоров’я*) фразеологізмів, оказіонально модифікований квазіфразеологізм *cleanliness is next to godliness* відтворюється В. Морозовим без збереження структури одиниці, проте сповна розкриває його семантичне навантаження. С. Маренко використовує модифікований фразеологічний еквівалент до модифікованої оригінальної фразеологічної одиниці, внаслідок чого спостерігаємо якісний результат.

У своєму романі Є. Замятін усіма можливими засобами звеличує Благодійника, використовуючи задля підсилення експресивності образу та щире захоплення ним вислів, датований ще XV ст.:

Да здравствует Единое Государство, да здравствуют нумера, да здравствует Благодетель! [3, с. 3]

“*Long live the United State! Long live the Numbers!! Long live the Well-Doer!!!*” [8, с. 4]

Хай живе Єдина Держава, хай живуть нумери, хай живе Благодійник! [4, с. 4]

Традиційна форма привітання нового короля після смерті його попередника, що веде своє коріння від французької монархії, набуває в романі Є. Замятіна нового життя, урочисто салютуючи Благодійнику. Завдяки усталеності цього вислову у різних лінгвокультурах його модифікація у просторі художнього твору створює належний естетичний ефект та реалізує авторський задум.

Фразеологічні одиниці, якими послуговується О. Гакслі, найчастіше спрямовані на сповідування «фордівської» релігії, популяризацію його вчень, сформульованих у гіпнопедичних приказах та звеличення самого бога Форда:

“*Ford helps those who help themselves*”. And with a laugh, actually a laugh of exultation, Helmholtz Watson pushed his way through the crowd [7].

– *На Форда надійся та й сам не плохуй!* – проголосив зі сміхом (радісним сміхом!) Гельмгольц і кинувся в юрбу рятувати Дикуну [1].

– *Береженого Форд береже*. – Триумфально реготнувши, Гельмгольц Ватсон почав проштовхуватися крізь натовп [2, с. 82].

Сакралізованість образу бога Форда розкривається у відтворенні перекладачами оказіонально модифікованого фразеологізму еквівалентами, які існують в українській лінгвокультурі. Щоправда, варіант С. Маренко має відтінок русизму, адже вираз *На Бога надійся, а сам не плошай* належить російській лінгвокультурі. Можливо, саме тому В. Морозов обирає аналогом до оригінальної одиниці приказку релігійного характеру, оказіонально модифіковану перекладачем від узуального *береженого Бог береже*.

У межах третьої категорії функціонують квазіфразеологізми, які отримують такий статус з огляду на частотність повторення їх у текстовій площині, внаслідок чого звичайне словосполучення або речення стає крилатим висловом. Така ситуація рівною мірою дублюється у перекладі, оскільки текст перекладу у рамках культурологічного переосмислення є повноцінним та самостійним текстом, у якому, відповідно, відбувається аналогічний оригінальному процес квазіфразеологізації, що наділяє сполучення узуальних лексем маркерами усталеності. Є. Замятін пропонує ідею загальної спільності, де кожна людина є частиною всезагального механізму, на чому регулярно наголошують персонажі роману, що дає змогу нам надати одиниці, зазначеній у прикладі, статусу квазіфразеологізму:

Это потому, что никто не «один», но «один из». Мы так одинаковы... [3, с. 9]

It is because nobody is one, but one of. We are all so much alike... [8, с. 8]

Це тому, що ніхто не «один», а «один із». Ми такі однакові... [4, с. 12]

Ідею загальності Є. Замятіна підтримує О. Гакслі, використовуючи фразеологізм, подібний за структурою та семантикою, що свідчить про глибоку інтертекстуальність між романами тріади великих антиутопій, аналізованими у дослідженні:

“*But every one belongs to every one else*,” he concluded, citing the hypnopædic proverb [7].

Але кожен належить кожному іншому, – закінчив він, цитуючи гіпнопедичну приказку [1].

Але ж усі ми належимо один одному, – завершив він цитування гіпнопедичної приказки [2, с. 54].

Світ, який існує на 632 році ери стабільності, відмовляється визнавати важливість історії для людства та зводить нанівець її здобутки. Використовуваний О. Гакслі квазіфразеологізований вислів відтворюється в українському перекладі за рахунок калькування, створюючи таким чином відповідний квазіфразеологізм у художньому просторі перекладного твору:

"You all remember", said the Controller, in his strong deep voice, "you all remember; I suppose, that beautiful and inspired saying of Our Ford's: *History is bunk. History*", he repeated slowly, "*is bunk*" [7].

– Всі ви пам'ятаєте, – сказав Головоконтр гучним басом, – ви всі, я впевнений, пам'ятаєте прекрасні натхненні слова нашого Форда: «*Історія – нісенітниця*». *Історія*, – повільно повторив він, – *нісенітниця* [1].

– Ви всі пам'ятаєте, – мовив своїм потужним низьким голосом Контролер, – пам'ятаєте, я припускаю, цей прекрасний і натхненний вислів господи нашого Форда: «*Історія – це нісенітниця*». *Історія*, – поволи повторив він, – *це нісенітниця* [2, с. 36].

Значна кількість квазіфразеологічних одиниць пов'язана з наркотиком *сомоу*. Письменники створюють квазіфразеологічні одиниці, які за своїми структурними особливостями нагадують, проте не мають відповідностей із узуальними фразеологізмами мови оригіналу. Розглянемо приклади:

"And do remember that *a gramme is better than a damn*". They went out, laughing [7].

– І пам'ятай, що *від усіх незаразів найкращі ліки – грам соми*, – відійшли вони, сміючись [1].

– Майте на увазі, що *краще сому споживати, ніж сваритись і кричати*. – Регочучи, вони пішли собі геть [2, с. 49].

С. Маренко використовує описовий переклад модифікованого фразеологізму, а от В. Морозов створює власне сконструйований аналог оригінального виразу. Так само перекладачі чинять і в наступних прикладах, де квазіфразеологізми, утворені за аналогією з узуальними фразеологізмами, позначають принципи суспільного порядку, якими керуються мешканці Світової Держави: *Ending is better than mending* / *Викидання краще від латання* / *Краще викидати, ніж латати, the more stitches, the less riches* / *Чим більше латок, тим менший достаток* / *Що більше латок, то менший достаток, Sixty-two thousand repetitions make one truth* / *62400 повторень – і виплутиться істина* / *Шістдесят дві тисяч чотириста повторень творять єдину істину, When the individual feels, community reels* / *Коли індивід відчуває, громада кульгає* / *Коли індивідуум щось відчуває, громада тоді рівновагу втрачає* та багато інших. Згадані фразеологічні одиниці подібні до узуальних фразеологізмів мови оригіналу, адже формуються за аналогією до їх структурної організації, наприклад, *smth is better than smth, the more ..., the more ..., when / if smth happens, smth happens* тощо.

Отже, проведене дослідження дає змогу дійти висновків, що квазіфразеологічні одиниці, які виступають одним із провідних засобів створення фантастичної художньої картини світу роману-антиутопії, реалізуються в україномовній інтерпретації за рахунок способів, характерних для їх створення в оригіналі. Насамперед, відтворення узуального фразеологізму мови оригіналу супроводжується узуальним фразеологізмом мови перекладу; відтворення оказіонально модифікованого узуального фразеологізму мови оригіналу реалізується за допомогою оказіонально модифікованого узуального фразеологізму мови перекладу; зрештою, відтворення контекстуально фразеологізованої одиниці мови оригіналу відбувається за рахунок впровадження контекстуальної фразеологізованої одиниці мови перекладу.

Література:

1. Гакслі О. Прекрасний новий світ. URL: https://vk.com/doc87460542_249339787hash=33ad220ba95ec1059d&dl=f7128970eb9290eaa8
2. Гакслі О. Який чудесний світ новий! / пер. з англ. Віктор Морозов. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 368 с.
3. Замятин Е.И. Мы. Москва: Издательство АСТ, 2016. 414, (2) с. (Русская классика).
4. Замятин Е. Ми / пер. з рос. Оксани Торчило. 2-ге вид., змін. К.: Комубук, 2017. 232 с.
5. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі: монографія. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
6. Складенко О.Б. Особливості трактування поняття «жанрово-стилістична домінанта» у сучасній лінгвістиці. URL: <http://ephshair.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/842>
7. Huxley A. Brave New World. URL: <https://www.huxley.net/bnw/one.html>
8. Zamiatin E. We. / Translated and with a Foreword by Gregory Zilboorg, Introduction by Peter Rudy, Preface by Marc Slonim. N.Y.: E. P. Dutton, 1952. 218 p.

Анотація

Д. ВОТІНОВА. СПЕЦИФІКА УКРАЇНОМОВНОГО ВІДТВОРЕННЯ КВАЗИФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У ПЛОЩИНІ РОМАНІВ-АНТИУТОПІЙ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядається специфіка україномовного відтворення квазіфразеологізмів як жанрово-стилістичних домінант антиутопії. У романах «*Мы*» Є. Замятіна та «*Brave New World*» О. Гакслі квазіфразеологізми виступають потужним засобом об'єктивації фантастичної художньої картини світу антиутопії, іншомовне відтворення яких вимагає від перекладача залучення таких перекладацьких способів і трансформацій, які дають змогу належним чином відтворити жанрову, ідейно-художню та індивідуально-авторську стилістику першотвору і здійснити максимально ефективний естетичний вплив на читача.

Ключові слова: антиутопія, жанрово-стилістична домінанта, квазіфразеологізми, Замятін, Гакслі.

Аннотация

**Д. ВОТИНОВА. СПЕЦИФИКА ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ КВАЗИФРАЗЕОЛОГИЗМОВ
В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ РОМАНОВ-АНТИУТОПИЙ: ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ**

В статье рассматривается специфика воспроизведения в украинских переводах квазифразеологизмов в качестве жанрово-стилистических доминант романов-антиутопий. В романах «Мы» Е. Замятина и “*Brave New World*” О. Хаксли квазифразеологизмы служат мощным средством объективации фантастической художественной картины мира антиутопии, иноязычная реализация которых предусматривает использование таких переводческих способов и стратегий, которые позволяют подобающим образом воссоздать жанровую, идейно-художественную и индивидуально-авторскую стилистику оригинального произведения и оказать максимально эффективное эстетическое влияние на читателя.

Ключевые слова: антиутопия, жанрово-стилистическая доминанта, квазифразеологизмы, Замятин, Хаксли.

Summary

**D. VOTINOVA. THE SPECIFICS OF RENDERING QUAZIPHRASEOLOGISMS
IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF DYSTOPIAN NOVELS: THE FUNCTIONAL ASPECT**

The article deals with the specifics of rendering the quaziphraseological units as a genre and stylistic dominants of the dystopian novels into Ukrainian. In the novels “*We*” by E. Zamiatin and “*Brave New World*” by A. Huxley the quaziphraseologisms are determined as a powerful means of objectification of the fantastic artistic world view of dystopia. The usage of translation means and transformations is defined due to the proper realization of the genre, artistic and individual author’s stylistic peculiarities and the effective aesthetic influence on the reader.

Key words: dystopia, genre and stylistic dominant, quaziphraseologisms, Zamiatin, Huxley.

Senior Lecturer at Department
of Philology and Translation
Academic and Research Institute
of Humanities
National Aviation University

LINGUOSTYLISTIC MEANS OF EMOTIONAL INFLUENCE
ON THE AUDIENCE AND THEIR RENDERING AT TRANSLATION
(BASED ON THE ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL SPEECHES
OF PETRO POROSHENKO)

The current stage of linguistics development is marked by the interest in the study of political controversy. The formation of a new political system, the transformation of the socio-political situation in the country and the development of new technologies require creation of a new political rhetoric. That is why it is crucial to study the achievements of political linguistics, that arose because of the intersection of linguistics and sociology, and includes the achievements of ethnology, sociology and other sciences.

The features of political communication, among which A.P. Chudinov singles out informativeness, reductionism, personality, aggressiveness, appreciation and intertextuality, create all necessary conditions for successful manipulation by consciousness and activity of an addressee [4, p. 71]. Manipulation is carried out by means of speech influence, which transforms the language picture of the political world in the mind of recipients and prompts them to act. Linguistic impact is considered as a phenomenon of influence on the individual or collective level of consciousness and behavior carried out by means of various language means. These means can be linguistic (lexical, phraseological, syntactic), extralinguistic (intonation) and paralinguistic (facial expressions, gestures, poses).

The urgency of the work is defined by the fact that despite numerous works devoted to the specifics of political discourse, the problem of its linguistic and stylistic features in the field of translation studies has not been completely studied yet and needs further research, especially in the view of the current political situation of Ukraine and its place on the world arena. The purpose of the article is to study the linguistic and stylistic features of the English-language political discourse and to analyze the mechanisms of rendering the expressiveness of the linguistic means during the translation of the speeches of politicians; to compare the expressive potential of the texts of the original and their translation and to identify the most optimal ways of preserving it. The object of the study is political discourse and its specificity, namely, the language means of expression used in public speeches by the President of Ukraine P.O. Poroshenko to convey expressive information and emphasize its urgency and pragmatic aims. The subject of the study is the methods and ways of preserving the expressive potential of linguistic and stylistic means of the English-language political discourse text when translated into the Ukrainian language.

Mr. Speaker, Majority Leader, Members of the House, Members of the Senate, Ladies and Gentlemen! Let me thank you for your warmth and hospitality. Addressing both houses of Congress is one of the highest political privileges [5]. – Пане Спікере, Лідер більшості, Шановні Члени Палати, Члени Сенату, Пані та Панове! Дозвольте мені подякувати вам за теплоту та гостинність. Звернення до обох палат Конгресу є одним з найвищих політичних привілеїв [2].

At the beginning of his speech, the politician uses the highest degree of comparison of adjectives in order to emphasize the respect for the political elite of the United States. Obviously, this fragment is translated in Ukrainian literally, since the use of translation transformations in this case is not necessary. In the address of the President to the US Congress, we also notice the use of opposition and contrast:

Standing here, I am grateful – and fully aware that this honor goes not to me, but to the people of Ukraine – those brave men and women who are today on the forefront of the global fight for democracy! [5] – Стоячи тут, я вдячний, і повністю усвідомлюю, що така честь надається не мені. А народу України. Тим хоробрим чоловікам і жінкам, які сьогодні знаходяться на передовій війни за демократію всього світу! [2]

Contrastive pair is “I – people” and using it is meant to emphasize the commitment of the President to the people. The translator applied the sentence split in translation, which in our opinion, is justified by the desire to preserve the expressiveness of the stylistic figure of opposition. In his speech, P. Poroshenko mostly uses assertive sentences, however, alongside with them, we also notice questions that are parallel constructions with the anaphora:

How many more death will be caused by the handguns handed out, with absolutely no controls or accountability, in those regions? How many innocent children will step on land mines so massively utilized by separatists? How many lives will be ruined and souls poisoned by the propaganda machine? [5]. – Скільки ще смертей буде спричинено зброєю, яка не має жодного контролю? Скільки невинних дітей будуть наступати на міни, які часто використовуються сепаратистами? Скільки життів буде отруєно пропагандою? [2]

In the example above, we have also noticed the use of the metaphor *propaganda machine* by the speaker. In the translation of this linguistic unit, the transformation of the elimination took place, which in our opinion does not distort the content of the original, but does not contribute rendering its expressiveness. The case of using the anaphora is also found in the following lines:

Ukraine needs modern governance and non-corrupt public administration! Ukraine needs to delegate more powers to local communities! Ukraine needs to rely more on its strong, vibrant, and dynamic civil society! [5]. – **Україні необхідна сучасна влада та некорумпована громадська адміністрація. Україна повинна делегувати більше повноважень місцевим громадам. Україна повинна більше покладатися на своє сильне, яскраве і динамічне громадянське суспільство!** [2]

As we see, anaphora has only been partially preserved at translation, because in the first sentence the translator used the vocabulary equivalent of lexeme *need*, while the other two had a contextual replacement. We can conclude that the President uses a significant number of emotional structures to enhance the emotional influence of his speech:

That's why my presidency began with a Peace Plan and a one-sided ceasefire. That's why we are holding our fire now. That's why two armies stand before each other – without massively shedding each other's blood [5]. – **Саме тому моє президентство розпочалося мирним планом і одностороннім припиненням вогню. Саме тому ми зараз не відкриваємо вогонь. Саме тому дві армії зараз стоять навпроти одна одної і не проливають масово кров** [2].

It should be noted that the translator preserved the emphatic construction during translation, and also resorted to the antonymic translation of the fragment *we are holding our fire now* – *ми зараз не відкриваємо вогонь*, which in our opinion, sounds natural due to the norms of the Ukrainian language. P. Poroshenko's speech contains one rhetorical question, which also plays its role in the approximation of the monologue to the dialogue:

Moldova, Georgia, Ukraine – what happens next? [5]. – **Молдова, Грузія, Україна – хто наступний?** [2]

The method of concretization was used at translation for the conciseness of this sentence in Ukrainian. In our opinion, such a translation option is quite successful, since the speaker's emotions, namely the concern about the future, are rendered fully. In his speech before the Congress, the President also abounds in a number of stylistic figures, in particular, gradation or climax, each part of which amplifies the semantic and emotionally expressive meaning of the utterance:

Day after day, week after week, month after month – thousands upon thousands streamed into the streets of Kyiv, simply because their dignity didn't allow them to remain passive and silent, while their liberties were at stake [5]. – **День за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем – тисяча за тисячею люди виходили на вулиці Києва просто тому, що їхня гідність не дозволяла їм залишатись пасивними та мовчати, коли на карті стояла їхня свобода** [2].

In order to preserve expressiveness, the stylistic figure of gradation literal translation was applied. Alongside with that, we notice the president's use of the idiom *to be at stake*, which is translated by one of the equivalents of this expression. In our opinion, such a translation is though equivalent, but not common to a Ukrainian-speaking recipient. We believe that the expression *бути на кону* is a more successful version of rendering this idiom into Ukrainian. An example of the President's use of idioms is also found in the following lines:

I will focus on one thing that is at the core of Ukraine's existence today: freedom [5]. – **Я зосереджуся на одній речі, яка зараз знаходиться в основі існування Українського народу, – свобода** [2].

With this idiom, the speaker emphasizes the importance and value of the concept of freedom for the Ukrainian people. In translation, the vocabulary equivalent of this expression was applied, which fully conveys the mood that P. Poroshenko wanted to deliver to the audience.

The address of P. Poroshenko to the US Congress is characterized by a large number of attached constructions the purpose of which is to provide additional information to the audience and enhance emotional influence:

At those moments, freedom becomes the ultimate choice, which defines who you are – as a person and as a nation [5]. – **В такі моменти свобода стає питанням вибору, що визначає, хто ви є, – як особистість і як народ** [2].

The same phenomenon is observed in the following example as well:

The victory gained on the Independence Square in Kyiv, now known to the whole world as Maidan, was a victory against police brutality, harassment by the state-controlled media, violence, and intimidation [5]. – **Перемога, яку здобули на Майдані Незалежності в Києві, зараз відома всьому світові. Слово «Майдан» стало інтернаціональним. Це була перемога проти брутальності міліції, цькування державними засобами масової інформації, насильства та залякування** [2].

While rendering the example quoted above, the translator resorted to the division of the original sentence. In our opinion, the choice of such method of translation is due to the need to highlight and emphasize the key aspects of this passage. Along with that, we noticed the use of homogeneous members of the sentence by the speaker, which, when translated, was rendered using the vocabulary correspondence.

The President's speech also abounds in metonymy, for example:

Democracies must support each other [5]. – **Демократії мають підтримувати одна одну** [2].

Obviously, the politician uses the metonymy of *Democracy* to denote strong countries with a democratic political regime. In this case, the application of metonymy contributes to the laconicism of the speech and, at the same time, serves as a call to action. An interesting example of metonymy is also found in the speech of the President of Ukraine during the general debate of the 72nd session of the UN General Assembly:

The Kremlin pays no respect to the provisional measures of the International Court of Justice imposed on it [6]. – **Кремль не виконує також тимчасові запобіжні заходи, визначені Міжнародним Судом ООН** [3].

It is clear that the speaker uses the metonymy *Kremlin* to denote Russian power. As we see, in the translation of this sentence, the translator proceeded to the antonymic translation of the phrase *pays no respect* translating it as *не виконує*, and at the same time, used the contextual substitution of this expression, the vocabulary equivalent of which is *не поважати*. In our opinion, the translator himself specifies the speaker's words and reinforces the expressiveness

of the expression in the language of translation. A bright metaphoric rhetoric of the President is observed in the speech P.O. Poroshenko at the UN General Assembly:

The spiral of violence continues to affect more and more countries and regions [6]. – Виток насильства продовжує зачіпати все більше і більше країн та регіонів [3].

As we can see, the metaphor is translated into Ukrainian using the vocabulary correspondences of both components of the phrase. In our opinion, with the help of this metaphor, the author seeks to outline the scale of the problem and emphasize the criticality of the situation. The mood that the speaker wanted to convey was completely preserved in the translation, so the use of any translation transformations in this case is not necessary.

Another case of metaphoric construction in the President's speeches has been spotted in the following example:

It is time to act and we have a very narrow window of opportunity to avoid sliding down into irreversible chaos [6]. – Час діяти, і ми маємо дуже вузьке вікно можливостей, щоб уникнути сповзання в безповоротний хаос [3].

As well as in the previous case, the metaphor was translated using the vocabulary matches that fully express the brightness of this stylistic figure. In addition, in the President's speech at the General Assembly, we find an example of asyndetic connection:

Transnational terrorism, use of force in international relations, proliferation of weapons of mass destruction, refugee crisis, poverty, human rights violations and environmental fragility are only some of the challenges we face [6]. – Транснаціональний тероризм, використання сили в міжнародних відносинах, розповсюдження зброї масового знищення, криза біженців, бідність, порушення прав людини та вразливість довкілля – лише декілька з тих викликів, які стоять перед нами [3].

In the Ukrainian version of this passage, the principle of asyndetic connection was preserved, since such stylistic device gives the impression of dynamism, which must be rendered in translation. In addition, in the example given, we noticed the use of inversion by the speaker, which greatly enhances the emotional impact on listeners. In his address to the US Congress, in his speech to the United Nations General Assembly, P.O. Poroshenko also uses a number of idioms, in particular:

The United Nations should be at the forefront of this process [6]. – Організація Об'єднаних Націй має бути на вісмі цьому процесу [3].

In a literal sense, such an idiom means *бути в перших рядах, у центрі подій*, so with the help of such expression, the speaker intended to emphasize the key importance of the members of the organization in the process and encourage them not to remain aloof. The translator used the contextual replacement of the lexeme *forefront*, the vocabulary reference of which is *передова, центр, передній план*, in order to deliver the expressions and make the emphatic influence more emotionally elevated. We believe that this translation option is entirely successful and does not distort the content of the original.

Consequently, having analyzed the English-language discourse of the President of Ukraine P.O. Poroshenko, namely the Addressing to the US Congress and the statement in the general debate of the 72nd General Assembly of the United Nations, we can conclude that in his English speeches the politician often resorts to the use of rhetorical questions, metaphors, asydeton, anaphor, gradation and idioms. Alongside with this, examples of the use of the speaker of contrast and contrast reception have been found, the highest degree of comparison of adjectives, metonymy and assistant, adding dynamism to the expression and enhancing the desired effect on the audience. The purpose of their use, in our opinion, is the call of the audience to support the country in the crisis and conviction in the abusive intentions of the aggressor-country. It is thanks to the use of linguistic means that the speaker can achieve the desired effect on the audience, which in its turn, helps to strengthen the international relations of our state. The political speech of the President is an argumentative discourse, which is mostly built in the form of a monologue. However, rhetorical questions help to create a dialogue effect. In order to render the expressive potential of the English-speaking speeches of the P. Poroshenko accurately, such translation transformations as elimination, contextual replacement, antonymic translation, and sentence splitting were used. Literal type of translations was also observed in certain fragments of the of speeches texts.

References:

1. Будаев Э.В., Чудинов А.П. Зарубежная политическая лингвистика. М.: Наука, 2006. 252 с.
2. Виступ Президента України Петра Порошенка на спільній сесії Конгресу Сполучених Штатів Америки. URL: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-spilnij-sesiy-33718> (дата звернення: 30.05.2018).
3. Виступ Президента України під час загальних дебатів 72-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. URL: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-zagalnih-debativ-72-yi-s-43442> (дата звернення: 01.06.2018).
4. Чудинов А.П. Политическая лингвистика. М.: Флинта, Наука, 2008. 256 с.
5. Address by the President of Ukraine Petro Poroshenko to the Joint Session of the United States Congress. URL: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-spilnij-sesiy-33718> (дата звернення: 02.06.2018).
6. Statement by the President of Ukraine during the General Debate of the 72nd session of the United Nations General Assembly. URL: <http://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-zagalnih-debativ-72-yi-s-43442> (дата звернення: 02.06.2018).

Summary

A. GOLOVNIA. LINGUOSTYLISTIC MEANS OF EMOTIONAL INFLUENCE ON THE AUDIENCE AND THEIR RENDERING AT TRANSLATION (BASED ON THE ENGLISH-LANGUAGE POLITICAL SPEECHES OF PETRO POROSHENKO)

The article deals with the peculiarities of the use of linguistic and stylistic means in the English-language political speeches of Petro Poroshenko. Particular attention is paid to creating emotional impact on the audience with the help of language means used by the speaker in the speeches, which contribute to rendering a pragmatic message of the speaker. The analysis of the language means translation is conducted and the peculiarities of rendering the pragmatic potential of the speeches in the Ukrainian translation are considered.

Key words: linguistic and stylistic means, pragmatics, political speech, translation.

Анотація

А. ГОЛОВНЯ. ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ ЗАСОБИ ЕМОЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА АУДИТОРІЮ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ ПЕТРА ПОРОШЕНКА)

У статті досліджуються особливості використання лінгвостилістичних засобів у англomовних політичних промовах Петра Порошенка. Особлива увага приділяється створенню емоційного впливу на аудиторію за допомогою використаних спікером у промовах мовних засобів, які сприяють донесенню прагматичного посилу спікера. Здійснюється аналіз способів перекладу досліджуваних лінгвістичних засобів та досліджуються особливості відтворення прагматичного потенціалу промов в українському перекладі.

Ключові слова: лінгвостилістичні засоби, прагматика, політична промова, переклад.

Аннотация

А. ГОЛОВНЯ. ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА АУДИТОРИЮ И ИХ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ПРИ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЧЕЙ ПЕТРА ПОРОШЕНКО)

В статье исследуются особенности использования лингвостилистических средств в англоязычных политических речах Петра Порошенко. Особое внимание уделяется созданию эмоционального воздействия на аудиторию с помощью использованных спикером в речах языковых средств, которые способствуют донесению прагматического посыла спикера. Осуществляется анализ способов перевода исследуемых лингвистических средств и рассматриваются особенности воспроизведения прагматического потенциала речей в украинском переводе.

Ключевые слова: лингвостилистические средства, прагматика, политическая речь, перевод.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладознавства
і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівського національного
університету
імені Івана Франка

РЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ ЛЮБОВ В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТІВ

Першим і унікальним перекладом – перекладом з мови божественного одкровення стала Біблія, а її проєкція в сучасність, минуле й майбутнє є ідеальним виявом інтертекстуальності, суть якої полягає не в пошуку джерел, а в їхньому взаємозв'язку, своєрідному переплетенні на синхронному зрізі. Текст Біблії в аспекті типологічних і текстологічних перегуків Старого і Нового Завітів (т. зв. внутрішньобіблійний інтертекст) від кінця 1980-х і дотепер є об'єктом наукових пошуків Р. Гейза, С. Кісмаат, З. Лановик, Дж. Міллера, С. Мойза, Ж. ван Рітена, М. Фішбеїна, Д. Юна.

Історії та теорії англомовних перекладів Святого Письма присвячено розвідки Е. Гірша, Д. Ловтона, Дж. Міллера, Ю. Найди, Дж. Ньюмана, А. Томаса, Г. Фрейзера, Г. Кемпбела, а українські переклади досліджували Т. Барщевський, С. Головащенко, А. Даниленко, М. Жукалюк, В. Любащенко, Ю. Мороз, Д. Степовик. Однак актуальною проблемою на перетині біблієзнавства і перекладознавства залишається формування біблійної концептосфери, унікального способу омовлення сакральних істин та особливості її ревербалізації в національних перекладах Святого Письма.

Термін *концепт* розуміємо згідно з інтегративним підходом, що уможливорює вивчення цього поняття в лінгвістичній, логічній, психологічній та культурологічній площинах: «концепт – це елементарна складова частина (смысл концептосфери), що становить багатомірне культурно значуще соціопсихічне утворення у колективній свідомості та опредмечується у тій або іншій мовній формі» [7, с. 41]. Проблема перекладу полягає у тому, що вербалізанти біблійних концептів у першоджерелі часто мають настільки семантично ускладнену структуру, що її неможливо охопити одним перекладним відповідником.

Об'єктом цього дослідження є біблійна концептосфера ЛЮБОВ, ускладнена структура якої по-різному концептуалізується й вербалізується у Старому та Новому Завітах. У Старому Завіті одна з частин Господнього заповіту людям актуалізується як *hesed*, що переважно вживається у парі зі словом *emet* (вірність, правда, істина). Давньоєврейське *hesed* є неперекладним у сенсі пошуку однолексемного еквівалента; «Біблійна енциклопедія Брокгауза» визначає його як «учинок, який винагороджує когось за відданість і вірність, за допомогу, <...>, а також є свідченням любові» (переклад авт. – О. Д.) [10, с. 580]. На думку св. Августина, істинна віра чинить діла любові в Дусі Святому [8, с. 580]. Поєднання концептів *HESED* і *EMET* дуже часто вербалізується у псалмах, де прославляється спілка Господа і людей; цими словами Господь називає себе, звертаючись до Мойсея, дослівно: «<...> Бог милосердний і милостивий, довготерпеливий» [2, М2 34: 6], [щедрий на *hesed* та *emet* (О. Д.)]. Усі українські перекладачі Біблії в цьому контексті обрали однаковий відповідник до виразу «щедрий на *hesed*»: «щедрий на милість, багатомилостивий, багатомилостивий». Як наслідок, виникає певна тавтологія, адже Господь двічі називає себе милостивим.

Єрусалимська Біблія, французький переклад 1956 року, що вважається одним із найадекватніших і водночас найпоетичніших, інтерпретує фразу *hesed* і *emet* як *amour et vérité* (любов і правда); див.: «Yahvé, dans les cieux ton *amour*, jusqu'aux nues, ta *vérité*» [20, Ps. 36(5): 6].

Hesed у сучасних англомовних перекладах інтерпретують вже не як *mercy* (милість), а як *love*. Таке трактування підтримують філологи-біблієзнавці, зокрема А. Свідеркувна вважає, що любов – найкращий варіант *hesed*, проте це любов дієва, вольова настанова, а не почуття: «*hesed* здійснюють, а не відчують!» [11, с. 174]. У цьому сенсі вдалим видається вираз *shows great love* як відповідник до виразу (щедрий на *hesed*) в англомовній Біблії 1976 року «Радісна новина» [18, Ps. 36(5): 6]. Таке тлумачення Старого Заповіту прокладає внутрішньобіблійний інтертекстуальний місток до відомої новозавітної номінації Господа з Першого Соборного Послання св. Апостола Івана «Бог – то любов» [2, 1 Ів. 4: 8, 4: 16].

Усі українські перекладачі відповідником до *hesed* обрали лексему *милість* (інколи *милосердя*), що сягає корінням церковнослов'янського перекладу, укорінилася в літературній традиції та в мовній системі («з Божою милістю»), однак не охоплює всього комплексу значень оригіналу, його синергетики, тобто духовної сутності; порівн.: «До неба милість твоя, Господи, и истина твоя до хмар» [9, Пс. 35: 6]; «Господи, *милість* твоя сягає на небеса, *вірність* твоя під хмари» [13, Пс. 36: 6.]; «Господи, – аж до небес *милосердя* Твоє, аж до хмар Твоя *вірність*» [2, Пс. 35(36): 6]; «*Милість* твоя, Господи, небес сягає, *вірність* твоя по хмари» [12, Пс. 36: 6].

Б. Грінченко виділив у слові *милість* два значення: 1) милосердя, 2) любов. Ілюстрацією до другого значення в словнику Б. Грінченка слугує народна пісня, що є своєрідною фольклорною інтерпретацією біблійного

концепту *HESED* і *ĖMET* як *милість і віра*: «О Боже мій несконченний! що ся тепер стало! Як то віра, так то віра, а милости мало» [14, т. 2, с. 424]. «Словник української мови» в 11 томах уже фіксує *любов, кохання* як значення слова *милість* з ремаркою *застаріле*, що свідчить про втрату словом цього значення в сучасному узусі [15, т. 4, с. 564]. Проте в біблійному контексті *Божжа милість* позначає Божу любов, хоч, вочевидь, це значення дещо затерлося через конвенційне і часто неосмислене повторення фрази.

У Новому Завіті концептосфера ЛЮБОВ розщеплюється на два концепти, що вербалізуються як *ἀγάπη* або *філєω*. За спостереженням Івана Корсунського, іменник *ἀγάπη* грецькі класики взагалі не вживають. Уперше його використано в Септуагінті, грецькому перекладі Біблії III ст. до н.е. Відповідне дієслово *ἀγαπάω*, хоч і відоме класичним авторам, починаючи від Гомера, у Святому Письмі набуває нового богословського сенсу духовної любові [6, с. 469–470]. Як уточнив С. Аверинцев, «йшлося про жертовну, «таку, що все пробачає», невмотивовану любов до «ближнього» – не до «близького» за родом або особистою прихильністю, не до «свого», а до того, хто раптом опиниться поруч, аж до ворога та кривдника» [1, с. 134]. Натомість *філєω* описує дружні почуття, а також глибоку особисту симпатію [16]. С. Зарін пояснив, що *ἀγάπη* позначає вільну і свідому любов, що завжди супроводжується самопожертвою і самозреченням, а *філєω* – природну схильність, незалежну від людського волевиявлення [4, с. 371]. У Новому Завіті любов Бога до людини лише один раз позначена як *філєω*, а любов людини до Бога, зокрема й заповідь про любов до Бога і до ближнього, завжди виражається через *ἀγάπη* [4, с. 371].

«Бог – то любов» [2, 1 Ів. 4: 8, 4: 16], – говорить апостол Іван, «учень, якого любив Ісус» [2, Ів. 21: 20]. Не лише в його Першому Соборному Посланні, але й у Євангелії від Івана чи не найбільше в Новому Завіті роздумів про любов Бога Отця до Сина, Господа до людей, людини до Господа та до ближнього.

Концептуально складний діалог про любов завершує Іванове Євангеліє в післямові, де йдеться про з'яву Ісуса перед учнями над морем Тиверіадським. Ісус тричі запитує апостола Петра: «Симоне, сину Йонин, чи любиш ти мене?» і тричі отримує ствердну відповідь, проте «<...> засмутився Петро, що аж утретє його питає: «Чи любиш мене?» [12, Йоан 21: 17]. В українських та англійських перекладах губиться гра дієсловами *ἀγαπάω* і *філєω*: Ісус перші два рази вживає *ἀγαπάω*, а втретє – *філєω*. Петро в усіх трьох відповідях промовляє *філєω*.

Існують різні тлумачення такої варіативності вербалізантів концептосфери ЛЮБОВ. М. Генрі справедливо стверджував, що потрібний повтор запитання та звертання до Петра його мирським іменем «Симоне, сину Йонин» нагадує про потрібне відступництво Петра «ще до того, як півень проспіває тричі» [19]. Імовірно, Петро, який колись красномовно присягався в найвищій жертвній присвяті Господеві («За тебе я душу свою покладу!» [2, Ів. 13: 37]), цього разу обирає просте душевне *філєω*.

Ісус утретє теж замінює *ἀγαπάω* на *філєω*, оскільки, як вважають деякі богослови, не очікує від Петра, як і від будь-якого вірянину, чиїм пастирем його призначено, повного самозречення, а сподівається хоча б на дружню відданість [5, с. 121]. Смуток Петра після третього запитання Ісуса пояснюють тим, що *філєω* все ж описує нижче почуття, ніж *ἀγαπάω* [22]. Утім саме слово *філєω* Ісус уживає в Євангелії від Івана, щоб виявити себе як сина Божого і розповісти про почуття Отця до Сина: «Бо Отець любить (філєω) Сина, і показує все, що Сам робить, Йому» [2, Ів. 5: 20].

Існує й інше пояснення: слово *ἀγαπάω* видається надто холодним для Петра, який палає від любові до Господа [17]. Утретє Петро досягає бажаного: Господь знову приймає його в лоно Своїх близьких і призначає пастирем Своєї Церкви.

Гру слів *ἀγάπη* і *філєω* і, відповідно, глибинний сенс Господнього діалогу з Петром утрачено майже в усіх англійських та українських перекладах, де знаходимо лише один гіперонімічний відповідник *любити/love*.

Серед англійських перекладів можна виділити Нову Міжнародну Версію, де два перші запитання дещо підсилено: “Do you *truly* love me?” [21, John 21: 15–16]. Так імплікується сумнів Ісуса в любові Петра, а, можливо, сенс *ἀγάπη* як вищої, істинної любові.

«Вічне Євангеліє» В. Громова репрезентує примітку, що пояснює відмінність між грецькими словами оригіналу, проте в самому тексті вжито лише гіперонім *любити* [3, Йоанн 21:15–17].

І. Огієнко – єдиний український перекладач, який відтворив гру слів за допомогою синонімічної пари *любити* (*ἀγαπάω*) і *кохати* (*філєω*): «Як вони вже поснідали, то Ісус промовляє до Симона Петра: «Симоне, сину Йонин – чи ти *любиши* Мене більше цих?» Той каже Йому: «Так, Господи, – відаєш Ти, що *кохаю* Тебе!» Промовляє йому: «Паси ягнята мої!» І говорить йому він удруге: «Симоне, сину Йонин – чи ти *любиши* Мене?» Той каже Йому: «Так, Господи, – відаєш Ти, що *кохаю* Тебе!» Промовляє йому: «Паси вівці мої!» Утретє Він каже йому: «Симоне, сину Йонин, – чи *кохаєши* Мене?» Засмутився Петро, що спитав його втретє: «Чи кохаєши Мене?» І він каже йому: «Ти все відаєш, Господи, – відаєш Ти, що *кохаю* тебе!» Промовляє до нього Ісус: «Паси вівці мої!» [2, Ів. 21: 15–17].

Перекладачеві вдалося передати інтимні, душевні почуття покайного апостола Петра, що знайшли відгук у серці Ісуса. Зазначимо, що в класичній українській літературі XIX століття дієслово *кохати* часто вжито в контексті любові до батьків; див. ілюстрації зі «Словаря» Б. Грінченка та СУМ 11: «Батько й мати твої живуть при тобі і дякують... що ти їх при старості й кохаєш і поважаєш. Кв.» [14, т. 2, с. 294]; «Добра донька дуже кохала свого батька (Коцюб., III, 1956, 8)!» [15, т. 4, с. 313]. Саме таке ніжне почуття до Ісуса як до найріднішої людини, хоч і Господа Бога, висловлює апостол Петро через дієслово *філєω*. Крім того, українське *кохати* означає «дбайливо вирощувати, плекати що-небудь» [15, т. 4, с. 313], те ж [14, т. 2, с. 294], що акцентує увагу на душпастирській місії Петра.

Деякі богослови заявляють про неможливість розкрити глибокий сенс запитань Христа та відповідей Петра в українському перекладі [5, с. 121], проте варіант, що його запропонував І. Огієнко, повністю заперечує цю тезу і свідчить про вдумливе ставлення перекладача до кожного слова божественного першотвору.

Ключову стратегію свого перекладу І. Огієнко визначив уже на титульній сторінці Біблії – «із мови давньоєврейської й грецької на українську *дослівно* перекладена» (виокремлення шрифтом. – О. Д.). І. Огієнко ретельно виділяв усі доповнення до оригіналу, навіть сполучники, що цілком слушно, оскільки роль дискурсивних слів у тексті дуже важлива.

Вочевидь, це «очужена» Біблія з численними примітками, де пояснюються «темні місця» оригіналу, а саме незвична гебрейська метафорика і майже непереказна етимологічна гра. Заради відтворення цієї гри І. Огієнко навіть удався до, на перший погляд, дивних новотворів, як-от: *чоловікова, чоловічиця* в значенні «жінка», щоб показати етимологічний ланцюг давньогебрейських слів *išša* (жінка) – *iš* (чоловік), порівняймо: «І промовив Адам: «Оце тепер вона – кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. *Вона чоловіковою буде зватися, бо взята вона з чоловіка*» [2, 1М. 2:23]. Проте наведений вище приклад ревербалізації парних концептів *ἀγάλας* і *φίλεω* є свідченням вдалого намагання відтворити стиль біблійного прототексту та його глибинний зміст.

Як бачимо, біблійна концептосфера ЛЮБОВ у Старому і Новому Завітах актуалізується через суттєво відмінні концепти. У Старому Завіті це *HESED*, любов в дії, що є частиною заповіту, договору між Господом і його народом. У Новому Завіті ЛЮБОВ вербалізується як *ἀγάπη*, вища духовна жертвна любов, або *φίλεω*, природна схильність, що йде від серця. Відповідні концепти характеризують одну біблійну концептосферу, проте мають суттєві смислові відмінності. У вихідній мові відсутні відповідники, які відображали б варіативність у межах концептосфери, відповідно у перекладах часто відбувається гіперонімічне злиття вербалізантів окремих концептів.

Перспективність дослідження полягає у можливості простежити концептуальні відмінності в національних перекладах Святого Письма, що суттєво впливають на формування національних біблійних концептосфер.

Література:

1. Аверинцев С. Софія-Логос: словник. 3-е вид. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. 650 с.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / пер. І. Огієнко. Київ: Українське Біблійне Товариство, 2002. 1375 с.
3. Вічне Євангеліє. Український і російський паралельні переклади / пер. В. Громов. Київ: Есфір, 2012. 858 с.
4. Зарин С. Аскетизм по православно-християнському ученію. Санкт-Петербург: Типографія В. Киршбаума, 1907. Т. 1. Кн. 2. 715 с.
5. Илари́й, епископ Макаровский. Писание и предание в контексте переводческой проблематики. Предание и перевод: Успенские чтения / сост. К. Сигов. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 112–122.
6. Корсунский И. Перевод LXX. Его значение в истории греческого языка и словесности. Сергиев Посад: Типография Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1897. 644 с.
7. Космеда Т., Плотнікова Н.В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: ПАІС, 2010. 408 с.
8. Міжнародний біблійний коментар, католицький та екуменічний коментар на ХХІ століття: у 6-ти т. / відп. ред. В.Р. Фармер. Львів: Свічадо, 2017. Т. 1. 450 с.
9. Псалтир: переклад новою українською літературною мовою П.С. Морачевського (1865) / підг. вид. Л.А. Гнатенко; дослід. Л.А. Гнатенко, В.В. Німчука; відп. ред. Л.А. Дубровіна; НАН України, Український комітет славістів, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Ін-т української мови. Київ: НБУВ, 2015. 200 с.
10. Ринкер Ф., Майер Г. Библийская энциклопедия Брокгауза. Paderborn: Christliche Verlagsbuchhandlung Paderborn, 1999. 1088 с.
11. Свідеркувна А. Розмови про Біблію: Старий Завіт / пер. Т. Різуна. Львів: Свічадо, 2008. 427 с.
12. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. І. Хоменко. Ватикан: Editorial Verbo Divino, 1990. 1422 с.
13. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. П. Куліш, І. Левицький та І. Пулюй. Київ: Укр. Біблійне Товариство, 2003. 1164 с.
14. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з додат. Б. Грінченко. Репринт, 1907. Київ: Вид-во Довіра – УНВЦ «Рідна мова», 1997. Т. 1–4.
15. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 1–11.
16. BibleSoft's New Exhaustive Strong's Numbers and Concordance with Expanded Greek-Hebrew Dictionary. BibleSoft and International Bible Translators, Inc. 1994.
17. Fausset's Bible Dictionary. Electronic Database. BibleSoft and International Bible Translators, Inc. 1998.
18. Good News Bible. The Bible in today's English version. New York: American Bible Society, 1976. 1449 p.
19. Henry M. Commentary on the Whole Bible: New Modern Edition, Electronic Database. Hendrickson Publishers, Inc. BibleSoft and International Bible Translators, Inc. 1991.
20. La Bible de Jerusalem. URL: <http://studybible.info/version/Geneva> (дата зверення: 12.05.2014)
21. The Holy Bible. New International Version. New York: American Bible Society, 1978. 1210 p.
22. The Wycliffe Bible Commentary // PC Study Bible: Electronic Database. Chicago, Illinois: Moody Press, 1962. BibleSoft and International Bible Translators, Inc. 1994.

Анотація

**О. ДЗЕРА. РЕВЕРБАЛІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ ЛЮБОВ
В УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТІВ**

У статті досліджується варіативність ревербалізацій біблійної концептосфери ЛЮБОВ в українських та англомовних перекладах Святого Письма. Простежується суттєва смислова відмінність між складовими концептосфери ЛЮБОВ у Старому та Новому Завітах і всередині Нового Завіту. У перекладах відтворення ускладненої структури вербалізованих концептів, зокрема побудованої на ній гри грецьких слів *ἀγάπῃ* і *φίλει*, часто межує з неперекладністю. Однак І. Огієнку, який дотримувався принципу дослівності відтворення всіх смислових нюансів оригіналу, вдалося віднайти ресурси для адекватної ревербалізації проблемних концептів.

Ключові слова: біблійна концептосфера, ревербалізація концепту, національні переклади Святого Письма, інтертекстуальність.

Аннотация

**О. ДЗЕРА. РЕВЕРБАЛИЗАЦИЯ БИБЛЕЙСКОЙ КОНЦЕПТОСФЕРЫ ЛЮБОВЬ
В УКРАИНСКИХ И АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ СТАРОГО И НОВОГО ЗАВЕТОВ**

В статье исследуется вариативность ревербализаций библейской концептосферы ЛЮБОВЬ в украинских и англоязычных переводах Священного Писания. Прослеживается существенная смысловая разница между составляющими концептосферы ЛЮБОВЬ в Старом и Новом Заветах и внутри Нового Завета. В переводах воспроизведение сложной структуры вербализованных концептов, в частности построенной на ней игры греческих слов *ἀγάπῃ* и *φίλει*, часто граничит с непереводаемостью. Однако И. Огиенку, который придерживался принципа дословности воспроизведения всех смысловых нюансов оригинала, удалось найти ресурсы для адекватной ревербализации проблемных концептов.

Ключевые слова: библейская концептосфера, ревербализация концепта, национальные переводы Священного Писания, интертекстуальность.

Summary

**O. DZERA. REVERBALIZATION OF THE BIBLICAL CONCEPTUAL SPHERE LOVE
IN UKRAINIAN AND ANGLOPHONE TRANSLATIONS OF THE OLD AND NEW TESTAMENTS**

The article sets out to research variants of the reverbalized biblical conceptual sphere LOVE in Ukrainian and Anglophone translations of the Holy Scripture. The author elucidates a considerable difference between components of the biblical conceptual sphere LOVE in the Old and New Testaments and within the New Testament. The reproduction of the complex structure of the verbalized concepts, in particular its punning actualization in the play on the Greek words *ἀγάπῃ* and *φίλει*, often borders on untranslatability. However, I. Oghijenko, whose strategy was based on the principles of literalism, i. e. rendering thoroughly all the sense intricacies of the original, managed to find resources for adequate reverbalization of the problematic concepts.

Key words: biblical conceptual sphere, reverbalization of the concept, national translations of the Holy Scripture, intertextuality.

Б. Нечипоренко

доцент кафедри теорії
та практики перекладу
з англійської мови
Інституту філології
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

О. Душновська

студентка
Інституту філології
кафедри теорії та практики
перекладу з англійської мови
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

**СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КВАЗІРЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ
РОМАНУ ОЛДОСА ГАКСЛІ «ЯКИЙ ЧУДЕСНИЙ СВІТ НОВИЙ!»**

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку адекватних шляхів відтворення квазіреалій під час перекладу роману «Який чудесний світ новий!» З перекладацької точки зору творчість Олдоса Гакслі все ще залишається малодослідженою в Україні. Тому порівняння двох перекладів, які виконані в різні періоди історії нашої держави: одного, виконаного Сергієм Маренком ще в 1994 році, та іншого Віктором Морозовим 22 роки потому дасть змогу порівняти підходи обох перекладачів до способів перекладу квазіреалій.

Метою роботи є окреслення проблем, які виникають під час перекладу квазіреалій Олдоса Гакслі у романі «Який чудесний світ новий!» та визначення способів їх вирішення.

Реалізація зазначеної мети припускає постановку й вирішення таких завдань:

- назвати основні стратегії перекладу квазіреалій;
- порівняти відтворення квазіреалій у двох українських перекладах, встановити застосовані стратегії та трансформації.

Квазіреалії виступають одним із різновидів безеквівалентної лексики, під якою ми розуміємо слова, основне лексичне значення яких вміщує певний набір етнокультурної інформації. Антиутопічна картина світу може бути зрозуміла лише в контексті спільноти і часу, що її породили. Аби досягти ефекту достовірності, автор використовує особливі мовні засоби, щоб описати життя людей, що у ній перебувають. На рівні вербального розуміння одним із головних лексичних засобів досягнення етнокультурної специфіки певного історичного періоду того або іншого мовного соціуму є реалії, а в нашому разі квазіреалії, які є своєрідним понятійним апаратом, що створює сам автор задля номінації та характеристики фантастичного світу, в якому відбуваються змальовані в художньому творі події.

Задля перекладу квазіреалій перекладачі вдаються до тих самих стратегій, що й під час перекладу реалій. В українському перекладознавстві власне лінгвістичну дефініцію реалій подає Р. Зорівчак: «Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [4, с. 58].

Р. Зорівчак пропонує перекладати реалії таким чином:

1. Контекстуальний переклад – пояснення реалії у контексті. *Kripak – serf*.
2. Транскрипція (транслітерація) – коли виникає потреба позначити звучання слова, відмінне від його написання, вдаються до транскрипції. А для буквеного передавання іншомовних слів застосовують транслітерацію. *Ku Klux Klan – Ку-клукс-клан, raprika – наприка*.
3. Дескриптивна перифраза, тобто описовий переклад. *Дідух – sheaf of straw*.
4. Калькування – поелементне відтворення слова чи фрази мови-оригіналу засобами мови-перекладу. *Рада Міністрів – the Council of Ministers*.
5. Гіперонімічне перейменування – генералізація. *Kiwi – фрукт*.
6. Комбінована реномінація – здебільшого транскрипція з описовою перифразою. *Cockney – кокні – один з найвідоміших типів лондонського просторіччя*.

7. Ситуативний відповідник – відповідник, який має сенс тільки в межах тексту. *Пани – all the gentkefolk*.
8. Міжмовна транспозиція на конотативному рівні – заміна реалії в мові-оригіналу реалією мови-перекладу або ж лексемою, яка містить необхідну для пояснення інформацію. *Калина – a snowball tree*.
9. Метод уподібнення – заміна реалії в мові-оригіналу реалією мови-перекладу. *Mile – кілометр* [4, с. 93].

Квазіреалії є водночас авторськими неологізмами. Оказіоналізми, авторські неологізми, авторські новотвори чи одноразові неологізми – це авторські неологізми, які використовуються за правилами словотвору лише в умо-

вах певного контексту як лексичний засіб художньої виразності. Вони є тими словами, що утворюються за прикладами вже наявних у мовній системі слів [5, с. 51]. Оказіоналізми завжди були цікавим об'єктом досліджень, оскільки явище okazionalnosti є досить аномальним і суперечливим. З кожним роком лексичний рівень мови збагачується новими словами. Чи то новими технічними термінами, що пов'язані з новими винаходами, чи то дивними, незвичними словами та їх формами у художній літературі.

Отже, виділяють такі способи перекладу авторських неологізмів:

1. Транскрипція або транслітерація. Під час застосування цих способів перекладу відбувається акт запозичення звукової (транскрипція) або графічної (транслітерація) оболонки слова разом зі значенням із мови оригіналу до мови перекладу. *Helicar – гелікар*.

2. Калькування. Калькування як метод створення еквіваленту схожий на буквальный переклад. Перевагою цього методу є стислість і нескладність отриманого еквіваленту. *A Vagonship – зорелім*.

3. Описові еквіваленти. Цей метод полягає у переданні значення англійського слова за допомогою більш-менш розповсюдженого пояснення. *Starscape – зображення зоряного неба* [5, с. 53].

Оскільки квазіреалії вивчені набагато менше, ніж реалії, рано говорити про їх чітку класифікацію, тому у нашому творі ми будемо послуговуватися класифікаціями способів перекладу неологізмів та реалій.

Світ, котрий створює автор антиутопічного тексту, доволі чужий нам, саме тому автор вводить безліч квазіреалій, таким чином описуючи те нове суспільство та ознаямлюючи читача з цим новим світом. І так у нашому «новому світі» існує безліч таких реалій, котрі існують виключно в цьому середовищі. Таким чином, перший цікавий термін, який зустрічається у книзі, – це Світова Держава, тобто унікальний світ, створений Гакслі.

'We have the World State now' [6, с. 35].

«Тепер у нас Світова Держава» [3, с. 78].

«У нас тепер Світова Держава» [1, с. 83].

В обох випадках перекладачі використали калькування.

У цьому світі існує чарівний наркотик – сома, який допомагає розслабитися жителям Світової Держави.

'What you need is a gramme of soma' [6, с. 36].

«Тобі справді потрібно грамульку соми» [3, с. 79].

«Тобі треба прийняти грам соми» [1, с. 83].

В обох перекладах слово транскрибується. Взагалі слово *soma* означає *священний напій давніх аріїв*, згадується у Ведах.

Відповідно, у цій державі є похідне поняття soma-holiday – авторський неологізм, котрий позначає стан оп'яніння після прийняття великої дози соми.

"Miss Crowne's gone on soma-holiday" [6, с. 95].

«Міс Краун зараз на сома-вакаціях» [3, с. 188].

У цьому випадку під час перекладу використана комбінована трансформація, *soma* – транскрибовано, *vacation* – переклад словниковим еквівалентом. Експресивності перекладач надає фразі, вживаючи застаріле слово *vacation*, замість відпустки.

«Міс Краун пішла у само відпустку» [1, с. 114].

У цьому випадку – ситуативний відповідник, який є грою слів *soma* – *само*, такий переклад є стилістично-експресивним, проте втрачається зміст речення (вихідний – із надмірним вживанням наркотика-соми).

Тісно пов'язана із квазіреалією *soma* в романі Гакслі мексиканська реалія *peyotl* – мескал/пейотль, яка означає кактус, що росте в Мексиці, та мескалін (наркотична речовина, яку отримують з цього кактуса). В уривку, наведеному нижче, автор вводить цю реалію, щоб створити контраст із наркотиком сома:

'The return to civilization was for her the return to soma, was the possibility of lying in bed and taking holiday after holiday, without ever having to come back to a headache or a fit of vomiting, without ever being made to feel as you always felt after peyotl' [6, с. 103].

«Повернення до цивілізації означало для неї повернення до соми, з можливістю лежати безперервно в ліжку, перебуваючи у стані ейфорії, без того, щоб прокидатися з болем голови і нападами блювоти, без того почуття сорому, яке охоплювало її завжди після пейотля» [3, с. 205].

«Для неї поворот до цивілізації означав повернення до соми – можливість відлежуватися в ліжку й віддаватися сомовідпустці без похмільного головного болю чи нападів блювоти, без того почуття, що охоплювало її кожного разу після пейотля» [1, с. 119].

Обидва перекладачі відтворили транскрибуванням, проте доцільно було б у примітках пояснити, що це за рослина, щоб читач вловив це протиставлення. Плюс додає сомовідпустка замість просто відпустки.

Для контрасту та змалювання устрою також Олдос Гакслі вводить реалію mesca – алкогольний напій, очищений від соку агави. Обидва перекладачі відтворили цю реалію за допомогою транскрибування.

'But it makes you feel so bad afterwards. The mesca does, and you're sick with the peyotl' [6, с. 80].

«Але після того мескалю так зле почуваєшся, а від пейотля тебе починає нудити» [3, с. 160].

«Після мескалю так погано, а від пейотлю нудить» [1, с. 107].

Ще одним неологізмом, який вводить автор, є *Feelies* (чуттєвки), від слова *to feel* – відчувати. Чуттєвки – це відомі фільми, які зазвичай містять еротичні сцени та збуджують глядачів. Всі жителі Світової Держави просто в захваті від них, тільки Дикун Джон шокований.

'Going to the *Feelies* this evening, Henry?', enquired the Assistant Predestinator' [6, c. 23].

«Генрі, йдеш цього вечора на *чуттєвки*? – запитав помічник визначальника» [3, с. 61].

Морозов пропонує власний відповідник для авторського неологізму *Feelies* – *чуттєвки*, котрий, на мою думку, є доволі доречним.

«Йдеш увечері на *стерео контактний фільм*, Генрі? – запитав асистент Визначальника» [1, с. 76].

У цьому випадку Маренко використав описовий переклад.

Похідним словом є *the Feely Corporation* – квазіреалія, що містить авторський неологізм *feely*, позначає компанію, яка випускає такі популярні у Світовій Державі фільми.

'...the *Feely Corporation's* most expert big game photographer had watched the whole proceedings' [6, c. 172].

«...найдосвідченіший фотомисливець за великою дичиною *Корпорації чуттєвок*, спостерігав за цією процедурою» [3, с. 325].

У цьому разі саму назву відтворено калькуванням, яке містить власний відповідник перекладача для авторського неологізму *Feely* – *чуттєвки*;

«...найдосвідченіший фотограф, за дорученням *корпорації стереоконтактних фільмів* спостерігав усе те самотичування» [2, с. 133].

Назву відтворено калькуванням, яке містить описовий переклад авторського неологізму *Feely*.

Богом у цьому творі є Форд. Відповідно існує також багато похідних від нього назв. Так, наприклад, у творі зустрічається авторський неологізм від форми звертання до високопоставлених осіб в Англії '*His ffordship Mustapha Mond*' [6, с. 22] – His Majesty, His Excellency + англійський іменниковий суфікс -ship, котрий позначає статус, положення, наприклад, lordship – титул, звання лорда. Обидва перекладачі пропонують власні еквівалентні фрази-неологізми, утворені від українського відповідника англійських форм звертання до високопоставлених осіб – «Його ффордичність Мустафа Монд» [2, с. 60]. (*Його ффордичність* – ффорд+ичність одразу відносить читача до звертання – Його величність). «Його ффордність Мустафа Монд» [1, с. 75]. *Його ффордність* – ффорд+ність – відносить читача до звертання – Його високість (щоправда, застаріла форма).

'*Honestly*', put in the anxious-looking little girl' [6, с. 20].

«Чесно, – вставила стурбована дівчинка» [3, с. 58].

«Йй Форду, – забожилася розтривожена дівчинка» [1, с. 74].

Маренко вводить свій авторський неологізм із грою з іменем Форда навіть для відтворення оригінального речення, яке не містить цієї гри слів. *Honestly* – чесно, справді, він передає як Йй-Форду (гра з українським висловом Йй-Бог, що і означає справді, чесно).

Ще однією яскравою квазіреалією, котра описує життя суспільства, є *Orgy-Porgy* – каламбур від слова оргія.

'*Orgy-porgy*, Ford and fun/ Kiss the girls and make them One./Boys at One with girls at peace/ *Orgy-porgy* gives release' [6, с. 56].

Морозов: «*Оргія-поргія*, Форд і потіха, / Цюмки юначкам, не знатимем лиха. / Хлопці й дівчата зіллються в одному, / *Оргія-поргія* краща за сому!» [3, с. 85].

«*Оргія-поргія*, Фордніа забава. / Цілуйся, кохайся, Форду на славу. / Хлопці, дівчата, радісний сміх – *Оргія-поргія*, щастя для всіх» [1, с. 73].

Значення другої частинки не відіграє важливу роль, радше слугує просто способом утворення каламбуру. Обидва перекладачі зберігають гру слів, переклавши словниковим відповідником першу частинку *orgy* – оргія, та адаптивно транслітерували *Porgy* – поргія (а не транскрибували г як дж, щоб зберегти звучання).

Ще однією квазіреалією є *sex-hormone chewing-gum*.

'Benito Hoover made him a present of six packets of *sex-hormone chewing-gum*' [6, с. 104].

«Беніто Гувер подарував йому шість пакетів жуйки зі статевими гормонами» [3, с. 207].

«Беніто Гувер подарував шість пакунків секс-гормональної гумки» [1, с. 119].

Морозов використав описовий переклад, а Маренко калькування.

У творі «Який чудовий світ новий!» є також слова та вирази, що можуть вважатися термінами-квазіреаліями. Розглянемо детальніше приклади та способи перекладу.

1. *Death Conditioning*.

'*Death conditioning* begins at eighteen months' [6, с. 110].

«Зумовлення стосовно смерті починається з вісімнадцяти місяців» [3, с. 215].

Морозов застосував калькування.

«Щеплення проти страху смерті починається у вісімнадцять місяців» [2, с. 99].

Маренко використав описовий ситуативний відповідник.

2. *Bokanovksy's Process / bokanovskification* – процес клонування;

+ Суспільство поділяється на касты згідно з грецькою абеткою:

– *Alphas* (Альфи – найвища каста в системі. Вони найрозумніші та найпривабливіші).

– *Betas* (Бети) – друга за порядком каста в системі. Вони розумні, але не настільки, як альфи).

– *Deltas* (Дельти) – третя за порядком каста в системі, переважно робочі.

– *Epsilons* (Епсілони) – найнижча каста в системі. Вони нерозумні, їх використовують виключно для роботи.

– *Gammas* (Гамми) – найнижча каста в суспільстві. Переважно виконують тяжку фізичну роботу.

'...Where the *Alphas* and *Betas* remained until definitely *bottled*; while the *Gammas*, *Deltas* and *Epsilons* were brought out again, after only thirty-six hours, to undergo *Bokanovksy's Process*' [6, с. 3].

«...де й залишають альфи і бети аж до остаточного «пляшкування», тоді як гамми, дельти й епси́лони ви-
добувають ще раз після всього лише тридцяти шести годин для проходження так званої «процедури Боканов-
ського» [3, с. 25].

Назви каст відтворені словниковими еквівалентами в обох перекладах. Bottled – пляшкування – калькування.
Bokanovsky's Process – процедура Бокановського – транскрибування + процедура замість процес – смисловий
розвиток;

«...там альфи й бети залишаються до остаточного переміщення в ампули, тоді як гами, дельти, й епси́лони
лише через тридцять шість годин забираються для застосування процесу Бокановського» [1, с. 65].

Bottled – переміщення в ампули – дескриптивна перифраза (описовий переклад), Bokanovsky's Process – про-
цесу Бокановського – калькування (транскрипція імені, переклад другого компонента) із граматичною переста-
новкою (зумовлена особливостями сполучуваності слів в українській мові).

3. Авторський неологізм bokanovskify – додано до імені вченого, на честь якого названий процес, дієслівний
суфікс -fy.

'If we could bokanovskify indefinitely the whole problem would be solved' [6, с. 4].

«Всі питання було б розв'язано, якби процес бокановськіфікації міг стати нескінченним» [3, с. 26].

Обидва перекладачі вводять власний неологізм-еквівалент. Бокановськіфікації – переклад номінальним сти-
лем, замість дієслова – іменник. Утворено схожим способом словотвору – ім'я вченого плюс суфікс (у цьому разі
іменниковий) -фікація вказує на безпосередній виробничий процес.

«Якби ми могли бокановськифікувати безмежно, то були б розв'язані всі проблеми» [1, с. 66].

Бокановськифікувати – переклад дієсловом-неологізмом. Утворено схожим способом словотвору – ім'я вчено-
го плюс дієслівний суфікс -фікувати.

Bottled – сленг, слово позначає людину, яка прийняла сому.

Словникове значення терміна-квазіреалії bottled – 1. розлитий у пляшки, пляшковий 2. стримуваний.

'Bottled, they crossed the street; bottled, they took the lift up to Henry's room on the twenty-eighth floor' [6, с. 52].

«Так і не виходячи зі своїх пляшок, вони перетнули вулицю й піднялися ліфтом до кімнати Генрі на двадцять
восьмому поверсі» [3, с. 113].

Описовий переклад у цьому контексті не дуже точно відтворює зміст (герої були під дією наркотика).

«Все ще закупорені, вони перейшли вулицю, піднялися ліфтом на двадцять восьмий поверх, де було помешкан-
ня Генрі, і зачинили за собою двері» [1, с. 92].

Маренко використав ситуативний відповідник, більш вдала стратегія перекладу, передає значення наркотич-
ного сп'яніння, зберігає зв'язок із вихідною лексемою «пляшка».

4. caffeine solution + vibro-vacuum massage + hot contraceptives + liquid air.

*'Liquid air, television, vibro-vacuum massage, radio, boiling caffeine solution, hot contraceptives, and eight different
kinds of scent were laid on in every bedroom'* [6, с. 67].

«У кожній спальні тут було рідке повітря, телевізор, киплячий розчин кофеїну, гарячі контрацептиви й вісім
різновидів пахощів» [3, с. 139].

Усе передано калькуванням, а масаж взагалі випущено.

«Конденсоване повітря, телевізори, вібровакуумний масаж, радіо, закип'ячений розчин кофеїну, підігріті
контрасепти й вісім різних парфумів на вибір» [1, с. 100].

Конденсоване повітря – контекстуальний відповідник, вібровакуумний масаж – калькування, закип'ячений
розчин кофеїну – калькування (але змінено вид із недоконаного в доконаний + граматична перестановка), підігріті
контрацептиви – контекстуальний переклад.

5. Synthetic Music Machine.

'A Synthetic Music machine was warbling out a super-cornet solo' [6, с. 24].

«З синтетичної музичної машини лунало соло корнета» [3, с. 62].

«Автомат синтетичної музики виводив соло на суперкорнеті» [1, с. 76].

В обох випадках перекладачі застосували стратегію калькування.

6. A.F. ('After Ford') – авторський неологізм – термін.

Бачимо гру слів A.D. – A.F. українською – до нашої ери, BC – нашої ери.

'The Nine Years' War began in A.F. 141' [6, с. 31].

«А тоді року Фордового 141-го розпочалася Дев'ятирічна війна» [3, с. 73].

Перекладач пропонує свій неологізм, що є грою із українською фразою зі значенням «нашої ери» – «від Різдва
Христового» – року Фордового.

«Девятирічна війна почалася в 141 році ери Форда» [1, с. 81].

Перекладач пропонує свій неологізм, що є грою із українською фразою «нашої ери» – Ери Форда.

7. Solidarity Service Day – обов'язкова подія для людей з вищих каст, де вони збираються на сому та оргію.

'ALTERNATE Thursdays were Bernard's Solidarity Service days' [6, с. 52].

«Що другого четверга в Бернарда були дні Солідарної служби» [3, с. 114].

«Що другого четверга Бернард мав брати участь у Дні Служби Солідарності» [1, с. 92].

Обидва приклади передано калькуванням, але різна сполучуваність іменника з означенням, солідарна служ-
ба – служба солідарності – зумовлює різні відтінки значень. Солідарність точніший переклад – Solidarity =
солідарність. Солідарна служба не звучить природно.

8. *Fordson Community Singery* – місце, де відбуваються оргії.

'After an early dinner at the Aphroditzeum he took leave of his friend and, hailing a taxi on the roof told the man to fly to the Fordson Community Singery' [6, с. 52].

«Після ранньої вечері в Афродітеумі він попрощався зі своїм приятелем і, зупинивши на даху таксі, звелів водієві летіти до Фордзонівської громадської співальні» [3, с. 114].

«Після раннього обіду з Гельмгольцем в «Афродиторії» він попрощався з друзями, сів на даху в таксі, наказав пілотові летіти до Фордзонівської громадської співальні» [1, с. 92].

Обидва автори використали калькування, але, якщо автор мав на увазі, що *fordson* – від слова син, то це втрачено у перекладі. *Singery* – авторський неологізм, відтворено калькуванням неологізмом *співальня*.

Проаналізувавши переклад квазіреалій у двох українських варіантах, нам вдалося окреслити основні способи перекладу обраного нами матеріалу та визначити використані трансформації. Квазіреалії та авторські неологізми найчастіше перекладено за допомогою калькування та транскрибування, а інколи навіть тлумачі пропонують свої авторські неологізми. Перспектива нашого дослідження полягає у можливості подальшого вивчення безеквівалентної лексики на матеріалі художнього дискурсу.

Література:

1. Гакслі О. Прекрасний новий світ / пер. з англ. С. Маренко. Київ: Всесвіт, 1994. № 5–6. С. 64–119.
2. Гакслі О. Прекрасний новий світ / пер. з англ. С. Маренко. Київ: Всесвіт, 1994. № 7. С. 96–135.
3. Гакслі О. Який чудесний світ новий! / пер. з англ. В. Морозов. Київ: ВСЛ, 2016. 368 с.
4. Зорівчак Р. Реалія і переклад. Львів: ЛНУ, 1989. 212 с.
5. Лопатин В.В. Рождение слова. Неологизмы и окказиональные образования. Москва: Наука, 1973. 151 с.
6. Huxley O. *Brave New World*. Harper & Row, 1969. 177 p.

Анотація

Б. НЕЧИПОРЕНКО, О. ДУШНОВСЬКА. СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ КВАЗІРЕАЛІЙ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ РОМАНУ ОЛДОСА ГАКСЛІ «ЯКИЙ ЧУДЕСНИЙ СВІТ НОВИЙ!»

У статті проаналізовано способи відтворення квазіреалій у двох українських перекладах твору Олдоса Гакслі «Який чудесний світ новий!» з семантико-стилістичної точки зору. Досліджено методи перекладу квазіреалій: транскрипція (транслітерація), калькування, дескриптивна перифраза, контекстуальний переклад. Визначено адекватність кожного способу відтворення.

Ключові слова: квазіреалія, авторський неологізм, реалія, антиутопія, транскрибування.

Аннотация

Б. НЕЧИПОРЕНКО, О. ДУШНОВСКАЯ. СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ КВАЗИРЕАЛИЙ В УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ РОМАНА ОЛДОСА ХАКСЛИ «О ДИВНЫЙ НОВЫЙ МИР»

В статье проанализированы способы передачи квазиреалий в двух украинских переводах романа Олдоса Хаксли «О дивный новый мир» с семантико-стилистической точки зрения. Определены главные методы перевода квазиреалий: транскрипция (транслитерация), калькирование, дескриптивная перифраза, контекстуальный перевод. Раскрыта адекватность использования каждого метода.

Ключевые слова: квазиреалия, авторский неологизм, реалия, антиутопия, транскрибирование.

Summary

B. NECHYPORENKO, O. DUSHNOVSKA. WAYS OF TRANSLATION OF QUASI-REALIA IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE NOVEL 'BRAVE NEW WORLD' BY ALDOUS HUXLEY

The article deals with the ways of translation of quasi-realialia in two Ukrainian translations of the novel 'Brave New World' by Aldous Huxley. The following ways of their rendering have been determined: transcription (transliteration), calque translation, descriptive paraphrase, contextual translation. Each method has been analyzed from the point of view of adequacy.

Key words: quasi-realialia, author's neologisms, realialia, dystopia, transcription.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та
перекладу
Івано-Франківського національного
технічного
університету нафти і газу*

**ВЗАЄМОДІЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ СТИЛІВ АВТОРА ТА ПЕРЕКЛАДАЧА
У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ХЕМІНГУЕЯ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. МИТРОФАНОВА)**

У перекладознавстві сфера художньої інтерпретації стоїть осторонь інших видів письмового перекладу (науково-технічного, офіційно-ділового, газетно-публіцистичного, військового), оскільки вона пов'язана з питаннями творчості, відтворення естетичної та поетикальної систем письменників, що, зрештою, спричиняє появу специфічних проблем, не притаманних іншим галузям теорії перекладу. Однією з таких є проблема взаємодії художньо-естетичних систем автора першотвору та перекладача. Оскільки це питання належить до ключових у художньому перекладі, воно потрапляло у фокус вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних теоретиків перекладу: Гачечиладзе Г.Р., Ковганюка С.П., Коптілова В.В., Кундзіча О.Л., Левого І., Рильського М.Т., Сдобнікова В.В. та Петрової О.В., Чуковського К.І., праці яких стали теоретичною платформою цього дослідження. Більшість з цих науковців прямо вказували на те, що художній переклад – це один із видів художньої творчості. «Результат його – творення нової художньої цінності іншою мовою, з якою переклад пов'язаний органічно і – що найголовніше – відзначається творчою індивідуальністю свого творця» [2, с. 102]. Перекладач виступає своєрідним співавтором письменника. Як зазначають Сдобніков В.В. та Петрова О.В., «щоб здійснювати художній переклад, перекладач сам повинен володіти літературним талантом, повинен володіти усім набором засобів виразності, тобто, по суті, бути письменником» [5, с. 407]. Ці науковці вказують, що «зіткнення двох творчих особистостей – автора і перекладача – це або співробітництво, або конфлікт» [5, с. 409]. В контексті цих висновків важливим залишається пошук шляхів уникнення творчого конфлікту та пошук засобів гармонізації естетично-стильових систем творчих індивідуальностей письменника та перекладача. Адже це є гарантією досягнення адекватності перекладу художнього тексту та можливості дотримуватися принципу функціональності, тобто максимально відтворювати засобами рідної мови художній світ оригіналу, «досягти художнього впливу на читача перекладу, аналогічного впливу першотвору на співвітчизників автора» [7, с. 12].

Найпродуктивніший спосіб виявлення прийомів гармонізації взаємодії письменника та перекладача полягає у вивченні багатого досвіду перекладачів-практиків, зокрема Володимира Митрофанова, корифея українського художнього перекладу ХХ століття, лауреата премії імені Максима Рильського, автора перекладів творів Марка Твена, Томаса Майн Ріда, Стівена Кінга, Рея Д. Бредбері, Гаррієт Бічер-Стоу, Ернеста Хемінгуей та інших письменників.

Отже мета статті – виявити та проаналізувати такі інтерпретаторські принципи В. Митрофанова, які забезпечили злагожену взаємодію його перекладацької манери з самобутнім стилем Е. Хемінгуей і стали передумовою досягнення адекватності та функціональності українських версій творів американського письменника. Об'єктом дослідження стали переклади спадщини саме Е. Хемінгуей з двох причин. По-перше, їх чисельність (романи «Прощай, зброє», «Острови в океані», повісті «Весняні води», «Старий і море», збірки «Три оповідання і десять поезій», «За нашого часу», «Чоловіки без жінок», «Переможець нічого не здобуває», «Сніги Кіліманджаро та інші новели», оповідання 1936 року, оповідання про громадянську війну в Іспанії та оповідання 50-х років) давала широкі можливості для аналізу творчої взаємодії самобутніх поетикальних виразників художнього світу американського письменника та українського інтерпретатора. По-друге, Е. Хемінгуей – творець унікальної стильової манери, яка, безперечно, стала професійним викликом для перекладача, і є неперевершеним матеріалом для наукового вивчення перекладацьких прийомів і рішень.

Першим етапом дослідження було визначення так званої «творчої домінанти» стильової манери письма Е. Хемінгуей. Цей перекладознавчий термін свого часу запровадив М. Рильський, який зазначив, що «завдання перекладача – це доконечна потреба знайти творчу домінанту автора. <...> Річ у тому, що віддати всі сторони оригіналу буквально точно – неможливо. Отже під творчою домінантою ми розуміємо ту рису автора, яка є основною для нього, найхарактернішою, провідною. <...> Для цього іноді доводиться пожертвувати другорядними рисами оригіналу. Перекладу без жертв не буває» [8, с. 136]. Творча домінанта Е. Хемінгуей – це його широко відомий «принцип айсберга». Це характерна для письменника глибока емоційність, яка, втім, прихована у підтексті за сухим тоном оповіді та відстороненим описом зовнішніх подій. Повтори, деталі, лейтмотиви виступають ключем до розшифровки імплікації.

Прихована емоційність становить значну складність перекладу творів письменника, оскільки апелює до особистої здатності перекладача відчувати приховані переживання героїв та передавати їх у повному спектрі.

Перекладацькій манері В. Митрофанова не притаманна сухість викладу. Навпаки, український інтерпретатор тяжіє до колоритної та стилістично забарвленої лексики, до фразеологізмів, і, подекуди, поетичних слів. Проте В. Митрофанову вдається гармонійно синтезувати авторський і власний перекладацький стилі, нерідко протилежні за своєю природою, шляхом дотримання наступних положень.

По-перше, перекладач дозволяє собі відхилення від стилістично нейтральних словникових відповідників на користь колоритно забарвлених контекстуальних лише під час перекладу мовлення героїв. Зокрема, перекладач віддає перевагу колоритній розмовній чи діалектній лексиці над нейтральними словниковими відповідниками, адже персонажі Е. Хемінгуея – це люди пересічні. “*What are you looking at? Max looked at George*” [11, с. 65] – «*А ти чого вимпичився? – глянув Макс на Джорджа*» [10, с. 401]; “*Where did you meet her?*” [15, с. 38] – «*Де ви здибали її?*» [10, с. 483]

Передаючи мовлення персонажа, перекладач добирає контекстуальні відповідники одного типу. Така постійність сприяє формуванню в уяві читачів цілісного образу.

У такий самий спосіб В. Митрофанов застосовує особисту рису свого перекладацького стилю – використання фразеологізмів. Трансформації заміни загальноновживаної та емоційно нейтральної лексики оригіналу на фразеологічний зворот в українській версії здебільшого трапляються під час перекладу реплік героїв, рідше – мови оповідача: “*Bright boy can do everything*», *Max said*” [11, с. 69] – «*Мій молодець на всі руки майстер*», – *сказав Макс*» [10, с. 404]; “*I don't even listen to it*” [11, с. 74]. – «*Вуха б мої вас не чули*» [10, с. 408] (з оповідання «Убивці»). Використання фразеологізмів дозволяє вдало відтворити настрій розмови і зберегти розмовно-побутовий стиль. Оскільки ці зміни завжди відповідають загальному контексту (характеру розмови, статусу героя), то вони не лише не втручаються у стиль письменника, але й роблять образи персонажів смислими і зрозумілими українському читачеві. Таким чином, колоритні фразеологізми гармонійно «імплантуються» в стилістично незабарвлене тло творів Е. Хемінгуея.

Активне вживання фразеологізмів є прикладом взаємодії творчих манер автора і перекладача, в результаті якої у перекладі на рівні форми виявляються національні риси літератури-реципієнта. Теоретично цю проблему розглянув Г. Гачечіладзе, який, зокрема, звернув увагу на те, що збереження національної специфіки оригіналу завжди схвалюється, тоді як привнесення у переклад національних особливостей сприймаючої культури вважається неприйнятним. На думку дослідника, така позиція не узгоджується із загальновизнаним постулатом про творчу природу праці перекладача: «Втрата національної специфіки дорівнює втраті індивідуальності перекладача. Хіба можливо уявити індивідуальність перекладача без його національних особливостей? Адже він син свого народу і саме для нього і творить свій переклад» [2, с. 146].

Важливим питанням є співвідношення національних особливостей першотвору та творчості перекладача, оскільки перевага будь-якої із сторін призведе до викривлень. Переклад повинен бути «органічним синтезом обох національних начал» [2, с. 146].

Аналізуючи взаємодію авторів першотвору і перекладу, слід звернути увагу на те, що схильність В. Митрофанова до використання стилістично колоритної лексики «підштовхує» його до використання лексичної трансформації конкретизації, замінюючи словникові відповідники широкого значення контекстуальними відповідниками з вузьким значенням. Приміром, контекстуальний відповідник «плентали» для перекладу англійського «*were walking*» є конкретизацією словникового еквівалента «йшли пішки». Використаний для опису поранених колоритний контекстуальний відповідник миттєво збуджує низку асоціацій, які дозволяють яскраво уявити всю картину. «*The wounded were coming into the post, some were carried on the stretchers, some walking and some were brought on the backs of men that came across the field*» [15, с. 171]. – «*На нічт прибували поранені: кого несли на ношах, хто плентав сам, кого тягли на плечах через поле товариші*» [10, с. 603].

Водночас перекладач не спотворює манери письма американського прозаїка, оскільки дотримується другого важливого положення: усі трансформації повинні бути виправдані контекстом і внесені для того, щоб український реципієнт мав повне уявлення про події, середовище та настрої героїв.

Щоправда, в окремих випадках підбір більш конкретних контекстуальних відповідників призводить-таки до втручання у стиль Е. Хемінгуея. В українській інтерпретації нам зустрівся приклад невиправданої поетизації пейзажів, як-от: «*We could look across the plain and see farm houses and the rich green farms with their irrigation ditches and the mountains to the north*» [15, с. 125]. – «*Далі на рівнині було видно селянські хати й розкішні зелені поля, помережані зрошувальними канавами, а ген на півночі здіймалися гори*» [10, с. 564]. Через ужитий перекладачем добір поетичних контекстуальних відповідників («ген», «помережані», «здіймалися») до сухого хемінгуєвського переліку того, що могли побачити герої, додається незначний ліричний струмінь, який дещо змінює загальний настрій пейзажу.

Наступним принципом вдалої взаємодії стилів автора і перекладача є продуктивне використання В. Митрофановим переваг української мови як мови синтетичної під час перекладу оригіналу, написаного аналітичною англійською мовою. Йдеться про величезні можливості, які дає гра суфіксів. Приміром, у «Чистій, ясно освітленій місцині» вираз «*the old man*» – «старий» – перекладено «дідуган» чи «дідок». Суфікси дозволяють передати тон і настрій першотворів. “*He is a swell guy*”, *Nick said*” [14, с. 63]. – «*Він чудовий чолов’яга*», – *сказав Нік*» [10, с. 59] («Триденна буря»). Суфікси підкреслюють розміри об’єктів або вказують на найвищий ступінь вияву ознаки. “*I’ll get a chunk from the back porch*”, *Nick said*” [14, с. 63]. – «*Піду-но принесу з задньої веранди якусь поліняку*» [10, с. 59] («Триденна буря»); “*He never heard it without thinking of his huge hands*” [14, с. 197]. – «*Щоразу, коли він чув його, він мимоволі згадував про свої ручиська*» [10, с. 371] («Непереможений»).

Використання словотвірних суфіксів у перекладах сприяло на момент їхньої появи швидкому засвоєнню творів українськими реципієнтами, а тепер забезпечує успішне функціонування перекладеної спадщини.

Треба зазначити, що вживання суфіксів (як і фразеологізмів) є прикладом вдалого використання українських національних мовних форм для відтворення змісту англійського вихідного тексту.

Таким чином, переклади творів Е. Хемінгуея В. Митрофановим є проявом гармонійної творчої взаємодії авторського та перекладацького стилів викладу. Безперечно, внесені лексичні та граматичні перекладацькі трансформації дещо посилили емоційність творів Е. Хемінгуея, стилістично забарвили текст оригіналу та дещо зменшили «глибину

айсберга». Проте ці зміни є незначними, контекстуально доречними, внесеними спеціально для української читацької аудиторії і, найголовніше, вони полегшують функціонування перекладу в українському мовному просторі.

Проведене дослідження виявило також подальші перспективні напрями: 1) поглиблення аналізу інтерпрета-торського доробку В. Митрофанова з метою пошуку інших творчих перекладацьких прийомів задля досягнення успішної співпраці письменника і перекладача на матеріалі творчості Е. Хемінгуей; 2) вивчення перекладацьких прийомів інших інтерпретаторів творчості Е.Хемінгуей українською мовою; 3) вивчення перекладацьких прийомів В. Митрофанова під час відтворення ним художньої манери письма інших письменників.

Література:

1. Гайнічеру О.І. Поезія і мистецтво перекладу. Київ: Дніпро, 1990. 210 с.
2. Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. Москва: Советский писатель, 1972. 268 с.
3. Ковганюк С.П. Практика перекладу. (З досвіду перекладача). Київ: Дніпро, 1968. 276 с.
4. Коптілов В.В. Теорія і практика перекладу. Київ: Вища школа. Видавництво при КДУ, 1982. 135 с.
5. Сдобников В.В., Петрова О.В. Теория перевода: учебник для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков. Москва: АСТ: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. 448 с.
6. Кундзіч О.Л. Творчі проблеми перекладу. Київ: Дніпро, 1973. 264 с.
7. Левый И. Искусство перевода. Москва: Прогресс, 1974. 396 с.
8. Рильський М.Т. Мистецтво перекладу: Статті. Виступи. Нотатки. Київ: Радянський письменник, 1975. 344 с.
9. Чуковский К.И. Высокое искусство. Москва: Советский писатель, 1988. 348 с.
10. Хемінгуей Е. Твори: у 4 т. Київ: Дніпро, 1979. Т. 1. 403 с.
11. Hemingway E. Selected Stories. Moscow: Progress Publishers, 1971. 398 p.
12. Hemingway E. The Fifth Column and the First Forty-nine Stories. London: J. Cape, 1972. 332 p.
13. Hemingway E. The Nick Adams Stories. New York: Bantan Books, 1972. 245 p.
14. Hemingway E. The Snows of Kilimanjaro and Other Stories. New York: Penguin Modern Classics, 1970. 160 p.
15. Hemingway E. A Farewell to Arms. Moscow: Progress, 1976. 319 p.

Анотація

Н. РОМАНЕНКО. ВЗАЄМОДІЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ СТИЛІВ АВТОРА ТА ПЕРЕКЛАДАЧА У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Е. ХЕМІНГУЕЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ В. МИТРОФАНОВА)

У статті розглянуто проблему взаємодії художньо-естетичних систем автора першотворів та перекладача художніх творів на прикладі літературного доробку Е. Хемінгуей в інтерпретації В. Митрофанова. Виявлено перекладацькі принципи, що гармонізують взаємодію самотвірних стилів письменника і перекладача. З'ясовано рівень втручання і викривлення манери письма автора під час застосування перекладацьких трансформацій та доцільність національної адаптації оригіналів.

Ключові слова: художній переклад, взаємодія, стиль, контекстуальний відповідник, перекладацька трансформація, фразеологізми.

Аннотация

Н. РОМАНЕНКО. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ СТИЛЕЙ АВТОРА И ПЕРЕВОДЧИКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Э. ХЕМИНГВЕЯ В УКРАИНСКОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ В. МИТРОФАНОВА)

В статье рассмотрена проблема взаимодействия художественно-эстетических систем автора оригинала и переводчика художественных произведений на примере литературного наследия Э. Хемингуэя в интерпретации В. Митрофанова. Выявлены переводческие принципы, которые гармонизируют взаимодействие самобытных стилей писателя и переводчика. Выяснена степень вмешательства и искривления авторской манеры письма при использовании переводческих трансформаций, а также целесообразность национальной адаптации оригиналов.

Ключевые слова: художественный перевод, взаимодействие, стиль, контекстуальное соответствие, переводческая трансформация, фразеологизмы.

Summary

N. ROMANENKO. AUTHOR'S AND TRANSLATOR'S INDIVIDUAL STYLES COOPERATION IN THE FICTION TRASLATION (AS EXAMPLIFIED IN E. HEMINGWAY'S LITERARY WORKS INTERPRETED INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE BY V. MYTROPHANOV)

The article studies the writer's and the translator's artistic-aesthetic systems cooperation as exemplified in E. Hemingway's literary works interpreted by V. Mytrophanov. The author discovers those translation principles which harmonize author's and translator's unique styles. The scholar considers the degree of interference into the author's writing manner, analyses the distortion of the writer's style due to the use of translation transformations and reflects on the necessity of the national adaptations of the original texts.

Key words: literary translation, cooperation, style, contextual equivalent, translation transformation, idiom.

*PhD in Philological Sciences,
Associate Professor at the Department
of Translation and Linguistics
of the International Humanitarian
University*

THE DIFFICULTIES IN TRANSLATING LEGAL TERMINOLOGY (ON THE BASIS OF LEGAL DOCUMENTATION)

Formulation of the problem. An intense development of legal terminology is associated with the constant development of Ukraine's relations with other countries in the field of law and jurisprudence. As a result of this, over the past few decades, there has been an increase in political and economic international relations that generated the question of the comparative analysis of languages in the legal field, and the interest of researchers in the study of methodologies and techniques of legal terminology rendering. The language of the legal documentation contains a specific vocabulary covering a wide range of legal traditions and institutes. When translating legal documents, one should take into account the obvious differences in the country's legislation, the key features of Ukrainian and English legal discourse.

Consequently, in addition to identifying the varieties of legal terminology, we find it important for the linguists to determine the prime ways of translating it from one language to another. In spite of the great interest in the problem of the translation of legal terminology in the contemporary Translation Studies, there is still no a unified classification of methods for conveying terms in the field of jurisprudence.

Today, international relations are developing more and more and the exchange of various kinds of legal information between different languages native speakers and bearers of cultural values is simply necessary. Practically all spheres of human activity are regulated by one or another laws and legal norms, and legal translation is directly relevant to the regulatory sphere.

Legal terminology is a unique object of research, as characterized by the large variety of applications compared to other term systems, since in present-day conditions the demand for legal translations is growing, which contributes to the importance of translation of legal terminology.

Analysis of recent research and publications. The issue of the peculiarities of the translation of legal terminology both in English and Ukrainian was investigated by M.A. Baskakova, Ye.B. Berg, N.A. Bondareva, E.T. Derdi, L.M. Chernovaty, V.I. Karaban, Yu P. Ivanko, D.V. Shcherba, Rupert Haigh, etc [3; 4; 5; 6; 8; 10; 11].

According to well-known scholars (I.S. Aleksyeyeva, I.V. Arnold, O.D. Shveytser, etc.) [1; 2], the translation of documentation of individual person and legal entities can be described as a translation of the texts belonging to the field of law and used for the exchange of legal information between people who speak different languages. Since the law is a subject matter related to the socio-political and cultural features of the country, legal translation is a difficult task. It is considered one of the most complex forms of expression in the translator's environment, because for the adequate translation of legal information the language of legal translation should be particularly precise, clear and reliable. Texts of a legal character have a high degree of rendering, clichés and contain information that must be drawn once and for all in a prescribed manner in accordance with the provisions fixed by law. However, it would be falsely to assume that it is sufficient for a faithful translation to master the terminology and rules for conveying of this type of text thoroughly. Through the example of legal translation, it is absolutely possible to assert that it is necessary to understand the cultural features of the native speakers in specific constructions typical only to them.

The objective is to elicit the difficulties while translating English legal terms into Ukrainian. The goal is achieved by solving the following tasks:

- to study scholarly works on lexicology, terminology, the theory of legal translation in order to define the concept "term";

- to identify the most frequent groups of terms that occur in legal texts;

- to analyze and describe the peculiarities, difficulties of translating the English legal terms into Ukrainian.

Statement of the base material. Legal terminology is heterogeneous. On the one hand, one can single out the terminology of law in its structure, on the other hand, the terminology of legal studies, which is due to the two legal fields of functioning of legal terms, namely official and scientific. The terminology of legal science is more complex, because it is represented by the terms, which one can't find in statutory wording [7, p. 7].

So, the concept of "legal term" A.S. Piholkin defines:

"The legal term is a word or a phrase used in legislation, a generalized name of a legal notion that has an exact meaning, defined value, and it is distinct in semantic unambiguity, functional stability [4, p. 15]."

From the viewpoint of V.Yu. Kartuhin, "the legal term is a word or a phrase, which precisely conveys one or another legal concept and has stability, unambiguity" [6, p. 10].

YE.V. Ma lyukova points out a major feature of the legal term, "the legal term can only be considered the one officially recognized in the regulatory acts". This statement should be examined with reference to the division of the legal terminology into the terms of law and terms of legal science, listed above, because it is true only for the first of these groups [3, p. 3].

The legal term is polysemic, although one of the requirements for the term is its unambiguity, because the legislator should give a legal term an uniform definition that encompasses all essential features and has a legal bearing. The presence in the term of several different legislative definitions leads to fuzziness, a vague legal regulation, generates misunderstandings and mistakes, as a rule, on the part of those who is liable at law.

With regard to the requirements that put forward for legal terms, then there are identical views among the experts in the field of law. As a rule, we are talking about three key requirements: unambiguousness (the same term should be used assuredly in the same legal act), general recognition (the terms have to be used in scientific and legal practice), stability (terms should keep your special meaning in each new legal act). A number of works highlight the significance of the requirement as the unity of legal terminology, “One term used in the formulation of legal norms must have the same meaning; it is unacceptable for the same concepts to be used for the different terms” [1, p. 34]. Other requirements include systemacy of terminology and its adequacy of conveying of relevant concepts, the inadmissibility of unreasonable use of foreign terms, the conformity of terms with the general-language norm, the accuracy and unambiguousness of terminology and its accessibility, laconic brevity and the effectiveness of legislative style, the standard nature of terminology [1, p. 33].

Several classes of the legal terminology are distinguished in the literature. According to the following classification, all legal terms are divided into three groups: 1) very common terms; 2) technology specific terms; 3) special juridical terms [1, p. 35]. According to the sphere of legal terms distribution, they can be divided into general, inter-branch, and branch. Special juridical terms function in all branches of law, the inter-branch terms can be found in two or more areas of law, and branch ones are met in one area of law. The next criterion, which serves as a basis for classifying terms, is their sector profile. However, one can single out the terms of the constitutional law (“convention”, “legislature”), administrative law (“rule-making”, “administrative agencies”), civil law (“judicial precedent”, “The Corpus Juris”), family law (“matrimonial”, “domestic relations”), criminal law (“aggravated murder”, “abduction”, “burglary”, “trespass”) etc.

Depending on the number of meanings that a term has, legal terms can be divided into monosemantic and polysemantic terms. Thus, the structure of the legal term terminology is characterized by the following features: 1. The presence of the terminological doublets of the English and French origin: care and attention, true and correct, part and parcel; 2. The occurrence of terms of French origin: cadastre, charges, Bes nova, alibi, peremptory pleas, larceny, attorney; 3) The existence of Latinisms: ab initio, animus nocendi, compensatio morae, a posteriori.

Most of the difficulties in translating terms are related to the problems of content rendering, they include legal concepts that are absent in the legal system of the target language. At the same time, the legal content of even such terms, which are considered to be analogues, may not coincide. “The lack of coincidence between concepts and even between the legal categories adopted there and here is one of the greatest difficulties for a lawyer who wants to compare different legal systems” [5, p. 12].

A part from polysemantic terms, difficulties in translating are caused by such phenomena as synonymy of terms and interlingual paronymy. Under the latter one understands the presence of terms in the source and target languages, which have a formal resemblance due to their “international” nature, but the scope of concepts of such terms can completely or partially not coincide [9, p. 15]. The most detailed classification of the difficulties associated with the translation of legal terms is given in the work by D. Kao. Kao distinguishes four types of difficulties in the translation of terminology: 1) the problem of the legal concepts content, the problem of finding equivalents and the absence of them in translation; 2) terms related to specific legislation and legal system; 3) the language of law as a language for specific purposes, that is, the problem of literary and special significance; 4) terminological difficulties due to the nebulousness and ambiguity of a number of terms [11, p. 28].

It is difficult to translate the terms that have different meanings not only in different fields of science and technology, but even in one branch.

For example:

provision

- 1) The action of providing or supplying something for use.
- 2) An amount or thing supplied or provided.
- 3) *Count noun* A condition or requirement in a legal document.

4) Christian Church *historical count noun*. An appointment to a benefice, especially directly by the Pope rather than by the patron, and originally before it became vacant.

challenge

1. A call to someone to participate in a competitive situation or fight to decide who is superior in terms of ability or strength.

2. A call to prove or justify something.

Law

An objection regarding the eligibility or suitability of a jury member.

3. Medicine

(mass noun) Exposure of the immune system to pathogenic organisms or antigens.

Such a word, which has several lexical variants analogous to them in meaning, is translated by selecting the analog that is the most accurate would convey the meaning of the term. The infinitive cause significant difficulties in translating English legal terms into Ukrainian. It should be noted that our observations have shown that in Ukrainian translations of English legal terms, there are cases when the infinitive remains in translation, for example: “<...> The court of appeals may reverse and send the case back for a new trial, or it might simply send the case back for whatever further proceedings

are needed”. “The principal function of the court of appeals is to review cases appealed from trial courts to determine whether the law was correctly interpreted and applied” [8, p. 27].

Thus, parallel infinitive constructions of the source language are not always observed in the target language, turning into the constructions with a noun, but the parallelism remains.

When analysing various legal documents, we found that the overwhelming majority of terms serve as a direct reflection of reality, called professional realities, processes, and properties. In this case, the terms are used in their nominative meaning. A small number of terms are used in their figurative meaning.

When translating English legal documentation into Ukrainian, we can notice that there are mostly terms that denote the notions of the English legal system that are identical to the concepts of the Ukrainian legal system (full compliance): defence, appeals, trial, jurisdiction, testimony. Sometimes, the terms refer to the notions of the English legal system, partly corresponding to the concepts of the Ukrainian legal system (partial compliance): litigation, child custody hearing, court reporter. The terms referring to the concepts of the English legal system that are absent in the Ukrainian legal system (lexical gaps) can also be seen in the legal documentation: blue ribbon jury, ex post facto law, grand inquisitor.

The translation of terms that denote the concept of the English legal system, identical to the notions of the Ukrainian legal system, are mainly represented in the following ways: 1) translation by an equivalent term; 2) synonymous term substitution; 3) translation by means of using approximate correspondence, neutral substitution; 4) literal translation; 5) semantic translation; 6) descriptive translation

The translation of terms that denote the notion of the English legal system partly corresponds to the notions of the Ukrainian legal system represented in the following ways: 1) term substitution; 2) translation by means of using approximate correspondence; 3) verbal translation; 4) descriptive translation etc.

The prevailing ways of translating the terms in this group is to use a synonymous term substitution. The translation of terms absent in the Ukrainian legal system is rendered in the following ways: 1) translation by means of using approximate correspondence, neutral substitution; 2) verbal translation; 3) substitution for the term close in meaning; 3) descriptive translation; 4) semantic development; 5) transcribing.

There are a number of techniques for translating legal terms: translation by means of using a lexical equivalent; transcribing or transliteration; descriptive translation; calque translation. Despite lexical and grammatical transformations, there are also complex lexico-grammatical transformations: 1) explication; 2) compensation; 3) antonymous translation.

When translating terms of legal documentation one can face the most key problem that is a lexical synonymy. This is due to differences in the meaning of synonyms of the same legal term. It is quite difficult to choose the appropriate word from such an amount, because in itself these are different concepts. Being synonymous, they can not always be a substitution for each other. The interpreter should take into account these ins and outs in the legal translation, because such a type of translation requires the most stringent semantic adequacy.

Having analyzed the study material (legal documentation), we can conclude that the terms are units of linguistic and professional knowledge that ensure the effectiveness of intercultural communication, therefore the most practical significance in the translation of various legal texts is the equivalent translation of legal terminology.

When translating legal terms, the translator should take into consideration the following: a term should be translated by an equivalent one, and the choice of their translation techniques will depend on how well the translator will eliminate legal terms from the layer of commonly used vocabulary. If the term does not have an equivalent in the target language, then the translator has to borrow it, coin a new one, substitute by a term close in meaning.

Conclusions. In general, English legal terms have the same techniques of rendering into Ukrainian as all other terms. The analysis of special literature on the problem of translation of the terms of legal documentation allowed to define a number of factors that predetermine translation difficulties: the main problem of legal terms translation is their polysemy that one can witness both in different branches of knowledge and in the legal sphere itself. Translating polysemantic terms requires the ability to select an appropriate contextual equivalent. In case when the dictionary does not give the exact equivalent of a terminology unit, then different techniques of interlingual transformations are used.

The prospects for scientific research are to describe the manner of legal terms formation by means of using internal language resources and external ones (loan words).

References:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учеб. пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. М.: Флинта: Наука, 2002. 384 с.
3. Баскакова М.А. Толковый юридический словарь: право и бизнес. М.: Финансы і статистика, 2004. 703 с.
4. Берг Е.Б. Основные инструменты профессиональной коммуникации в правовой сфере (терминология, оценочные понятия, дефиниции). Языки профессиональной коммуникации: труды Междунар. науч. конф. (Челябинск, 21–22 октября 2003 г.). Челябинск, 2003. С. 15–17.
5. Бондарева Н.А. Способы перевода терминов уголовного права в русском и английском языках. Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2014. № 172. С.74–79
6. Дерді Е.Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови»; Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2003. 21 с.
7. Циткіна Ф.О. Термінологія й переклад. Львів: ВЛІ, 2003. 187 с.

8. Черноватий Л.М., Карабан В.І., Іванко Ю.П. Переклад англomовної юридичної літератури: навч. посібник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця: Поділля-2000, 2002. 448 с.
9. Швейцер А.Д. Перевод в контексте культурной традиции. Литературный язык и культурная традиция: монография. Отв. ред. Н.Н. Семенов, В. Я. Порхоxомовский; Российская Академия Наук: Институт языкознания. М.: Стелла, 1994. С. 169–185.
10. Щерба Д.В. Термін та його дефініція як головні онтологічні поняття термінознавства. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2006. № 28. С. 237–240.
11. Haigh R. Legal English. Abingdon: Routledge-Cavendish, 2009. 85 p.

Summary

H. SAVCHUK. THE DIFFICULTIES IN TRANSLATING LEGAL TERMINOLOGY (ON THE BASIS OF LEGAL DOCUMENTATION)

The article deals with the analysis of English legal documentation translations into Ukrainian. The most frequent groups of terms found in legal texts are analysed. The difficulties in translating legal terminology have been identified and ways of their rendering have been examined.

Key words: legal documentation, terms, difficulties of translation, methods.

Анотація

Г. САВЧУК. ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЮРИДИЧНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ)

У статті проаналізовано переклади англomовної юридичної документації на українську, виявлено найчастотніші групи термінів, що зустрічаються в текстах юридичної тематики. З'ясовано труднощі перекладу юридичних термінів та досліджено способи їх відтворення.

Ключові слова: юридична документація, терміни, труднощі перекладу, способи.

Аннотация

Г. САВЧУК. ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ЮРИДИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ)

В статье проанализированы переводы англoязычной юридической документации на украинский язык, обнаружены наиболее частотные группы терминов, встречающихся в текстах юридической тематики. Выявлены трудности перевода юридических терминов и исследованы способы их передачи.

Ключевые слова: юридическая документация, термины, трудности перевода, способы.

11. Мова і засоби масової комунікації

11. Язык и средства массовой коммуникации

11. Language and mass media

COMMUNICATIVE STRATEGIES IN THE ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE

Formulation of the problem. Any interaction develops certain relationships between communicants, whose nature can be manifested both on the verbal and non-verbal levels (the level of actions) or at both levels at once. In other words, the process of speech interaction of communication partners in a particular situation of communication, namely their communicative behavior, is the focus of researchers' attention.

Analysis of recent research and publications. Of great importance is the body of works devoted to the peculiarities of studying various aspects of the utterance functioning in dialogical speech and developing various aspects of the further division of dialogical interaction and the ways of their realization (N. Arutyunova, A. Baranov, D. Berton, H. Heisner, M. Daskal, P. Zernetskii, G. Kultard, N. Novos-Tavskaya, A. Romanov, G. Sinclair, L. Sukhankina, S. Sukhikh, B. Techt-Mayer, D. Frank, B. Khalford, F. Hundsnursher, L. Chakhoyan and others).

Setting objectives. The study of speech activity in modern linguistics is characterized by communicative-pragmatic and linguistic-cognitive approaches that allow more verbal interpretation and nonverbal behavior of a person in various communication situations, including condition conflict speech interactions.

Any act of communication is not limited to the transmission of information. It is always conditioned by the need of the speaker to achieve a certain pragmatic effect, or ultimate goal, in some way to change the physical, spiritual, emotional state of the recipient or recipients. In recent years, the inalienable components of the discourse analysis have become communicative strategy and tactics. The interpersonal interaction of communicants consists in the fact that each interlocutor has their own strategy and tactics of communication for the realization of their communicative intention.

Presenting the main material. The most complete implementation of communicative behavior is obtained in a dialogue, the invariant sign of which is the sign of interaction. The dialogue is recognized as the initial form of communication, which is explained by the peculiarities of human thinking and underlies human mutual understanding. Natural communication proves the contrary. There are cases when it is far better to achieve our communicative goals by being not totally explicit. To achieve his communicative intention, the speaker has to choose one of a range of different language and speech means we have at our disposal. Among them, there are discourse markers of a special nature presented in language as function words. In this article, we define them as pragmatic markers because we are going to prove that in dialogical discourse they are able to reveal various explicit and implicit pragmatic meanings and accordingly perform numerous pragmatic functions. It should be noted in this respect that meaning is understood in this article as it is defined by Channell – a broad term indicating all the propositions, which a listener can reasonably derive, taking into account contextual and background knowledge [1, p. 95].

All language analysts mentioned above agree upon the fact that the main function of discourse markers is to provide cohesive ties within discourse fragments. In this article, we will try to show that cohesive function is not the only one, and by far not the most important one that these small language units can perform. To set the units under analysis apart from traditional discourse markers (see above) we define them as pragmatic markers. In addition to cohesive function, pragmatic markers can indicate the relevance of the information provided; besides, they are important means for realizing indirect speech acts and indirect discourse strategies.

Using componential analysis and the procedure of correlation, we came up with a list of special English pragmatic markers that play a significant role in the communication process and are united by the same invariant implicit semantics of contrast. In addition to performing cohesive functions, they convey implicit information, not only semantic but also pragmatic. Dialogical discourse was chosen as the object of our investigation because it perfectly demonstrates all the interactive characteristics and functional peculiarities of the pragmatic markers under analysis.

The versatility of the dialogue attracted the interest of representatives of many scientific fields, but it received the greatest elaboration in linguistics, where the study of the theory and practice of dialogical speech has a long tradition. Many works are written on the material of the English language. In the publications of domestic and foreign authors, the questions of grammar, syntax, semantics and pragmatics of a dialogue as a kind of social communication of people are rather multifaceted.

The dialogue receives a different interpretation in theoretical concepts, but the sign of interaction is invariant for all its interpretations. Interaction in the dialogue is denoted as dialogic [2, p. 67]. In linguistics itself, dialogic interaction is the deep core around which a significant part of special knowledge has lined up and new scientific directions have been

formed. An example of this is pragmalinguistics, lingvosenology, linguistic personology, the problems and methodology of which have developed substantially on the basis of the corresponding understanding of dialogical interaction. These circumstances actualize the theoretical necessity of studying the problem of the formation of communicative strategies for responding to a question in the English language.

Communicative strategy is one of the key moments that reveal the mechanism of interaction between communicants connected with the system of actions for choosing an adequate response, the line of behavior of a person in a certain communicative situation, the manifestation of personal qualities of the interlocutor, the way to achieve a communicative goal.

Communicative strategy in connection with its dynamism, dependence on a multitude of factors of the objective and subjective series is a very variable category, which can be considered sufficiently studied only with respect to a historically and meaningfully concrete communicative situation and constantly needs both fixation of changing trends and their theoretical understanding [3, p. 220–221].

The study of communicative strategies in English-speaking dialogic discourse is important from the point of view of teaching English, since it reveals certain stereotypes of communicative strategies in the dialogue, the features of their implementation in hermeneutic, sociocultural, gender and other aspects. Thanks to this, the richness of the forms of organization of the communicative space is revealed, which contributes to the expansion of the opportunities for the formation of the language competence [4, p. 2–4].

The main selection criteria types of discourse as communicative samples of speech activity are those that are associated with such categories as addressee, situational, informative, intentional, strategy and tactics discourse, cogenesis, coherence, functionality, and can be discerned in terms of a semiotic model – formal, functional and content criteria [5, p. 233–236].

A.D. Belova highlights the types of discourse in the field of communication and the varieties of discourse – by the nature of communication and addressable characteristics [6, p. 12]. The phenomenon of contact is determined by the fact that it is based on its functional parameter: discourses are distinguished by the criterion broadcasting service to serve certain areas, communication situations, separate groups of communicants and realize various communication goals. Communicative-social criterion is founded on the basis of V.I. Karasik classification, which distributes discourses to institutional and non-institutional.

The development of intercultural communications, the expansion of the functioning of English, the involvement of various population groups in the process of its study, and primarily at the level of the dialogical speech, makes it urgent to study dialogic interaction in English in at least three respects [7, p. 74]:

1. In connection with the need to study the dialogical interaction in the aspect of socio-cultural factors;
2. In terms of identifying trends in the development of communicative strategies for dialogue interaction in diachronic at different stages of the New English language;
3. With the aim of extracting practical experience in constructing communicative strategies.

Conclusions. The analysis of the material made it possible to define communicative strategies as a set of speech realizations possible in specific communicative circumstances and reflecting the whole range of semantic potencies, as well as the process of choosing one variant from the set of possible communicants. The specificity of the communicative strategy is cognitive-activity character and consists in the duality of its functioning as a structurally-cognitive entity which includes many variants of realization, and procedural, connected with the choice of a certain variant.

References:

1. Channell J. *Vague language*. Oxford: Oxford University Press, 1994. P. 335.
2. Arutyunova N.D. Dialogue modality and the phenomenon of citation. *Human factor in the language: communication, modality, deixis*. Moscow, 1992. № 4. P. 52–79.
3. Zaikin G.S. Levels of communicative competence. *Norms of human communication*, 1990. № 13. P. 220–221.
4. Baranov A.G. Subject area module "knowledge poly-linguist". *Language, consciousness, culture, ethnos: theory and pragmatics*. Moscow, 1994. № 3. P. 2–4.
5. Shamaeva Yu. Yu. Ontology of the verbalized category of emotion. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin*. 2014. No. 1124. P. 52–59.
6. Belova A.D. The concept of "style", "genre", "discourse", "text" in modern linguistics. *Bulletin of Kyiv National University named after T. Shevchenko*. 2002. Issue 32. P. 11–14.
7. Dake T.M. Episodic models in the processing of discourse. *New in foreign linguistics*, 1988. № 23. P. 68–110.

Summary

L. POLISCHUK, T. PUSHKAR. COMMUNICATIVE STRATEGIES IN ENGLISH DIALOGIC DISCOURSE

The article highlights the research of process of vocal influence of partners of communication in the certain situation of intercourse, namely their communicative conduct which gets the most complete realization in a dialogue. A dialogue has a variation of interpretations in theoretical conception, but the main of all its interpretations is a sign of co-operation. The analysis of material enabled determination of communicative strategies as a great number of vocal realization, possible in concrete communicative circumstances and reflecting all spectrum of semantic potencies.

Key words: dialogical discourse, dialogue, communicative behavior.

Анотація

**Л. ПОЛИЩУК, Т. ПУШКАР. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ
В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Стаття присвячується дослідженню процесу мовного впливу комунікації в певній ситуації спілкування, а саме, комунікативну поведінку, яка отримує найбільш повну реалізацію в діалозі. Діалог має варіацію інтерпретацій в теоретичній концепції, але головним для всіх його трактувань є ознака взаємодії. Аналіз матеріалу дає можливість визначити комунікативні стратегії, можливі в конкретних комунікативних варіаціях і які відображають весь сектор смислових потенцій та вибір комунікантом одного варіанта з безлічі можливих.

Ключові слова: діалогічний дискурс, діалог, комунікативна поведінка.

Аннотация

**Л. ПОЛИЩУК, Т. ПУШКАР. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ
В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ**

Статья посвящается исследованию процесса речевого воздействия партнеров коммуникации в определенной ситуации общения, а именно их коммуникативное поведение, которое получает наиболее полную реализацию в диалоге. Диалог имеет вариацию интерпретаций в теоретической концепции, но главным для всех его трактовок является признак взаимодействия. Анализ материала дал возможность определить коммуникативные стратегии как множество речевых реализаций, которые возможны в конкретных коммуникативных обстоятельствах и отражают весь спектр смысловых потенций, а также процесс выбора коммуникантом одного варианта из множества возможных.

Ключевые слова: диалогический дискурс, диалог, коммуникативное поведение.

12. Міжкультурна комунікація

12. Межкультурная коммуникация

12. Intercultural communication

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри теорії
та практики перекладу
Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

За останні десятиліття виникає інтерес науковців до дослідження мас-медійного дискурсу. Останній вербалізує міжособистісну інтеракцію як серед представників одного, так і різних етносів у вигляді комунікативної ситуації, яка досліджується у когнітивній лінгвістиці [1; 3; 6], теорії комунікації [2; 9; 10] та дискурсології [4; 7].

Метою нашого дослідження є вивчення комунікативних стратегій відтворення ситуації міжетнічної взаємодії на матеріалі англomовного мас-медійного дискурсу.

Кожна комунікативна ситуація характеризується певним набором комунікативних стратегій і тактик, необхідних для досягнення власних цілей комунікантами. До того ж в лінгвістиці існує декілька підходів до визначення цього поняття. Перший з них – інтенціональний. Згідно з цим підходом, комунікативна стратегія визначається як «оптимальна реалізація інтенцій мовця для досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і глибокого їх видозмінення в конкретній ситуації» [2, 133].

Другий підхід у визначенні комунікативних стратегій – діяльнісний – орієнтований на результативність дій адресата, їх ефективність для комунікації. Представники цього підходу визначають комунікативні стратегії як «ефективні шляхи досягнення комунікативних цілей» [9].

Діяльнісний підхід тісно пов'язаний з когнітивним підходом до тлумачення комунікативних стратегій. Відповідно до когнітивного підходу, комунікативну стратегію розуміють як «когнітивний план спілкування, який контролює оптимальне вирішення завдань мовця за умов, коли недостатньо інформації про дії партнера» [5, 100]. Варто зазначити, що стратегія базується на інтерпретації, яка є основою мовленнєвого впливу. Інтерпретація необхідна для операцій зі знаннями партнера, його ціннісними категоріями, емоціями та волею.

Дискусійною у сучасній лінгвістиці є і проблема типології комунікативних стратегій. Варто зазначити, що опис комунікативної стратегії враховує характеристики комунікативної ситуації та сфери спілкування комунікантів. Таким чином, типологія комунікативних стратегій пов'язана з певним типом дискурсивної взаємодії або сфери комунікації [8, 134].

У ситуації міжкультурного спілкування процес комунікації підпорядковується загальній меті, спрямованій на розмежування та віднесення індивідів до групи «МИ – свої» або «ВОНИ – чужі», що зумовлює застосування макростратегій ототожнення та дистанціювання [6, 73].

Під *макростратегіями ототожнення та дистанціювання* розуміють спрямування комунікативних дій мовця на визначення партнера по спілкуванню, третьої особи або ж групи осіб до певної етнічної спільноти, з можливим наданням їм експліцитної або імпліцитної оцінки. Глобальна мета тоді досягається за допомогою використання комунікативних стратегій, які контролюють вибір та поєднання адекватних тактик та мовленнєвих ходів, що виступають у ролі інструменту реалізації відповідної тактики [6, 73]. Останню визначають як одну або декілька дій, що сприяють реалізації стратегії [5, 110]. Варто зазначити, що тактика має динамічний характер та забезпечує гнучкість стратегії і, як наслідок, оперативне реагування на ситуацію.

Мас-медійний дискурс, зокрема й англomовний, вербалізує ситуації міжетнічної взаємодії. В ньому передається інформація не лише про події з життя місцевої спільноти, а й про події з життя різних країн та етносів, що їх населяють. У нашому випадку інформація стосується мультикультурного суспільства Великої Британії та Сполучених Штатів Америки, оскільки мас-медійний дискурс передає увесь набір суб'єктивних, соціокультурних смислів, що є специфічним для окремої нації [11, 12].

Учасники комунікації під час процесу взаємодії користуються певними комунікативними стратегіями, що забезпечують успішність/неуспішність комунікації. Для ситуації міжетнічної взаємодії у англomовному мас-медійному дискурсі, учасниками якої є представники різних етносів застосовується *ідентифікаційна стратегія* [6, 74]. Її використання пояснюється тим, що дана стратегія використовується як у випадках дистанціювання мовця-англійця відносно чужої етнічної групи, так і у випадках ототожнення мовця-англійця зі своєю етнічною групою. Це стає можливим завдяки використанню тактик, властивих стратегії ідентифікації.

У межах стратегії ідентифікації мовець-англієць використовує тактику *зазначення національності*, співвідносячи адресата-мовця з представником певного народу. При цьому використовуються етноніми на позначення представників нації, зазначеної у мові ЗМІ.

Наприклад, *“Criminal gangs blamed for fake-share scams that robbed British victims of millions of pounds in savings have been rounded up in an international crackdown involving UK police.”*

Officers from City of London Police joined Spanish counterparts from the Policia Nacional in a series of raids in Barcelona, Madrid, Marbella and London in one of the biggest anti-fraud operations ever staged. There were further arrests in the US and Serbia. Details are being reported for the first time after a ban on publication was lifted by a Spanish judge” [15].

Вищенаведений приклад повідомляє про співпрацю поліцейських з Великої Британії та Іспанії щодо затримання злочинців. Ад'єктивні словосполучення з офіційними етнонімами *UK police, Spanish counterparts, British victims та a Spanish judge* вживаються на позначення учасників ситуації міжетнічної взаємодії, фіксуючи співвідношення індивідів СВІЙ – ЧУЖИЙ.

Стратегія ідентифікації втілюється також через тактику **вказування на походження людини**. Таким прикладом є нижченаведений уривок про американського туриста, який був випадково замкнений у книжковому магазині: *“Willis, from Texas in the US, told ITV's Good Morning Britain: “I'm very tired, I did not sleep much last night but it feels good to be free”*.

He said he had popped in to the bookshop just before 9pm, not realising it was about to close, and strolled past employees as he went upstairs to sit down and use the internet” [16]. У цьому випадку маємо географічну назву місця проживання туриста *the US*. Крім цього, зазначається і точне місце проживання даної особи завдяки вживанню прийменникової конструкції з назвою штату *Willis, from Texas*.

Таким чином, ідентифікація учасників кооперативної ситуації міжетнічної взаємодії у британському мас-медійному дискурсі реалізується завдяки тактикам зазначення національності та вказування на походження людини.

В американському мас-медійному дискурсі стратегія ідентифікації втілюється через тактики **зазначення національності, вказування на походження людини та вказування на колір шкіри**. Прикладом використання **тактики зазначення національності** є нижченаведений уривок щодо співпраці представників британських та американських силових структур: *“An 18-year-old man in northwest England was arrested in connection with a Christmas Day hacking of Microsoft Corp.'s Xbox Live and Sony Corp.'s Play Station Network Internet services*.

British officers working with the FBI arrested the man on “suspicion of unauthorized access to computer material,” and of threats to kill, Merseyside Police said in a statement” [12]. Британці та американці спільно затримали кіберзлочинця. При цьому ад'єктивне словосполучення з офіційним етнонімом *British officers* позначає одну із сторін взаємодії. Іншим учасником кооперативної взаємодії є представники американської спецслужби. Хоча в уривку й уникають вживання офіційного етноніма, проте використовується назва державної структури Сполучених Штатів Америки *the FBI*. Вищезазначена назва дистанціює спецслужбу, відносячи її до групи «ВОНИ – ЧУЖІ».

Тактика вказування на походження людини застосовується у поданому нижче прикладі: *“The reasons the French newcomers give for moving here: They love Israel, or at least the idea of Israel; the economy in France is weak, especially for young people; and perhaps most important, they say they feel a rise in anti-Semitism in France, from the subtle forms — promotions passed over; party invitations that never arrive — to the most overt”* [13].

У цьому уривку зазначаються причини зміни місця проживання багатьох французів, які переїжджають до Ізраїлю. Завдяки словосполученню з етнонімом у атрибутивній функції *the French newcomers* зазначається місце походження новоприбулих жителів.

Варто зазначити, що у цій статті застосовується і **оцінно-характеризуюча стратегія**, що реалізується завдяки **тактиці констатації стану речей**, а у нашому випадку можна говорити про опис економічного стану у Франції, що призводить до масової міграції: *the economy in France is weak, especially for young people* [13].

Прикладом **тактики вказування на колір шкіри** є такий уривок: *“New enrollment numbers show that Illinois' public school system for the first time does not have a white majority, with Latino, black, Asian and other racial groups combined eclipsing white students across the state's classrooms*.

Whites fell to 49.76 percent of the student body this school year, the new data show, a demographic tipping point that came after years of sliding white enrollment and a rise in Latino, Asian and multiracial students.

The black student population also has declined, but it still makes up almost 18 percent of the state's public school students” [14].

У даному випадку застосування цієї стратегії допомагає ідентифікувати індивіда як представника не стільки окремого народу, стільки відповідної раси (*white, Latino, black, Asian*). Важливим є зазначення чисельності учнів, що мають расові відмінності, у школах штату Іллінойс.

Отже у ситуації міжетнічної взаємодії, що вербалізується у англomовному мас-медійному дискурсі, важливою є ідентифікаційна стратегія разом з відповідними їй тактиками вказування на походження людини, зазначення національності, вказування на колір шкіри та констатації стану речей. Вищезазначена стратегія застосовується для розмежування учасників комунікативної ситуації міжетнічної взаємодії та співвіднесення їх до груп «свій» та «чужий».

Перспективою дослідження є визначення тактико-стратегічного потенціалу для кожного з різновидів ситуації міжетнічної взаємодії, у нашому випадку кооперативних та конфліктогенних.

Література:

1. Багумян О.В. Текстова ситуація «соціальний захист»: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі різностильових англomовних текстів): дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2004. 248 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: 2-ге вид., доп. К.: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2001. 123 с.
4. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация; пер. с англ., сост. В.В. Петрова; под ред. В.И. Герасимова. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
5. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. М.: Издательство ЛКИ, 2008. 288 с.
6. Левицький А.Е. Етнономіації у дзеркалі міжкультурної комунікації. К.: Логос, 2010. 134 с.

7. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
8. Олешков М.Ю. Моделирование коммуникативного процесса: Монография. Нижний Тагил, 2006. 342 с.
9. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. 656 с.
10. Семенюк О.А. Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2010. 240 с.
11. Рождественская Н.В. Дискурс как высшая единица коммуникативного акта. Вісник Запорізького державного університету. Серія «Філологічні науки» (мовознавство). 2002. №1. с. 10–15.
12. British man arrested in Christmas Day hack attack on Sony, Xbox, by Bloomberg. The Los Angeles Times. 18 January 2015. URL: <http://touch.latimes.com/#section/617/article/p2p-82552963/>.
13. Immigration to Israel slowing – except from France. The Washington Post. 25 January 2014. URL: https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/immigration-to-israel-slowing-except-from-france/2014/01/24/162861b8-8416-11e3-a273-6ffd9cf9f4ba_story.html.
14. Minority students make up new majority in Illinois public schools. The Chicago Tribune. 6 January 2014. URL: http://articles.chicagotribune.com/2014-01-06/news/ct-majority-minority-schools-20140106_1_minority-students-public-school-students-black-and-latino-students.
15. UK-Spain police swoop on shares fraud leads to 110 arrests. The Guardian. 28 February 2014. Mode of access: <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/feb/28/swoop-on-boiler-room-110-arrests>.
16. US tourist locked inside London bookshop [Electronic resource]. The Guardian. 17 October 2014. Mode of access: <http://www.theguardian.com/uk-news/2014/oct/17/us-tourist-locked-inside-london-waterstones-book-shop>.

Анотація

Н. ЛЮТЯНСЬКА. КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті йдеться про комунікативні стратегії відтворення ситуації міжетнічної взаємодії. Подається визначення поняття «комунікативні стратегії» разом з типологією. Розглядаються приклади використання комунікативних стратегій взяті з англomовного мас-медійного дискурсу. Крім того, зазначаються відповідні тактики, які втілюють стратегію ідентифікації комунікантів.

Ключові слова: мас-медійний, дискурс, комунікативна ситуація, міжетнічна взаємодія, комунікативні стратегії.

Анотация

Н. ЛЮТЯНСКАЯ. КОММУНИКАТИВНЫЕ СТРАТЕГИИ ВОССОЗДАНИЯ СИТУАЦИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

В статье идет речь о коммуникативных стратегиях воссоздания ситуации межэтнического взаимодействия. Подается определение понятия «коммуникативные стратегии» вместе с типологией. Рассматриваются примеры использования коммуникативных стратегий, взятые с англоязычного масс-медийного дискурса. Кроме того, упоминаются соответствующие тактики, которые воплощают стратегию идентификации коммуникантов.

Ключевые слова: масс-медийный, дискурс, коммуникативная ситуация, межэтническое взаимодействие, коммуникативные стратегии.

Summary

N. LIUTIANSKA. COMMUNICATIVE STRATEGIES OF REPRESENTING OF INTERETHNIC INTERACTION SITUATIONS

The present article deals with the communicative strategies of representing of interethnic interaction situations. The definition of the above mentioned notion is given along with typology. The samples of communicative strategies taken from English media are illustrated. Moreover, corresponding tactics recreating the communicative strategies are mentioned.

Key words: media, discourse, communicative situation, interethnic interaction, communicative strategies.

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ PIVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск — LXXIV
Issue

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 25,81. Замов. № 0818/101. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.